શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસ ગ્રંથમાળા નં. ૪૯

સગાળશા આખ્યાન

સંપાદક

વ્રજરાય મુકુન્દરાય દેસાઈ, એમ. એ.

અંગ્રેજીના અધ્યાપક,

એમ. ટી. બી. કોલેજ, સુરત

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી
હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ, બી. એ.
આસિ. સેક્રેટરી — અમદાવાદ

મસ્તક સાટે ભક્તિ.

—મામેરું, ૨-૧૦

હરિનો મારગ છે શૂરાનો
નહિ કાયરનું કામ જોને;
પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી
વળતી લેવું નામ જોને.

—પ્રીતમ

રે શિર સાટે નટવરને વરિયે.

—બ્રહ્માનંદ

[illegible] પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાનકોરનાકા; અમદાવાદ
મુદ્રક: મૂળચંદભાઈ ત્રિકમલાલ પટેલ

શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસ ગ્રંથમાળાનો

ઉપોદ્‌ઘાત

સુરતના વતની અને ધંધાર્થે મુંબઈ નિવાસી, સ્વર્ગવાસી શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસે તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૭૭ ને રોજ વીલ કર્યું છે. તે અન્વયે પ્રથમ સન' ૧૮૮૦ માં રૂ. ૨૦૦૦) સોસાઈટીને મળ્યા એવી શરતથી કે તેના વ્યાજમાંથી સામાજિક સુધારો થાય, એવાં પુસ્તકો તૈયાર કરી છપાવવાં.

સદરહુ વીલથી શેઠ હરિવલ્લભદાસે અમુક પ્રસંગ બન્યા પછી બાકી રહેલી પોતાની તમામ મિલ્કત, પુસ્તક પ્રચારને માટે સોસાઈટીને અર્પણ કરેલી છે. તે અન્વયે ૧૮૯૪ માં રૂ. ૧૮૦૦૦) ની સરકારી નોટો સોસાઈટીને મળી છે. આ રીતે કુલ રૂ. ૨૦૦૦૦) ની નોટો પુસ્તક તૈયાર કરાવવા તથા તે પ્રસિદ્ધ કરાવવા માટે સદરહુ વિદ્યાવિલાસી અને પરોપકારી ઉદાર ગૃહસ્થ તરફથી મળી છે. સદરહુ વીલની રૂઇએ એમની મિલ્કતની છેવટની રકમ રૂ. ૫૦૦૦ સરકારી લોનો સન. ૧૯૦૩ માં સોસાઈટીને વધુ મળી છે' એ ફંડ વધીને રૂ. ૨૫૦૦૦ નું થયું છે તેમાંથી આજ પર્યંત નીચેનાં પુસ્તકો 'શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસ ગ્રંથમાળા' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયાં છેઃ—

(૧) કયી કયી નાતો કન્યાની અછતથી નાશ થતી જાય છે, તેનાં કારણો તથા સુધારો કરવાના ઉપાય વિષે નિબંધ ૦–૭–૦
(૨) માને શિખામણ ૦–૬–૦
(૩) નીતિ મંદિર ૦–૧૨–૦
(૪) બાળલગ્નથી થતી હાનિ ૦–૬–૦
(૫) પુનર્વિવાહ પક્ષની પૂરે પૂરી સોળે સોળ આના ફજેતી

(૬) ભોજન વ્યવહાર ત્યાં કન્યા વ્યવાહર ૦-૪-૦
(૭) ધાર્મિક પુરૂષો ૦-૪-૦
(૮) ઉદ્યોગી પુરૂષો ૦-૪-૦
(૯) બેન્જામીન ફ્રાન્કલીન ૧-૦-૦
(૧૦) બોધક ચરિત્ર ૦-૪-૦
(૧૧) સદ્દવર્તન ૨-૦-૦
(૧૨) રઘુવંશ કાવ્ય ૧-૦-૦
(૧૩) જાવજી દાદાજી ચોધરીનું જીવન ચરિત્ર ૦-૨-૦
(૧૪) ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ભા. ૧લો. ૧-૦-૦
(૧૫) ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ ભા. ૨જો ૧-૮-૦
(૧૬) નીતિ સિદ્ધાંત ૧-૦-૦
(૧૭) ફ્રાન્સિસ બેકનનું જીવનચરિત્ર ૧-૪-૦
(૧૮) શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસનું જીવનચરિત્ર ૦-૬-૦
(૧૯) પરોપકાર ૦-૧૨-૦
(૨૦) ઢોરનું ખાતર ૦-૪-૦
(૨૧) જગતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ ૨-૦-૦
(૨૨) કિરીતાર્જુનીય કાવ્યનું મૂળ સાથે ગુજરાતી ભાષાન્તર ૧-૦-૦
(૨૩) વિવિધ પ્રકારના હુન્નરોપયોગી તેજાબો ૦-૧૨-૦
(૨૪) વાર્નિશ ૧-૦-૦
(૨૫) જીવનનો આદર્શ ૦-૧૨-૦
(૨૬) કીર્તિ કૌમુદી ૦-૧૨-૦
(૨૭) શિશુપાળવધ – પૂર્વાર્ધ – (સર્ગ ૧ થી ૧૨) ૧-૮-૦
(૨૮) હિન્દુસ્તાનમાં ઇંગ્રેજી રાજ્યનો ઉદય ૦-૬-૦
(૨૯) રસાયન શાસ્ત્ર ૦-૧૨-૦
(૩૦) બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનમાં આર્થિક ઇતિહાસ ભા. ૨જો ૦-૧૨-૦
(૩૧) જાપાનની કેળવણી પદ્ધતિ ૦-૧૨-૦

(૩૨) શિશુપાળ વધ – ઉત્તરાર્ધ – (સર્ગ ૧૧ થી ૨૦) ૧–૦–૦
(૩૩) લેન્ડોરના કાલ્પનિક સંવાદો ભા. ૧ ૦-૧૨-૦
(૩૪) ખગોળ વિદ્યા ૦-૧૨-૦
(૩૫) લેન્ડોરના કાલ્પનિક સંવાદો ભા. ૨ ૦-૧૨-૦
(૩૬) માનસશાસ્ત્ર ૧–૦–૦
(૩૭) શિક્ષિત આર્ય સંતાનોનું આરોગ્ય ૧–૦–૦
(૩૮) સહકાર પ્રવૃત્તિ ૦-૧૨-૦
(૩૯) ઇંગ્રેજી રાજ્ય બંધારણ ૧–૦–૦
(૪૦) ઉદારમતવાદ ૦-૧૨-૦
(૪૧) સચિત્ર શારીરવિદ્યા ૧–૦–૦
(૪૨) હિન્દ તત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ–પૂર્વાર્ધ ૧–૦–૦
(૪૩) હિન્દ તત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ–ઉત્તરાર્ધ ૧–૦–૦
(૪૪) બંગાળી સાહિત્યનો ઇતિહાસ ૧–૦–૦
(૪૫) સંરક્ષણવાદ ૦-૧૨-૦
(૪૬) હિન્દી સાહિત્યનો ઇતિહાસ ૧–૦–૦
(૪૭) ઉપનિષદ્ વિચારણા ૧–૦–૦
(૪૮) હિન્દુ રાજ્ય વ્યવસ્થા ૧–૦–૦
(૪૯) સગાળશા આખ્યાન ૧–૦–૦

ગુ. વ. સોસાઇટી
અમદાવાદ.
તા. ૧૫–૯–૧૯૩૪

હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ.
આસિ. સેક્રેટરી.

પ્રવેશક

સંપાદકે દ્રવિડદેશની કથાઓનો સંગ્રહ કર્યો છે, તે બહુ ઉપયોગી છે.

ભક્તિની કસોટીની આ કથાનું જન્મસ્થાન કદાચ દ્રવિડદેશ જ હોય. એનું બૈજિક તત્વ શિવભક્તિપરાયણ છે. સિરુતોંડર, નંગયાર, સિરાલ ('ચિલયા'નું વિકૃત રૂપ), એ સંજ્ઞાઓ દ્રાવિડી છે. તે યદૃચ્છાત્મક વ્યક્તિવિશેષવાચક નથી પણ ધર્મબોધક છે. નરપશુની માગણી પશુપતિ સંજ્ઞાનું સ્મરણ કરાવે છે. ભૈરવ શબ્દ પણ ધ્યાન ખેંચનારો છે. જે રચનાકાળ **જૈમિનીય અશ્વમેધ**નો, તેજ આ શૈવ કથાનો હોય. કસોટી આ કથામાં અને મયૂરધ્વજની કથામાં લગભગ એક જ છે. બંનેનો પૂર્વ અવધિ પાંચમા શતકની આસપાસ હું કલ્પું છું.

ઐતિહાસિક પરંજ્યોતી પરમ શિવભક્ત હોવાથી તેને સિરુતોંડર ઉપનામ મળ્યું જણાય છે. એને અને પૌરાણિક સિરિતોંડરને સંબંધ નથી. નામથી ઉપજેલા ભ્રમને લીધે બે પાછળથી એક સમજાયા હશે.

કન્નડ સિરિયાલ સેટ્ટી અને મરાઠી શ્રિયાલ રાજા ભક્ત સિરિતોંડરનાં હું ઉપનામ લેખું છું.તે એની વિપુલ સમૃદ્ધિનાં બોધક છે. આપણે ધનાઢયને શેઠ અને બહુ ધનાઢયને રાજા લાક્ષણિક અર્થમાં કહિયે છિયે. પાછળથી યૌગિક અર્થમાં સમજનારે વણિક્ જાતિ સાથે અને રાજાની પદવિ સાથે સંબંધ જોડી દીધો લાગે છે.

મૂળ કથા ભક્તની કસોટીની છે. દાન મહિમાના નિરૂપણને અંગે એનો ઉપયોગ નવીન છે.

પ્રવેશક

સંપાદકે દ્રવિડદેશની કથાઓનો સંગ્રહ' કર્યો છે, તે બહુ ઉપયોગી છે.

ભક્તિની કસોટીની આ કથાનું જન્મસ્થાન કદાચ દ્રવિડદેશ જ હોય. એનું બૈજિક તત્વ શિવભક્તિપરાયણ છે. સિરુતોંડર, નંગયાર, સિરાલ ('ચિલયા'નું વિકૃત રૂપ), એ સંજ્ઞાઓ દ્રાવિડી છે. તે યદચ્છાત્મક વ્યક્તિવિશેષવાચક નથી પણ ધર્મબોધક છે. નરપશુની માગણી પશુપતિ સંજ્ઞાનું સ્મરણ કરાવે છે. ભૈરવ શબ્દ પણ ધ્યાન ખેંચનારો છે. જે રચનાકાળ **जैमिनीय अश्वमेघ**નો, તેજ આ શૈવ કથાનો હોય. કસોટી આ કથામાં અને મયૂરધ્વજની કથામાં લગભગ એક જ છે. બંનેનો પૂર્વ અવધિ પાંચમા શતકની આસપાસ હું કલ્પું છું.

ઐતિહાસિક પરંજ્યોતી પરમ શિવભક્ત હોવાથી તેને સિરુતોંડર ઉપનામ મળ્યું જણાય છે. એને અને પૌરાણિક સિરિતોંડરને સંબંધ નથી. નામથી ઉપજેલા ભ્રમને લીધે બે પાછળથી એક સમજાયા હશે.

કન્નડ સિરિયાલ સેટ્ટી અને મરાઠી શ્રિયાલ રાજા ભક્ત સિરિતોંડરનાં હું ઉપનામ લેખું છું. તે એની વિપુલ સમૃદ્ધિનાં બોધક છે. આપણે ધનાઢ્યને શેઠ અને બહુ ધનાઢ્યને રાજા લાક્ષણિક અર્થમાં કહિયે છિયે. પાછળથી યૌગિક અર્થમાં સમજનારે વણિક્ જાતિ સાથે અને રાજાની પદવિ સાથે સંબંધ જોડી દીધો લાગે છે.

મૂળ કથા ભક્તની કસોટીની છે. દાન મહિમાના નિરૂપણને અંગે એનો ઉપયોગ નવીન છે.

તામીલ સિરાળ (કન્નડ ચિલયાને મળતા જૂના શબ્દ ઉપરથી વ્યુત્પન્ન) સાથે મરાઠી શ્રિયાલ અને આપણા સગાળનો યૌગિક સંબંધ છે. તામીલ 'સિરાળ'ને જવાબ આપતો બોલ અપભ્રંશમાં **सियाल-सिआल** સંભવે છે. તેમાં મધ્યગ (infix) ગકાર ભળવાથી સગાળ બોલ થયો જણાય છે.

અમદાવાદ.
૧૩-૯-૩૪

કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ
સામાન્ય તંત્રી

અનુક્રમણિકા

બે બોલ

પ્રસ્તાવના ૧–૧૦૦

- સંગ્રહનું પ્રયોજન ૧
- પ્રતપરિચય ૩
- કથાપરિચય ૨૧
- કથામૂલવિચાર ૪૬
- અનુરૂપ પ્રાચીન કથાઓ ૫૩
- કવિધર્મ વિ. કાવ્યકથા ૬૦
- સાહિત્યપરંપરા ૬૬
- ઇતર વિવેચન ૮૬
- પરિશિષ્ટ પ્ર ૧–૮ ૯૦

કાવ્યપાઠ ૧–૧૮૦

- ૧ વાસુકૃત કર્ણકથા ૧
- ૨ કનકસુંદરકૃત સગાળશાહ રાસ ૧૭
- ૩ સુરદાસકૃત સગાળપુરી ૫૮
- ૩–ક સુરદાસકૃત કર્ણવખાણ ૬૮
- ૩–ખ સુરદાસકૃત સગાળપુરી (૨) ૭૩
- ૪ ફૂઢજીકૃત સગાળપુરી ૮૯
- ૫ જાનીકૃત સગાળ ચરિત્ર ૧૦૨
- ૬ નાકરકૃત સગાળપુરી (૧) ૧૨૩
- ૭ નાકરકૃત સગાળપુરી (૨) ૧૪૩
- ૮ તુલજારામકૃત સગાળપુરી ૧૪૭
- ૯ રતનદાસકૃત સગાળશા ૧૭૩
- ૧૦ ભોજલકૃત સેલૈયા આખ્યાન ૧૭૬

અગત્યની ભૂલોનું શુદ્ધિપત્ર

પ્રસ્તાવના

પૃ	પં.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫	૨૧	'કુર્ણકથા	'કર્ણવખાણ'
૬	પાદટીપ	ત્યાં ઈ. સ. ૧૫૫૦	ત્યાં પૃ. ૨ ઉપર સં. ૧૬૬૨ તથા માર્ઈલસ્ટોન્સ (૧૯૧૪ની આવૃત્તિ)માં પૃ. ૫૦ ઉપર શ્રી દેરાસરીના નિબંધના આધારે ઈ. સં. ૧૫૫૦'
૪	૬	સમજાવે છેઃ મહામાંસની	સમજાવે છે. પરંતુ કનકસુંદરના રાસમાં તો હકીકત જુદી છે. મહામાંસની

શુદ્ધિપત્ર

કાવ્યપાઠ

પૃ.	પં.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૩	૭	રાખ્યત	રાખશ
૩૬	૧૨	રહ્યહતુ	રહેંહતુ
૪૦	૧૦	જઉં	જઉ
૪૨	૧૩	ધુરિધર	ધુરિંધર
૪૩	૨૧	સંતોખ્યું	સંતોખ્યુ
૭૬	૨૬	માનુષ	મનુષ્ય
૭૭	૧	કૌરવ	કુરુભુપ
૮૧	૧૧	મશ્કરીયાં ગાલ	મશ્કરીયાં બેહુ ગાલ
૮૮	૯	અંતરિ	અંતરિક્ષ
૮૯	૧૬	ભગ્ન	ભગત
૯૩	૨૫	જીરણુતા જ	જીરણુ તાજ
૯૬	૨૩	આ વાગવનની	આવાગવનની
૧૦૬	૭	જે	જૈ
૧૧૮	૨૨	કાજે	કીજે
૧૨૬	પાદટીપ	૧૨૬-૧૨૭	૧૨૬-૧૨૮
૧૭૫	૯	ધણી	ઘણી

બે બોલ

(*પુરવણી સહિત)

આ સંગ્રહનું સંપાદનકાર્ય મૂળ ધ્રુવસાહેબે હાથ ધરેલું; અને તે અંગે એમણે અંક ૯–૧૦ ના કાવ્યપાઠ તૈયાર કર્યા હતા. તથા કથા પરંપરા સંબંધી થોડીક નોંધ પણ કરી રાખી હતી. ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૯૨૮નાં જુલાઈના અરસામાં એમણે કનકસુંદરની પ્રત મને ઉતારવા આપી. આ પછી એક વરસે વાસુની પ્રત મળી. આ પ્રતો ઉતારતાં કથાના શૈવ અવશેષો પ્રત્યે મારૂં ધ્યાન ગયું. પછીના વરસમાં સુરદાસ અને ફૂઢજીની પ્રતો મેળવી અને આટલેથી કામ ખલાસ થયું લાગતું હતું, તેથી પ્રસ્તાવના લખવા માંડી. ગુરુવર્ય નરસિંહરાવના 'Gujarati Language and Literature'ના પહેલા ગ્રંથના પૃ. ૫૯–૬૩ ઉપર આવતી સૂચક ચર્ચા પરથી અને પાંચેક વર્ષ ઉપર વાંચેલા ડૉ. ભાંડારકરના 'Vaishnavism and Shaivism' પરથી મેં કાંઈ અર્ધસ્પષ્ટ ખ્યાલ બાંધ્યો હતો. તે અર્થે સોસાઇટીએ તેમ જ મેં તપાસ કરી, તેનું કાંઈ પરિણામ આવ્યું નહિ. એટલે ગુજરાતમાં થએલ પાશુપત શાખાના પ્રચાર માત્રનો ઉલ્લેખ પ્રસ્તાવનામાં કરી મેં સંતોષ માન્યો. '૩૨ ની ઑક્ટોબર વેકેશનમાં સઘળા કાવ્યપાઠ અને પ્રસ્તાવના શ્રી હીરાલાલ પારેખને સ્વાધીન કર્યાં. પછી ડીસેમ્બરની શરૂઆતમાં દિ. બ. ધ્રુવ પ્રસ્તાવના વાંચી ગયા. એની એકાદ માસ અગાઉ આણંદવાસી કાનડી શિક્ષક રા. મૂર્તિએ એમ જણાવ્યું કે આવી કથા કાનડ પ્રદેશમાં પ્રચલિત છે. પરંતુ ચોક્કસ હકીકતને અભાવે કે અન્ય કારણે સોસાઇટીની અને મારી તપાસનુ પરિણામ ફરી પણ શૂન્ય આવ્યું. પ્રસ્તુત કાવ્યપાઠ છપાવવા માંડયા

---

* પરપ્રાન્તોમાં સગાળકથાના પ્રચાર સંબંધે મળેલી માહિતીનો અહીં સમાવેશ કર્યો છે.

પછી '૩૩ ના ડીસેમ્બરમાં પાટણથી જાનીની પ્રત મળી. તેને લગતા ઉમેરા કરવા પ્રસ્તાવના પાછી મંગાવી હતી. તેના કેટલાક ભાગ વાંચી જવાની અ. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદીએ કૃપા કરી. એમનાં સૂચનથી અ. કાલિદાસ દેસાઇના સાજન્યનો લાભ લઈ પુનાની વાડીઆ કૅાલેજના અધ્યાપક શ્રી આર. એસ. આય્યરને લખ્યું. સદ્‌ભાગ્યે આ જ અરસામાં અહીંના અર્થશાસ્ત્રના અધ્યાપકના પિતા શ્રી રામચંદ્ર પાળંદે (મંત્રી, ડેક્કન વર્નાક્યુલર 'સોસાઈટી, પુના) અત્રે આવેલા હતા. 'સ્મરણ સંહિતા'ની ટીપ્પણીમાં 'શિયાળ રાજા'નું નાટક દક્ષિણી નાટક મંડળીએ ભજવ્યું હતું તેનો ઉલ્લેખ છે. એ ઉપરથી શ્રી પાળંદેને પૂછ્યું. વળી અ. પાળંદેએ શ્રી ડી. આર. બેન્દ્રે (તા. ૧૮–૫–૩૪ ના કર્ણાટક કવિ સંમેલનના પ્રમુખ) તરફથી કેટલીક હકીકત મેળવી. એ રીતે અને બીજા વિદ્વાન્ ગૃહસ્થો સાથેના આનુષંગિક પત્રવ્યવહારથી મળેલી માહિતી ઉપયોગી હોવાથી અહીં પુરવણીરૂપે આપી છે. ઇતર પ્રાન્તો સંબંધી તપાસ થઈ શકી નથી.

સંપાદનનું વસ્તુ તથા તે અંગે ઉપયોગી સાહિત્ય અનિયમિત ક્રમમાં અને ચાલુ કામ દરમીઆન મળતું રહેવાથી તથા મારી માનસ ઘટનાની ઉણપોને પરિણામે પ્રસ્તાવનાની વિચારસરણી સંતોષકર શ્લિષ્ટ સ્વરૂપ પામી શકી નથી. વળી આ નવી માહિતીની દૃષ્ટિએ પ્રસ્તાવનાનો કેટલોક ભાગ અનાવશ્યક પણ ઠરે. પરંતુ પ્રસ્તાવના અત્યારે લગભગ છપાઈ ગઈ છે. એટલે હું નિરુપાય છું. છતાં એકંદરે પ્રસ્તાવનાનાં સૂચનોને આ માહિતીથી અનુમોદન મળતું લાગે છે. પ્રસ્તાવનાના મુખ્ય ભાગનો ઝોક અહીં સંગ્રહેલાં કાવ્યોની પૂર્વેની અનુપલબ્ધ શૈવકથાનું અસ્તિત્વ પુરવાર કરવા તરફ છે. એ કથા ગુજરાતની ભાષામાં હોવી જોઇએ. પણ તેથી ય પૂર્વે સગાળ કથા મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક અને તામિલપ્રદેશમાં કાવ્યારૂઢ થઈ ચૂકી હતી. કથાના ઉદ્‌ભવસ્થાનનો વિચાર કરતા પહેલાં ત્રણે પ્રદેશની કથા સંબંધી જાણવું જરૂરનું છે.

તામિલપ્રદેશની કથા*

વિષ્ણુભક્ત આલવારોની પેઠે શિવના ૬૩ મહાભક્તો ([1]નાયનાર) દ્રવિડ દેશમાં પૂજાય છે. તામિલ શૈવોનું ધાર્મિક સાહિત્ય સ્વભાષામાં રચાયેલા દસ કાવ્યસંગ્રહો અને પેરિયપુરાણનું બનેલું છે. એ પેરિય-પુરાણમાં ઉર્ફે મહાપુરાણમાં તામિલ પ્રદેશના શિવભક્તોની મુખ્ય ૬૩ અને ગૌણ ૯ કથાઓનો સંગ્રહ છે. એ પુરાણનો સંગ્રાહક શેક્કિળાર્ ઈ. સ. ના અગીઆરમા સૈકામાં થઇ ગયો. ગુજરાતના સોલંકીઓના સમયમાં દક્ષિણના ચોલ વંશના રાજા કુલોત્તુંગ પહેલા –રાજેન્દ્ર ચોલ બીજા–(ઇ. સ. ૧૦૭૦–૧૧૧૮)ના દરબારમાં શેક્કિ-ળાર્ હતો. એ શૈવ રાજાની દમનનીતિને પ્રતાપે કાન્ચીમાં અધ્યયન કરી શ્રીરંગમાં વસેલા રામાનુજ (ઇ. સ. ૧૦૫૦–૧૧૩૫) ને મ્હૈસુરમાં ભાગી જવું પડયું હતું.

કવિ શેક્કિળારે આ કથાઓ પ્રથમ જ સર્જી ન હતી. એણે એમને મહાકાવ્યરૂપે ગોઠવી અને અહીં તહીં કવિત્વમય ઓપ ચઢાવ્યો એમ કહેવું જોઇએ. આઠમા સૈકાના એક કાવ્યમાં ૬૩ સંતોનો આદર પૂર્વક ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ કાવ્યના રચનાર સુંદરમૂર્તિ ત્રણ મહાના-યનાર પૈકી એક છે. એટલે એ આઠમા સૈકાના કાવ્યમાંથી વિસ્તાર પામી પેરિયપુરાણ બન્યું હોવું જોઇએ. અર્થાત્ પેરિયપુરાણની કથાઓ આઠમાથી અગીઆરમા સૈકા દરમીઆન, એટલે કે ચાવડા અને સોલંકીઓના કાળમાં, મૂર્ત સ્વરૂપ પામી. આ કથાઓના પ્રાસ્તાવિક શ્લોકોમાં તે તે સંતના પૂર્વજ વંશ, સમય આદિની હકીકત આપેલી છે; ને તેમાં ઘણી વાર ઐતિહાસિક વિગતો દટાએલી જડે છે.

---

* મુખ્યત્વે એ. આર. રામ. આય્યર, કુમ્ભકોણમ્, ના તા. ૪–૮–૩૪ ના પત્રને આધારે આ પ્રકરણ લખ્યું છે. પેરિયપુરાણની અંગ્રેજી કથાનું ભાષાન્તર એમણે કરી મોકલ્યું છે. તેનો સાર અહીં આપ્યો છે.

૧ તેલુગુ ભાષામાં 'નાયનાર'નો અર્થ પિતા થાય છે, એવું એક કાનડી ગૃહસ્થનું કહેવું છે.

આ પેરિયપુરાણમાં ૩૭ મી કથા શિરુતોણ્ડર્ (શિરુતોણ્ડનું માનાર્થ બહુવચન)ની છે[1]:—કામારિ શિવને પ્રિય કાવેરી પ્રદેશમાં સેંગાટ્ટકુંટિ[2] નામે ફળદ્રુપ સ્થળમાં મહામાત્રોના વંશમાં પરંજોતિ જન્મ્યો. એણે પોતાના રાજા તરફથી એક વાર વાતાપી[3] ઉપર હલ્લો કરી અપાર દ્રવ્ય લૂંટી આણ્યું અને રાજચરણે ધર્યું. રાજા તો દિઙ્મૂઢ થઈ ગયો. આ સેનાપતિ આવો અજેય નીકળ્યો તેનું કારણ તેની ઐકાંતિક શિવભકિત છે, એ જોઈ રાજાએ એની ક્ષમા માગી, અને એને શિવભકિતમાં જીવન નિર્ગમવા રજા આપી. વતનમાં ગણપતીશ્વરમ્‌ના મંદિરે પાછા આવી પરંજોતિએ શિવપૂજા આરંભી. તે સ્વપત્ની તિરુ વેંગાટ્ટુ નંગયાર [The respectable lady of (the village of) Tiruvengathu] સહિત ગૃહસ્થધર્મ ધારણ કર્યો. પોતે કે પત્ની ભોજન લે તે પહેલાં ભકતોને એ ખટરસ ભોજન

---

૧ શંકરાચાર્યના શિવભુજંગ સ્તોત્રમાં આ કથાનો ઉલ્લેખ કરેલો જણાય છે.–અ. આર. રામ. આય્યર, તા. ૧૨–૮

૨ કુમ્ભકોણમ્‌ની નજીક આ ગામ છે.

૩ વાતાપી તે બીજાપુર નજીકનું હાલનું બાદામી છે, એ ચાલુકયોની રાજધાની હતું. કાઞ્ચીના પલ્લવ રાજા નરસિંહવર્માએ ઇ. સ. ૬૪૨ માં ચાલુકય રાજા પુલકેશીને એવી તો હાર ખવરાવી કે તેર વરસ સુધી ચાલુકયોથી વાતાપી અવાયું નહિ. કેટલાક સમકાલીન ઉલ્લેખો અને ઇતર પ્રમાણો ઉપરથી દક્ષિણ હિંદના વિદ્વાનોએ સિદ્ધ કર્યું છે કે પરન્જોતિ ઉર્ફે શિરુત્તોણ્ડનાયનાર પલ્લવ રાજા નરસિંહવર્મનો સેનાપતિ હતો અને એ વાતાપી ઉપર હલ્લો લઈ ગયો હતો. મને અન્યથા મળેલી આ હકીકતનું રાવબહાદુર ડૉ. એસ. કે. આયંગર (તંત્રી, જર્નલ ઓફ ઇન્ડિયન હીસ્ટ્રી) તા. ૨૪–૭–૩૪ ના પત્રમાં સમર્થન કરે છે. "Of course the story of the miracle may be true or may not be true; but contemporary literary works make clear references to this, so I believe there can be no doubt about the historicity of Sirutondar."

જમાડતો. આ સંતને શિરુતોણ્ડ (નાનો—નમ્રભકત) એવું પદ મળ્યું. ગણુપતીશ્વરમ્‌ના દેવની કૃપાથી શી રાળ [The Prosperous one; The auspicious one] નામે પુત્ર એ યુગલને થયો. પાંચ વરસનો થયો ત્યારે એ પુત્રને નિશાળે બેસાર્યો. તે પ્રસંગે શિરુતોણ્ડના નિમંત્રણને માન આપી સંત તિરુ જ્ઞાનસંબંધ પધાર્યા હતા ને કીર્તન કર્યાં હતાં.

ઉત્તર હિંદમાંથી આવતા ભૈરવ સંન્યાસીનું સ્વરૂપ લઇને શિરુતોણ્ડનાં ભક્તિ અને સત્યની પરીક્ષા કરવા શિવજી કૈલાસથી સેઙ્ગાટ્ટંકુટિ આવ્યા. ત્યારે શિરુતોણ્ડને તે દિવસે કોઈ ભકત નહિ મળેલા હોવાથી એ શોધમાં નીકળ્યો હતો. દાસી ચંદન નંગયારે (The Sandalwood lady) તથા શિરુતોણ્ડની પત્નીએ ઘરમાં પધારવા વીનવ્યા; પણ પુરૂષ વિનાના ઘરમાં હું પગ નહિ મૂકું એમ કહી શિવ ગણુપતીશ્વરમ્‌માં પવિત્ર અથિના વૃક્ષ નીચે જઇ બેઠા ને શિરુતોણ્ડ આવે ત્યારે ત્યાં મોકલવા કહેતા ગયા. શિરુતોણ્ડ નિરાશ વદને પાછો ફર્યો. પત્નીએ તેને ભૈરવ પાસે મોકલ્યો. ભૈરવે કહ્યું: તારાથી મને ભોજન નહિ અપાય, હું છ માસે એક વાર જમું છું ત્યારે પશુવધ થાય છે. શિરુતોણ્ડે કહ્યું કે મારે ત્યાં ઢોર અને ઘેટાંનું મોટું ધણ છે. ભૈરવ બોલ્યા: મારે માટે તો મનુષ્ય પશુનો વધ થવો જોઇએ. સર્વથા નિષ્કલંક પાંચ વરસનો બાળક—કુટુંબનો એકનો એક પુત્ર જોઈએ. વળી એનાં માતપિતાએ મળી એનો વધ કરવો જોઈએ. સ્મિતવદન શિરુતોણ્ડ ઘેર ગયો ને પત્નીને વાત કરી કે આપણે આપણા જ પુત્રને મારીએ. સ્ત્રીએ સંમતિ આપી ને કહ્યું કે આપણને તારવા જન્મેલા બાળકને નિશાળેથી તેડાવો. આનંદથી સાવધ ચિત્તે પતિ બાળકને પીઠે વળગાડી લઈ આવ્યો. પાકશાળામાં નહિ જતાં અંધારા ઓરડામાં દવા પાવાની હોય એમ માના હાથમાં છોકરાને બાંધ્યો. ને હજી તો હસતો રમતો છે એવા બાળકની ગરદન પિતાએ કાપી. શિરમાંસ કામ નહિ આવે એમ સમજી ગૃહદેવીએ મસ્તક સ્વચ્છ વાસણમાં,

દાસીને આપ્યું. બાકીનું શરીર રંધાઈ તૈયાર થયું એટલે પિતાને ખબર આપી. તે ભૈરવને તેડવા ગયો. ભૈરવ આવ્યા એટલે અર્ધ્ય–પાદ્યાદિથી તેમનું પૂજન કર્યું. ભૈરવે કહ્યા પ્રમાણે બધું પીરસ્યું એટલે એણે પૂછ્યું કે બધા અવયવો રાંધ્યા છે? ત્યારે માતા બોલી કે **મસ્તક નિષિદ્ધ** હોવાથી રાંધ્યું નથી. અમે તો તે પણ ખાઇએ છીએ, એવો ઉત્તર સાંભળી માતપિતા અવાક્ થઈ ગયાં. પણ દાસી બોલી: વખતે ભૈરવની ઇચ્છા એ પણ ખાવાની થાય, તેથી એ જુદું રાંધી રાખ્યું છે. ગૃહદેવીએ આનંદથી સાવધ ચિત્તે એ પણ પીરસ્યું. હવે ભૈરવ કહે: હું એકલો જમતો નથી, બીજા ભકતોને બોલાવ. શિરુતોણ્ડ મુંઝવાયો તો ખરો, પણ બીજા ભકતોની શોધમાં નીકળ્યો. કોઇ મળ્યું નહિ, ત્યારે ભૈરવ બોલ્યા: તું જ પવિત્ર **વિભૂતિનો ધારણ કરનાર** ઉત્તમ ભક્ત છે. માટે તું જ મારી સાથે બેસ. સ્ત્રીએ એની પત્રાવળ પીરસી. એટલે ભૈરવ કહે: વળી તારા પુત્ર વિના પણ કેમ જમાય? માટે જા જઈને એને બોલાવી લાવ. હવે પુત્ર કયાંથી હોય? એમ વિચારતો શિરુતોણ્ડ ધીમેથી ઉઠયો ને ઘર બહાર ઉભા રહી પુત્રને બૂમ પાડી. નિશાળેથી પાછો ફરતો હોય એમ પુત્ર આવ્યો! માતાએ તેને ઉંચકી લીધો ને પતિને આપ્યો. હવે અતિથિ ભોજન નિર્વિઘ્ને થશે એમ પિતા બોલ્યો. બધાં ઘરમાં ગયાં, તો અતિથિ મળે નહિ ને માંસની વાનીઓ પણ અદૃશ્ય! અતિથિ જમ્યા વિના ગયો તેથી યજમાનો ઉદ્વિગ્ન થયાં. પછી એને શોધવા લાગ્યાં. લીધેલો માર્ગ 'નિષિદ્ધાનુષ્ઠાન' તો હતો. પરંતુ એ શિવકૃપાપાત્ર હતો, એટલે ઇશ્વરે એના મહાકર્મનો સર્વથા સ્વીકાર કર્યો, વૃષભારૂઢ શિવે પાર્વતી અને પુત્ર સુબ્રમણ્ય સહ એને દર્શન દીધું; ને તે વેળા ત્રિમૂર્તિ–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર* તથા સ્વર્ગના સૌ દેવો અને સંતો મહાદેવને વીંટળાએલા હતા. માત્ર ભક્તોને જ દેખાતું દિવ્યદર્શન શિરુતોણ્ડ, પત્ની, પુત્ર, અને દાસી એ ચારને થયું. આ ચારને પોતાનો સનાતન સહવાસ આપવા શિવ પોતાની સાથે કૈલાસ લઇ ગયા.

* આવો ભિન્ન વ્યક્તિ તરીકે નિર્દેશ શા માટે?

આ કથા રૂપકકથા નથી. પણ બૌદ્ધ જાતક કથા માફક અતિ વિકટ સંયોગોમાં એકાદ ગુણની પરીક્ષાની કથા છે. અત્યારે પણ એ ઘણી લોકપ્રિય છે. આ કથાના વસ્તુ ઉપરથી નાટકરચના થઇ છે તથા હરિકથા અર્થે એનું સંયોજન થયું છે–પણ તે મોડેથી. દક્ષિણ હિંદના દરેક શિવાલયમાં ૬૩ નાયનારની મૂર્તિઓ હોય છે. પુષ્પ, નૈવેદ્ય આદિથી તેમની હંમેશ પૂજા થાય છે. ને વરસમાં એક દિવસ એ સૌને નિમિત્તે ઉત્સવ થાય છે. પેરિય. પુરાણની 'શૈવ સંતોની કેટલીક કથાઓ કર્ણાટકમાંથી આવી હોય એ સંભવિત છે.' પણ એ સંતોની જ્ઞાતિ, કુટુંબ, વતન ઇત્યાદિ પ્રાસ્તાવિક ઉલ્લેખો તામિલ દેશને લગતા છે.

કર્ણાટકની કથા *

આ કથા નામોમાં થોડા ફેરફાર સહિત કર્ણાટકમાં પ્રચલિત છે. ૬૩ શૈવ સંતો પૈકી એક ચિરુતોણ્ડરૂ (The servant of truth) થઇ ગયા. તેમને તામિલપ્રદેશ અને કર્ણાટકના શૈવ અને વીરશૈવ (લિંગાયત) લોકો પૂજે છે. તેના પિતાનું નામ શિરુતોણ્ડ નાયનારૂ અને પુત્રનું નામ ચિલયા. ચિલયાનું મૂળ નામ ચિલિપિલિયાંડરૂ + અર્થાત્ The little devotee. કેટલીક વાર ચિલયાને

---

* આ પ્રકરણની માહિતી શ્રી ભેન્દ્રેના તા. ૧૦–૬–૩૪, ૨૫–૭–૩૪ અને ૨–૮–૩૪ ના પત્રોમાંથી લીધી છે. કર્ણાટકની કથાનું ભાષાન્તર કે સાર હું મેળવી શકયો નથી.

+ 'चिलिपिलियांडर् is only a variant form of the Tamil phrase meaning 'the dear young one', an endearing epithet and not a name.........The correct form is शिरुतोण्ड meaning little or humble devotee. तोण्ड means devotee... शी in शीराळ is the Tamil form of श्री'.—અ. રામ આય્યર, તા. ૧૨/૮.

ચિલમાળ કહેવામાં આવે છે. અને ચિરુતોંડને સિરિયાળ × કહે છે. કાનડ ભાષાનાં સઘળાં કાવ્યો ચિરુતોણ્ડને મહાન્ 'દાનિં', 'અન્નદાનિં' અને ધનાઢ્ય વૈશ્ય તરીકે વર્ણવે છે. એનો પિતા 'સત્યાલ' કહેવાતો. ને એ સત્યાળ તે શિરુતોણ્ડ. [શિરુ (Pith, Truth) त्य; तोण्ड, (તામિલ Devotee) = आळु (કાનડ Servant] 'નામોના તામિલ રૂપને લઇને એમાં કાંઇક ગુંચવાડો ઉભો થયો જણાય છે.' ચિલયાના પિતા ચિરુતોણ્ડરૂને **સિરયાળસેટ્ટી** [**चिरु – सिरु; तोण्ड – आळु** કાનડમાં. **श्रेष्ठिन् – सेट्टी**] નામથી અદ્યાપિ કર્ણાટકના સઘળા હિંદુઓ પૂજે છે. અને દીપાવલિના તહેવારોમાં પાણ્ડવો સાથે એની ગાયના છાણની મૂર્તિની પૂજા કરવામાં આવે છે. ચિલયાની માતા **ચંગસે** (The beautiful one]ની કર્ણાટકમાં શ્રાવણ માસમાં પૂજા કરવામાં આવે છે. કાનડ કાવ્યોમાં એમનું વતન કાઞ્ચી કહ્યું છે.

કાનડ લોક સાતમી સદીમાં આ પુત્ર, પિતા અને પિતામહની ત્રિપુટીને જાણતા હતા. પણ વાઙ્મયમાં તેમના જીવનનો ઉલ્લેખ છ.

× ' सिरु=तिरु=चिरु=श्री (Sanskrit) venerable; आळु servant, but आळ may mean one who governs. सेट्टि is looked upon as a तद्भव of श्रेष्टी but is possibly from चट्टि (Kannad) =merchant, a dealer in earthern wares.' Mr. D. R. Bendre, 25/7.

' सिरि–श्री; आळ–Lord or ruler; सेट्टि a termination for Southern Indian Bania. The whole name is equal in ... to लक्ष्मीकान्तशेठ,—Mr. Murti; 26/7.

ઇ.સ. ની બારમી સદીમાં રચાએલા કવિ હરિહરના શિવ ગણદ રગળે +
નામે ગ્રંથમાં આવે છે. આ ગ્રંથ તામિલ ભાષાના પેરિયપુરાણને
આધારે રચાયો છે. એના અમુક ભાગ જ પ્રસિદ્ધ થયા છે. 'કાનડ
એકેડેમી' એનું પ્રકાશન હાથમાં લેવાની તજવીજ કરે છે. કાનડ
ભાષામાં ભીમકવિ, સુરંગ કવિ, બોમ્મરસ અને નિજગુણશિવયોગિ *
એમણે આ કથા સંબંધી લખ્યું છે.

મહારાષ્ટ્રની કથા

નામદેવ નામે એક મહાન વિઠ્ઠલભક્ત મહારાષ્ટ્રમાં થઈ ગયા
[વિ. સં. ૧૩૨૬–૧૪૪૬]. તેમની અભંગગાથામાં ૬૨ અભંગમાં
નીચેની કથા÷ કહી છે:—

સૂર્યવંશી **રાજા શ્રિયાળને** પાંચ વરસનો પુત્ર **ચિલયા** હતો,
ને **ચાંગુણા** નામે કાન્તા હતી. તે નિત્ય અતિતને ભોજન આપતાં.
એની કીર્તિ નારદે કૈલાસમાં વર્ણવી. કોઢી રૂપ ધારીને શિવ તેનું
સત્વ જોવા આવ્યા. ઉષ્ણોદક સ્નાનાદિ કરાવી એમને ભોજન લેવા
વિનંતી કરી. રોગી શરીર હોવાથી એમણે નરમાંસ માગ્યું. ચાંગુણા
અને રાજાએ અનુક્રમે પોતાનું માંસ આપવા કહ્યું. પરંતુ અતિતે પાંચ

+ 'Shiva ganada Ragale is a blank verse (work) describing the advent of Shiva gana on this world. Ragale means blank verse. This blank verse contains legends like the legends of Bodhi Sattva in Jataka and ....'
—Mr. D. N. Murti, 26/7.

* 'Nijagunas'ivayogi who was more of a philosopher than a mystic,.........are all of them great names in the development of Lingāyat thought.'—Mysticism in Maharashtra, p. 18.

÷ હરિ ત્ર્યંબક અવાટેની આવૃત્તિ, પૃ. ૯૧–૯૩.

વરસના ચિલયાના માંસનો પાક કરવા આજ્ઞા કરી. ચાંગુણાએ ચિલયાને બોલાવ્યો ને કહ્યું. આ અતિત તારૂં માંસ માગે છે, તે આપ. જેથી પાર્વતીવર સંતુષ્ટ થશે. નાશવંત દેહ રહેનાર નથી માટે, માતા ! મમતા છોડી કૈલાસપતિને સંતોષો. એવો ઉત્તર સાંભળી ચાંગુણાએ પાક શાળામાં લઈ જઈ ચિલયાને કાપ્યો ને શીંકે શિર મૂકી શરીરનો પાક કર્યો. એ જોઈ અતિતે ચાંગુણાને કહ્યું કે હું મારે આશ્રમ જઉં છું. પછી ચાંગુણાએ અતિતની આજ્ઞા મુજબ ઉખળમાં શીર મૂકી ખાંડયું. સત્વધીર સ્વામી રાજા શ્રીયાળના પુત્ર ચિલયા ! તને ધન્ય છે. અતિત વેષે શિવ તારો દૃઢભાવ જોવા આવ્યા છે. મારે ઉદર તેં અવતાર લઈ વંશનો ઉદ્ધાર કર્યો ને પાર્વતીવરને મિત્ર કર્યા. તારી માતા કહે છેઃ પૂર્વના પુણ્યનું ફળ આવ્યું. મારી ને તારી ભેટ કૈલાસમાં થશે. ધૈર્યનો ખાંયણીઓ ને વૈરાગ્યનું સાંબેલું લઈ ચાંગુણાએ શિરપાક કર્યો. મહારાજાએ અતિથિને જમવાનું કહેતાં અતિથિએ યજમાનને સામે બેસવા કહ્યું. ગદ્‌ગદિત થએલા રાજા શ્રીયાળ ને ચાંગુણાએ અતિતને સંતોષ થાય એમ કરવા કહ્યું જેથી ગિરિજાવર માન્ય થાય. અતિથિએ પૂછ્યુંઃ તમારે હવે કાંઇ સંતાન છે? હતું તે શિવાર્પણ કર્યું એ સાંભળી અતિથિએ ચાલવા માંડયું. શ્રીયાળ–ચાંગુણા બોલ્યાંઃ અમારાં પ્રાક્તન કર્મ ફૂટયાં. ચિલયા સરખો પુત્ર ગયો તો ય અતિત વિન્મુખ જાય છે. માટે આપણું શરીર શંકર ને અર્પણ કરીએ. એટલે અંગે વિભૂતિ ધારી અર્ધાંગે પાર્વતી સહિત જયાગંગાન્વિત જટાધર શૂળપાણિ પ્રગટ થયા. તારા વિના અતિત જમતો નથી. માટે ચિલયા ! ત્વરિત દોડી આવ. ચિલયા દોડતો આવ્યો. શ્રીયાળ–ચાંગુણાને વિમાનમાં બેસારી રાજસ્થાને બાળકને સ્થાપ્યો. તેમનો અખંડવાસ કૈલાસમાં થયો એ તેમના ગુણગાન કીર્તન પ્રેમભાવે નામદેવે કર્યું.

નામદેવ જેવા જ બીજા વિઠ્ઠલભક્ત તુકારામે[1] [વિ. સં. ૧૬૫૪-૧૭૦૬] એક અભંગમાં[2] પ્રભુએ ભક્તોની કસોટી કરે છે તે કહ્યું છે. ત્યાં હરિશ્ચંદ્ર, નળદમયંતી, શિબિ અને કર્ણની કસોટીના ઉલ્લેખ સાથે 'શ્રિયાળ પાસે એનો પુત્ર મરાવ્યો' એવો ઉલ્લેખ છે. કવિ શ્રીધરરચિત શિવલીલામૃત (સં. ૧૭૭૪)માં શ્રિયાળ રાજાનું આખ્યાન આવે છે. એ ગ્રંથ સ્કંદપુરાણના બ્રહ્મોત્તર ખંડને આધારે લખ્યો છે, એમ કવિ કહે છે.[3] નામદેવકાવ્યમાં નથી એવા અન્નસત્ર, કાંચિનગરી વગેરે ઉલ્લેખો શ્રીધરકાવ્યમાં છે.[4] આપણાં કાવ્યાંક ૧-૬ શ્રીધરકાવ્યની પૂર્વે રચાયાં છે તે પૈકી ત્રણ તુકારામના જન્મ પહેલાં, બે તેની યુવાવસ્થામાં અને એક તેના મરણ બાદ બે વરસે રચાએલ છે. પરંતુ આ સંગ્રહનાં સઘળાં કાવ્ય નામદેવ પછી રચાયાં છે. તેમાંનાં

૧ તુકારામનો દેહાન્ત સં. ૧૭૦૬ માં થયો. રામદાસ કૃષ્ણાને કિનારે સં. ૧૬૯૦ મા વસવા આવ્યા ને સં. ૧૭૦૦ માં ત્યાં સારી પ્રતિષ્ઠા જમાવી હતી. શિવાજીએ તોરણા ગઢ સં. ૧૭૦૫ માં જીત્યો.

૨ અભંગાંક ૧૦૫, તુકારામ અભંગગાથા, વિષ્ણુ બુવા જોગની આવૃત્તિ.

૩ સ્કંદપુરાણની બંગાળમાંથી મળેલી એક પ્રત ઉપરથી એ ઇસ્વી સાતમી સદીના મધ્યનું ગણાય છે. (સ્મીથકૃત Early History પૃ. ૨૦) પણ સ્કંદપુરાણને નામે ચાલતી સત્યનારાયણની કથાને સવાસો વરસે થયાં નથી. સ્કંદાદિપુરાણો અને ઇતિહાસ કાવ્યોને આધારે રચાયેલા 'પ્રાચીન-ચરિત્રકોશ' માં શ્રિયાલની કથાનો ઉલ્લેખ નથી. શ્રીધરે મૂળમાં પુષ્કળ ફેરફાર કર્યા છે. પણ સ્કંદપુરાણ પોતે એવો મોટો સંગ્રહ છે કે એની કોઈ મુદ્રિત આવૃત્તિ સર્વથા સંપૂર્ણ લેખી શકાય નહિ.

૪ બ્રીટીશ સત્તાની શરૂઆતમાં, 'શ્રીયાળ નાટક' અને 'શ્રીયાળચી બખર' (The chronicle of Sriyal) લીથોથી છપાએલાં તેની પ્રત ઉપલબ્ધ થઇ નથી. મરાઠીમાં વાજવાતા 'શ્રીયાળનાટક'ની જાહેરાત તો જુન '૩૪ માં પણ આવતી હતી. વળી એક આધુનિક કવયિત્રી કૃષ્ણાબાઈ ગાડગીલકૃત 'માનસગીત સરોવર' માં પૃ. ૪૭-૪૯ ઉપર અંક ૬૨ નું આ વિષયનું કાવ્ય છે. તે નવી આવૃત્તિમાં કાઢી નાખ્યું છે.

કેટલાંકના કર્તાઓને નામદેવરચિત કથાનું જ્ઞાન હોય એ અસંભવિત નથી એમ અંતઃપ્રમાણોથી જણાય છે. વળી તુકારામના અભંગ ૩૨૦૫ માં 'નરસી મ્હેતાની હુંડી શીકારી' એવો ઉલ્લેખ છે. હારમાળામાં બે સ્થળે નામદેવનો ઉલ્લેખ છે. [ન. કા. સં. પૃ. ૫૫૬] એક ઠેકાણે 'રામો અને નામો' એમ રામાનંદ અને નામદેવ માટે ઉલ્લેખ છે. [ન. કા. સં. પૃ. ૧૦૪]

આ સૌ મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાત વચ્ચેનો સંબંધ સૂચવે છે. એ સંબંધના સ્વરૂપની ચર્ચા કરવા સ્થળ સમય કે શક્તિ નથી. પણ ગુજરાતની સગાળકથા કર્ણાટકની કથા સાથે વિલક્ષણ નિકટ સંબંધ ધરાવે છે. મહારાષ્ટ્રનો શ્રિયાળ સૂર્યવંશી રાજા છે. ગુજરાત અને કર્ણાટકનો કથાનાયક ધનાઢ્ય વૈશ્ય છે. નામદેવનો બાળક ઘરમાં જ છે. શ્રીધરનો બાળક રમવા ગયો છે. પણ દક્ષિણ હિંદની કથાનો બાળક ગુજરાતી કથા માફક નિશાળે ગયો છે ને ત્યાંથી તેને પિતા બોલાવી લાવે છે. અતિથિની શોધ, ઝાડ નીચે બેઠેલો ભૈરવ વગેરે ઉલ્લેખ પણ આ અનુમાનની તરફેણમાં છે. નામદેવકાવ્યમાં અને તામિલકાવ્યમાં નથી એવો કાઞ્ચિનગરીનો ઉલ્લેખ કર્ણાટક અને ગુજરાતનાં કાવ્યોમાં છે. પાછળથી નામદેવની અસર થઇ હોય તેથી તે પૂર્વે ગુજરાત અને દક્ષિણ હિંદ વચ્ચેના વ્યવહારને બાધ આવતો નથીઃ વળી ગુજરાતની લોકકથાનું પ્રાચીનત્વ અને ઉપલબ્ધ કાવ્યકથાનું પ્રાચીનત્વ એ નિરાળા પ્રશ્ન છે.[1]

---

૧ મહારાષ્ટ્રનો મહારાષ્ટ્ર તરીકેનો ઇતિહાસ પ્રમાણમાં અર્વાચીન છે. લગભગ સમકાલીન એવા જ્ઞાનદેવ અને નામદેવના જીવનકાળના અરસામાં જ એ શરૂ થાય છે. એમની પૂર્વેના મહાનુભાવ પંથના જુના મરાઠી સાહિત્યમાં સગાળકથા છે કે નહિ એ ખબર નથી. ચક્રધરના એ ભક્તો પોતાના પંથનું જ્ઞાન અદ્યાપિ અન્યપંથીઓથી છુપું રાખે છે. એટલે ગુજરાતના ભક્તોથી પણ એ છુપું જ રહ્યું હોવું જોઇએ.

મૂલચર્ચા

મહારાષ્ટ્રથી સ્વતંત્રપણે – મહારાષ્ટ્રને કોરણે ટાળીને પણ ગુજરાત અને દક્ષિણ હિંદ વચ્ચે સંબંધ હતો. એવું સૂચન એલકી, વકટ આદિ શબ્દોનાં દૃષ્ટાંતથી કરેલી પ્રાસંગિક ચર્ચામાં શ્રી નરસિંહરાવે 'Gujarati Language and Literature'ના પ્રથમ ગ્રંથમાં પૃ. ૫૯–૬૩ ઉપર કર્યું છે. "સં. ૧૧૮૧ માં વૈશાખ સુદ પૂર્ણિમાંને દિને સિદ્ધરાજની રાજસભામાં...વિવાદમાં કર્ણાટકીય દિગંબરાચાર્ય કુમુદચંદ્ર વાદી હતા." [મધ્યકાલનો સાહિત્યપ્રવાહ પૃ. ૮૬] કર્ણાટકના વીરશૈવો લાટ, સોરાષ્ટ્ર અને ગુર્જરરાષ્ટ્રને શૈવધર્મના થોડાક મુખ્ય દેશોમાં ગણે છે. આદય્ય નામે કાન્નડ વીરશૈવ સંત સૌરાષ્ટ્રનો વૈશ્ય હતો એમ ધારવામાં આવે છે; અને એક મતે ઇસ્વી સાતમા સૈકામાં અને બીજા મતે અગીઆરમા સૈકામાં થઇ ગયો ગણાય છે. જે હરિશ્ચંદ્રને ગુજરાતીઓ અયોધ્યાનો રાજા ગણે છે તેને કાન્નડના લિંગાયત લેખકો લાટદેશનો રાજા કહે છે. દક્ષિણીયોને મન આર્યસંસ્કૃતિનું ઉદ્ભવસ્થાન ઉત્તરદેશ તે લાટ દેશ જણાય છે. લાટદેશે આર્યસંસ્કૃતિના વાહનનું કામ કર્યું હોવું જોઇએ. ઇ. સ. ૧૨૨૨ માં સોમરાજા નામે લિંગાયતરાજાએ ચંપૂશૈલીમાં 'કુમારપાળ ધૂર્જર' વિષે કાવ્ય રચ્યું છે[2]. કુમારપાળ ભલકીપુરમાં[3] રાજ્ય કરતો હતો અને ચોલવંશના રાજાની કુંવરીને પરણ્યો હતો તથા મહાન્ જૈન વિદ્વાન્ યતિ હેમચંદ્રે એને જૈન બનાવ્યો[4]. આ કાવ્ય ધાર્મિક

---

૨ સોમરાજાનું ઉદ્ભટ કાવ્ય શંકર પુસ્તક ભંડાર, ધારવાડ, એ ઠેકાણે મળે છે.

૩ અણહીલ–ભિલ્લ (કી) પુરી (?)

૪ 'ચિત્ર પ્રશસ્તિ ઉપરથી સોમનાથનું મંદિર પાશુપત આચાર્યોના હાથમાં ઘણા કાળ સુધી હતું એમ જણાય છે.' (દુ; કે. શાસ્ત્રી પૃ.૧૩૦) એ મંદિર કુમારપાળે સમરાવેલું. એ જીર્ણોદ્ધારના ઉત્સવ નિમિત્તે કુમાર-

દૃષ્ટિએ રચાએલું છે, એટલે એમાં ઐતિહાસિક વસ્તુ થોડું જડે એ બને. પરંતુ આ હકીકતો એ પ્રદેશના સંબંધની સૂચક તો છે જ[૫].

ગુજરાત અને દક્ષિણ હિંદ વચ્ચે વ્યવહારના ત્રણ માર્ગ હતા. દરિયાઇ માર્ગ સંબંધી વસન્ત રજતમહોત્સવ સ્મારક ગ્રંથમાં 'ગુજરાતનું વહાણવટું' (પૃ. ૧૮૨–૨૧૯) એ લેખ જોવાથી એ માર્ગના અસ્તિત્વની ખાતરી થયા વિના નહિ રહે. બીજો ભૂમિ-માર્ગ દક્ષિણ લાટમાં થઇ કોંકણને કિનારે કિનારે એ પ્રકારનો હતો. " Even otherwise the communication between the North and the South when it was real and active did not always *go through the* Mahratta country. As a matter of fact, the emigration from North India seems to have been from the country of Malva into the north Konkan coast, and unless it was a question of traffic eastwards going straight to the east coast, the normal way seems to have been down the Konkan coast pretty far south before the route took a turn over the mountains *to come into the south. Therefore the Mahratta* country was as it were avoided, and the communication lay usually down the Konkan coast to the borders of the Konkan country wherefrom the road branched off into the interior. This seems to have been more or less the line of migration

---

પાળના સન્માનાર્થે સુભટકૃત દૂતાઙગદ નામે છાયાનાટક સોમનાથ પાટણમાં ભજવાયું હતું તે પ્રો. સેસિલ બેન્ડોલે સિદ્ધ કર્યું છે. (Ridgeway's Dramas & Dramatic Dances p. 164)

૫ ટીકાત્મક ભાગ જતાં રહેતી આ કણ્ડિકાની ઘણી વિગતો શ્રી બેન્દ્રેની આપેલી છે. એમણે ઘણું કરીને કાન્નડ અને તામિલ ભાષાના વિદ્વાન રા. બા. નરસિંહાચાર્ય (મ્હૈસુરનું પુરાતત્વ ખાતું), Lives of Kannad Poets, 3 Volumes, ના કર્તા, એમના લખાણનો આધાર લીધો છે.

both of Jainism, and where we have any knowledge of it, of Buddhism as well." (ડૉ. એસ. કે. આયંગર, જર્નલ ઑફ઼ ઇન્ડિયન હીસ્ટ્રીના તંત્રીના તા. ૨૪–૭ ના પત્રમાંથી) ઉત્તર કોંકણના અંત આગળથી સીધા હિંદના પૂર્વ કિનારાસુધી ફંટાતા માર્ગે *ઓડ લોક ઓઢિયામાંથી આવી શકે. ઓઢિયાની દક્ષિણે તેલુગુ બોલાય છે. કહે છે કે કેટલાક તેલુગુ આચાર્યોનાં થાણાં અત્યારે પણ ગુજરાતમાં છે. ગિલ્લીદંડાની રમતના અંકગણનાના શબ્દ દક્ષિણ હિંદના એક, બે, ત્રણ છે: એનું તેલુગુ રૂપ **वकटि, रण्डु, मूडु** છે; તામિલ રૂપ **वण्णु, रुण्डु, मूण** છે; અને કાનડી રૂપ **वन्दु, एरडु, मूरु** છે. ગુજરાતી રૂપ વકટ, રેંટ, મૂઠ છે. આ ભૂમિમાર્ગનો એક પ્રકાર સીધો પૂર્વ કિનારે જતો સાબીત કરે છે. બીજો પ્રકાર પણ ઉપરના અંગ્રેજી ઉતારામાં વર્ણવ્યો છે.

તેલુગુદ્વારા આ કથાની આપલે થઈ હોય એવું સૂચન અ. આર. એસ. આય્યરે પહેલાં કરેલું. પણ શ્રી બેંદ્રેએ આપેલી માહિતીથી વધારે સ્વાભાવિક વાહન કાન્નડભાષા હોય એમ જણાયું. વળી ઇસ્વીની આઠમીથી અગીઆરમી સદી દરમીઆન દક્ષિણ હિંદમાં પલ્લવ અને ચોલ વંશોનું સામ્રાજ્ય હતું. તે કાળમાં સરહદ પરનાં કાન્નડ રાજ્યમાં એ કથા પ્રથમ ગઇ હોય એ વિશેષ સંભવિત છે. કાન્નડ અને ગુજરાતની કથાનું વિશિષ્ટ સામ્ય અગાઉ બતાવ્યું છે. તેમ બીજા સંયોગો પણ નોંધ્યા છે. એટલે દરિયાઈ માર્ગે કે આખા કોંકણ કિનારાના માર્ગે પણ ઘણો વ્યવહાર ચાલેલો એ સિદ્ધ થાય છે.

આ રીતે દક્ષિણ હિંદ અને ગુજરાતનો સીધો સંબંધ સ્થાપિત કર્યા પછી એક બીજી હકીકત વિચારવા જેવી છે. 'શિરુતોણ્ડની કથા એ પાશુપતોની કથા છે—સામાન્ય શૈવોની નહિ.' (ડૉ. આયંગર) આ પાશુપત શાખાનું ઉદ્‌ભવસ્થાન ગુજરાત છે.

કૃષ્ણ દયાનંદ દાદાકેરી

પુણ્ય વિરલ રસભોમ

તરીકે ગુજરાત જેટલું પ્રસિદ્ધ છે તેટલું લકુટેશ, લકુલીશ કે નકુલીશની

---

* Guj. Lang. and Lit. I પૃ. ૬૩. સિદ્ધરાજ અને જસમા ઓડણની દંતકથાનો ઉલ્લેખ પણ ત્યાં કર્યો છે.

જન્મભૂમિ તરીકે પ્રસિદ્ધ નથી. વાયુપુરાણ ને લિંગપુરાણમાં આવતા, ઉલ્લેખ તથા કેટલાક શિલાલેખને આધારે એમની જન્મભૂમિ વડોદરા પ્રાન્તમા ડભોઈ તાલુકાનું ×કા'રવણ (મીયાગામ થઇને) છે એ સિદ્ધ થયું છે. ઈ. પૂ. બીજી સદીના અરસામાં ભટ્ટાર્ક શ્રી લકુલીશ થઇ ગયા. વલભીવંશના રાજા (ઇ. સ. ૫૦૯-૭૬૬) માહેશ્વર કહેવાતા. માહેશ્વર શબ્દપ્રયોગ પાશુપતોને માટે થતો. (ભાણ્ડારકર પૃ. ૧૧૯) વલભીકાળમાં દક્ષિણ હિંદમાં પાશુપત શાખાનો પ્રચાર હતો. પલ્લવ નરસિંહવર્માના પિતા મહેન્દ્રવર્માએ રચેલું કહેવાતું ઇસ્વી સાતમી સદીનું **मत्तविलास प्रहसन** થોડા જ સમય ઉપર ત્રિવેન્દ્રમ્ સંસ્કૃત ગ્રંથમાળામાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેમાં પાશુપતો*, કાપાલિકો અને બૌદ્ધોને એકસાથે હાંસીપાત્ર બનાવ્યા છે. (ડૉ. આયંગર) ભૃગુકચ્છ યા લાટદેશમાં કારોહણમાં લકુલીશ+ વસતા એ ઉલ્લેખ

× ભાણ્ડારકર કૃત Vaishnavism and Saivism પૃ. ૯૧૬. આ ગ્રંથ તથા બીજા આધારોની મદદથી શ્રી દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રીએ એમના 'શૈવધર્મનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ'માં આ વિષે સવિસ્તર લખ્યું છે. અત્યારે પણ કા'રવણમાં નકલેશ્વર મહાદેવનું દહેરૂં છે.

× 'Any religious movement that you are speaking of such as the advance of the Pasupatas into the south must have taken more or less the line that other religious teachers took.' ડૉ. આયંગર, ૨૪-૭.

+ મારૂં નામ તથા મારા સિદ્ધાંત ભુલાઇ ન જાય એ હેતુથી લકુલીશે મુનિનાથ ચિલ્લુક તરીકે અવતાર લીધો. એવું કથન ઇ. સ. ૯૪૩ ના મ્હૈસુરના હેમાવતીના શિલાલેખમાં છે. (ભાણ્ડારકર પૃ. ૧૧૯) તેથી જણાય છે કે સાતમી સદીમાં મહેન્દ્રવર્માના સમયમાં દક્ષિણ હિંદના એક ભાગમાં હાંસીપાત્ર બનેલા પાશુપતોનું મૂળ સ્થાન ચિલ્લુકના ધર્મોપદેશથી સદીના અંત ભાગમાં કે તે પછી પાછું મળ્યું હોય એ સંભવિત છે. ચિલયા અને ચિલ્લુક વચ્ચે કાંઈ સંબંધ હશે? કાન્નડ કથામાં તામિલ શીરાળ પુત્ર મટી પિતા બન્યો ત્યારે બીજો પાશુપત ચિલ્લુક પુત્રનું સ્થાન ન લે?"

ચિન્ત્ર પ્રશસ્તિમાં છે. પાશુપ્તોનું અસ્તિત્વ સૂચવતો એ લેખ વિ. સં. ૧૩૪૩ નો એટલે માંકરની પૂર્વાવધિથી બસોએક વર્ષ પૂર્વેનો છે. વચ્ચેના ગાળામાં આપણું અનુપલબ્ધ શૈવ કાવ્ય આવે છે. વળી કર્ણ સાથે સંબંધ બંધાવાને સમય જોઇએ. તેથી સોલંકીકાળમાં સગાળકથાનું અસ્તિત્વ ગુજરાતમાં હતું એ નક્કી લાગે છે.

તે વેળા આ કથા ગુજરાતમાં 'નવી' આવી હતી કે કેમ એ પ્રશ્ન છે. સૌરાષ્ટ્રના વૈશ્ય લિંગાયત સંત આંદય્યની બે તારીખો અનુક્રમે વલભી અને સોલંકીકાળમાં આવે છે. સોલંકીકાળમાં ગુજરાતને દક્ષિણ હિંદ સાથે સંબંધ હતો તે અન્યથા સિદ્ધ થાય છે, એ આગળ કહેવાઇ ગયું છે. વૈષ્ણવ અને શૈવ સંપ્રદાયોને ભક્તિનો સવિશેષ ઝોક દક્ષિણ હિંદના આલવારો અને નાયનારાઓએ આપ્યો એ ખરૂં; પણ પૌરિય આદિ પુરાણો દક્ષિણ હિંદમાં થએલી આર્યોની અસરનું પરિણામ છે. મૂળમાં સંસ્કૃત ભાષાની સંસ્કૃતિ હોવા સિવાય દક્ષિણમાં શૈવ સંપ્રદાય કે વૈષ્ણવ સંપ્રદાય ઉદ્‌ભવત નહિ કે આબાદ થાત નહિ એ વિદ્વાનોનું મન્તવ્ય છે. ઐતિહાસિક સંયોગોને લઈને દક્ષિણનું ઘણું સાહિત્ય જળવાયું છે ત્યારે ઉત્તરહિંદનું ઘણું તત્કાલીન સાહિત્ય નાશ પામ્યું છે. એટલે પરન્જોતિ શિરુતોણ્ડના જીવન સાથે જોડાએલી આ કથા દક્ષિણમાંથી અહીં આવી કે અહીંથી ત્યાં જઈ એના નામ સાથે જોડાઈ એ કહેવાને પુરતું પ્રમાણ નથી. એનો યથાર્થ નિર્ણય કરવાને ભાષા, સાહિત્ય, ધર્મ, સમાજ, રાજકારણ આદિ અનેકવિધ પ્રમાણની અપેક્ષા રહે છે. દ્રવિડભાષાઓના અભ્યાસ વિના આ પ્રશ્ન પુરો ઉકેલાય એમ નથી. વળી એક નાયનારની કથા આવી તો બીજી બાસઠ પૈકી કોઇ આવી છે કે કેમ? અને ન આવી તો તેનું કારણ શું? એ પણ વિચારવું જોઇએ.[૧] યાત્રાળુઓ

---

૧ નામદેવ પહેલાં સગાળ કથા ગુજરાતમાં પ્રચલિત હતી જ—ઘણું કરીને સોલંકીકાળમાં ને કદાચ વલભીકાળમાં પણ હતી. અત્યારે તો આ કથા શૈવ વીરશૈવ, વૈષ્ણવ, જૈન સૌએ અપનાવી લીધી છે. ગુજરાતી કવિઓ કા

સાથે કથા માત્ર આવી કે ગઈ કે કાંઈ સાહિત્યવિષયક દેવું લ્હેણું છે એ પ્રશ્ન પણ વિચારવા લાયક છે. દક્ષિણ હિંદની કાંચીનગરીમાં સગાળનો જન્મ થયો એવું નાકરાદિનું કથન છે; અને નાકર પૂર્વેના ગુજરાતના સાહિત્યમાં આ કથાનો ઉલ્લેખ નથી. તેટલા પરથી અનુમાન બાંધવાની ઉતાવળ કરવા જેવું નથી. શૈવ ધર્મનું સાહિત્ય પ્રાકૃતમાં નથી એટલે આ કથા પ્રાકૃતમાં ન જડે. સ્કંદાદિ પુરાણમાં આ કથા નથી એવું સાબીત થયું નથી. કાવ્યારૂઢ કથા કરતાં લોકકથાનું પ્રાચીનત્વ વિશેષ હોઇ શકે, સિવાય કે એવું પુરવાર કરી શકાય કે દક્ષિણ હિંદની કાવ્યકથા જ ગુજરાતમાં પહેલવહેલી આવી.

દૃષ્ટિએ અંશે નામદેવના દેવાદાર પણ લાગે છે. પણ તેમના પહિલાં નામદેવથી અંશે જુદી કથા ગુજરાતમાં પ્રચલિત હતી એ ય નિઃશંક છે. જો પેરિય પુરાણની કે કર્ણાટકીય ભક્તોની બીજી કથાઓ ગુજરાતમાં ન આવી હોય તો વલ્લભી કાળથી-પલ્લવકાળથી ગુજરાતમાં ને દક્ષિણમાં પ્રચલિત પાશુપતધર્મ જ એ કથાના પ્રચારનું કારણ હોઈ શકે; ને તે સંયોગોમાં ગુજરાત અને દક્ષિણ હિંદના પાશુપતોએ મૂળ પાશુપત કથાની આપલે કરી હોવી જોઈએ. એ કથા-મૂળે દક્ષિણની કે ગુજરાતની-પેરિયપુરાણમાં સ્થાન પામ્યા પછી કર્ણાટક કે મહારાષ્ટ્રદ્વારા કે સીધી યા ત્રણે રીતે ફરી ગુજરાતી લોકકથાને તથા કાવ્યકથાને પોષવા આવી. કથાના ઉદ્‌ભવ કે વિકાસનો ક્રમ કળવો મુશ્કેલ છે ને એ ગૌણ પ્રશ્ન છે. સંતત આન્તરપ્રાન્તીય સંબંધનું અસ્તિત્વ એ મુખ્ય વસ્તુ છે. એ પરસ્પર વ્યવહારને પરિણામે ધર્મ અને પ્રાન્તના ભેદ છતાં ફલિત થતા ઐક્યનો-મનુષ્યમાનસની એ સાંસ્કારિક ઐક્ય જાળવવાની તથા સાધવાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનો આ સંગ્રહવિષય કથા પુરાવો છે એટલું નિર્વિવાદ લાગે છે. માયાબળે મનુષ્ય આત્મવૃત્તિ વિરુદ્ધ જવા પ્રયત્ન કરે; એના પ્રયત્નોની સાક્ષી ઇતિહાસ પણ પૂરે છે. કમભાગ્યે લિખિત ઇતિહાસ એવી વિગતો સવિસ્તર આપે છે. પણ ઇતિહાસ નામથી નથી ઓળખાતાં એવાં પ્રમાણો તો કહે છે કે મનુષ્ય માનસ આત્મવૃત્તિને વફાદાર રહ્યું છે-રહેવા પ્રયત્ન કરતું આવ્યું છે. 'ઇતિહાસ' નહિ લખનાર આપણા પૂર્વજો સમજતા કે ઇતિહાસ જાણવાની વસ્તુ નથી, જીવવાની વસ્તુ છે.

ઉપસંહાર

આવા અત્યારના સંયોગોમાં પ્રસ્તાવનામાં આપેલું કથા-વિકાસનું વૃક્ષ હું ફેરવ્યા વગર રહેવા દઉં છું. તેમાં મહાભારતાદિની કથાને દેશ્ય કથા બરાબર સ્થાન આપ્યું છે. દેશ્યકથાનો અર્થ સ્થળ પરત્વે લેવાનો નથી. સંસ્કૃતેતર લોકભાષામાં પ્રચલિત કથા તે દેશ્ય કથા. અનુપલબ્ધ સંસ્કૃત કથાનો આધાર પણ દેશ્ય કથા હોઇ શકે. મહાભારતાદિ સંસ્કૃત ગ્રંથોની કથાઓ હિંદ બહારની કથાઓ નથી. સંગ્રહવિષય કથાનું ળ હિંદુધર્મની—સર્વ ઈશ્વરવાદી ધર્મની ભાવનામાં જોવું એ હું યુકતતમ સમજું છું. છતાં નામાદિ સામ્યને લીધે હિંદ ભૂમિના આન્તરપ્રાન્તીય સંબંધની દૃષ્ટિએ આ કથા અનગત્યની લેખતો નથી. હું કશું સિદ્ધ કરવા મથતો નથી; કારણ કે અંતિમ નિર્ણય કરી શકવા જેવો મારો અભ્યાસ નથી ને તેવાં સમય સાધન પણ મને ઉપલબ્ધ નથી. એકત્રિત કરેલી હકીકતો કાંઇ છુટોછવાયો પ્રકાશ નાખી શકે તો હું મારી જાતને કૃતકૃત્ય સમજીશ. પ્રાકૃત મનુષ્ય એમ તો કેમ કહી શકે કે **समारब्धमिदं कार्यं परित्यज्य फलस्पृहाम् ?**

મારા એક પત્રના ઉત્તર (તા. ૩૧–૭–૨૮)માં ગુરૂદેવ નરસિંહરાવે પૂછયું હતુંઃ 'કાંઈ research કરવા ઇચ્છા છે?' એમને ચરણે બેસી બે વરસ સુધી કરેલા અભ્યાસ દરમીઆન વવાએલા બીજનું આમ્રવૃક્ષ આજ છ વરસે ફળે છે. પણ વૃક્ષને ફળ આવે તે ભોગવવાની લાલસા વાવનાર નથી રાખતા. ફળભોકતા તો ગુજરાત દેશના સાહિત્યપંથે વિચરનાર વટેમાર્ગુઓ છે. ફલભોકતાને જે કંઈ અલ્પ તૃપ્તિ થાય તે તૃપ્તિસૂચક આભારોદ્ગારના અધિકારી આ સંગ્રહના યોજક અને ઉછરતા વૃક્ષના સિંચક ગુરુદેવ ધ્રુવસાહેબ છે. હું નિમિત્ત માત્ર છું–વાહકમાત્ર છું. કણ્વ ઋષિ સરોવરતીર સુધી શકુંતલાને વળાવી શિષ્ય શાર્ઙ્ગરવને સોંપી, આશીર્વાદ આપી આશ્રમમાં પાછા

ત્યાં એમને બીજાં અનેક કર્તવ્ય હતાં. પદ્યરચનાની ઐતિહાસિક આલોચના આદિ કાર્યમાં ગુંથાએલા કેશવલાલભાઈએ સોંપેલી સગાળકથા શ્રી હીરાલાલ પારેખ સાથે લઈ આવી આજ હું શારદૂત પેઠે પણ વિનમ્રભાવે ગુજરાતને દ્વારે ઉભો રહું છું. **अनुष्ठितो हि गुरोः संदेशः** થી વિશેષ મારે કહેવાનું નથી.

પણ એક વાત કહેવી જોઇએ. મારા કાર્યમાં મને ઘણે ઠેકાણેથી અનેક રીતની મદદ મળી છે અને તેનો ઉલ્લેખ મેં તે તે સ્થળે બન્યો તેટલો કર્યો છે. એ સૌ સજ્જનો* અને સંસ્થાઓનો હું અત્રે અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું. સોસાઇટીના પ્રમુખ અને આસિસ્ટંટ સેક્રેટેરીની મદદ શબ્દોથી અંકાય એમ નથી.

સુરત
તાં. ૧૬-૮-૩૪ ⎫ પ્ર. મુ. દે.

---

* 'પ્રત પરિચય'માં પૃ. ૧૦ ઉપરે જાનીકાવ્યની પ્રત પાટણના ભંડારની કહી છે તે ભૂલ છે. એ પાટણના ભોજક મોહનલાલ ગીરધરલાલના ખાનગી સંગ્રહની છે. તે રા. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરાએ દિ બ. ધ્રુવ સાહેબને મોકલી હતી અને એમના કહેવાથી પાટણમાં લહીઆ પાસે તેની નકલ કરાવી આપી હતી.

પ્રસ્તાવના

સંગ્રહનું પ્રયોજન

દાનવીર વાણિક સગાળશાહ વિષે ગુજરાતી ભાષામાં રચાએલાં દસ કાવ્યોનો આ સંગ્રહમાં સમાવેશ કર્યો છે. સગાળની વાત ગુજરાતમાં ઘેરઘેર જાણીતી છે. એ તથા એવી બીજી ઘણી ત્યાગ વિષયક વાતો અસંખ્ય જનો અત્યંત મમતા, શ્રદ્ધા અને ભાવ સાથે અદ્યાપિ સાંભળે છે–માને છે; છતાં નવા નીતિશાસ્ત્રનો ઉદય થઈ ચૂકયો છે, અને આજની નીતિધર્મની ભાવના નરી સાદી કે સરળ રહી નથી; એટલે સગાળ, ચંગાવંતી અને ચેલૈયાની એકાંતિક ધર્મ-નિષ્ઠા અગર અડગ ટેકનું દૃષ્ટાંત જનસમાજ આગળ મૂકવા આ સંગ્રહ યોજાયો નથી. પરંતુ આપણા પૂર્વજોનું માનસ સમજવાના હેતુથી થતા પ્રયત્નોમાં આ સંગ્રહ સાહાય્યરૂપ થઈ પડે, એવી ધારણા છે. તેમજ મધ્યકાલીન ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ તથા સાહિત્ય–પરંપરા અને કવિઓનાં રીતધોરણ સમજવા માટેની મુદ્રિત સામગ્રીમાં આથી કાંઇ વધારો થવા સંભવ છે.

અત્રે સંગ્રહેલાં કાવ્યો જુદા જુદા કવિઓને હાથે લગભગ ત્રણસો વરસ જેટલા લાંબા ગાળા દરમીઆન રચવામાં આવેલાં છે. એ નીચેની યાદી ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે.

કાવ્યનું નામ	કર્તા	સાલ	પ્રતસ્થલ
૧ કર્ણકથા	વાસુ	પ્રત સં. ૧૬૪૭	તારાપુર
૨ સગાળશાહ રાસ	કનકસુંદર	રચના સં. ૧૬૬૭ પ્રત સં. ૧૬૭૦	
૩ કર્ણવખાણ ઉર્ફે સગાળપુરી	સુરદાસ	પ્રત સં. ૧૬૬૫ (અપૂર્ણ)	થરાદ
	,,	પ્રત સં. ૧૭૬૦	
૪ સગાળપુરી	ફૂઢજી	રચના સં. ૧૬૮૨ પ્રત સં. ૧૭૮૭	તાપીકાંઠા
૫ સગાળચરિત્ર	જાની	રચના સં. ૧૭૦૮ પ્રત સં. ૧૭૪૩	પાટણ
૬ સગાળપુરી (૧)	નાકર	પ્રત સં. ૧૭૩૦	રાણીઆ (?)
૭ સગાળપુરી (૨)	નાકર (?)	પ્રત સં. ૧૯૧૫	અમદાવાદ
૮ સગાળપુરી	તુલજારામ	રચના સં. ૧૮૪૩ પ્રત સં. ૧૯૦૫	અમદાવાદ
૯ સગાળસા	રતનદાસ		પેટલાદ
૧૦ સેલૈયા આખ્યાન	ભોજલ	(સં. ૧૮૪૧–૧૯૦૬)	

અત્રે કરેલી કાવ્યોની ગોઠવણી તેમની રચનાના કાલક્રમને અનુસરતી નથી. કાવ્યોના પરસ્પર સંબંધને ધ્યાનમાં લઈ એ ગોઠવણી કરી છે. વૈષ્ણવ વાસુ અને જૈન કનકસુંદરનાં કાવ્યો વચ્ચે ગાઢ સંબંધ હોવાથી તેમને સાથે મૂક્યાં છે. તેજ પ્રમાણે નાકરનું સગાળપુરી (૧) તેના નામ સાથે જોડાએલા સગાળપુરી (૨) તથા તુલજારામકૃત સગાળપુરી (૩) ની નજીક મૂકવામાં આવેલું છે.

+ આ સિવાય કેવળપુરી આદિનાં આ જ વિષયનાં કાવ્ય છે. પરંતુ થોડે ઘણે અંશે ભોજલને અનુસરી તેની રચના થઇ છે; વળી એ બીજે પાયાં છે તેથી અહીં છાપવાની જરૂર જણાઇ નથી. આ સંબંધમાં બે કૃતિઓની ખાસ નોંધ લેવા જેવી છે. જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર.–૧.

આસુથી જાતી સુધીનાં કાવ્યોમાં પરીક્ષા કરનાર દેવ શિવ છે એ થોડે ઘણે અંશે સ્પષ્ટ છે. ફૂઢજીનો તથા જાતીનો સગાળ તો સ્પષ્ટ રીતે વૃષભારૂઢ શિવનો ભક્ત જ છે. નાકરની સગાળપુરી (૭) માં સગાળની વાર્તાનો શિવ સાથેનો સંબંધ લગભગ ભુંસાઈ ગયો છે–પછીથી કાવ્ય સંપૂર્ણપણે વૈષ્ણવ કાવ્ય બની ગયું છે. આ રીતે ધર્મ અને સાહિત્ય પરંપરા એ બેઉ મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખી કાવ્યો ગોઠવ્યાં છે. આ વિષયની તેમજ કાલક્રમની ચર્ચા પ્રસ્તાવનાની છેવટે કરી છે.

પ્રતપરિચય

૧

પહેલું કાવ્ય કવિ વાસુકૃત કર્ણકથા છે. તેની સંપૂર્ણ પ્રત અમદાવાદ, દોશીવાડાની પોળમાં આવેલા, દેલાના અપાસરાના ગ્રંથ ભંડારમાં છે. ત્યાંથી સોસાઇટી મારફતે એ મેળવીને અત્રે છાપેલો પાઠ અક્ષરશઃ ઉતાર્યો છે. કાવ્યનું અને તેના કર્તાનું નામ એમાંથી જ મળે છે:—

> કર્ણકથા હૂં વાનવૂં જુઉ મતિ આપુ માય.
> કાવ્યારંભ પંક્તિ, ૨
>
> કર્ણકથા જે સંભલિ, તે પાપ હૂઇ પરખેદ.
> કાવ્યારંભ પંક્તિ, ૬
>
> જાઇ તીર્થ જાત્રફલ લહિ, કર્ણકથા કવિ વાસુ કિહિ.
> કાવ્યાન્ત, અંતિમ પંક્તિ.

કાવ્ય પુરૂં ઉતાર્યા પછી છેવટે આપેલી લેખકની પુષ્પિકા આ પ્રમાણે છે:—

इति सगालश्रेष्ठि कथा चुपई । संवत् १६४७ वर्षे जेष्टमासे शुक्लपक्षे (८) तारापुरे । पा० श्री राजमत्तिगणि

સાલ* સં. ૧૬૬૫ છે. તે ઉપરથી એ કાવ્યની પ્રતસાલ સં. ૧૬૬૫ ગણી છે, કારણ કે *સઘળાં કાવ્ય એક જ હાથે ઉતારેલાં છે. ચોપડાના આરંભે જ "'रागगुडी' લખી એ કાવ્ય ઉતારવા માંડ્યું છે, અત્રે છાપેલી અપૂર્ણ પ્રતથો આગળ એ ત્યાં ઉતાર્યું નથી. કાંવ્યની ૪૫ મી કડીમાં કહ્યું છે કે,

બિહૂ કર જોડી કહિ સૂરદાસ વખાણીઉ કરણ લીંધાવિલાસ.

એકંદરે જોડણી શુદ્ધ છે. એ છે તેવી કાયમ રાખી છે.

એજ કવિના આ કાવ્યની સંપૂર્ણ પ્રત મુંબાઇની શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકમાં અંક ૯૪ ની ચોપડીમાં છે. એમાં વીરજીકૃત સુરેખાહરણ અને વિષ્ણુદાસિકૃત ચન્દ્રહાસ આખ્યાન પછી શૃગાલપુરી ઉતાર્યું છે. પાન ૧૯૫ ની 'સાંક બાજુથી એ શરૂ થાય છે. 'શ્રી ગણેશાએ' ઇત્યાદિમાં પહેલી ત્રણ પંકિત રોકાઇ છે. પાન ૨૦૨ ની સાંક બાજુએ ૧૭ મી લીટીએ તે પુરૂં થાય છે. તે પછી એ લીટીમાં નીચે મુજબ પુષ્પિકા છે;—"ईती શ્રી શગાલપૂરી શંપુરણ શમાપત ॥ શંવત ૧૭૬૦ના ભાદરવા શુદ ૪ બુધે લખુ છે." અક્ષરે અક્ષરે માથું બાંધી દેવનાગરી લિપિમાં ઉતારવાને બદલે સળંગ લીટી દોરીને લગભગ ગુજરાતી લિપિમાં એ ઉતાર્યું છે, 'એ' ए પ્રમાણે લખ્યો છે. 'હું' હસ્વ છે. 'ઉ-ઊ' લખવામાં કાંઈ વ્યાકરણનું ધોરણ જણાતું નથી. 'ઈ' લગભગ બધે દીર્ઘ છે—કવચિત્ હ્રસ્વ પણ છે. મુખ્યત્વે તાલવ્ય 'શ' લખ્યો છે-કવચિત્ દંત્ય 'સ' છે, 'ખ' માટે ष લખ્યો છે. 'ક્ષ' માટે क्ष લખ્યો જણાય છે. 'ર'નો પ્રક્ષેપ નજરે પડે છે.

* પંદરમા શતકનાં પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય, પ્રસ્તાવના, પૃ. ૧. ત્યાં ૭. સં. ૧૫૫૦ (સં. ૧૬૦૬) છાપી છે. પણ એ સં. ૧૬૬૫ જોઈએ.

તથા કેટલાક અક્ષરો સાનુસ્વાર લખવામાં આવેલા છે. છાપેલા પાઠમાં જોડણી ઘણું કરીને જેવીને તેવી જ રાખવામાં આવી છે.

અપૂર્ણ અને સંપૂર્ણ પ્રતની વચ્ચે ૯૫ વરસનું અંતર છે. બંને પ્રતો છાપી હોવાથી પાઠભેદ નોંધ્યા નથી. સંપૂર્ણ પ્રતમાંથી કર્તા વિષે વિશેષ માહિતી મળે છે:—

ધંનજી ભટને લાગું પાએ ગાંઉ જુગજીવંન જાદવ રાએ
હરી ભટનો તૂંરે તંન નીરમલ લેખ કાંઇ તાહારૂં મંન
હરીઆદ માંહે તાહારો વાશ તાહારી પાશે કવે સૂરદાશ
કાવ્યારંભ પંક્તિ ૭–૯

ભાંડારકર ઇન્સ્ટીટયુટવાળી પ્રતમાં કાવ્યનો શરુઆતનો ભાગ છે; પરંતુ તેમાં આ ઉલ્લેખ નથી. છતાં ફાર્બસ સભાની પ્રતમાં આવતો ઉલ્લેખ સપ્રમાણ છે. કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તક સંગ્રહમાં અંક ૨૯૦ની પ્રત સુરદાસકૃત ધ્રુવાખ્યાનની છે. તેમાં લખે છે:–

સુરદાસ કવિ કહિ કર જોડી વૈષ્ણવ જનનો દાસ
ધનંજય ભટ્ટની કૃપા કરી મિ કીધો છે અભ્યાસ
ભૂદેવનિ નમસ્કાર કરી નિ શ્રી ગુરૂચરણનું ધ્યાન
તેહની કૃપા કરી ગ્રંથોક્ત બોલીશ ધ્રુવ આક્ષાન

આ જ કવિનું પ્રહ્લાદ આખ્યાન સં. ૧૬૭૪માં ઉતારેલું નં. ૧૮૯ અ નું ઉપર્યુક્ત સંગ્રહમાં છે. એની છેવટે રચ્યા સાલ આપી છે;

સંવત ૧૬ સોળ અગીયારોત્તરો
પ્રમાણ માસ ભાદરવો ખરો
ગાયિ સુણે હોયિં વૈકુંઠવાસ
બેઉ કર જોડી કેહિ સુરદાસ

પ્રહ્લાદ આખ્યાનની ૭૩૮ અ અંકની પ્રતમાં પણ રચ્યા સંવત ૧૬૧૧ છે.

આ હકીકતો વિચારતાં સિદ્ધ થાય છે કે સુરદાસકૃત સગાલપુરી સંવતના સત્તરમા સૈકાની પહેલી પચ્ચીસીથી મોડું રચાએલું નથી.*

૪

ચોથું કાવ્ય કવિ ફૂઢજીનું રચેલું 'સગાલપુરી' છે. તેની સંપૂર્ણ પ્રત શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાં અંક ૧૧૦ના પુસ્તકમાં છે. હરદેવકૃત શિવપુરાણ તથા પેમાનંદકૃત રણયજ્ઞ ઉતર્યા પછી પત્ર ૧૯૩ની સાંક બાજુએ મથાળેથી એ નીચે મુજબ ઉતારવા માંડયું છે:

શ્રી ગણેશાએ નમઃ શ્રી શારદાએ નમઃ શ્રી ગરૂભો નમઃ શ્રી શગાલપુરી લખી છે । રાગ ધંનાશ્રી ।

પત્ર ૨૦૬ની નિરંક બાજુએ કાવ્ય ઉતારવાનું સમાપ્ત થાય છે. કાવ્ય માહાત્મ્ય પછીની બારમા કડવાની છેલ્લી બે કડીઓ નીચે મુજબ છે.

સંવત ૧૬ સુ બાશીઓ× આખાડ ઉજવલ પખ જી
પતીપદા શનીવાર શંખેપે પામી કથા પ્રતખથી ।।૮૧।।
બુદ્ધમાને આખાંન કરૂ એ વરણવ્ વીખભારૂઢજી
શતગુરૂ વૈષ્ણુવ શંત ક્રીપાએ કર જોડી કેહે કવી ફૂઢજી ।।૧૨।।

કવિના નામનો બીજો ઉલ્લેખ ચોથા કડવાની સાતમી કડીમાં પણ છે. બારમા કડવાની બારમી કડી પછી પુષ્પિકા છે:—

---

* ઉપોદ્ઘાતનો આ ભાગ લખાયા પછી સુરદાસ કાવ્યની વચ્ચેથી તૂટતી એક પ્રત મળી છે. તે પરિશિષ્ટ રૂપે છાપી છે. પુનાવાળી પ્રત પ્રમાણે એ મૂળની પાછળથી થએલી વિસ્તૃત આવૃત્તિ છે. બંનેમાં નહિ તેવું અવતાર વર્ણન કર્ણ એમાં કરે છે. કવિજીવન વિષે માહિતી થોડા ફેરફાર સહિત મળે છે. કાળના વહેવા સાથે થએલા ભાષાના ઉચ્ચારણના ફેરફારની સાક્ષીની જોડણી પૂરે છે.

× ફૉર્બ્સ સભાની યાદી, ગ્રંથ ૨માં પૃ. ૨૩૨ ઉપર 'ચુમાસીઓ' ૮૪ આપ્યું છે. તેના પૃ. ૬૭ ઉપર ખરી રચના સાલની નોંધ છે.

ઈતી શ્રી શગાલપૂરી શંપૂરંણું ॥ સંવત ૧૭૮૭ના વરખે માહા સુદ ૧૦ વાર સુકરે શપૂરંણુ કરૂ છે ॥॥

પછી રાની શાહીમાં લખ્યું છે કે "જેહેવી પરતં હુતી તેહેવી ઉતારી છે । માટે લખનારને દોશ નહી ॥ માટે અખેર ખરો ખોટો હોએ તે શંભાલીને વાંચજો ॥ શ્રી રામજી શત છે ॥ શ્રી નાથજી છે ॥ શ્રી મહ્‌ાલખમીજીની ક્રીપાં છે ॥ શ્રી માતા તાપીની ક્રીપા છે ॥ શ્રી રણુછોડજી ॥ આજ કવિના રચેંલા કંસવધ વિષેના ૭૫ ચંદ્રાવલા આ કાવ્યની પછી પત્ર ૨૦૬ની સાંક બાજુથી ૨૧૯ની સાંક બાજુ સુધી ઉતાર્યા છે.

આ પ્રત દેવનાગરી લિપિમાં ઉતારેલી નથી. માથે સળંગ લીટી દોરી થોડાક અપવાદ સિવાય હાલ પ્રચલિત લિપિમાં એ ઉતારેલી છે. અક્ષર ઠરેલ મરોડદાર એકધારા છે. જોડણીમાં થોડીક વિલ-ક્ષણતા છે. કોઇક કોઇક વાર 'જ' વાપર્યો છે; પણ મુખ્યત્વે 'ઝ' લખ્યો છે. 'ઈ' લગભગ સર્વત્ર દીર્ઘ છે. હ્રસ્વ 'ઉ' નો પ્રચાર ઘણો છે; છતાં કોઇક વાર 'પૂષ્પ' 'પૂન્ય' 'થવૂ' દૂંદભી' એવી જોડણી પણ કરેલી છે. 'તાપી' માતાના ઉલ્લેખ ઉપરથી તાપીકાંઠાના કોઈ રહેવાશીએ આ પ્રત ઉતારી લાગે છે. આ કાવ્યની બીજી સં. ૧૭૬૬માં ઉતારેલી ૧૦ કડવાંની પ્રત સુરત સાહિત્ય પરિષદ્‌ના વૃત્તાન્તના અંત ભાગમાં પૃ. ૮૭ ઉપર નોંધી છે. ત્યાં પણ રચનાસાલ સં. ૧૬૮૨ આપી છે. એ વૃત્તાન્ત ભાગના પૃ. ૭૪ ઉપર તેજ રચનાસાલ અને પ્રત સાલવાળું 'સુરદાસ ફૂઢો' નામે કવિનું ચાર કડવાંનું ચેલૈયા આખ્યાન પણ નોંધેલું છે. પ્રતો જોયા વિના એને વિષે કશું અનુમાન થાય એમ નથી. તેથી અત્રે એટલું જ નોંધવા જેવું છે કે સામાન્યતઃ સગાલપુરી, રુક્મિણીહરણ આદિ કાવ્યોમાં કવિ પોતાને વિષે 'મૂઢ ફૂઢ' એવો ઉલ્લેખ કરે છે. એટલે પ્રસ્તુત સંગ્રહના સુરદાસ અને ફૂઢજી તો વિભિન્ન જ છે.

ઉપર કહેલા કંસવધ ઉપરાંત આ કવિનાં રચેલાં બીજાં કાવ્યો 'રુક્મિણી હરણ' (૬૪–ધ) અને 'કપોતનું આખ્યાન' (૧૦૨–ધ તથા ૧૦૭–ખ) ની પ્રતો ફાર્બસ સંગ્રહમાં છે, સુરત સાહિત્ય પરિષદ્‌નો વૃતાન્ત, અંતનું પૃ. ૭૮, એ સ્થળે સંવત્ ૧૬૭૭માં રચેલાં ફૂઢના પાંડવવિષ્ટિની નોંધ છે. સં. ૧૬૫૨માં રચેલા રુક્મિણી હરણના છેલ્લા કડવામાં કવિની ઓળખ આપી છે.

ઋષીકર્મ ઉદીચ્ય વંસે, **આનાવલ*** સ્વસ્થાન.

× × × ×

અગ્નેશ્વરના વાસ પાસે પૂર્વે સુપા* ગામ,
ગણેશસૂત ફૂઢો કેહે, સભાને પરણામ.

× × × ×

ગણેશસૂત ફૂઢો કેહે: પૂર્ણ થયું આક્ષાન.

૫

પાટણના ભંડારમાં '**सगालसा आख्यान शिवपुराणे कथा**' એ નામની હસ્તલિખિત પ્રત છે. તે પ્રત ઉપરથી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીએ કરાવેલી નકલ સોસાઇટીના સંગ્રહમાં છે. તે ઉપરથી જાનીકૃત સગાલચરિત્રનો છાપેલો કાવ્યપાઠ તૈયાર કર્યો છે. ૧૧ પત્રની એ નકલમાં પ્રથમ પત્રની નિરંક બાજુ કોરી છે; અને છેલ્લું પત્ર અર્ધો નિરંક બાજુ સિવાય બાકીનું કોરૂં છે. ॥ ૐ **नमः श्री गणेशाय नमः** ॥ લખી તરત જ કાવ્ય ઉતારવા માંડયું છે. બીજા તથા નવમા કડવાને અંતે તથા કાવ્યના અંત ભાગમાં કવિનામનો ઉલ્લેખ છે.

ते करण केरी कथा उत्तम कवी जे नव्य किहिवाय
यांनी शरखा जडमति शुं गुजर भाषा गाय ॥ २. १०

કથાનાં ૨૩ કડવાં પુરાં થયા પછી:

---

* અનાવલ અને સુપા નવસારી પ્રાંત તથા બારડોલી તાલુકાનાં ગામ છે.

राग देशाख

संवत् सतरसेहें अठोतरो फालुग्न मास अजुआलडो खरो
दुष हरे दशमी रविवार कथा पूर्ण थै शुभ सार ॥१॥
शिवपुरांण तणी कथा सगालचरित्र जाणो सर्वथा

× × × ×

किहि यांनी समरथ जगदीस करुणानीध्यने नांमी शीस ॥८॥

चोपाई

× × × ×

यांनी बोले आलपंपाल कृपा करी कैलास भूपाल ६ ॥

આ પછી તરત જ નીચે પ્રમાણે પુષ્પિકા કાવ્યરૂપે છે.

संवत् १७४३ सतर त्रेताले सार मार्गशीर्ष शुदि पांचम बुधवार
पुस्तक लख्युं श्रीपाटण मुझारि पुस्तकने रक्षा श्रीत्रिपुरारि॥१॥
इंद्रसूत तां द्वारकादास कथा भणवा कयो प्रकास
महाचतुर छें संगीत विषे बुद्धिप्रपंचे तां अक्षर लषे ॥ २
शुभं भवतु ॥

આ રીતે રચના અને મળેલી પ્રત વચ્ચે ૩૫ વરસનું અંતર છે.

શિવપ્રાધાન્યની બાબતમાં આ કાવ્ય અને કૂઢજીનું કાવ્ય એક વર્ગમાં આવે છે. કૂઢજીના કાવ્ય પછી ૨૬ વરસે એની રચના થઈ છે; પરંતુ એના કાવ્યની મળેલી પ્રત કરતાં ૪૪ વરસ પૂર્વે પાટણની પ્રત ઉતારવામાં આવી છે. તાપીકાંઠાની કૂઢજીવાળી પ્રતમાં તથા સુરદાસની ફૅાર્બસ સભાવાળી પ્રતમાં નથી એવી દેવનાગરી લિપિમાં એ પ્રત ઉતારી છે. પ્રચલિત ગુજરાતી લિપિનો ઉત્પત્તિકાલ નિર્ણિત કરવામાં આ હકીકત ઉપયોગી થાય એવી છે.

છાપેલા પાઠની જોડણી પ્રતમાં છે તે કાયમ રાખી છે. પણ નાંમ, દાંન એવા શબ્દોનું અનુસ્વાર ઘણુંખરું છાપ્યું નથી. પરંતુ

વાગ્વ્યાપારશાસ્ત્રની ચર્ચામાં એ નિરુપયોગી નથી. પ્રતમાં ख ક્વચિત્ વાપર્યો છે; પણ ઘણું ખરું ष લખ્યો છે. 'જ' માટે य તથા ज બંને છૂટથી લખેલા છે. 'ખ્ય' માટે લગભગ બધે જોડાક્ષર क्ष लખ્યો છે. ઉચ્ચાર બદલાવા છતાં જૂની જોડણી કાયમ રહ્યાનો એ અવશેષ છે. અઇ, ઐ, ઇકાર, એકાર, તણુ-તણઉ, હકાર, હ્રસ્વ અને દીર્ઘ 'ઇ' તથા 'ઉ' વગેરે સંબંધમાં કવિ યા લહીઆએ લીધેલી છૂટ છાપવામાં કાયમ રાખી છે. એમાંની કેટલીક ઉત્ક્રાન્તિકાલને આભારી હોવાનો સંભવ છે. કેટલીક સ્પષ્ટપણે અજ્ઞાનજનિત પણ છે. પરંતુ વાગ્વ્યાપારચર્ચામાં અજ્ઞાન કોને કહેવું એ કૂટ પ્રશ્ન છે. પ્રક્ષિપ્ત ઇકાર અત્યારે પણ કડી પ્રાંતનું લક્ષણ છે.

સામાન્યતઃ એક કડવામાં દસ કડી હોય એવી આ કવિની યોજના છે. જ્યાં અગીઆર કડી છે ત્યાં ઉથલો કે ટેક છે. આ યોજનાથી કાવ્યવિભાગમાં કેટલીક વાર જરા કૃત્રિમતા આવે છે. પણ તેથી પ્રતની શુદ્ધિ વિષે શંકા લાવવાનું કારણ નથી. કડવું ૨, કડી ૮-૧૦માં આપેલી આગાહીથી જુદી રીતે કર્ણચરિત્ર વર્ણવેલું છે, તેનું કારણ જુદુ જ હોવું જોઇએ. (પુરોગામી આધારની ચર્ચા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૮).

આ કાવ્યનો રચનાર જાની તે જ બૃહત્ કાવ્યદોહનના આઠમા ગ્રંથમાં છપાએલા 'મોસાળા ચરિત્ર' નો રચનાર વિશ્વનાથ જાની છે. બંને કાવ્ય એક સાલમાં રચાયાં છે. સગાલ ચરિત્ર સંવત ૧૭૦૮ના ફાગણના શુકલ પક્ષની 'દુઃખહરા દશમી' ને દિવસે પૂર્ણ થયું, અને મોસાળા ચરિત્ર ચૈત્રના કૃષ્ણપક્ષની 'તાપહરણ તેરશ' ને દિવસે પૂર્ણ થયું. (પૃ. ૬૪૪) મોસાળા ચરિત્રના પહેલા કડવામાં (પૃ. ૬૨૫) નરસિંહ માહાત્મ્ય ગાતાં કવિ કહે છેઃ

હરિ મલ્યાનું મન કરો તો સેવો હરિના દાસ.

× × × ×

આઠ નવ ને ચાર ચર થઈ રહે ચરણે અનુસરી.+

સગાળ ચરિત્રના પ્રથમ્ કડવામાં નારદ પ્રશ્નહેતુ વર્ણવતાં બ્રહ્માને કહે છે:

હરિ મલવાની તમથી લહીઈ જે ઘણૂં દૂકડી બારી.

બીજા કડવામાં શિવમાહાત્મ્ય ગાતાં બ્રહ્મા કહે છે:

આઠ નવ ને ચાર ચિંત્તશું વલી ન શકે કોય.

કવિ નામ વિશ્વનાથનો ઉલ્લેખ મોસાળા ચરિત્રની પુષ્પિકામાં જ છે. કાવ્યભાગમાં અવારનવાર સગાળચરિત્રની માફક જાની નામનો (અંટકનો) જ ઉલ્લેખ આવે છે. મોસાળા ચરિત્રને અંતે (પૃ. ૬૪૪)

ઇંદ્ર અમર અજ અણુ ન જાણે, તો જાની જશ શું ગાયે ?

સગાળચરિત્રના નવમા કડવાને અંતે નરનારીસંવાદમાં પ્રભુ માહાત્મ્ય સંબંધી લખે છે:

પ્રભુજી તો પીયે ને પાય. જાની શું જસ બીજો ગાય ?

મોસાળાચરિત્રમાં રચનાસ્થલ આપ્યું છે:

ગોવિંદ કૃપાએ ગ્રંથ બાંધ્યો પ્રેમે પાટણ દેશ.

સગાળચરિત્રની પ્રત પણ પાટણમાં સં. ૧૭૪૩માં ઉતારેલી ત્યાંના ભંડારમાંથી મળી છે. કવિનું વતન પાટણ બાજુ હોવાનો સંભવ છે. મોસાળાચરિત્રની ભાષા કાલક્રમાનુસારી રૂપાંતર પામી છે, એ સગાળચરિત્ર જોડે સરખાવતાં સહેજે જણાય એવું છે. બૃહત્ કાવ્યદોહનમાં મોસાળાચરિત્ર સાથે બીજાં નરસિંહ મહેતા સંબંધી કાવ્યો વિશ્વનાથ જાનીને નામે આપ્યાં છે; તેમાં ઉપર બતાવ્યા તેવા ઉલ્લેખ જણાતા નથી. એટલે છપાએલું આખું મોસાળાચરિત્ર જાનીનું મૂળ કાવ્ય જ છે એમ કહી શકાય નહિ. સગાળચરિત્રનો રચનાર વૈષ્ણવ છે અને એણે મામેરા વિષે કાવ્ય રચ્યું હતું એ વસ્તુનું જ અત્રે પ્રતિપાદન કરવાનો હેતુ છે.*

+ વળી જુઓ કડી ૬, પૃ. ૬૪૪. * વધુ માટે જુઓ પૃ. ૩૩.

૬

છઠ્ઠું કાવ્ય કવિ નાકરકૃત સગાળપુરી (૧) છે. એની બે પ્રત મળી હતી—એક ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી પાસેથી અને બીજી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા પાસેથી. કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તક સંગ્રહમાં નં.૭૯૪નો એક ચોપડો છે. તેમાં નવમું (૭૯૪ અંક) કાવ્ય 'સગાલપુરી' છે. તેના રચનારનું નામ 'નાકરીઉ' જણાવ્યું છે. પાનાને મથાળેથી એ ઉતારવાની શરુઆત આ પ્રમાણે થાય છે. **श्री गणेसाअि नमः श्री सारदाअि नमः राग विराडी। अथी सगालपूरी** કાવ્ય ઉતારી રહ્યા પછી આ પ્રમાણે પુષ્પિકા છે. **सगलपूरी संपूरण लषीतंग सेवक नाअक सामजा जीवा राणीप वास्तवं: संवत १७३० वरषे प्रत लषोतंग भद्रवा ममसे सूकल पषे आढम सूवरेः सभम भवतू॰ श्री राम सत छि.**

એકાદ સ્થળ સિવાય સઘળે એક જ મરોડના અક્ષર છે, પણ તે પૂરતા સુઘડ નથી. હ્રસ્વ 'ઇ' ઉંધી માત્રા રૂપે અને દીર્ઘ 'ઊ' જોડાક્ષરમાં ઋ લખાય છે તે રીતે આપ્યા છે. અંત્ય ઈ નો લોપ જણાય છે. દા. ત.

स्वामीन सू रचें आणी आपु जतोन पचें

વળી

वेचाथू आणी मं देस गंण तमन हू जमाडेस

જોડણીની વિલક્ષણતા ધ્યાનમાં લીધા પછી જોડણી બહુ અશુદ્ધ લાગતી નથી આ પ્રત ઉપરથી અત્રે છાપેલો પાઠ દિ. બ. કેશવલાલભાઈના સિદ્ધ હસ્તથી તૈયાર થએલો છે. પાછળથી મળી આવેલી ફાર્બસ સભાની પ્રતના મુખ્ય પાઠભેદ છાપેલા કાવ્યપાઠની નીચે નોંધ્યા છે. ફાર્બસ સભાની પ્રતને આધારે ક્વચિત્ સોસાઈટીની પ્રત ઉપરથી થએલો પાઠ ફેરવ્યો છે.

બીજી પ્રત ફાર્બસ સભાના સંગ્રહમાં અંક ૧૧૭-ની છે. પોથીના ચોથા અંકના પત્રના મથાળેથી અગીઆરમા પત્રની મધ્ય

સુધી એ કાવ્ય ઉતારેલું છે. પરંતુ આ ચોથા પત્રની પહેલાંનાં પત્ર પોથીમાં નથી. એટલે શરૂઆતની ૨૪ કડી તૂટે છે. ચોથું પત્ર જીર્ણ થએલું હોવાથી થોડો શરૂઆતનો ભાગ ઉકલતો નથી. કડી ૨૫–૨૬ નીચે મુજબ છે.

વલી બોલે સૂર્યનો તંન મયા કરુ મઝનિ ભગવંન ૨૫
તિલક તો લઉં વિપ્રનિ હાથિ મ્રનિ હાથિ ભોજન દાષિ
તૂં તૂઠો મુઝનિ ભગવંન પૂત્ર પાણિ માગૂં પિંડ દાન. ૨૬

શરૂઆતનો તૂટતો ભાગ જતાં બાકીનું છેક અંત સુધીનું કાવ્ય મળે છે. છેલ્લી કડી આ પ્રમાણે છે.—

દીસાવલ કુલિ ઉપનો વીરષેત્ર માહિ વાસ
કીકાનુ સૂંવી વિ નાકર હરિનુ દાસ ॥૭॥

શ્રી ॥ ॥ इति सगालपुरि संपूर्ण ॥ ॥ समाप्त ॥ १ ॥

પ્રત ઉતાર્યાની સાલ જાણવાનું કાંઈ સાધન પોથીમાંથી મળતું નથી. “ભાષા, લેખનશૈલી અને કાગળો જોતાં પ્રતિ સંવત સત્તરમાં સૈકાની હોય એમ સમજાય છે.”*

આ પ્રતમાં કડવાના અંક આપીને કાવ્યના વિભાગ નથી પાડ્યા. પરંતુ જેમ કડવું બદલાય ને થાય, તેમ રાગ બદલાતાં કડીઓના અંક દરેક રાગે રાગે નવેસરથી આપ્યા છે. આ પ્રમાણે શરૂઆતના લગભગ અડધ ભાગમાં કરીને ત્યારપછીથી અંક આપવાનું છોડી દીધું છે. સોસાઇટીની પ્રતમાં પણ તે જ ભાગમાં અંક આપ્યા નથી. સોસાઇટીવાળી પ્રત કરતાં આમાં કેટલાક કાવ્ય ભાગ લંબાણથી આવે છે; કોઇક ટૂંકા પણ છે. ઉપર ટાંકેલી ૨૫–૨૬મી કડીનું કથન સોસાઇટીની પ્રતના પહેલા કડવાની નવમી કડીમાં છે. કડવાવાર કડીની સંખ્યામાંના ભેદ નીચે આપ્યા છેઃ

---

* ફાર્બસ યાદી, ભાગ ૨, પૃ. ૨૬૪.

કડવું	કડી સંખ્યા (સોસાઇટી પ્રત)	વિભાગ	કડી સંખ્યા (ફાર્બસ પ્રત)
૧	૧૮	૧	૪૦ (શરૂઆતની લુપ્ત થએલી ૨૪ કડી સહીત.)
૨	૧૭½ }	૨	૨૮½
૩	૧૦ }		
૪	૮	૩	૫
૫	૮	૪	૪½
૬	૯	૫	૧૨
૭	૧૩	૬	૧૬
		૭	૬
	૮૩½		૧૧૨½

આ હકીકત કવિઓનાં રીતધોરણ વિચારવામાં ઉપયોગી થઈ પડશે.

આ સંગ્રહમાં કાવ્યોની ગોઠવણી કાલક્રમાનુસારી નથી. એટલે કે કાવ્યક્રમ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે પુરોમુદ્રિત કાવ્યો પછી નાકરની રચના થઈ છે. નાકરરચિત નળાખ્યાનમાં[1] રચ્યાસાલ સં. ૧૫૮૧ આપી છે.

સંવત પનર એકાશીએ પ્રારંભ માસ માગસર ને દિન સાતમ.

× × ×

અજાણતાં મિ કીધો રાસ કહિ નાકર હૂં હરિનો દાસ.

વળી નાકરના વિરાટપર્વની[2] પ્રતમાં તેની રચ્યાસાલ સંવત ૧૬૦૧ જણાવી છે, તથા કર્તા સંબંધી આપેલો ઉલ્લેખ પણ નળાખ્યાનની માફક અત્રે છાપેલા કાવ્યની પ્રતોને મળતો છે.

સંવત ષટ દશ શત એક ઉપરે વરખ માસ દશમો દરશાર રે

× × × ×

---

૧ દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તક સંગ્રહ, અંક ૭૩૮ જી

૨ એજન, અંક ૧૯૦—ક

વીરક્ષેત્ર મધે વસેં વાણીઓ દીશાવલ કુલ સાર રે;
વીકાનો સુત નાકર મુખ વર્ણવે હરીભગત શુભ આચરણ રે.
નાકરના ઓખાહરણમાં પણ સગાળપુરીને અંતે છે તેવો જ ઉલ્લેખ છે.

દીસાવાલ કુલ ઉપનો વીરક્ષેત્રમાં વાસ,
કવિ વીકાનો સુત વીનવે નાકર હરિનો દાસ.[3]

બૃહત્કાવ્યદોહન ભા. ૮ માં ઓખાહરણની રચ્યા સાલસં. ૧૬૧૨ આપી છે. આથી નાકરનું મૂળ સગાળપુરી વિક્રમ સંવત્‌ના સત્તરમા સૈકાની પહેલી વીશીથી મોડું નથી, એટલું તો સિદ્ધ થાય છે જ. નાકરકૃત બીજાં કાવ્યો વિષે અત્રે લખવા કારણ નથી.

૭

હવે સગાળપુરી (૨) આવે છે. એની પ્રત સોસાઇટી હસ્તકના કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તકસંગ્રહમાં નં. ૨૮૭ની છે. એ સં. ૧૯૧૫ જેટલી મોડી ઉતારેલી છે. ઉભાં લખેલાં આઠ છૂટાં પાનાંની બનેલી છે. પહેલું પાનું એક બાજુ લખ્યું છે. તે ઉતારવાની શરૂઆત આ પ્રમાણે કરી છેઃ **श्री गणेशाय नमः । अथ सगालपुरी लीक्षते राग मंन भावत ॥** અંતે પુષ્પિકા છે; તે નીચે મુજબ છેઃ —

इति सी सगालपुरी ॥ संर्पुर्ण ॥ समाप्त ॥ संवत् १९१५ ना वरखे मागसर वद चौउदस वार सनेउ ॥ जोशी हरिशंकर मआरांम ॥ लखो छे ॥ चोपडी पोताना घरनो छे ॥ जे वांचवा लेई जाय ने ना आपे ॥ ने ओलवे तेहने माथे हत्या चार छे ॥ श्रीरतु ॥ शंभं भवतु ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥

આ પ્રમાણે પુષ્પિકા લખાયા પછી આઠમા પત્રની સાંક બાજુએ ૭ સાત લીટી કોરી જગા છે. દરેક પૃષ્ઠમાં ૨૮ લીટી છે અને દરેક

---

૩. એજન અંક ૪૮૧. આવોજ ઉલ્લેખ ઓખાહરણની અં. ૧૯૪ ની પ્રતમાં છે.

લીટીમાં આશરે પંદર અક્ષર છે. અક્ષર મોટા સ્પષ્ટ અને મરોડદાર બ્રાહ્મણી છે. પરંતુ લખાણ અશુદ્ધ છે. જોડણી પાઠકના ઉચ્ચારને–માત્રા મેળને–સંપૂર્ણપણે અનુસરતી જણાય છે. આ પ્રતનો અત્રે છાપેલો પાઠોદ્ધાર પણ દિ. બ. કેશવલાલભાઇના હસ્તે થએલો છે. કાવ્ય આ સંગ્રહમાં છાપેલું છે. વળી પ્રતપરિચયમાં સગાળપુરી (૧) માં અને આ પ્રતમાં આવતા ભેદ નોંધવાનું આ સ્થળ નથી. પરંતુ એક હકીકત નોંધીશું. સગાળપુરી (૧) અને તુલજારામકૃત સગાળપુરીમાં આવતી કર્ણની વરયાચના કરતાં સગાળપુરી (૨) માંની વરયાચના બહુ ટૂંકી છે. પરંતુ તે પુરી કરતા બે શ્લોક આ સ્થળે સગાળપુરી (૨) ની હસ્તપ્રતમાં છે. તે છાપેલા પાઠમાં ન આપેલા હોવાથી અત્રે નીચે આપ્યા છેઃ

> तिलकं विप्रहस्तेश्रु मातहस्तेश्रु भोजंनं
> पिंड पुत्रहस्तेश्रु देहि मे मधुसुधंन ॥
> सुपात्रे दांनं मृते कृष्ट मर्ण जानंत्रिठे ।
> स्थांने वास सकुले जन्म देहि मे मधुसुदनं ॥×

× સોસાઇટીને પાછળથી એક હસ્તલિખિત ચોપડી મળી આવી છેઃ ૭–ક. તેમાં આ કાવ્ય ઉતારેલું છે. પહેલા કડવાને અંતે આ શ્લોકો તેમાં પણ છે. વળી ત્રીજા કડવાની શરૂઆતમાં વૈશંપાયન અને પરીક્ષિતતનનો ઉલ્લેખ પણ છે. ત્રીજા કડવાની ૩૮મી કડીની પ્રથમ પંક્તિ પછીનાં પાનાં ખૂટે છે. પછીને પાને સાતમા કડવાની કડી ૫-૭ ફેરફાર સાથે મળે છે. 'ઊથલો' 'સાખી' કહી આપ્યો છે. આઠમા કડવાની ત્રણ કડી પછી તરતજ 'દેશીફેર' આવે છે–મતલબ કે 'અવતાર વર્ણન' આ પ્રતમાં નથી. છેલ્લા કડવાની છેલ્લી કડી કે જેમાં કવિનામનો ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રતમાં નથી. બીજા સામાન્ય પાઠભેદ પણ છે. કુટુંબનાં બાળકના જન્મસમયની છુટી-છવાયી નોંધો પરથી આ પ્રત સં. ૧૮૮૫થી ઘણી જુની જણાય છે. વળી આખી ચોપડીમાં આ અને બીજા થોડાં કાવ્યમાં હ્રસ્વ ઇ માત્રારૂપે છે. તેથી તેના આધારરૂપ પ્રત વિશેષ જુની હોવી જોઇએ.

સગાળપુરી (૧) અને સગાળપુરી (૨) વિષે ચર્ચા આગળ કરવામાં આવશે.

૮

આઠમું કાવ્ય 'સગાળપુરી તુળજારામકૃત' છે. કાવ્ય તેમજ કર્તાનાં નામ અંદરથી જ મળે છે. એમાં ૧૪ કડવાં છે. તેમાં બંને બાજુ લખેલાં દરેક બાજુ પર વીસ પંક્તિવાળાં ૩૨ પૃષ્ઠ અને છેલ્લે આઠ પંક્તિવાળું એક મળી કૂલ ૩૩ પૃષ્ઠ છે. આ રીતે ત્રણેમાં આ કાવ્ય સૌથી લાંબુ છે.

આ પ્રત દલપતરામ હસ્તલિખિત સંગ્રહમાં નં. ૫૨ની છે. તે નોટબુક રૂપે બાંધેલી છે. પૂઠા ઉપર તેમજ તેની અંદરના કોરા પાના ઉપર **वार्त्ता सगाळशानि शांमल कृत्यः॥** એમ આપ્યું છે, તેમાં પાછળથી 'शांमल' છેકી કાઢીને નીચે **तुलजाराम** લખ્યું છે. એજ સુધારો કરનારનાં અક્ષરે પહેલે પાને મથાળે **सगाळपुरी तुळजाराम कृत्त** લખ્યું છે. **श्री गणेशाय नमः** લખી કાવ્ય ઉતારવા માંડયું છે અને છેવટે **इतो श्री सगालसाहानो वात संपूर्णम्ः** એવું લખ્યું છે. પ્રતમાં કડવાંની સંખ્યા ૧૫ આપી છે. તે એવી રીતે છે જે નવમા કડવાના અંતમાં આવતા ગીતને જુદું ગણ્યું છે. દસમા કડવાને અંતે છાપેલ દેશીફેરને પ્રતમાં બારમા કડવાની શરૂઆતમાં આપ્યું છે. અગીઆરમા કડવાને અંતે જે ખાંડણાનું ગીત છે તે પ્રતમાં તેરમા કડવા લેખે ગણ્યું છે, અને ચૌદમા કડવામાં આપણું છાપેલું તેરમું કડવું પણ ખેંચી લીધું છે. છાપેલું ૧૪મું કડવું ૧૫મા લેખે પ્રતમાં આપ્યું છે. જોડણી સંબંધી નોંધવાનું એ છે જે ઇ–ઈ સર્વથા દીર્ઘ અને ઉ–ઊ હ્રસ્વ કર્યા છે; ઉચ્ચારાતો હકાર છૂટો પાડી પૂર્વસ્વરયુક્ત આપ્યો છે. ઉદીચ્ય બ્રાહ્મણ તુલજારામનો વાસ અમદાવાદમાં હતો, નાકરનાં બે કાવ્યોની માફક આનો છાપેલો કાવ્યપાઠ પણ દિ. બ. કેશવલાલભાઇએ કૃપા કરી તૈયાર કરેલો છે.*

---

* વધુ માટે જુઓ પૃ. ૩૩.

૯

રત્નદાસના પદનો પાઠોદ્ધાર એક હસ્તપ્રતની મદદથી કરવામાં આવ્યો છે. સોસાંઇટીના સંગ્રહમાં નં. ૨૫૪નો એક ચોપડો છે. તેમાં શરૂઆતમાં પેટલાદ મધ્યે વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ દવે ઇશ્વરરામ. દયારામે સં. ૧૮૭૪માં ઉતારેલાં ત્રણ કાવ્ય છે. (૧) નરસીંહ મેહેતાના પીતાનુ શ્રાધ–મુળજી, (૨) ખેંડાણાચરીત્ર, (૩) અરજુન ગીતા–ધનદાસ. તે પછીનાં સાત પત્ર જુદી શાહીથી જુદા હસ્તાક્ષરમાં છે. તેમાંનાં બે પૃષ્ઠ ઉપર અત્રે ઉપયોગમાં લીધેલી રત્નદાસની પ્રત છે, પૃષ્ઠને મથાળે **વારતા સગાળસાની લખો છેઃ ॥** એમ લખીને પદ ઊતાર્યું છે. તેની છેલ્લી કડી આ પ્રમાણે છે.

સગાળસાયે સંગાવતીયે નાંમનું ગ્રહુ નેમ
રતનદા કે ભાંણા પરતાપે તેને છોડીયે કેમ
માવાને મળવા માટે રે જાવુ વઇકુંઠની વાટેઃ
સંમપૂર્ણમસ્તુઃ ॥

ત્યાં એના ઉતારનારનું નામ નથી આપ્યું. તેવાજ અક્ષરે આગલાં પાંચ પત્ર ઉતારનારે પોતાનું નામ ' લ્ક્ષ્મણરાય ' છે એમ જણાવ્યું છે.

રતનદાસના પદ બાદ ફરી ઇશ્વરરાંમના હસ્તાક્ષરમાં થોડાં પરચુરણ પદાદિ પછી સં. ૧૮૭૩ના પ્રથમ શ્રાવણમાં ઉતારેલાં પ્રેમાનંદનાં બે કાવ્ય છેઃ (૧) નરસીંહની હુંડી (૨) શ્રીદાંમા ચરીત્ર. તે પછી ૧૮૭૩ના કાર્તિકમાં દવે ઈશ્વરરામ દાજીને માટે ઇછારાંમ વેણીરાંમની ઉતારેલી ૪૯ પાનની હાંરમાળા છે. પછી ૧૮૭૩ના શ્રાવણમાં ચોપડીના માલીક દવે ઇશ્વરરામ દાજીએ ' મેહેતાજીની 'ચરબાઇનું માંહેમેરૂ' ઉતાર્યું છે. તે બાદ બૃહત્કાવ્ય દોહનના ...તમા ગ્રંથમાં રસિક ગીતા નામથી છપાએલી ભીમકૃત રસગીતા અને કેટલાંક નરસિંહ દયારામ આદિનાં પદ–ગરબા ઉતાર્યાં છે. છેલ્લે

હરીદાસે સં. ૧૭૨૫માં રચેલ **'અથ શ્રી નરસીહો મેતાના પુત્રનો વીવા લખો છે'** તેમાં નાગરોની ઉત્પત્તિ પદ્યમાં આપતાં સાત પત્ર સ્પષ્ટ રીતે ધુપાડયાં છે. પત્રાના અંક પણ સુધારેલાં છે. અને એજ પત્રાનાં સામેના ભાગમાં રતનદાસનું પદ છે. સં. ૧૮૭૫ના આસોમાં ઇશ્વરરામે **'શ્રી નારસૈ મેહેતાના પૂત્રનો વીહીવા સંપૂરણ'** ઉતાર્યો; તે પછી બીજા અક્ષરે એ પદ લક્ષ્મણરાયે ઉતાર્યું; એવું અનુમાન સહજ થાય છે. હસ્તલિખિત ચોપડા કેવી રીતે બનતા તેનો નમુનો સમજવા ઉપરની વિગતો આપી છે. પદની અશુદ્ધ જોડણીનો ખ્યાલ ઉપર ટાંકેલી કડીથી આવશે. સમકાલીન ઉચ્ચારાનુસાર હોય એવી એ જોડણી જણાય છે. છાપેલા પાઠોદ્ધાર માટે આપણે દિ. બ. ધ્રુવના ઋણી છીએ. સદરહુ કાવ્ય સં. ૧૯૪૦ માં લીથોમાં છાપેલું તેમજ બૃ. કા. દો. ભા. ૫ માં પ્રગટ થએલું છે.

૧૦

ભોજલનું 'સેલૈયા આખ્યાન' બૃહત્કાવ્યદોહન ભાગ ૫ પૃ. ૬૨૧–૨૫માં છપાયું છે. પ્રસ્તુત સંગ્રહનો કાવ્યપાઠ તેની મદદ વડે દિ. બ. ધ્રુવે તૈયાર કરેલો છે.

કથાપરિચય.

ગયા પ્રકરણમાં જે પ્રતોનો પરિચય આપ્યો છે તેમાં આવતી વાર્તાનો હવે વિચાર કરીશું. એમાં આવતી કથાની વિગતોમાં જુદી જુદી જાતના ભેદ છે. મુખ્ય પાત્રાનાં નામોમાં–ખાસ કરી માતાના નામમાં ફેરફાર થએલો જોવામાં આવે છે. સગાળના નિવાસસ્થળના તથા તેમના પિતાના નામમાં ભેદ છે. સગાળના પૂર્વજન્મની કથાની વિગતોમાં પણ ભેદ છે. આ કાવ્યના મુખ્ય પ્રસંગ પહેલાંનું સગાળનું જીવન કેટલાક કવિઓએ સહેજસાજ ભેદ સાથે થોડુંવત્તું આપેલું છે. સગાળની પરીક્ષા કરનાર દેવ કોણ અને એણે શા માટે એ પરીક્ષા કરી, એ પ્રશ્નમાં પણ સૌ કવિઓ સંમત નથી. મૂશળધાર વરસાદની હકીકત બે કાવ્યોમાં નથી. અતિથિએ કરેલી માંસભોજનની માગણી

પણ હિંદુઓને-જૈનોને તેમજ જૈનેતરોને-અધર્મ લાગે જ. સ્વધર્મ સાથે તેનો સમન્વય કરવા કવિઓએ જુદા જુદા યત્ન કરેલા છે. ચેલૈયાનો વધ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો તે બાબતમાં મતભેદ પ્રગટ થાય છે. માતપિતાએ મળીને એનું શીશ કાપ્યું કે એકલા પિતાએ કાપ્યું કે બાળકે જાતે કાપ્યું, એવા ભેદ નજરે પડે છે. અતિથિ જમાડવાનું વ્રત લેનાર પતિ, પત્ની કે પુત્ર કે ત્રણે જણ? એ પ્રશ્નનો પણ જુદી જુદી રીતે ઉત્તર મળે છે. અતિથિને શોધવા કોની પ્રેરણાથી કોણ ગયું ને કોણ કેવી રીતે તેને તેડી લાવ્યું એ સંબંધે પણ કવિઓ એકમત નથી. આ ઉપરાંત બીજા અનેક ઝીણા ફેર નજરે ચઢે છે.

આ પ્રમાણે જોવામાં આવતા ભેદમાં કેટલાક આકસ્મિક છે, ને કેટલાક સકારણ છે. એ અકસ્માત શું હશે અથવા એ કારણ શું હશે તે સમજવા માટે દરેક કાવ્યનો ટૂંક સાર ઉપયોગી નીવડશે. એ સાર આ પ્રકરણમાં આપેલ છે. સાથે સાથે કવિપ્રવૃત્તિના ભેદ તથા જુદાં જુદાં કાવ્યોનું સામ્ય પણ નજરે પડશે. આ પ્રશ્નોનો વિચાર આગળ ઉપર કરવામાં આવશે.

વાસુકૃત કર્ણકથા

એક પંક્તિમાં ગણપતિ અને સરસ્વતીનું સ્તવન કર્યા પછી કથાના વિષયનો અને માહાત્મ્યનો નિર્દેશ કર્યો છે. નિત્ય સવાભાર સોનાનું દાન કર્ણ કરતો, એ કહીને તરત સ્વર્ગમાં ભૂખ્યા કર્ણ અને જગન્નાથનો ટુંકો સંવાદ આપ્યો છે. મુખમાં આંગળી મુકતાં ભોજન પામશે એ સાંભળીને કર્ણે અવતાર માગ્યો અને કયાં અવતરવું તે વિમાસી જોયું. (કડી ૧–૧૦) ફરી સ્તુતિ કરી ધર્મનગરીમાં નેલી કથા કહે છે. સ્વર્ગથી સંચરી વેપારી લખમીધરને પેટ કર્ણ જન્મ્યો. ભણ્યા ગણ્યા પછી સમોવડી કન્યા ચંગાવતી જોડે એને પરણાવ્યો. કુંવર ચેલૈયો જન્મ્યો. એક વાર **નારદ ઋષિ** આવ્યા

તેમને સગાળે મર્મવાત પૂછી. ઋષિએ લંબાણથી પાપમૂળ લોભ અને ધર્મમૂળ દયા તથા કળિયુગમાં વડું દાન અન્નદાન અને અતિથિ ધર્મ, એમનું વિવેચન સગાળને સંભળાવ્યું. પછી ચંગાવતીએ પૂછવાથી એને સ્ત્રીતીર્થધર્મનો ઉપદેશ કર્યો અને ચેલૈયાની વિનંતીથો એને પુત્રધર્મ કહ્યો. પોતપોતાનો ધર્મ સાંભળી દરેકે પ્રતિજ્ઞા કરી. નારદ ગયા એટલે, શાહ સગાળે સત્તૂકાર માંડયો તેનું લાંબું વર્ણન આપ્યું છે. **નારદ ઇંદ્રસભામાં ગયા** અને સગાળની વાત કરી. **ઇંદ્રે બીડું ઉભું કર્યું**. નારદની ચેતવણી છતાં **ઈશ્વરે બીડું ઝડપ્યું** અને જ્યાં "કોઈ ભૂખ્યું છે ?" એવો સાદ પડતો હતો તેવા પ્રાસાદમાં જઈ બેઠા. માઘ માસની ઠંડીમાં અખંડ વરસાદથી અતિથિના અભાવે સાત લાંઘણ થવા છતાં ત્રણમાંથી કોઈ જમતું નહિ. **બાળકની ચિંતા કરી સગાળને** નગરમાં **શોધ કરવા** કહ્યું. એ સગાળે ભટકી પેલા પ્રસાદમાં ગયો તો દેવળમાં **કાપડીને** જોયો. મનગમતું ભોજન આપશે કે કેમ એવું સ્ત્રીને પૂછી આવવાનું કહેવાથી સગાળ એ પૂછી આવ્યો. પછી મારાથી ચલાશે નહિ એમ કહેવાથી પાલખી ઉંચકવા **ભોઇને** તેડી લાવ્યો. તે ભોઈ આવી 'કુષ્ઠી રૂપ દિગંબર તણું જોઇ' પાછા ગયા. **સાહ વિમાસણમાં પડયો ત્યારે ચંગાવતી ઉંચકવા તૈયાર થઇ**. ઘેર જઈ શું ભાવશે એનો ઉત્તર કરતાં પહેલાં ઘરમાં શું શું છે તે અતિથિએ પુછયું. ઉત્તરમાં ગણાવેલાં ભોજન સાંભળ્યા પછી ઉત્તમ અંશવાળા વણિકથી ન નીપજે એવું એણે માગ્યું. સ્ત્રીએ પાણી ભરવા જતાં **શૂલી પર ચોર** જોયો હતો તેનું **માંસ** લાવવા પતિને કહ્યું. પૂર્વે **ક્ષત્રિય હોવાથી** મહાજન માંસ લાવ્યો. પણ મારે તો પાપીનું નહીં પણ તારા પુત્ર જેવાનું માંસ જોઇએ, એવો અતિથિએ ઉત્તર કર્યો. પુત્રનો અંત આણાવે એવા **કર્મની** અકળ ગતિ **વિષે સગાળથી** તિરસ્કારમિશ્રિત **આશ્ચર્ય**ના ઉદ્ગાર નીકળી ગયા છતાં આવા દોહ્યલા કાજે જ છોકરાંને જન્મ આપીએ છીએ એમ કહી ચંગાવતીએ હિંમત આપી. એટલે **મહેશ** ચેલૈયા પાસે બીજે રૂપે

ગયાં; પણ એ ન ચળવાથી મહેશરૂપ એક–અતિથિરૂપ–થયું. બીજી તરફ સ્ત્રીએ પતિને નિશાળે મોકલ્યો; એટલે ચેલૈયો ઘેર આવ્યો ને મુક્તિ આપે એવું માતપિતાને કામ આવે તે મરણ માગવા લાગ્યો. શંકર એનું સત જોઇ રહ્યા. મહેશ વિમાસવા લાગ્યા કે હજી બહુ સત જોઉં. ચંપકવર્ણો બત્રીસલક્ષણો બાળકને દેખી શિવને દયા ન આવી. ચેલૈયો ઉતાવળ કરવા લાગ્યો. ખડગ લઈ સાહે કુંવરનું શિર છેદ્યું અને 'જય રામ' બોલ્યો. શીશ શીંકે મૂકી શરીર સ્વામી (અતિથિ)ને આપ્યું. કુપિત કાપડીએ મધ્યમાંગ ખાવા ના પાડી ત્યારે સગાળે પૂછ્યું, "જનોઈધારી ધર્મધ્યાન અને તપતીરથ કરનાર તમે આ દુષ્ટ વચન કેમ બોલો છો?" પોતાનો માર્ગ અને મસ્તકનાં ચાર તત્ત્વ સમજાવી અતિથિએ આંસુ પાડયા વિના ખાંડણું ગાતાં મસ્તક ખાંડવા કહ્યું. એ ગીત ગાઈ 'શિર ખાંડી કીધું સાલણું' અને ક્ષુધાર્થીને ધર્યું. મહેશ વિમાસણમાં પડયા. પણ છેવટે ઈશ્વરને મર્મ (બોલ) સૂઝયો. સૌ માલનમાં વાંઝીઓ વિશેષ મલિન છે એ વાંધો કાઢયો. તે સાંભળી આટલું કરવા છતાં અર્થ નહિ સર્યો એ જોઈ સગાળ નિરાશ થયો. પણ સ્ત્રીએ કહ્યું કે મારે સાત માસનો ગર્ભ છે તે ઉદર ફાડી દેખાડીશ. જેવી છરી મંગાવી કૂખ છેદવા જાય છે તેવી ઈશ્વરે બાંહ્ય ઝાલી, અને પ્રત્યક્ષ થઈ વર માગવા કહ્યું. 'પુત્રવધ પછી વરયાચના કેવો!' એવો ઉત્તર મળતાં કુંવર નિશાળે છે એમ કહ્યું. પણ એ મનાય કેમ? જ્યાં જુએ ત્યાં અન્ન દેખાડી પ્રતીતિ કરાવી ત્યારે બાપે પુત્રને સાદ કરી બોલાવ્યો. એને આવ્યો જોઈ માતા હરખી. આખા ઘરમાં તેમજ ગામમાં ઉત્સવ થયો. સગાળને ઇંદ્રે ઇંદ્રાસન આપવા કહ્યું, વિષ્ણુએ વૈકુંઠ મોકલવા કહ્યું અને શિવે કૈલાસમાં વાસ આપવાનું કહ્યું. પણ સગાળે તો હરિશ્ચંદ્ર અને રૂકમાંગદ સાથે પોતાના નગર સહિત અંતરિક્ષ વાસ માગ્યો તે મળ્યો. એ ધર્મકથાના શ્રવણનું માહાત્મ્ય કહી કવિ વાસુ કર્ણકથા સમાપ્ત કરે છે.

કનકસુંદરરચિત સગાલસારાસ

શરૂઆતમાં વસ્તુ છંદમાં તિર્થંકર અને સરસ્વતીનું સ્તવન કર્યું છે. ધર્મના ચાર ભેદ, દાન, શીલ, તપ અને ભાવિના એમાં મુખ્ય દાનધર્મનો મહીમા અપાર છે. એના **દૃષ્ટાંત** રૂપે **જૈનશાસનમાં તથા પરશાસનમાં આવતી** કર્ણકથા શ્રેણિકના પૂછવાથી પ્રભુ જીનેશ્વર કહે છે. તેના ઉપર સગાળસાહનું સરસ દૃષ્ટાંત છે. ધર્મનગરનું વર્ણના (૧૩ કડીમાં) કરી તેમાં વસતાં **બંગાલ અને બંગાલીને ત્યાં સ્વર્ગથી ચ્યુત થઈ એક દેવ જન્મ્યા.** સંતોએ એને સગાલ નામ આપ્યું. ચંગાવતીને પરણ્યા પછી ચેલીઓ નામે પુત્ર થયો. એવામાં દાન દીધા વિના બંગાલ ગુજરી ગયો; ને સગાલને સાહપદ મળ્યું. એણે **બાપનું કલંક ધોવા** વિચાર કર્યો. એટલામાં **નારદ** આવ્યા. ગુરૂની આવશ્યકતાનું વિવરણ કરી સગાળે જગતમાં કયો ધર્મ શ્રેષ્ઠ એ પૂછ્યું. લોભનિંદા કરી નારદે હિંસા–વિણ દયાધર્મનો ઉપદેશ કર્યો. વડું દાન કયું એ પૂછતાં બીજાં દાન ગણાવી તેમની નિંદા કરી અન્નદાન દેવાનો બોધ આપ્યો. દાન ક્યાં દેવું? ઘેર રહી અતિથિને દેવું. અતિથિધર્મનો ઉપદેશ થયા પછી તે પાળવા સગાલે ગુરૂસાક્ષીએ 'પડિવજ્યું' કર્યું. પછી ચંગાવતીએ નારીધર્મ પૂછ્યો અને તે સાંભળી પ્રતિજ્ઞા કરી. બાદ ચેલીએ બાળકધર્મ પૂછ્યો અને સાંભળીને એ પાળવા વ્રત લીધું. નારદ ગયા પછી શાહે **શત્રુકાર** માંડ્યો અને કર્ણ **સોનું દેતો તેમ** અઢારે વર્ણ અન્ન વડે પોષવા માંડી. જમણમાહાત્મ્ય અને સત્તૂકારનું સવિસ્તર વર્ણન આપ્યું છે. નિશાળે ભણતા **ચેલીઆની કીર્તિ ઇંદ્રલોકમાં પહોંચી.** સભામાં બેઠેલા ઇંદ્રે અનર્ગલ દાન દેતા વાણીઓ જોયો ને તેનાં **વખાણ કર્યાં. એક સભાજન 'દેવ'ને ઇંદ્રવચનમાં શ્રદ્ધા ન બેઠી.** દેવ કહે મારી પરીક્ષામાં પાર ઉતરે તો ખરો. ઇંદ્ર કહે એ નહીં ચૂકે; પૃથ્વી પર પણ સતવંત

પુરૂષ હોય છે. **દૃષ્ટાંતમાં શ્રીદત્તની આડકથા કહે છે.** ઇંદ્રનું વચન ચિત્તમાં ન ચોંટવાથી '**વિરૂઇ દેવ**'**વાળા દેવે** 'વિરૂઉ રૂપ' કર્યું અને સ્વર્ગથી સંચરી **શિવમંદિર** જઈ રહ્યા. શીત ઋતુના માઘ માસમાં અખંડ ધારે દેવ વરસવા લાગ્યા. સગાળ ગુંચાગો' તો ખરો. સાત લાંઘણ થઈ, પણ શેઠ, નારી અને પુત્ર પોતપોતાની પ્રતિજ્ઞામાં પૂરાં રહ્યાં. **ચંગાવતીએ કંથને બાળકની દયા** ધરી નગરમાં ફરી અતિથિ લાવવા કહ્યું. સાદ પાડતા જતા સગાળને પ્રાસાદના રંગ-મંડપમાં સૂતેલો **કાપડી** દૃષ્ટિએ પડયો. ઇચ્છાભોજન આપે તો આવું એવો ઉત્તર સાંભળી તપસીના કહેવાથી સગાળ સ્ત્રીને પૂછી આવ્યો. કાપડી સાધુએ ચાલવાની અશક્તિ જણાવવાથી સગાળ માછીવાડે જઈ **ભોઇને** બોલાવી લાવ્યો. [અત્રે કનકની વશીકરણશક્તિ વિષે બે દૂહા છે.] 'કુષ્ટી રૂપ દિગંબરતણું' જોઈ માછી ગણગણ્યા; એને **સગાળના પૂછવાથી શીઆળે અને ગર્દભની આડકથા સંભળાવી પાછા ફર્યા. શાહ વિમાસવા લાગ્યો** પણ એની **સ્ત્રી** માથે લેવા **તૈયાર થઈ.** અતિથિને મોટા સૂંડલામાં તૃણ અને ચીર પાથરી ચંગાવતીએ ઉપાડયો. ઘેર આગતાસ્વાગતા કરી ઇચ્છાભોજન પૂછયું. અતિથિના પૂછવાથી શેઠે રસોઇની વાનીઓનું વર્ણન કર્યું, 'રખિ'એ **મહામાંસ માગ્યું. શેઠે કાપડીને પ્રશ્ન કર્યો,** 'જનોઇધારી ધર્મધ્યાન અને તિર્થના કરનાર તમે આ શું વચન ઊચરો છો? નારાયણનું રટણ કરો છો; ઈશ્વરની ભક્તિ કરો છો; બ્રાહ્મણવેશે છો; છતાં પરપ્રાણીને આ આબાધ શો ?" કાપડીએ પોતાનું જોગી સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને વાણીઆથી ન નીપજે એવું મહામાંસ માગ્યું. **સગાળ ખંચાયો.** તેને એક ગીત સંભળાવી **ચંગાવતીએ એના મનનું સમાધાન કર્યું.** એટલે વ્રત-પરાયણ રહેવાનો પોતાનો નિશ્ચય સગાળે જણાવ્યો. કામે જતાં રસ્તે **શૂળી ઉપર ચોરને** જોયો હતો એ વાત ચંગાવતીએ **શરમાતે શરમાતે** કહી અને એનું માંસ લાવવા કહ્યું. **ક્ષત્રિયભાવ આણીને** સગાળે ઋષિ અર્થે માંસ આણ્યું.

સ્ત્રીએ રાંધી દીધું; પણ બ્રાહ્મણે એવું પાપીનું માંસ ખાવા ના કહી. **સગાળે પોતાનું શરીર છેદી** ઋષિની દેહને સંતોખવા કહ્યું. પણ એ વૃદ્ધ માંસ ભક્ષણથી હાનિ છે એમ કહી ઋષિએ સાત વરસના **બત્રીસલક્ષણાની**–સગાળના **પોતાના સંતાનની** માગણી કરી. એ સાંભળી **શેઠને આંસું** આવ્યાં. પણ દોહ્યલી વેળાએ કામ આવે તે સારૂ છોકરાંને જન્મ દઇએ છીએ, એમ કહી **ચંગાવતીએ ધીરજ આપી** સંગાળને નિશાળે જવા કહ્યું. દેવ બ્રાહ્મણનું બીજું રૂપ ધરી નિશાળે ગયા. ત્યાં એમનો ભમાવ્યો ચેલીઓ ભમ્યો નહિ; તેથી ઋષિરૂપે જ ઘરમાં રહ્યા. **ચંગાવતીએ** પોતાના **સ્વામીને** હરિશ્ચં-દ્રાદિનાં દૃષ્ટાંત દઈ સમજાવ્યો ને **નિશાળે મોકલ્યો, પંડ્યાને શંકા ન આવે** એવી રીતે પુત્રને સાદ કરી બોલાવ્યો. પુત્રે આવી પૂછ્યું એટલે ગળગળો થઈ બધી વાત કરી. જે શરીર ઋષિને કામ આવે અને માતપિતાને હાથે જેનો વધ થાય એને **ધન્ય** છે, **એમ બાળકે ઉત્તર કર્યો.** સાત વરસના બાળકનું સત્વ જોઈ દેવ વિચા-રમાં પડ્યા; અને ચંપકવર્ણા સલક્ષણા બાળકને જોઈ દયા આવવાથી એને **અદૃષ્ટ કરી નિશાળમાં મૂક્યો અને મંડપમાં પડેલા એક કોહુલાને** (ઠુંઠાને?) **કુંવરનું રૂપ આપ્યું.** એ '**માયાકુંવરે**' પિતાને દાનનાં પાંચ ભૂષણ અને પાંચ દૂષણ સંભળાવી વિલંબ ન કરવા કહ્યું શેઠે ઉત્તર કર્યો; પણ પુત્ર મક્કમ રહ્યો. છેવટે ઋષિકાજે સતવંત શેઠે પુત્રશીશ છેદ્યું ને 'શ્રી રામ' એવો ઉદ્ગાર કાઢ્યો. હાથે કરી વહાલાંને વળાવી ઉદાસ થવું શું? પુત્રવધ કરનારથી વધુ પાપી કોણ?' મસ્તક સ્ત્રીને શીંકે મૂકવા આપ્યું ને કહ્યું કે ઋષિ જમી જાય એટલે આપણે સાથે જઇશું–દેહ તજીશું, સત નથી ચૂકતાં એ જોઈ વિસ્મિત થએલા દેવે મસ્તક વિનાનું ભોજન મલિન છે એમ કહી કુપિત થઈ જમવા ના પાડી. મસ્તક સાથે લઈ બળી મરી ત્રણે સાથે સ્વર્ગપુરી જઈ મ્હાલવાની પોતાની ઇચ્છા સગાળે જણાવી. પણ ક્રુદ્ધ કુપટી'ને ચાર તત્વવાળું મસ્તક જ જોઈતું હતું **સગાળે પૂછવાથી**

નજરે એ ચઢયા. **એઓ મળીને** બહુ જતનપૂર્વક **જતીને ઘેર લઈ આવ્યાં** અને એની વિવિધ આગતાસ્વાગતા કરી. પંચામૃત પીરસીને ધર્યાં ત્યારે અભ્યાગતે કહ્યું કે મારે તો અનાજ ખાવાની આખડી (બાધા આખડી) છે, ને હું તો માંસ ભોજન જ કરૂં છું. **સગાળે 'અખાદ્ય'** (માંસ) **આણ્યું** ને પીરસીને મૂકયું. હવે જતીએ તેનો પણ આહાર કરવા ના કહી, ને સ્પષ્ટ શબ્દમાં કહી દીધું કે ત્હારા અનુપમ **ચેલૈયાનો આહાર** કરવા **મારી** ઇચ્છા છે. એ **પાધરી વાત** પહેલેથી જ કહી હોત તો ઠીક થાત એમ ઉત્તર મળ્યો. હવે **ચંગાવતી** એ **પતિને નિશાળે** જવા કહ્યું. આ સાંભળી જતી ચેતી ગયો, અને એક રૂપ સગાળના ઘરમાં રહેવા દઇ **બીજે** રૂપે **ચેલૈયા પાસે** પહોંચ્યો. ન્હાનડીઆ નિશાળીઆએ માતપિતા પ્રત્યેના સ્વધર્મમાંથી ચળવા ના કહી દીધી. **સ્વયં ઘર ભણી સીધાવી ગયો ને માતાને** કહ્યું કે જતીને જમાડવા મારો વિના વિલંબે વધ કરો—સઘળી માયા પરહરી દ્યો, કારણ કે માતપિતા ભાઈબ્હેન એ સૌ સંબંધ મિથ્યા છે. **માબાપે મળીને** પુત્રના પ્રાણ લીધા. માતાએ ભોજન રાંધ્યું, પણ જતીએ તો જમવા મસ્તક જ માગ્યું. આંસું સાર્યા વિના ગીત ગાતાં ગાતાં શીશ ખાંડીને સ્વામી સંન્યાસીને ધર્યું. એણે વાંધો કાઢયો કે વાંઝીઆનું ભોજન હવે ખપે નહિ. આ સાંભળી ચંગાવતી કાતી લઈ પેટ કાપવા જતી હતી, ત્યાં **કમલાપતિએ** હાથ ઝાલ્યો. **સુંદર પુત્ર તો સન્મુખ આવી ઉભો.** 'દીનાનાથે' દયા કરી ચોરાશી ચોટાં સાથે **કાંતીનગરીને કૈલાસમાં વાસ આપ્યો.**

કૃઢજીકૃત સગાલપુરી

વૈકુંઠ અને કૈલાસ માફક અનઘ અને સપ્તપુરીમાં વિમલ એવી **કાંતી** નગરીમાં શ્રીમાન્ શાહ શગાલ શેઠે પુત્રદાન કર્યું અને તેને સદાશિવ સંતુષ્ટ થયા. એ કથા ત્રિવિધ તાપ હરનારી છે. સાત્વિક સગાળ પૂર્વ **જન્મે મહાદાતા કર્ણ** હતો. જગદીશે એકવાર મધ્ય

રાત્રે એ દાનેશ્વરની પરીક્ષા કરી. એમણે અન્ન માગ્યું; ત્યારે કર્ણે યુધિષ્ઠિરના ઘરનો માર્ગ બતાવ્યો. આ પ્રમાણે ધર્મરાજાનું ગૃહ બતાવ્યું હતું, તે અવસર પડયે કામ આવ્યું–તર્જની આંગળી મુખમાં મૂકતાં પંચામૃત પામ્યો ને દુઃખ વિરામ પામ્યું. કર્ણે અન્નદાનનું માહાત્મ્ય સમજ્યો, ને એક વાર **મૃત્યુલોકમાં અવતાર માગ્યો.** દેવેશે કહ્યું કે તને વાંછિત જન્મ મળશે.

તાંહાં ઉદે શાહા શગાલને ઘેર ચંગાઈ નિજ નાર
ચેલણ પુત્ર ત્રૈલોકમોહન ધરમનો અવતાર.

બ્રહ્મભોજન જમાડતાં જમાડતાં જાહ્નવીપ્રવાહ વહે તેમ આનંદમાં કેટલાય દિન વહી ગયા **એક વાર ઉમાપતિ ઈશ્વરે સગાલનું સત્ય જોવા** વિચાર કર્યો ને **મનપ્રેરણાથી સર્વ યાચકોને અગોપ કર્યા.** ભોજન અર્થે સ્નાન કરી સગાલ તૈયાર થયો; ત્યાં સેવકે આવી જાહેર કર્યું કે આજ કોઈ અતિથિ જડતો નથી. અભ્યાગત શોધવા સૌ દિશામાં **વીર વિદાય કરવામાં આવ્યા.** પણ સર્વે ખાલી પાછા આવ્યા. સગાળ તો સ્વપ્રતિજ્ઞામાં દૃઢ જ રહ્યો અને કહ્યું, કે અતિથિ જમાડયા વિના જમવું નથી, આ સમયે કૈલાસગિરિ પણ **કંપી** ઉઠયો. પોતાના દાસજનનો 'પ્રસ્તાવ' **સમજીને** પિનાકપાણિ, ત્રિનેત્ર, વૃષભારૂઢ, જોગીરૂપ **મહાદેવ** શીઘ્ર કાંતિનગર **સંચર્યા** ને પદ્માસન કરીને શીંગીમાં શબ્દ પૂર્યો. એ સાંભળી **ફરી અનુચરો વિદાય થયા;** તેમણે આવી સગાલને દયા કરવા વિનંતી કરી. પણ એને આરત હોય તો આવી તેડી જાય, એવું બેદરકાર વેણ સિધ્ધે કહ્યું. **સગાલે આવી** તેમની સ્તુતિ કરી, ને પછી પોતાના વ્રતનું નિવેદન કર્યું. એ સાંભળી ગંગાપતિએ પોતાની રોગી દશાનું વર્ણન કર્યું, અને પોતાના બે સાથીઓ કેવી રીતે એમને તજી ગયા તે કહ્યું. શેઠે 'કંચનકંડ' ઘડાવ્યો અને પુષ્પ બીછાવ્યાં. સિધ્ધે કહ્યું કે હું તો મનવાંછિત ભોજન જમું છું. ત્રિલોકમાંથી

આપવાનું સગાલે વચન આપ્યું; પછી સિદ્ધને સગાલે શીશ ચઢા-વ્યા. તે જોવા તેત્રીસ સુર આવ્યા, અને દુંદુભિ વાગ્યાં. જીવથી અધિક જતન કરી શેઠ નિશ્ચલ મને સિદ્ધને ઘેર લાવ્યો. દોડી આવીને **ચંગાવતીએ** એના પાદ પૂજ્યા અને આસનસ્થ દેવ કપાલીની સર્વ વાતે **સેવાપૂજા કરી.** ભાતભાતનાં ભોજન (એ કવિએ ગણાવ્યાં છે.) પીરસીને મૂક્યાં, ત્યારે સિધ્ધે સગાલ પાસે લીધેલું વચન સંભારી આપીને કહ્યું કે 'હું **મહામાંસ નિત** કરૂં **આહાર.**' વચન શીશ ચઢાવી શેઠ બોલ્યો, હું **સ્ત્રી પુત્ર અરોગી ત્રણ'માંથી** જે કહો તે તૈયાર છે. અતિથિએ વૃદ્ધશરીર કરતાં સુકોમલ **ચેલણને પસંદ કર્યો.** પુત્ર નિશાળે ગયો છે, એ જાણી સગાલ નિશાળે જવા તૈયાર થયો. તે પહેલાં કારમો કુત્રિમ વેશ ધરી એક કાપલી ચેલણ પાસે પહોંચી ગયો ને પુત્રમાંસાર્થી જોગીની વાત કહીં. પણ શિવ-શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખનાર બાળકે ' 'અવતાર તેહને મરણ' કહી ચળવા ના પાડી. આવો ભક્તનો સદ્ભાવ જાણી અતિથિ અગોપ થયો. **ચેલણ ઘર ભણી ગયો, તેને સામી માતા તેડવા આવી,** માતાપિતાને પગે લાગી, **અશરણશરણ પાસે** જઈ **પુત્રે તેમની સ્તુતિ** કરી. પછી માતાપિતાને સાંત્વન આપ્યું કે સંસાર મિથ્યા છે અને 'પદ પામશો સદાશિવ તણું.' દૃઢ મન કરી **સગાલે** પુત્રશિર છેદ્યું. માતાએ શિર સંતાડયું, ને કલેવર રાંધ્યું. ઈશે તે ખાવા ના પાડી અને ગીત ગાતાં ગાતાં શીશ ખાંડી લાવવા કહ્યું 'હૂં ભાગે મને ભોજન નહિ કરૂં.' તે પ્રમાણે ભોજન તૈયાર કર્યું. પણ જોગીએ વંઝદોષ માથે ચઢાવ્યો, ને જમવા ના કહી. એ સાંભળી સગાલ **ધરણી ઢળ્યો, ચંગાવતીએ ધીરજ ધરવા** કહ્યું ને જણાવ્યું કે '**માહારા** ઉદરમાં બાલ'. જોગીએ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ માગતાં ચંગાવતીએ પેટમાંથી ચીરી બાળક કાઢવા કહ્યું. ચૌદે ભુવનમાં કોલાહલ થયો અને કૈલાસ પણ કંપ્યો. **ઉમાપતિએ ખડગ પકડી લીધું,** ને જોગીરૂપ તજી જુગદીશ રૂપ ધર્યું. **ચેલણને હાથે ઝાલી સુરમુનિ**

સાથે શંભુ આવ્યા ને કહે 'ધન ધીરજ તમારું. ધન ધીર પુત્રની પ્રીતજી'. વિશ્વકર્માને બોલાવી, આખી કાંતીનગરી પ્રજા સંઘાતે અંતરિક્ષ વસાવી. શ્રવણમાહાત્મ્ય રચ્યાસાલ, અને પોતાનો નામ-ઉલ્લેખ કરી કવિએ કાવ્ય સમાપ્ત કર્યું છે.

જાનીકૃત સગાલચરિત્ર

શરુઆતમાં, શંકરસુત ગણેશ, બ્રહ્મસુતા અને સદાશિવની આરાધના કરી કાવ્યવિષય કર્ણનો નિર્દેશ કર્યો છે. એક સમયે નારદે[1] બ્રહ્મા પાસે આવીને સૌ દાનમાં શ્રેષ્ઠ દાન કયું તે જાણવા માગ્યું કે જેથી

---

[1] ૧-૧૦ નોંધો માટે જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૮.

અનુસંધાન પૃ. ૧૩—ગોકુળઘેલા કૃષ્ણ અને એનાં માતપિતા દેવકી વસુદેવ તથા નંદ, જસોદા, ગોપીઓ અને ઉદ્ધવના મુખમાં મુકેલાં પચીસ ગીતસંમિશ્રિત પદના 'પ્રેમ પચવીશી' નામે સંગ્રહની પ્રત દલપતરામ ગ્રંથ-હસ્તાં અં. ૬૦૯ની છે. તેમાં પહેલા પદને અંતે 'વિશ્વનાથ વાહાલા ઘણું' એમ ગૂઢપણે કવિનામનો અને બાકીનાં પદોમાં અંતે 'જાની' અટકનો ઉલ્લેખ છે. આ રીતે આ કવિ ત્રણ કાવ્યોનો કર્તા તો છે.

'રસિકરાજ' (સોસા. અં. ૨૦૯, ૨૧૩ ને ૭૩૧ અ) ની તથા કા. દો. ગ્રંથ ૮ માં જણાવેલી 'ગનિમની લડાઈ'ની પ્રતો હું જોઈ શક્યો નથી.

અનુસંધાન પૃ. ૧૯—આ કાવ્યની હસ્તપ્રત જેવી જ નોટબુકોમાં તેવા જ અક્ષરે ઉતારેલી બે પ્રતો સોસાઇટી હસ્તક અં. ૫૧ તથા ૬૬ની છે. સ્થલસંકોચને લીધે આંતરિક પ્રમાણો નોંધી શકાયાં નથી. પરંતુ મૂળ પ્રતો જોયા પછી સંપાદકને ખાતરી થઈ છે કે અં. ૫૧નો સુખ-રામદાસ તે સુખરામસુત છે અને અં. ૬૬ના 'લજારામ'ની આગળ 'તુ' લખવાનું લહીઓ ચૂકી ગયો છે. જોડાક્ષર 'જ્જા' વાંચી મેળ બેસાડવો અયુક્ત છે. સગાળપુરી વિસ્તારી લખનાર સુખરામસુત તુળજારામે હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન અને અભિમન્યુઆખ્યાન પણ વિસ્તાર્યાં છે.

'હરિ મલવાની તમથી લહીઇ જે ઘણૂં ઢૂંકડી બારી.

પુત્રનું મન મનાવવા પ્રસન્ન પિતાએ શિવકથાનું માહાત્મ્ય કહ્યું, **ને** પછી મહાભારતના ભૂષણરૂપ કર્ણના જિવનમાંથી અંતસમયના **પ્રસંગોનો**[2] ઉલ્લેખ કર્યો. નારદે ઇચ્છા દર્શાવવાથી દુર્વાસાદત્ત મંત્રના બળે થએલા, રવિપુત્ર **કર્ણના જન્મથી** માંડી સઘળો વૃત્તાંત બ્રહ્માએ કહેવા માંડયો. નિત્ય સવાભાર સુવર્ણ આપનાર કર્ણે એક વાર કોઈ અન્નાર્થી બ્રાહ્મણને યુધિષ્ઠિરનું ઘર આંગળી વડે બતાવ્યું હતું ને તેથી 'સ્વર્ગ વિષે સુખ પામીઓ લક્ષ્મીવરે કર્યો લાગ.' આટલું સાંભળી **નારદનું મન** માન્યું નહિઃ

હેમ આપુ હર્ષશું; તેહનૂ પ્રગટ ફલ, કહો, શું થયું?

અંનની આંગલી ઉંચી કીધે કારણુ તે કયમ લહૂં? ૬. ૩

અન્નમાહાત્મ્ય કહ્યા પછી ભૂખ્યા કર્ણને આંગળી મુખમાં મૂકવાથી 'ખટરસ પુરણ સ્વાદ' કેવી રીતે મળ્યો તે સવિસ્તર કહ્યું. કર્ણે મૃત્યુલોકમાં અવતરવા ઇચ્છા પ્રગટ કરી. એટલે **કાંતીનગરીમાં ગોપાલ અને જસવતી** માતપિતાને ત્યાં અવતાર આવશે ને કોણ **નારી** તથા કોણ પુત્ર થશે તે કહ્યું ને આશિષ વા સલાહ આપી.

આઠમા કડવાથી બ્રહ્મા નારદને **સગાલચરિત્ર** કહે છે. પાંચ કડીમાં **કાંતીનગરીનુ વર્ણન** કર્યા બાદ સગાલજન્મ વર્ણવ્યો છેઃ અંગાવતીને પરણાવ્યા પછી

[3]એક જીવ અંતરગત જોતાં જુગમાં દીસે બેહ.

× × × ×

નંન્યો નરનારિ વીસારો, 'નથી' વાક્ય નવિ દાખે.

પતિપત્નીએ સંવાદ કરી નિશ્ચય કર્યો અને 'નરનારિ[3a] એક ચિત્ત્યે અન્ન આપે.' એમ ઘણા' દિવસ આપતાં વેળા ફરી. ત્રણ **વરસ અનાવૃષ્ટિ** થવાથી આખી નગરી બેહાલ થઇ. મોટા ધનદની **ટેક** ન રહે તેવી વાંકી વેળાએ પણ સગાલસા સત્ય ચૂકયો નહિ. એ **વાત** સદાશિવે પાર્વતીને કહી. શિવાએ એનું દુઃખ હરવાનું કહેવાથી બંને દેવદેવી ભિક્ષા માગવા ગયાં. પત્નીની સલાહ મુજબ પિતા જેમાં

જમતા તે થાળ અડાણે મૂકી સેર અન્ન શોધવા સગાળ નીકળ્યો. પ્રભુએ વ્હેપારી થઈ થાળ લઈ અન્ન આપ્યું. એ અન્નનો 'પ્રેમદાએ પાક નીપાયો. કોડી સોધતાં હીરો લાગ્યો.' ભિક્ષુકયુગલે આશિર્વાદ દીધો કે 'અખૂટ હજો ભંડાર બહૂ કરતાં 'શન્તુકાર' બીજા દિવસે પ્રાતઃકાલે આખું ઘર અષ્ટસિદ્ધિ ને નવનિધિથી ભરેલું જોઈ પતિ-પત્નીને નિશ્ચય થયો કે 'સુભગ થયો. શિવશિવા પધારાં. કહે મકલ કાંતીનાં વારાં.'[૪] શાહે ભાતભાતના પરોપકાર કર્યા. અને 'ચેલૈઓ નામે એક કુંઅર આપો શ્રી રણછોડ.' ૪-ક

હવે શિવે વિચાર કર્યો કે 'અતિથ્ય અટપટો થાઉં.'[૫] ઇંદ્રને બોલાવી આજ્ઞા આપી કે 'સાત દિવસ વરસો શુભ પાણી હાલી ચ્યાલી કો નવ્ય સકેઅ.' સાત લંઘન થઈ, પણ સગાળ સત્ય ચૂક્યો નહિ. છેવટે ચંગાવતીએ કહ્યું કે 'ભુખ્યે પ્રાણ ન થોભે માહરા અતિથ્યનો ઉદ્યમ કરો એ'.[૫-ક] પણ સગાળે તો શિવને સંભાર્યા. આ પ્રમાણે 'મઘવાને મહાદેવજી દેખાડે છે દાસ'[૫] પરંતુ 'સત્ય નહી ચૂકે સાંકડે સાચો એ વિશ્વાસ.' સતીને સગાળનું ધૈર્ય નીરખવાનું કહી અવધૂત રૂપે ઉમાપતિ શિવાલયમાં જઈ સૂતા, ત્યાં 'શિવનું દર્શન મન ધર્યું' સાહ સગાલ આવ્યો. અતિથિને જોઈ ભોજન માગવા કહ્યું. અવધૂતે કહ્યું કે મારે તો કોમલ નરકાયાનું આમિષ જોઈએ તે કોઈ આપી શકે એમ નથી. પંચામૃત અન્ન લેવા સગાળે અવધૂતને વીનવ્યા ત્યારે ફોગટ તાણાતાણી[૬] કરવા અતિથિએ ના કહી. તરત શાહે પોતાનું શરીર છેદી આપવાનું કહ્યું.[૭] એટલે અવધૂતે એ શુષ્ક માંસને બદલે બાળકનું માંસ માગ્યું.[૮] તરત તો સગાળે તેની પણ હા કહી, પરંતુ,

કરમાણો મુખ મંદિર જોય, 'ધીર્ય રાખજો શ્રી શિવરાય.

× × × ×

દીસે છે કો કારણ રૂપ. છળવા આવ્યો ત્રિભુવન ભૂપ.

શાહને મન દુઃખ એ હતું કે 'વામાને વહાલા છે તંન વધ કરતાં નહી ચાલે મંન.' પતિનું 'અણમણું' મુખ જોઈ પત્નીએ કારણ પૂછયું ત્યારે સગાળે અતિથિ સાથેનો સંવાદ કહી સંભળાવ્યો. તરત જ 'ચંગાવતિ કહિ, શો ચેલઇઓ ? સર્વ ગયે સત્ય રાખો, અને શિબિ, હરિશ્ચંદ્ર[3], બલિ, રુકમાંગદ,[3] નલ આદિનાં દૃષ્ટાંત આપ્યાં.' બીજી બાજુ 'અલોકીક રૂપે' ચેલૈઆનું ચિત્ત ચળાવવાનો નિષ્ફલ યત્ન કર્યો. 'વાંકી વાત શ્રવણે સુણીને સુત આવ્યો પિતાને પાસ.'[૮-૬] માતપિતા અને પુત્ર અસ્થિર દેહની વાત કરતાં હતાં ત્યાં તો અતિથિ આકળો થયો ને આંસુનું એક પણ ટપકું પાડયા વિના સુતને મારીને ખાંડવાનું વચન માગ્યું. પુત્રમાંસનો આહાર અતિથિને આપી માતાપિતાએ **દેહત્યાગ કરવા વિચાર કર્યો.**[૯] પુત્રદેહને પંચગવ્ય વડે પ્રક્ષાલન કરાવી તિલક કર્યું.[૧૦] ને સદાશિવને સંભારી **પિતાએ** 'પ્રહાર કર્યો. શિવપ્રતાપે પ્રહાર પુષ્પ સરખા લાગ્યા' એ એણે મરતાં મરતાં કહ્યું. માએ માથું આધું મૂકી શરીર વિદારવા માંડયું; એટલે મસ્તકને ઉખલામાં મૂકી ખાંડવા અતિથિએ આજ્ઞા કરી. તે સાંભળી ત્રિદશપતિ ઇંદ્રે 'ત્રાહિ' પોકાર કર્યો. ખાંડણૂં ગાતાં ખાંડી રહ્યાં. રાંધીને મુખનો રંગ જરા પણ ઘટાડયા વિના અતિથિને જમવા બોલાવ્યો. અપુત્ર યજમાનનું ભોજન નિષિદ્ધ છે એમ કહી અતિથિ ઉભો થયો. તેને પળવાર થોભવાનું કહી ચંગાવતી

'છાની જૈ છૂરી કો લેઈ આવી આ ઉદર વિષે છે અદભૂત બાલ.
વિદારી વેગે દેખાડૂં પ્રભુ વહી જાએ અતિથ્યકાલ.'

સૌ દેવ જોવા આવ્યા. બ્રહ્મા કહે, નારદ, તારી માતાઓ સહિત હું પણ જોવા ગયો હતો. **મહાદેવે હાથ ઝાલ્યો,** ને વર માગવા કહ્યું.

ઈશ કહે અમરાપુરી આપું કહે તો આપું કૈલાસ.
સગાલપુરી કરું સ્વર્ગમાં કે આપુ હરી ચર્ણેવાસ.

સગાળે છેલ્લો વૈકુંઠવાસ માગ્યો; સ્વર્ગમાં સગાળપુરી વસાવવા કહ્યું નહિ. ને તેવી આશિષ આપી શિવ પાછા વળ્યા. રચનાકાળ અને માહાત્મ્ય કહી કવિ કાવ્ય સમાપ્ત કરે છે.

સગાળપુરી (૧)

ગણપતિ અને સરસ્વતીનું સ્મરણ કરી કહે છેઃ

'संभलु ते कहू केलवी सगालपरीनी अुतपत्त हवी' (हवि ?)

કુંતાપુત્ર કર્ણની ધંનુર્વિદ્યા અને દાનશીલતાનાં વખાણ અને યાચક ઇંદ્રના દૃષ્ટાંત પછી મરણ સમયે જરા લંબાણથી કર્ણે કરેલી **વરયાચના** આપી છે. **પછી** ભૂખ્યા કર્ણ અને કૃષ્ણ વચ્ચે વૈકુંઠમાં **સંવાદ** થયો. તેમાં છેવટે કર્ણે **મનુષ્યજન્મ માગ્યો** કે જેથી અન્નદાન દેવાય. તરતજ **'पेणी पिर' पत्री क्रण ज हूअु पिहिलु पुर आपणु ज काहावीअु'** કહી બીજા કડવાનો પ્રારંભ કર્યો છે. **કંતીનગરી**વાસી **બંગાલ**પુત્ર સાહ સગાલ, તેની સ્ત્રી ચંગાવતી અને પુત્ર ચેલૈઓ એ **ત્રણે જણે** જતીને જમાડીને જમવાની **પ્રતિજ્ઞા લીધી;** વૈકુંઠનાથે એનાં વખાણ કર્યાં. તેની **કસોટી કરવા** ***સ્વામી**એ બારે મેઘને વરસવા આજ્ઞા કરી. ત્રણે જણને લાંઘા થવાથી જતીની **શોધમાં નીકળેલાં સ્ત્રીભરથારને** રણવગડામાં આવેલા દેવળમાં કોઢી થએલા શ્રીજુગદીસ જડયા. **સગાળે માથે** લઈ ઘેર આણ્યા; ત્યાં થએલાં મિષ્ટાન્ન જમવા ના પાડી સ્વામીએ **માંસ** માગ્યું. એ **વેચાતું આણીને** પણ જમાડવાનું કહ્યું. (ક. ૨) ત્યારે **નરમાંસ** માગ્યું. **પોતાનું માથું વાઢી આપવાનું** કહ્યું, ત્યારે અતિથિએ છોકરાનું માંસ માગ્યું. તેથી ચંગાવતીએ સગાળને નિશાળે જવા કહ્યું; એટલે બ્રાહ્મણ રૂપે ભગવાન ચેલૈયાનું પારખું જોવા ગયા; તેમનું **કહેવું સાંભળીને** પુત્ર ઘેર આવ્યો, ને રડતાં માતાપિતાને જોઈ જલદીથી ચંગાવતીને પોતાનો વધ કરવા કહ્યું. (ક. ૩) માતાએ ગીત ગાયું ને પછી પુત્રે

* જુઓ પાદટીપ પૃ. ૨૨૫.

માતાપિતાને આશિષ આપી, એટલે ઘરમાં લઈ જઈ જતીને વાત કરી. (ક. ૪) બાદ **માએ કુંવરને ખોળામાં લઈ બે હાથે કાતી લીધો.** મસ્તક સિવાય સઘળું રાંધી સંન્યાસીને ધર્યું, તે જમતા પહેલાં **'આપણે બે સાથે જમીશું'*** એમ એણે કહ્યું: એ વખતે શીંકે મસ્તક જોયું તે આંસુ પાડયા વિના બંનેને ખાંડવા કહ્યું (ક. ૫) ખાંડણાનું ગીત (ક. ૬) ગાયા પછી મસ્તક રાંધી પીરસ્યું. એટલે અતિથિએ વાંઝીઆનું અન્ન જમવા ના પાડી. પછી કરમાં કટારી લઈ પોતાના પાંચ માસના આધાનની પ્રતીતિ કરાવવા ચંગાવતી પ્રહાર કરવા જતી હતી તેનો **જનાર્દને હાથ સ્હાયો.** પ્રસન્ન પ્રભુના કહેવાથી માએ બોલાવતાંવેંતજ કુંવર આવ્યો અને 'અરથ ગરથ ભંડાર લાયુ.'

સગાળપુરી (૨)

ગણપતિ અને સરસ્વતી ઉપરાંત બ્રાહ્મણનું સ્તવન કર્યાં પછી સૂર્યપુત્ર કર્ણના ગુણનું લાંબું **વર્ણન કર્યા વિના** બાણશય્યાએ પોઢેલા કર્ણને બ્રાહ્મણરૂપે અશરણશરણ છળવા આવ્યા તેની વાત કહી છે. **બ્રાહ્મણને પરણવા દ્રવ્ય** જોઈતું હતું. કર્ણે **પણછ વતી પત્થર ખેંચી** લીધો, ને તે વડે દાંતમાંથી સૂવર્ણ રેખ કાઢી. એને શુદ્ધ કરવા **બાણ સાંધી ગંગાનીર** આણ્યું. પાસેના **ગામનું નામ** તેથી **બાણગંગા** પડયું. પ્રસન્ન થએલા શ્રી રણછોડે વર આપવાથી **કુંવારી પૃથ્વી** પર દહન માગ્યું. હરિએ કર્ણની કાયાને સ્કંધે ચઢાવી કાલિંદી આદિ સ્થળે ફરી છેવટે **રેવાતટે કરણાલી**× ગામે એને દાગ દીધો. ભૂખ્યા કર્ણ અને કૃષ્ણ વચ્ચે સ્વર્ગમાં સંવાદ થયો. 'બ્રાહ્મણને આપ્યું હોય અન્ન તો તે ઇહાં કરો ભોજન' એ ઉત્તર સુણી કર્ણે કહ્યું કે અન્નદાન યાચનાર એક બ્રાહ્મણને મે યજ્ઞ કરતાં

× कर्णपल्ली–कर्णवल्ली–करणअल्ली–करणाली. (ચાંદોદ-કરનાળી, વિશ્વામિત્રી થઈને) તાપીતટે સુરતના અશ્વિનીકુમારને આરે કર્ણને બાળ્યાની સ્થાનિક દંતકથા પણ છે.

યુધિષ્ઠિરનું ધામ બતાવ્યું હતું. એ આંગળી મોંમાં મૂકતાં અમૃતના ઓડકાર આવ્યા. તેથી અન્નદાન દેવા કર્ણે ફરી જન્મ માગ્યો. લક્ષ ચોરાશી અવતાર વિના માનવ દેહ મળે નહિ, એમ કૃષ્ણે કહેવાથી (ક. ૨)+એમની પાસે પટ ઉપર સઘળા અવતાર લખાવી એ પટ ઉપર કર્ણ ફરી વળ્યો. 'પરીક્ષા જોવા અમે આવીશું' એ શરત કબુલ કર્યા પછી શ્રી જદુરાજે કર્ણની વિનંતી સ્વીકારી. 'મુક્તિક્ષેત્ર જોયૂં શ્રી પ્રભુએ. વસે શેઠ બંગાળ'. તે અપુત્ર શેઠને ત્યાં સગાળરૂપે કર્ણ જન્મ્યો. દસ વરસનો થયો એટલે પા રૂપીઓ પૂંજી લઇ વેપાર માંડયો અનાજની ફેરી કરતા સગાળ પાસે જેટલું સાંજે વધતુ તેટલું સઘળું વિઠ્ઠલજીએ સાત દિવસ સુધી બ્રાહ્મણવેશે માગી લીધું. જગજીવને પ્રસન્ન થઇ અન્નના કોઠાર ભર્યા. 'પછે સગાળે હાટ માંડયૂં ને પરણ્યા શ્રૃંગાવતી નાર.' તેને રૂપે રત્ન જેવો કેલૈયો કુંવર સાંપડયો; એને નિશાળે મૂક્યો. 'અતિતને જંતોકી કરીને ભોજન કરે નરનાર'. એમના પુણ્યથી ભય પામેલા ઇંદ્રે વિઠ્ઠલજીની સલાહ લીધી અને એમના કહ્યા મુજબ બારે મેઘને આજ્ઞા આપી. સાત લાંઘણ થયે નારીની અરજ સાંભળી સગાળ પતિપત્નીની ભૂખ ભાંગવા માટે (ક. ૩) અતિથિ લેવા ગયો. જુદાં જુદાં બજાર તથા દેવળ અને ઘાટ જોયા; પણ અતિથિ ન મળવાથી 'સગાળશાએ ચિંતા કરી અતિતરૂપ ધર્યું નરહરિ'. તેમને સગાળે વિનવ્યા કે 'એક અતિત જોઇયે ઘરદ્વાર, તમને ઇચ્છે ઘણું માહારી નાર'. એના માગવાથી સગાળ કંડિયો લાવ્યો ને તેમાં એને બેસાર્યો (ક. ૪). ઘેર સ્ત્રીએ આગતાસ્વાગતા કરી. શૃંગાવતીને રસોઈ બનાવવા સગાળે કહ્યું એટલે અતિતે માંસાહાર માગ્યો. સગાળે ચૌટેથી અજામાંસ આણ્યું. તે સિદ્ધ કરી ચંગાવતી લાવી ત્યારે 'જતિ કહેઃ સાંભળ, રે નાર ! કુંવરનો ગમે છે મને આહાર.' સ્ત્રીએ

+ ફક્ત ત્રીજા કડવાની શરૂઆતમાં 'વૈશંપાયન એણીપેર બોલ્યાઃ સાંભળ પરિક્ષતતન'.

ઉત્તર કર્યો: 'કુંવર નિશાળથી આવે જે વાર, તમને ભોજન કરાવું સાર'. (ક. ૫) બીજે વેસ ધરી સ્વામી પંડ્યાને ઘેર ભણતા કેલૈયાને છોડાવી મૂકવા ગયા. પણ **માબાપનો ભક્ત** તો અધ્યારૂની શીખ **લઈ ઘેર આવી** અતિથિ 'ભૂખ્યા છે કે આરોગિયા?' એમ પૂછવા લાગ્યો. (ક. ૬). કુંવરનું મુખ નિહાળતી **માતાએ** કહ્યું: 'અતિતને તાહારૂં માંસ ગમે છે. કયમ વધ કીજે તાહારો?' પણ કેલૈયો બોલ્યો કે 'ત્રણ પચાસાં કો નહિ જીવે' તેથી 'ન્હાઇ કરી કેલૈયો ઊભો. પછે **તાતે** વધ કીધો'. અતિથિ જાય તે **પછી મરવાનો વિચાર** કરી શીશને શીંકે ચઢાવ્યું. પણ અતિથિએ 'મળમૂત્ર લાવ્યાં રાંધી' તે જમવા ના કહી અને 'આંખ આંજી પિયલ સારી મસ્તકને લાવો તળી.' એમ માગ્યું. (ક. ૭) માએ ખાંડણાનું ગીત ગાયું અને તેમાં **દસ અવતારનું વર્ણન** કરી કાલા કુંવરનાં ચરિત્ર સંભાર્યાં. પછી રસોઇ નીપજાવી તાત અને બાઈ ધાઈને અતિથિ કને ગયાં. (ક. ૮) પછી પરિવારની તપાસ કરી, 'વાંઝિયાં છે એમ જાણી અતિથિએ ચાલવા માંડયું. તેને ખાતરી કરી આપવા જેવી ચંગાવતી પેટ ચીરવા જાય છે તેવાજ ગદાધર **ગોપાળ** પ્રગટ થયા ને 'કૈહે મુખ માગ, સગાળ!' (ક. ૯) એમના કહેવાથી સગાળે કેલૈયાને બોલાવ્યો. વળી 'પુત્ર માતાએ બોલાવિયો. **ભણતો કેલૈયો આવિયો**'. પ્રભુજીને જમાડવા રસોઇ કરવા જાય છે ત્યાં તો બાઇએ બધું **તૈયાર** જોયું. 'નરનારીને સત્યે કરી **સગાલપુરી સ્વર્ગે સંચરી.**' એ સત્ય કથા ગાયાસાંભળ્યાનું પુણ્ય વર્ણવ્યા પછી કાવ્ય સમાપ્ત થાય છે. (૧૦)

તુલજારામકૃત સગાલપુરી.

રાજા **જનમેજયે વૈશંપાયન** ઋષિને કહ્યું: સર્વથી પાવન પણ ચોથી વણિક જાતિમાં જન્મી, સગાલસાએ દઢ મન કેવી રીતે રાખ્યું, અને પુત્રનો હાથે વધ કરી સુંદર શ્યામને કેવી રીતે સંતોષ્યા, એનો

મહિમા પૂર્વ જન્મથી માંડીને વિસ્તારપૂર્વક મને સંભળાવો. ઉત્તરમાં ઋષિએ શ્રવણમાહાત્મ્ય કહ્યું (ક. ૧); અને પૂર્વજન્મમાં 'ક્ષત્રિય કેરો અંશ' એવો એ કર્ણ તરીકે સુવર્ણદાન કરતો તેનું વિગતસર વર્ણન કર્યું. કુરૂક્ષેત્રમાં અર્જુનનાં બાણથી કર્ણ ધરણી ઢળ્યો. મૃત્યુને સાડાત્રણ દિવસ બાકી હતા, ત્યારે બાણસજ્જાએ પોઢેલા ગોપાલભક્તનું પારખું જોવા મોરારીએ બ્રાહ્મણવેશ ધર્યો. પરણવા દ્રવ્ય માગનાર એ બ્રાહ્મણને ધનુષ્યથી પાષાણ તાણી લઈ તે વડે દાંતની રેખા કાઢી અવનીમાં બાણ મારી જળ કાઢી શુદ્ધ કરી દાન કર્યું. અશરણશરણ પ્રસન્ન થયા ને વરદાન માગવા કહ્યું: (ક. ૨) ફરી જન્મ આપે તો શું આપે એ કહીને કર્ણ બોલ્યો.

નહિકર રાખજો તમારે ચરણ, નવ આપશો જન્મ ને મર્ણ;
વલી માગૂં છૂં આણે દિન, કુંવારી ભોમ્યે કરજો દહન.

કર્ણ મરણ પામ્યો. એની કાયા ઉંચકી પ્રભુ ગંગાતીર થઈ રેવાતીર આવ્યા ને ત્યાં તલમાત્ર કુંવારી ભૂમિ હતી તે પર પોતાની ડાબા કરની હથેલી મૂકી કર્ણની દેહ બાળી ઉત્તર કર્મ કીધું. વૈકુંઠમાં જઈ સભામાં કર્ણને કરમાએલા મુખે બેઠેલો જોયો. (ક. ૩) ભૂખ્યા કર્ણને હાથે વળગાડી વૈકુંઠનાથે ઘરમાં લીધો અને ચારે ખૂણે નર્યા સુવર્ણના ભંડાર બતલાવી કહ્યું કે તારૂં આપેલું સૌ અહીં મૂક્યું છે. પ્રભુએ પૂછતાં, એક વાર ભૂખ્યા વિપ્રને બ્રાહ્મણ જમતા હતા તે જગા બતાવી હતી, એ વાચાપુણ્યની વાત કહી; એટલે ભગવાને મુખમાં આંગળી મૂકાવી ને અમૃતના ઓડકાર આવ્યા. (ક. ૪) પશ્ચાત્તાપ કરતા કર્ણે અવતાર માગ્યો. કૃષ્ણે લક્ષચોરાશી યોનિ બતાવી તે કાગળમાં માર્મિક આજ્ઞા ભઈ એક પલકમાં કર્ણ લોટી વળ્યો. કર્ણને મનુષ્યાવતાર મળ્યો. નરમદાને કાંઠે 'ઉત્તમથલ એક ગામ'માં નાત્યશિરોમણી બંગાલસાની પત્ની રત્નાવતીને પેટ એ અવતર્યો. જોશીએ આવી બંગાલપુત્રનું નામ સગાળ પાડ્યું પાંચ વરસે નિ

બેઠેલો પુત્ર અગીઆર વરસનો થયો ત્યારે ચૌદે વિદ્યા ભણી ઉતર્યો; ત્યારે એની માએ પાવલી આપી અને ઉદ્યમ કરી જાણીતા થવા કહ્યું (ક. ૫) એના **ચણા લઈ ફેરો** કરતાં **પાવલી ઉપરાંત ઉપજેલા પૈસાનું** અનાજ લઈ નિત્ય ક્ષુધાર્થીને આપી દેવા માંડયું. તેની સાત દિવસ પરીક્ષા કરી, **પ્રસન્ન** થએલા **પ્રભુએ** અખૂટ દ્રવ્યની **રેખા** આપી. પછી સગાળે હાટ **માંડયું ને ધર્મની વાટ** ચલાવી. બાદ બહુ દિવસે બંગાલસાએ ગોર પાસે કન્યા શોધાવી અને લાખીણો લ્હાવો લીધો. એક વાર **અવનીમાં દૂકાળ પડયો** ત્યારે સગાળસાનું નામ પૂછતાં ગામનાં ગામ ઉલટયાં; અન્ન ખાઈ એમણે 'આશિષ' આપીને પુત્ર જન્મ્યો. તેથી ગૃહસ્થાશ્રમનો લ્હાવો લેવા **પતિની રજા લઈ નિત્ય એક અતિથિ પોષવાનું વ્રત પત્નીએ** લીધું. એનો તાપ ન સહી શકવાથી **ઈંદ્ર વિષ્ણુ પાસે** ગયો અને એમની સલાહથી સગાળની નારીનું વ્રત ચૂકવવા આજ્ઞા આપી (ક. ૬) **સગાળે પત્નીને ઠપકો આપ્યો ને એનું મન જોયું.** સાતમે દિવસે વરસાદ રહ્યો એટલે **સીંઘલાએ** સ્વામીને અતિથિ તેડી લાવવા મોકલ્યો. નિરાશ થએલો સગાળ પાછો ફરતો હતો, તેટલામાં એનું મન જોઈ **દયા લાવી પરમેશ્વર એક દહેરામાં અતિથિવેશે બેઠા.** ઘેર જતાં સગાળે સહજ ડોકીઉં કર્યું ને જરાજુરણ કોઢીને જોયો; તેને પગે પડી સ્ત્રીની ઇચ્છા કહી સંભળાવી, હાથી ઘોડે કે રથ પાલખીમાં બેસવા ના કહી જોગીએ કંડિયો માગ્યો, (ક. ૭)–ઘાંચા પાસેથી કંડિયો ગૂંથાવી ઘેર ગયો; સ્ત્રીને કહ્યું, ને એના કહેવાથી મખમલની ગાદી પાથરી કંડિયો લઇ અતિથિને ઉંચકી લાવ્યો. રસોઈ નીપજાવવાની વાત કરતાં અતિથિએ માંસાહાર માગ્યો. **ગભરાતા થરથરતા સગાળે ખાટકીને ત્યાંથી** માંસ આણ્યું તે સ્ત્રીએ રાંધી સ્વામીને જમવા કહ્યું. (ક. ૮) હજી ચૂકતો નથી એમ વિચારી 'માંસ માગૂં તાહારા પુત્ર કેરૂં' એવું અતિથિ ખીજાઇને બોલ્યો; **સગાળે** હરખીને કહ્યું કે "બાહારથી હૂં લાવ્યો મેલ, તેથી તો છે એ સહેલ. નીસાલે

ગયો છે બાલ, આવે તો મારૂં તતકાલ." બીજું રૂપ ધરી નિશાળેથી ભણાવવા ગએલા અતિથિનું કહ્યું નહિ માનતાં અધ્યારૂની આજ્ઞા લઈ માતપિતાની સેવામાં **ચેલૈયો હાજર થયો.** કુંવરનું મુખ નિહાળતી **મા અને પુત્ર વચ્ચે કરુણ સંવાદ** થયો. પુત્રની વાત સાંભળી માત અને તાત પ્રસન્ન થયાં અને કોડ આણી એને ન્હવરાવ્યો. 'શ્રી રણછોડ શ્રી ગોપાલ જપતા' સૂર્યાભિમુખ બાળકે અવિનાશીની પ્રાર્થના કરી. (ક. ૯)–**ખડગ લઈ સગાળસા** આવ્યો. એણે 'ચેલૈયાનૂં મસ્તક છેદૂં. એક વાર કોહો શ્રી રામ.' મસ્તક શીંકે મૂક્યું, 'અતિતને આરોગાવીને' '**આત્મહત્યા** કરીને મરશૂં પાળી મારીને પેટ' એવો સંકલ્પ કર્યો. ભોજન આવ્યું એટલે 'સગાલસાને ચૂકવવાને' ક્રોધ કરી અતિથિ બોલ્યોઃ 'તત્તવ વસ્ત તેં ઊંચી મેહેલી મલિન રંધ્યૂં અન્ન.' આંસુ પાડ્યા વિના ગાતાં ગાતાં મસ્તક ખાંડવાનું એણે કહ્યું તે સગાળે કબૂલ્યું. (ક. ૧૦)–ફરી અતિથિનું પ્રેમની આવશ્યકતા વિષે સંભાષણ થયું. તે પ્રકારે કરતાં બે જણે ચેલૈયાને હાલરડાં ગાયાં. તેમાં **દસ અવતારનું વર્ણન નથી.** મસ્તક તળીને અતિથિને ધર્યું ત્યારે એણે સગાલને પૂછ્યુંઃ 'છે તાહારે કેટલા તન?' ઉત્તર સાંભળી ચાલી જતા સ્વામીને સગાળે પોતાનો વાંક પૂછ્યો. (ક. ૧૧)—વાંક દેખાડીને જાઓ એવું કહેતાં 'વાંઝિયા ગાલ તાહારે ચઢીરે' એવો ઉત્તર મળ્યો. **મારી સ્રીને** સાત માસનો ગર્ભ છે એવો સગાળનો પ્રત્યુત્તર મળ્યો. (ક. ૧૨)–અતિથિએ પ્રતીતિ માગી; સગાળે કહેવાથી એણે સ્રીને પૂછ્યું અને ગર્ભ દેખાડવા કહ્યું. પુત્રને મળવા ઇચ્છતી* મા હરખી; ન્હાઇને અપરંપાર દાન કરીને, પછી સૂર્યની પ્રાર્થના કરી કટાર લાવી. '**મારી** પેટ કટારી જાહારે' ત્યારે હાંહાં કરી ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ પ્રગટ થયા. નરનારી એમને ચરણે નમ્યાં. **સગાળને** પુત્ર બોલાવવા કહ્યું. **ફરી કહેવાથી માએ બોલાવ્યો** અને 'ખભે પાટી ને ખડિયો હાથ' લઈ એ આવ્યો. અને

* સ્વર્ગમાં ચેલૈયાને? કે નવા નીકળનાર બાળકને?—ક. ૧૩.

વૈકુંઠનાથને નમ્યો. 'પ્રભુએ **માયા** વિસર્જન કરી મદ્યમાંસ લીધું ત્યાં હરી.' સગાળને સઘળું તૈયાર અન્ન દેખાડયું ને વર માગવા કહ્યું. (ક. ૧૩)–'હવે વાંછના કાંઇએ નથી' એવો સગાળે ઉત્તર કર્યો. પ્રસન્ન પુરૂષોત્તમે વિમાન તેડાવ્યાં અને **સગાળપુરીને સ્વર્ગમાં** વાસ આપ્યો. પછી આ કથા સુણી અન્નદાનાદિનું પુણ્ય કર્યાનું માહાત્મ્ય કહી રચ્યા સાલ આદિ અંગત હકીકત આપી છે. (ક. ૧૪)

રત્નદાસકૃત સગાળસા.

સાધુસેવક સગાળસાને **એક વેળા** સાધુ ન મળવાથી અપવાસ પડયો. તેને તારવા માટે કોઢીલા અતિતનું રૂપ લઈ કૃષ્ણે આવ્યા. ચંગાવતીએ આગતાસ્વાગતા કરી ખીર રાંધીને પીરસી. માંસાહારી હોઈ હું અનાજ જમતો નથી એવો મોંઘમ ઉત્તર સાંભળી "શાહે **કુસાઈવાડેથી છુપાવીને માંસ** આણ્યું. તે સુધારી પીરસ્યું એટલે અતિથિ બોલ્યા કે હું **અઘોરપંથી** છું ને ફક્ત **મનુષ્યમાંસ** જ **મારો આહાર** છે. માગ્યૂં કે વેચાતૂં માણસ ન મળે એમ **જાણી ચંગાવતીએ ચેલૈયાનો સંહાર કરવા** કહ્યું. નિશાળેથી નાસી જવાની મળેલી સલાહ ન માનતાં **ચેલૈયો ઘેર આવ્યો.** નિઃશ્વાસ નાખતી માતાને ખોળે પોઢેલા બાળકે કહ્યું: ધન ધન આજનો દહાડો રે ! જગતના નાથ જમાડો.' એ સાંભળી **માબાપે મળીને** એનું શીશ કાપ્યું અને જગદીશને જમાડવા એવી **અણઘટતી** વાત કરી. **ખેલાડી પ્રભુએ** ત્યારે કહ્યું કે મસ્તકની માયા મૂકી ગાઈ હસીને એને ખાંડી લાવો. તે પ્રમાણે થયું ત્યારે અવિનાશીએ વાંઝિયાનું ભોજન ન જમાય એમ કહ્યું. **સગાળ** પોતાનાં પૂર્વ જન્મનાં **પાપ સંભારવા લાગ્યો.** પણ મારે પાંચ મહીનાનું ઓધાન છે એમ કહી **ચંગાવતીએ** પેટમાં પાળી મારી. અચાનક આવીને બહુનામીએ એની બાંહ્ય ગ્રહી. સતી ભક્તિથી પ્રસન્ન થએલા મોરારિએ વર આપવા કહ્યું ને ચેલૈયાને સજીવન કર્યો. **સતીએ ભક્તિ જ માગી. પતિપત્નીએ** પ્રભુનું નામ રટવાનો નિયમ લીધો.

ભોજલકૃત સેલૈયા આખ્યાન.

હરિ, ગુરૂ, સંત અને ગણપતિનું સ્તવન કરીને ભોજલ સતવંત હરિભક્તના ગુણ ગાય છે. નેમવંતાં નરનારી **સગાળ અને સંધ્યાવતીને*** એક સમયે અટક પડી. આઠ દિવસ મૂશળધાર મેઘ વરસી રહ્યા પછી અભ્યાગતને ગોતી લાવવા શાહુકારે **વાણોતરને** મોકલ્યા. તેમણે તળાવ પાસે એક તપસ્વીને જોયો. શેઠનું **સત મૂકાવવાને** **કિરતારે** કોઢી બની દેવળમાં ઉતારો કર્યો. ત્યાં શેઠ આવી પગે લાગ્યો ને ઘેર આવવા નિમંત્રણ કર્યું. (ક. ૧.) ઘોડા વહેલ મારે કામ નહિ આવે; મને તારી **સ્ત્રી** તેડી જાય અને મનગમતું ખાવું આપે તો જ તો જ હું આવું, એવો ઉત્તર સાંભળી **સગાળ સ્ત્રીને** પૂછવા ગયો. '**નથી માવની એ છે મોરાર રે**' એમ કહી સામૈયું લઈ બે જણ ગયાં. (ક. ૨) કરંડિયો ઉંચકી **સ્ત્રી** નગરલોકનાં ટોળાંના દેખતાં એમને ઘેર લાવી. સ્નાન કરાવી સ્વાગત કર્યું ને પકવાન પીરસ્યાં. એટલે અભ્યાગતે કહ્યું કે '**અન્ન દેહે મારે અગ્નિ કરે છે**, મારે છે માટીનો આહાર રે.' **લોકલાજ મૂકી કસાઈવાડેથી એ અંગાવી** આપવાનું શાહે કહ્યું ત્યારે અતિથિ બોલ્યા :

> **અનેરૂં** અમે અહર્નિશ ખાઇયે ને રહિયે વન માંહી રે,
> **અઘોરપંથીને** આહાર માણસનો બીજૂં ન ખપે કાંઈ રે.

પારખૂં જોવા આવેલા પ્રભુજીને ના કહીએ તો સત જાય, એમ સમજી પુત્રને પૂછવાને **સગાળ નિશાળે** ગયો ને હકીકત કહી. (ક. ૩) શિબિ, મયૂરધ્વજ વગેરે સતવાદીનાં દૃષ્ટાંત આપી ચેલૈયો બોલ્યો કે 'શિર મળશે આવો સમો નહિ મળે મોહન થ્યા છે મેહેમાન રે.' આ સાંભળી સગાળની છાતીમાં તો શાર જ પડયા. પણ **ચેલૈયે** તો ચાક પરથી પિંડ ઉતારી લે એટલી સહેલાઇથી **શીશ કાપી** આગળ કર્યું. બહુનામીએ **બાઈને** શણગાર સજીને ગાતાં વજાડતાં અને રોયા વિના શબને સુધારવાનું કહ્યું. (ક. ૪) કાજળ સારી

* આ નામસંસ્કરણ અને ધ્રૂવ સાહેબના સૂચવેલા રૂપકને સંબંધ છે. (પ્ર. પૃ. પર).

હાલરડાં ગાઈ હરખે ભોજન બનાવી સતીએ નંદકુમારને પીરસ્યું. ત્યારે કઠણ વચન કહીને વ્હાલમે ખાંડણિયામાં મસ્તક ખંડાવ્યું. હવે હદ થઈ ગઈ–ઈંદ્ર ઇંદ્રાસન મૂકી નાઠો. જમવા વખતે જોગીશ્વરે કહ્યું કે વાંઝિયાનું અન્ન વર્જ્ય છે. એ સાંભળી સતીએ ઉદર ચીરવા માંડ્યું એટલે હરિએ હાથ ઝાલ્યા. પ્રભુએ પ્રસન્ન થઈ વર આપવા કહ્યું. સતવાદીએ માગ્યું કે 'આવી કસણી ન દેજો કોને સ્વામી એ માગૂં વરદાન રે' પરબ્રહ્મે પ્રગટ થઇ સેલૈયાને સજીવન કર્યો ને સર્વત્ર જયજયકાર થઈ રહ્યો.

કથામૂલવિચાર

દરેક કાવ્યની કથાના સારનો વિચાર કરી જોતાં કેટલાક, સર્વ સામાન્ય મુદ્દા જડે છે. રત્નદાસ અને ભોજલનાં કૌંવ્યની કથા દાનેશ્વર કર્ણ સાથે કાંઈ સંબંધ ધરાવતી નથી, એ હકીકત પ્રત્યે હાલ ધ્યાન ન આપીએ, તો સર્વ કવિઓ કર્ણકથા સાથે સગાળકથાનો સંબંધ બાંધતા જણાય છે. નિત્ય અન્નદાન કરીને જ જમવું એવો સગાળનો નિયમ છે. એ દાનધર્મની કસોટી કરવા એક દેવ આવે છે, એ દેવ પુત્રામિષદાન માગે છે. આ કસોટીમાંથી સગાળ પાર ઉતારે છે. આ રીતે સગાળમાહાત્મ્યદ્વારા અન્નદાનમાહાત્મ્ય ગાવું તથા ટેકપાલનનો મહિમા ગાવો એ સર્વ કવિઓનો હેતુ છે. આ પ્રસંગમાં સમાએલ કવિત્વમય લાગણીઓનો અન્યત્ર વિચાર કરવામાં આવશે. હાલ તો ત્રણ મુખ્ય મુદ્દા ઉભા થાય છે:

અહિંસાનો ઉપદેશ કરનાર હિંદુઓની કથામાં સામાન્ય રીતે અજુગતી માંસભોજનની વાત ક્યાંથી? તો વળી પુત્રમાંસદાનની કલ્પના તો સંભવે જ શી રીતે? આ કથાને કર્ણકથા સાથે સંબંધ કેવો?

હિંદુ સંસ્કૃતિના સર્વસંગ્રહરૂપ મહાભારતના શ્રવણવાચનનો ખૂબ પ્રચાર સેંકડો, બલ્કે હજારો, વર્ષથી છે. દાનધર્મનો અને ટેકપાલનનો મહિમા તેમાં અનેકવાર ગવાએલો છે. કુરુક્ષેત્રના મહાયુદ્ધ

પછી કલિયુગનો આરંભ થયો; અને ચતુષ્પાદ ધર્મને દાન એ એકજ પગ રહ્યો. પાંચ પાંડવોનો છઠ્ઠો દૂધભાઈ સૂર્યપુત્ર કર્ણ એ દાનધર્મનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ છે. એજ પાણ્ડવકથામાં—મહાભારતમાં–શિબિ રાજાની કથા વણી દેવામાં આવી છે, કપોતનું રક્ષણ કરવા અને તેને બદલે બીજો આહાર શ્યેનને આપવા ×'કપોત માટે કાપ્યો દેહ' અને 'શિબિની માટી છાબે તોલાણી'* એ કથા સુપ્રસિદ્ધ છે. એજ શિબિ રાજાનાં સંબંધે મહાભારતના અરણ્યપર્વમાં [માર્કણ્ડેય સમાસ્યા પર્વ; અધ્યાય ૨૦૧, ૧૬–૨૭ કુમ્ભકોણમની આવૃત્તિ] બીજી વાત આવે છે. તે નીચે મુજબ છે.

ब्राह्मणः कश्चिदेनमब्रवीत् ॥ १६ शिबे अन्नार्थ्यस्मीति तमब्रवीच्छिबिः किं क्रियतामाज्ञापयतु भवानिति ॥ १७ अथैनं ब्राह्मणोऽब्रवीत् य एष ते पुत्रो बृहद्गर्भो नाम एषः प्रमातव्य इति तमेनं संस्कुरु अन्नं चोपपादय ततोऽहं प्रतीक्ष्य इति ॥ ततः पुत्रं प्रमाथ्य संस्कृत्य विधिना साधयित्वा पात्र्यामर्पयित्वा शिरसा प्रतिगृह्य ब्राह्मणमभृगयत् ॥ १८ ॥

પરંતુ આ બ્રાહ્મણે તો જઈને મહેલ, કોશાગાર વગેરે બધું બાળી નાંખ્યું. છતાં રાજા તો મુખ ઉપર કોઈ પ્રકારનો વિકાર જણાવ્યા વિના બ્રાહ્મણ પાસે ગયો અને ભોજન ધર્યું. બ્રાહ્મણે પોતે ખાવાને બદલે રાજાને એ ખાવા કહ્યું; અને જેવો રાજા ખાવા જાય છે તેવો રાજાનો હાથ ઝાલ્યો. જીવતો પુત્ર પ્રગટ થયો. અમાત્યોએ રાજાને કહ્યું કે 'વિધાતા' એ વેશે તમારી પરીક્ષા કરવા આવ્યા હતા.

આત્મશ્લાધાપૂર્વક દાન દેનાર અષ્ટક, અસૂયાકથનયુક્ત દાન દેનાર પ્રતર્દન અને વૃથાસ્તુતિ કરનાર વસુમના તથા તે ત્રણની

× સુધન્વાખ્યાન

* સેલૈયા આખ્યાન, કડવું ૪, ૨,

હાલરડાં ગાઈ હરખે ભોજન બનાવી સતીએ નંદકુમારને પીરસ્યું. ત્યારે કઠણ વચન કહીને વ્હાલમે ખાંડણિયામાં મસ્તક ખંડાવ્યું. હવે હદ થઈ ગઈ–ઈંદ્ર ઇંદ્રાસન મૂકી નાઠો. જમવા વખતે જોગીશ્વરે કહ્યું કે વાંઝિયાનું અન્ન વર્જ્ય છે. એ સાંભળી સતીએ ઉદર ચીરવા માંડયું એટલે હરિએ હાથ ઝાલ્યા. પ્રભુએ પ્રસન્ન થઈ વર આપવા કહ્યું. સતવાદીએ માગ્યું કે 'આવી કસણી ન દેજો કોને સ્વામી એ માગું વરદાન રે' પરબ્રહ્મે પ્રગટ થઇ સેલૈયાને સજીવન કર્યો ને સર્વત્ર જયજયકાર થઈ રહ્યો.

કથામૂલવિચાર

હરેક કાવ્યની કથાના સારનો વિચાર કરી જોતાં કેટલાક, સર્વ સામાન્ય મુદ્દા જડે છે. રત્નદાસ અને ભોજલનાં કાવ્યની કથા દાનેશ્વર કર્ણ સાથે કાંઈ સંબંધ ધરાવતી નથી, એ હકીકત પ્રત્યે હાલ ધ્યાન ન આપીએ, તો સર્વ કવિઓ કર્ણકથા સાથે સગાળકથાનો સંબંધ બાંધતા જણાય છે. નિત્ય અન્નદાન કરીને જ જમવું એવો સગાળનો નિયમ છે. એ દાનધર્મની કસોટી કરવા એક દેવ આવે છે, એ દેવ પુત્રામિષદાન માગે છે. આ કસોટીમાંથી સગાળ પાર ઉતારે છે. આ રીતે સગાળમાહાત્મ્યદ્વારા અન્નદાનમાહાત્મ્ય ગાવું તથા ટેકપાલનનો મહિમા ગાવો એ સર્વ કવિઓનો હેતુ છે. આ પ્રસંગમાં સમાએલ કવિત્વમય લાગણીઓનો અન્યત્ર વિચાર કરવામાં આવશે. હાલ તો ત્રણ મુખ્ય મુદ્દા ઉભા થાય છે:

અહિંસાનો ઉપદેશ કરનાર હિંદુઓની કથામાં સામાન્ય રીતે અજુગતી માંસભોજનની વાત ક્યાંથી? તો વળી પુત્રમાંસદાનની કલ્પના તો સંભવે જ શી રીતે? આ કથાને કર્ણકથા સાથે સંબંધ કેવો?

હિંદુ સંસ્કૃતિના સર્વસંગ્રહરૂપ મહાભારતના શ્રવણવાચનનો ખૂબ પ્રચાર સેંકડો, બલ્કે હજારો, વર્ષથી છે. દાનધર્મનો અને ટેકપાલનનો મહિમા તેમાં અનેકવાર ગવાએલો છે. કુરુક્ષેત્રના મહાયુદ્ધ

પછી કલિયુગનો આરંભ થયો; અને ચતુષ્પાદ ધર્મને દાન એ એકજ પગ રહ્યો. પાંચ પાંડવોનો છઠ્ઠો દૂધભાઈ સૂર્યપુત્ર કર્ણ એ દાનધર્મનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ છે. એ જ પાણ્ડવકથામાં—મહાભારતમાં-શિબિ રાજાની કથા વર્ણી દેવામાં આવી છે, કપોતનું રક્ષણ કરવા અને તેને બદલે બીજો આહાર શ્યેનને આપવા ×'કપોત માટે કાપ્યો દેહ' અને 'શિબિની માટી છાબે તોલાણી'* એ કથા સુપ્રસિદ્ધ છે. એજ શિબિ રાજાનાં સંબંધે મહાભારતના અરણ્યપર્વમાં [માર્કણ્ડેય સમાસ્યા પર્વ, અધ્યાય ૨૦૧, ૧૬-૨૭ કુમ્ભકોણમ્‌ની આવૃત્તિ] બીજી વાત આવે છે. તે નીચે મુજબ છે.

ब्राह्मणः कश्चिदेनमब्रवीत् ॥ १६ शिबे अन्नार्थ्यस्मीति तमब्रवीच्छिबिः किं क्रियतामाज्ञापयतु भवानिति ॥ १७ अथैनं ब्राह्मणोऽब्रवीत् य एष ते पुत्रो बृहद्गर्भो नाम एषः प्रमातव्य इति तमेनं संस्कुरु अन्नं चोपपादय ततोऽहं प्रतीक्ष्य इति ॥ ततः पुत्रं प्रमाथ्य संस्कृत्य विधिना साधयित्वा पात्र्यामर्पयित्वा शिरसा प्रतिगृह्य ब्राह्मणममृगयत् ॥ १८ ॥

પરંતુ આ બ્રાહ્મણે તો જઈને મહેલ, કોશાગાર વગેરે બધું બાળી નાંખ્યું. છતાં રાજા તો મુખ ઉપર કોઈ પ્રકારનો વિકાર જણાવ્યા વિના બ્રાહ્મણ પાસે ગયો અને ભોજન ધર્યું. બ્રાહ્મણે પોતે ખાવાને બદલે રાજાને એ ખાવા કહ્યું; અને જેવો રાજા ખાવા જાય છે તેવો રાજાનો હાથ ઝાલ્યો. જીવતો પુત્ર પ્રગટ થયો. અમાત્યોએ રાજાને કહ્યું કે 'વિધાતા' એ વેશે તમારી પરીક્ષા કરવા આવ્યા હતા.

આત્મશ્લાઘાપૂર્વક દાન દેનાર અષ્ટક, અસૂયાકથનયુક્ત દાન દેનાર પ્રતર્દન અને વૃથાસ્તુતિ કરનાર વસુમના તથા તે ત્રણની

સાથેના મુનિ નારદ—એ ચારે કરતાં શિબિ રાજા ચઢીઆતો હતો, એ બતાવવા ઉપરનું ઉપાખ્યાન[1] ત્યાં આપેલું છે.

એવીજ રીતે નિર્વિકાર રહી દાન દેવાનું માહાત્મ્ય વર્ણવતી કથા જૈમિનીય અશ્વમેધિક પર્વના ૪૫મા અધ્યાયમાં આવે છે:

'મોરૂધ્વજે આગે અંગ વેહેરાવ્યું,'* એ રાજા× મયૂરધ્વજની

---

૧ મૂળ ઉલ્લેખસ્થાનોના જિજ્ઞાસુઓ માટે ભાણ્ડારકર ઈન્સ્ટીટ્યુટ તરફથી પ્રસિદ્ધ થતી મહાભારતની આવૃત્તિના સામાન્ય તંત્રી ડૉ. સુખઠણ્કરના તા. ૧૪–૭–૩૪ ના પત્રમાંથી ઉતારો આપું છું. "......the prose passage mentioned by you (Kumbh. edi. Aranyaparvan, adhy. 201, Sections 16–27) is found mostly in certain Nagari Mss, but is totally missing, along with the adhy, in the Kasmiri versions as also in the entire Southern Recension. It is, therefore, clearly an interpolation (of unknown date); and as such it will **not** form part of the constituted text in our Critical Edition of the Mahabharat. It is most likely, as you suggest, that the story was written in comparatively recent times according to an earlier model (like that of S'riyala) and foisted on the name of Sibi to whose credit there are enough stories of a similar kind." મહાભારતની ક્રમિક રચનાના કાળ દરમીઆન મહાભારતની કથાઓ દેશ્ય ભાષામાં અને દેશ્ય કથાઓ મહાભારતમાં એમ આપલે થઈ હોવી જોઇએ, એવું સંપાદકનું સૂચન હતું. મૂળથી આ અને અન્ય વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખીને સંપાદકે પ્રસ્તાવનામાં ગ્રહણ કરેલી વિચારસરણીને આ ઉપાખ્યાન ક્ષેપક ઠરવાથી બાધ આવે એમ નથી. ક્ષેપકભાગનો કાળ નક્કી થયા વિના ભારતકથા અને દેશ્યકથાના પૌર્વાપર્યનો પ્રશ્ન અહીં ઉકલે તેમ નથી; તથા કાંઈ અસ્થાને પણ છે.

* ભોજલકૃત સેલૈયા આખ્યાન, કડવું ૪, ૨,

× ગુજરાતી ભાષામાં નાકર આદિ જુદા જુદા કવિઓએ મયૂરધ્વજનું આખ્યાન રચ્યું છે.

પાસે એક બ્રાહ્મણ પોતાના શિષ્ય સાથે આવ્યો. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે મારા પુત્ર સાથે હું વનમાં થઈ આવતો હતો ત્યારે મારા તરુણ પુત્રને એક સિંહે પકડયો. બહુ પ્રાર્થ્યા પછી સિંહે કહ્યું કે જો રાજા મયૂરધ્વજનું શરીરાર્ધ લાવી આપે તો તારા પુત્રને જતો કરૂં. વાત સાંભળી રાજાની અર્ધાંગના તથા પુત્ર એને બદલે મરવા તૈયાર થયાં. પણ સ્ત્રી વામાંગ છે અને પુત્ર ઉત્તમાંગ છે, એટલે સિંહને જોઈતું દક્ષિણાંગ તો ન મળે; એવું બ્રાહ્મણે કહેવાથી રાજા વહેરાવા તૈયાર થયો. અને વહેરાતાં વહેરાતાં વામચક્ષુમાંથી એક અશ્રુ ખર્યું. અશ્રુવડે કલુષિત થએલું દાન લેવા બ્રાહ્મણે ના પાડી. ત્યારે મયૂરધ્વજ બોલ્યો કે એકલા જમણા અંગને લાભ મળશે અને પોતે રહી જશે, એમ સમજી વામાંગે અશ્રુ સાર્યું. પછી શિષ્ય અર્જુન સાથે આવેલા બ્રાહ્મણરૂપધારી કૃષ્ણ પ્રગટ થયા અને રાજાને વર આપ્યો.

ધર્મપાલન અર્થે નિર્વિકારપણે પ્રિય વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની ભાવના આ રીતે લાંબા વખતથી પોષાતી આવતી હતી. તે લિખિત કથાપ્રવાહ હાલ ગુજરાત કહેવાતી ભૂમિમાં કયાંક વચમાં લુપ્ત થએલો તે આપણને સગાળની કથામાં જડે છે. હિંદુ સમાજમાં પ્રાધાન્યપદેથી બ્રાહ્મણો ને ક્ષત્રિયો ધીરેધીરે ચ્યુત થયા, અને વૈશ્યોની ચઢતીનો કાળ આવ્યો. તે કાળમાં કર્ણાદિ ક્ષત્રિયોએ કથાઓમાં સગાળાદિક વણિકનો અવતાર ધારણ કર્યો. દાનધર્મના મહિમાનું ગાન તો ચાલુ જ રહ્યું. પાંડવોના ઇતિહાસમાં અનેક ઇતિહાસ કથાઓ–દંતકથાઓ વણી દેવામાં આવી પ્રાકૃત ભાષાઓના યુગમાં રચાએલી જૈમિનીય અશ્વમેધિક પર્વ જેવી મહાભારતની સુધારાવધારાવાળી આવૃત્તિ થઈ. જેમ લોકની ધાર્મિક લાગણીમાં ઉત્તરોત્તર ફેરફાર થયો, તેમ પણ કથાની વિગતોમાં ફેરફાર થયો. શિબિકથામાં વિધાતાએ બ્રાહ્મણરૂપે સ્વભક્ષણાર્થે શિબિપુત્ર બૃહદ્ગર્ભનો વધ કરાવ્યો. પરંતુ મયૂરધ્વજની પાસે આવેલા કૃષ્ણે સિંહના ભક્ષણ માટે એનું અર્ધાંગ માગ્યું, અને સાક્ષાત્ વિષ્ણુએ જ એ માગ્યું

એમ સમજી* મયૂરધ્વજે અંગ વહેરાવ્યું. મયૂરધ્વજની કથામાં પાત પત્ની અને પુત્રની વચ્ચે થતી સ્પર્ધા લક્ષમાં રાખવી ઘટે છે. આવી રીતે સગાળની કથાનું અમૂર્ત બીજ એક દૃષ્ટિએ આપણને મહાભારતમાં અને જૈમિનીય અશ્વમેધમાં જડે છે. સામાજિક અને ધાર્મિક ચાળણીમાં ચળાઈને અહીં છાપેલાં કાવ્યોમાં એ ઉતરેલું છે. એ કથાઓમાંથી સીધી સગાળની કથા ઉતરી આવી; એમ કહેવાનો હેતુ નથી. પણ મૂળ કથા એમને મળતી જ કોઈ કથા લક્ષિત કરે છે, અને એ સર્વનું પ્રતિપાદ્ય વસ્તુ એક જ છે; એટલું જ કહેવાનું છે.

આ રીતે લક્ષિત થતી કથાને કર્ણ સાથે સંબંધ કેવી રીતે બંધાયો હશે તે હવે વિચારવાનું છે. મહાભારતમાં દાનવીર તરીકે પ્રસિદ્ધ પાત્ર સૂર્યપુત્ર કર્ણ છે. દ્વાપર યુગમાં થએલો કર્ણ સુવર્ણ દાનેશ્વર હતો. કલિયુગનો સગાલ અન્નદાનેશ્વર છે, તે એ જ કર્ણનો અવતાર છે, એમ કહી સગાળની કથાને મહાભારતની કથા સાથે સાંધી છે. આમ કરવામાં બે ઉદ્દેશ હોઈ શકે: (૧) કર્ણની કથાની ધારા લંબાવવાનો. (૨) સગાળનું—સગાળદ્વારા અન્નદાનનું—માહાત્મ્ય વધારવાનો. આ બે હેતુ એક બીજાના અત્યન્તવિરોધી નથી: એમાંથી એક જ હેતુ હોઈ શકે એવું આવશ્યક નથી. એમ સહેજે માની શકાય છે કે અન્નદાનનું માહાત્મ્ય વધારવા ઇચ્છનાર કોઈએ કર્ણને જાણીબુજીને ઝાંખો પાડવા કર્ણની કથા લંબાવી. પ્રશ્ન એ છે કે એ કામ હાથ ધરનાર પરાપૂર્વગત સ્વતંત્ર સગાળકથા આગળ કોઇ સ્વરૂપે હતી કે કેમ? [આ પ્રસ્તાવનાભાગનાં પ્રુફ વાંચતી વખતે એ પ્રશ્નનો અંશતઃ ઉત્તર આપવાનાં સાધન તથા કથાપ્રસંગ નહિ, પણ કથાનાયક સગાળશાહ ઐતિહાસિક છે, એમ માનવાને પ્રમાણ મળ્યાં છે. તે ' પુરવણી 'માં આપવામાં આવ્યાં છે.]

---

* नारसिंहं विना कोऽन्यः तव पुत्रं प्रधारयेत् ॥ ४५. १२
शरीरार्द्धेन गोविन्दः प्रीयतां यज्ञनायकः ॥ ४६,

સાધુ વાણીઆની વાત સત્યનારાયણની કથામાં ગોઠવાઈ ગઈ છે, તેવી રીતે પણ સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત સાહિત્યમાં સગાળનો ઉલ્લેખ જાણ્યો નથી.* ગુજરાતેતર પ્રાંતોમાં સગાળકથા પ્રચલિત છે કે કેમ [તે તપાસનું પરિણામ ' પુરવણી 'માં છે.] કથાનો મુખ્ય ભાગ અત્યારે એટલો અતિશયોક્તિ ભરેલો લાગે છે કે દૃષ્ટાંત ખાતર જ ઉપદેશક કવિ આવી પુત્રામિષદાનની કલ્પના યોજે અને હિંદુસંસ્કૃતિના સર્વ-સંગ્રહ રૂપ મહાભારત, મયૂરધ્વજાખ્યાન વગેરેમાંથી સ્વાભાવિક રીતે એની કલ્પનાને પોષણ મળે, એ સંભવિત જણાય. ગમે તેમ હોય પણ ગુજરાતી કવિતામાં ઉતરતા પહેલાં એક કાળે એ લક્ષિત કથાએ લોકકથાનું+ રૂપ અવશ્ય ધારણ કરેલું જ.

પ્રાચીન સાહિત્યમાં રૂપક રચવાનો એક જમાનો હતો. દિ. બ. કેશવલાલભાઈએ પ્રેમાભાઈ હૉલમાં તા. ૧૦–૮–૧૯૩૦ના રોજ "ચંદ્રહાસનું આખ્યાનઃ વિસ્તાર અને પરિવર્તન ' એ વિષય ઉપર ભાષણ આપ્યું હતું. [બુદ્ધિપ્રકાશ, સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦.] એમાં ચંદ્રહાસની મૂળ કથાનાં પાત્રોનાં નામોમાં પણ નિગૂઢ મહારૂપક બતાવેલું છે. અલબત્ત સગાળની કથા દૃષ્ટાંત માટે નવેસર યોજવામાં આવી એમ માનવું બીલકુલ આવશ્યક નથી. પ્રાકૃત

---

* વાતચીત દરમીઆન પુરાતત્વ મંદિરવાળા પંડિત બેચરદાસે આ અભિપ્રાય આપ્યો હતો.

+ સરખાવો 'સાંઇ નેહડી' ની કથા. સૌરાષ્ટ્રની રસધાર ભા. ૧. બત્રીસલક્ષણાના લોહીથી ન્હાય તો રક્તપીતીઆનો કોઢ મટે એ ઉલ્લેખ ત્યાં છે. તળાજાનો એભલવાળો સ્વહસ્તે સાંઇ નેહડીના પતિનો રોગ મટાડવા પુત્રવધ કરે છે. 'વળી હિંદુધર્મની અહિંસામયતાનો ઇતિહાસ સમજવામાં ઉપયોગી બાળ ચોથની કથા પણ જોવા જેવી છેઃ કંકાવટી, મેઘાણીકૃત.

કાલમાં આપણી લક્ષિત કથા સ્વતંત્ર કથા હતી, એ સંપૂર્ણપણે સંભવે છે. પરંતુ મહારૂપકની રચનાનો સમય તે પછી આવ્યો: તેમાં રૂપકાનુસાર આપણાં પાત્રોનાં નામ પણ પરિવર્તન પામીને બનેલાં છે એમ ધ્રુવ સાહેબે બીજા વ્યાખ્યાનમાં ગુજરાત કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ કહ્યું હતું:–સગાળ તે અન્નનો સુકાળ, અને ચંગ સારી, શુદ્ધ, પતિવ્રતા તે ચંગાવતી; એમ સામાન્ય રીતે સમજાય. પણ પહેલો પહોર પોતાનો કહેવરાવનાર કર્ણ સાથે સંબંધ બંધાય એવું સુકલ્ય ઉપરથી પણ સગાળ રૂપ વ્યુત્પન્ન થઈ શકે. દાન દેવાને સુયોગ્ય પ્રથમ પ્રહરની કલ્પિત પત્ની સંધ્યા. સંધ્યાવતીના વિકૃતરૂપ સંધાવતીને શુદ્ધ કરવા જતાં ચંગાવતી થાય. સુકલ્ય અને સંધ્યાનો પુત્ર ચેલૈયો (ચેલક ચેલકું). સગાળનો પિતા બગાળ ધનાઢ્ય છતાં દાન દેતો નહિ. તે સુકલ્યથી ઉલટો વિકલ્ય.

આવું જ રૂપક+ ઘટાવવામાં આવ્યું હતું એમ કહેવાની ધૃષ્ટતા કોઈ કરી શકે નહિ. બીજી કથાઓનાં પાત્રનામો પેઠે પુત્રામિષદાનની કથાનાં પાત્રોનાં નામ કોઈ રૂપકાનુકૂલ કે અર્થસૂચક પરિવર્તન પામ્યાં હોય એટલું જ કહી શકાય. પુત્રામિષદાનની કથા અતિથિસત્કાર અને અન્નદાનનું માહાત્મ્ય ગાવામાં ઉપયોગમાં લેવાઈ અને તે હેતુની સવિશેષ સિદ્ધિ અર્થે સુવર્ણદાતા અને અન્નદાતા વચ્ચે પણ સંબંધ બાંધવામાં આવ્યો. મહારૂપકની રચનાના સમયમાં આ બન્યું. આ સંગ્રહનાં કાવ્યોમાં કર્ણ અને સગાળ જોડાઈ ચૂકેલા છે; અને તેમની પૂર્વેની અનુપલબ્ધ કાવ્યકથામાં પણ જોડાએલા હતા એમ માનવાને કારણ છે.[1]

+ રૂપકચર્ચા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર–૨.

૧ આ પ્રકરણના મુખ્ય ઉલ્લેખો પ્રત્યે મારૂં ધ્યાન દોરવાની કૃપા દિ. બ. કેશવલાલભાઇએ કરી છે.

અનુરૂપ પ્રાચીન કથાઓ.

પુત્રામિષદાનની કથા એટલી બધી અતિશયોક્તિપૂર્ણ લાગે છે× કે દૃષ્ટાંત પૂરતી જ એ કથા યોજાઈ શકે—એવી શંકા કોઈને સહજ થાય એમ છે. પરંતુ સ્વદેશીય પ્રાચીન સાહિત્યનો વિચાર કરતાં આવી કથા અસંભવિત નથી એ સ્પષ્ટ છે.* તેવી જ રીતે પરધર્મી—પરદેશીય સાહિત્યનો વિચાર કરતાં જણાશે. ધર્મ ધર્મમાં ભેદો છે એ ખરૂં છતાં કેટલીક વસ્તુ એવી છે કે જે બીજાઓમાં સંભવે તો આપણા ધર્મમાં પણ સંભવે જ. છતાં પુરાવા ખાતર નહિ, પણ યજ્ઞબુદ્ધિની વ્યાપકતાનો ખ્યાલ આણવા અત્રે પરદેશીય કથાઓનો ઉલ્લેખ કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

યહુદી ધર્મ તથા ઇસ્લામ ધર્મને ઘણો ગાઢ સંબંધ છે. બંનેમાં નીચેની કથા આવે છે.

બાઇબલમાં 'ઓલ્ડ ટેસ્ટમેન્ટ' ના 'જેનેસીસ' ના બાવીસમા પ્રકરણમાંથી નીચેનો ભાગ ઉતાર્યો છે.

And it came to pass after these things, that God did tempt Abraham; and said unto him, Abraham; and he said, Behold, here I am.

× કવિદૃષ્ટિએ અથવા પિતૃમાનસની દૃષ્ટિએ સ્વમાંસદાન કરતાં પુત્રામિષદાન વિશેષ કઠિન છે.

* ગયા પ્રકરણમાં આવતી કથાઓ ઉપરાંત સુધન્વાની કથા સંભારો. 'સત્યથી શ્રેષ્ઠ પુત્ર નહિ ગણે' એવો ધર્મશાસ્ત્રનો આદેશ ત્યાં કહ્યો છે. વળી 'રૂક્માંગદે છેદ્યું પુત્રનું શીશ પણ રાખ્યું તો પામ્યો જગદીશ.' એ રૂક્માંગદનો ઉલ્લેખ અત્રે છાપેલાં કેટલાંક કાવ્યોમાં પણ છે.

And he said, Take now thy son, thine only son Isaac, whom they lovest,...and offer him there for a burnt offering......

And Abraham...went unto the place of which God had told him.

× × ×

...And they went both of them together.

And Isaac...said,...but where is the lamb for a burnt offering?

And Abraham said, My son, God will provide himself a lamb......

...and Abrahm...bound Isaac his son, and laid him on the altar upon the wood.

And Abraham stretched forth his hand, and took the knife to slay his son.

And the angel of the lord called unto him out of heaven and said,......

...Lay not thine hand upon the lad...for now I know that thou fearest God......

And Abraham lifted up his eyes and looked and beheld behind him a ram...and offered him up for a burnt offering in the stead of his son.

હવે કુરાનમાં આવતી વાર્તા લઇએ. નામોમાં જ સ્પષ્ટ સામ્ય છે, એટલે મૂળના એકપણા વિષે પ્રશ્ન ઉભો જ થતો નથી. પણ આપણું કાર્ય તો સગાળની વાર્તા સાથેનું મળતાપણું વિચારવાનું છે. તે દૃષ્ટિએ કુરાનના અરબી પાઠની નીચે આવતી ઉર્દૂ ટીકા જોવા જેવી છેઃ—

"મક્કામાં હઝરત ઇબ્રાહિમને ત્રણ રાત્રિ લાગલાગટ સ્વપ્ન આવ્યું કે તું તારા બેટાને કુરબાન કર. ઈદુઝ્ઝુહાનો દિવસ હતો. હઝરત ઈબ્રાહિમ હઝરત ઇસ્માઈલને સાથે લઇને મુનીકી તરફ ચાલ્યા...કહ્યું કે હે મારા પ્યારા બેટા! મને સ્વપ્ન આવ્યું છે કે હું તને કુરબાન કરૂં. તારો શો અભિપ્રાય છે? પુત્રે કહ્યું કે ઓ મારા પિતા, જે ચીજનો આપને હુકમ થયો છે તે કરો......પછી જ્યારે બાપ બેટો બંને ખુદાનો હુકમ પાળવા તૈયાર થયા...અને બેટાને મોં ફેરવીને છુરી ફેરવવાનું કરતો હતો ત્યારે હઝરત સાહેબજાદાએ ત્રણ વસિયત કરી:—

(૧) મારા હાથપગ ખુબ કસીને બાંધો કે જેથી હું હાલુંચાલું નહિ, મારા હલનચલનથી આપનાં કપડાં લોહીથી બગડે નહિ અને હું એવી બેઅદબીનો ગુન્હો કરી શકું નહિ.

(૨) જ્યારે અહીંથી ફારગ થઇ આપ મકાન પર જાઓ ત્યારે મારી પૂજ્ય માતાને મારી સલામ કહેજો અને આ મારાં કપડાં તેને આપજો કે જેથી તેને સંતોષ થાય.

(૩) કુરબાનીની વખતે મારૂં મોં નીચું કરીને એવી રીતે છરી ચલાવજો કે જેથી તે સમયે મારા ચહેરા પર આપની નજર ન પડે, કારણ કે રખેને એ વખતે પિતૃપ્રેમ જોસમાં આવી જાય અને ખુદાનું ફરમાન પાળતાં આપને વિલંબ થાય અગર ખમચાઓ.

જ્યારે એ બંને પુણ્યકૃતનું આ કાર્ય સધાવાની અણી પર હતું ત્યારે અલ્લાએ ઇબ્રાહિમને અવાજ કર્યો કે બસ, બસ, તેં તારૂં સ્વપ્ન સાચું કરી બતાવ્યું,......ખરેખર આ એક મોટી જાહેર કસોટી છે. કેમકે પુત્ર એ મોટી ચીજ છે અને તે પણ ઘડપણનો અને વળી એકનો એક ખુબસુરત અને શક્તિમાન......ઇશ્વર કોઇનો જાનમાલ લેતો નથી, ખાલી અજમાયશ જ કરે છે...પછી એક મોટો તાજો ઘેટો તેના બદલામાં કુરબાન કર્યો...પરિણામ એ થયું કે એક બેટાને

કુરબાન કરવા ગયા હતા તેને ખુદાએ સલામત રાખ્યો અને સચ્ચાઈના બદલામાં બીજો બેટો ઇસ્હાક સાંપડ્યો.” માતપિતા અને પુત્રના નિર્વિકારીપણા વિષે સગાળની કથામાં આવતા ઉલ્લેખ અત્રે ટાંકવાની જરૂર નથી. એક વસ્તુ નોંધવી જોઇએ. ખરેખરા પુત્રનો વધ થાય એ કોઇ કથાકાર સાંખી શકતો નથી. ઉપરની કથાઓમાં પુત્રનું સ્થાન ઘેટો લે છે. બ્રાહ્મણકથાઓમાં બનાવટી પુત્ર નથી આવતો—એક વાર પુત્રનો વધ તો થાય છે જ, પણ તે માયાપુત્રનો. જૈન કનકસુંદરે ‘કોહલું કુંવર રૂપ જ કર્યું’ એમ કલ્પ્યું છે.

અહિંસાની કલ્પના જેમ જેમ વ્યાપક થતી ગઈ તેમ તેમ યજ્ઞમાં હોમવાનું વસ્તુ ફર્યું છે. યાહુદીઓમાં જુની ધાર્મિક માન્યતા હતી કે જ્યેષ્ઠ પુત્રને યજ્ઞમાં ઈશ્વરને સમર્પણ કરવો. પાછળથી તેને બદલે પૈસા આપવાનો રિવાજ દાખલ કરવામાં આવ્યો. આર્યોમાં પણ પુરુષમેધ, અશ્વમેધ, અજમેધ, ફલમેધ એમ જુદાં જુદાં રૂપાન્તરો થયાં છે. અત્રે આપણું કાર્ય એ ઇતિહાસમાં ઉતરવાનું નથી. યજ્ઞબુદ્ધિની વ્યાપકતા બતાવી અત્રે એટલું જ સૂચવવાનું છે કે પુત્રાભિષદાન એ નરી કપોલકલ્પિત બીના નથી. કવિત્વપૂર્ણ લાગણીઓથી ભરપૂર એ વિષયનું મૂળ મનુષ્યજગતના સાચા અનુભવોમાં છે.

ધર્મબુદ્ધિથી માતપિતાને હાથે બાળકનો વધ કર્યાનાં દૃષ્ટાંત ગ્રીક સાહિત્યમાં પણ મળે છે. ડાએનાના પ્રકોપની શાંતિ માટે રાજા એગેમેમ્નન પોતાની પુત્રી ઈફીજેનીઆનો હોમ કરે છે. એક જળચર રાક્ષસથી સ્વદેશનું રક્ષણ કરવા એન્ડ્રોમીડાનો પિતા તેને હોમવા તૈયાર થાય છે. કથા એવું કહે છે કે બંને પાછળથી જીવતાં રહ્યાં. દુકાળના સમયમાં વાવમાં પાણી આવવા વરકન્યાની જોડનો ભોગ આપવો અથવા કુવામાં પાણી લાવવા બત્રીસલક્ષણાનો ભોગ આપવો એવી કથાઓ આપણામાં પ્રચલિત છે. જસમા ઓડણનો શાપ અને સહસ્રલિંગ તળાવની વાત આ સંબંધે યાદ કરવા જેવી છે.—મહમ્મદ

પયગંબરના દાદા અબ્દુલ મુતાલિબ વિષે એક વાત છે. પોતાના પ્રિય પુત્ર અબ્દુલ્લાહનો ભોગ આપવાની એ તૈયારી કરતા હતા. એક સ્ત્રી જ્યોતિષીએ તેમને કહ્યું કે એ તો એક મહાન્ પયગંબરનો પિતા થવા સર્જાયો છે. માટે તેને બદલે ૧૦૦ ઉંટનો ભોગ આપો.

આ સઘળી ધર્મબુદ્ધિથી કરેલા અગર કરવાના પુત્રવધની વાત થઈ. પરંતુ અન્યથા કરેલા વધનાં પરદેશીય પ્રાચીન સાહિત્યમાં ઘણાં દૃષ્ટાન્ત મળે છે. આ વિષયની વ્યાપક કવિત્વમયતાની ઝાંખી કરાવવા થોડાંક નોંધવાં જોઈએ. ફિરદોસીએ શાહનામામાં સંગ્રહેલી રૂસ્તમ અને સોરાબની ઐતિહાસિક કથા એ એક જ્વલંત દૃષ્ટાંત છે. કવિ મેથ્યુ આર્નોલ્ડે પણ આ પ્રસંગ અંગ્રેજી કવિતામાં ઉતાર્યો છે. મૅકફર્સનના ‘ઓસીઅન’ કાવ્યનાં કાર્થોનનો તેવીજ રીતે અજ્ઞાનપણે પિતાને હાથે વધ થાય છે. આયર્લૅંડની મહાકાવ્યકથામાં આવી જ રીતે કયુકુલીન અને કોનોલોશની કથા આવે છે. રામચંદ્ર વનમાં લવકુશનો સંહાર કરી પાછા તેમને સજીવન કરે છે તે આ પ્રસંગે સહજ યાદ આવે છે.

ધર્મ સમજી દુઃખની પરંપરા સહન કરવી, તેની કથાઓનો દેશ–પરદેશમાં પારજ નથી. સગાળે અતિથિને જમાડીને જમવાનો નિયમ લીધો છે. સાત સાત દિવસના સૌને કડાકા થયા છે. એ જાણે બસ ન હોય તેમ કોઢીલા ‘અતીત’ની પરિચર્યા કરવી પડે છે–અપમાનના શબ્દ સાંભળવા પડે છે. રાંધેલી ભાંતભાતની સામગ્રી નકામી જાય છે. માંસ માગતાં પણ વિવિધ બ્હાનાં કાઢી પુત્રવધ કરાવે છે. તેટલેથી પણ પતતું નથી. પુત્રમસ્તક ખાંડવાની આજ્ઞા થાય છે. તે શાક પણ અતિથિને ખપતું નથી. માતા પેટ ચીરવા ઉભી થાય છે. છતાં કોઇ પરમાત્માને જરા પણ દોષ દેતું નથી. આ સઘળી દુઃખપરંપરા બાઇબલમાં આવતી જૉબની કસોટીની પરંપરાની યાદ આપે છે.

પ્રાછળથી રચાએલાં સગાળ કાવ્યોમાં ઉમાવર શંકર અથવા વૈકુંઠનાથ વિષ્ણુ સ્વેચ્છાથી સગાળની કસોટી કરવા જાય છે. પરંતુ વાસુ અને કનકસુંદરમાં જૉબની કથાને મળતી યોજના છેઃ ઇંદ્રસભામાં સગાળનું સત મૂકવાવા બીડું ઉભું થાય છે. કનકસુંદરની કથામાં ઇંદ્ર અને "દેવ"ની વચ્ચે વિવાદ થાય છે, અને તે ઇશ્વર અને સેતાનની વચ્ચે થતી જૉબ સંબંધી તથા માર્લો અને ગીટેના ફૌસ્ટ સંબંધી હોડને મળતો છે. સગાળ પુરી (૧) તથા સુરદાસકાવ્યમાં વૈકુંઠનાથને મુખે વખાણ સાંભળી કૈલાસપતિ પરીક્ષા કરવા વિચાર કરતા જણાય છે.

ત્રીજી ધ્યાન ખેંચનારી હકીકત અતિથિસત્કારની છે. આપણાં કાવ્યોમાં ક્વચિત્ ક્વચિત્ એવું સૂચન આવે છે કે કોઢી અતિથિનું રૂપ ઇશ્વરે જ ધારણ કરેલું છે, એમ સગાળાદિ જાણે છે. **अतिथिदेवो भव** । નો ઉપદેશ તો જાણીતો છે. પરંતુ દુઃખી અતિથિમાં–ઇશ્વરનું દર્શન કરવાની વૃત્તિ સામાન્ય કોટિના મનુષ્યમાં પણ કેવી રીતે જન્મી શકે તે 'માર્ટીન મોચી'ની* કથામાં ટૉલ્સ્ટૉયે બતાવ્યું છે. ખ્રિસ્તે પણ જુદા જુદા વેશમાં પોતાના અનુયાયીઓને દર્શન દીધાની ઘણી દંતકથાઓ બાઇબલમાં નોંધેલી છે. પણ આ બાબતે સગાળની કથા અમેરિકન કવિ જેમ્સ રસેલ લૉવેલ કૃત 'ધી વીઝન ઑફ સર લૉનફૉલ' કાવ્ય સાથે સવિશેષ સામ્ય ધરાવે છે.

...Where the Lord appeared to the knight in the form of a leper—'a gruesome thing...in the desolate horror of his disease,' and when at last his eyes were opened Sir Launfal said,

'I behold in thee

---

* 'Where Love is, God is.' નાનીના કાવ્યમાં પ્રથમ સગાળ–ચંગાવતી સંવાદમાં દરેક અતિથિમાં પ્રભુનું દર્શન કરવાનો નિશ્ચય પતિપત્ની કરે છે. કડવું ૯.

An image of Him who died on the tree;'
and all his pride humbled—

'The heart within him was ashes and dust,
He parted in twain his single crust,
He broke the ice on, the streamlet's brink,
And gave the leper to eat and drink."
And there
"as he mused with downcast face—
A light shone round about the place,
The leper no longer crouched by his side,
But stood before him glorified." ×

આ પ્રમાણે ગયા પ્રકરણમાં સૂચવેલી લક્ષિત લોકકથામાં સમાએલા માનસની વ્યાપકતા વિચારતાં તે પુત્રાભિષદાનની કથાના અસ્તિત્વ વિષે કાંઇ શંકા રહેતી નથી: આપણી કથાની સઘળી વિગતો મનુષ્યના માનસને બંધબેસતી છે. અને માનસ-બંધારણ સાથે તેમાં ફેરફાર થયા છે, તેની તો અત્રે છાપેલાં જુદાં જુદાં કાવ્યોની વિગતો જાતે સાક્ષી પુરે છે. વળી આ કથાનાં ધાર્મિક તત્વો કરતાં કવિત્વમય તત્વો ઉતરતાં કે ઓછાં નથી. આ પ્રકરણમાં ટાંકેલાં દૃષ્ટાંત તેની કવિત્વમયતાની વ્યાપકતા પણ સિદ્ધ કરે છે. આપણા કવિઓએ એ કવિત્વ કેટલે દરજ્જે પચાવ્યું છે એ જુદો પ્રશ્ન છે.

આ પ્રકરણમાં આવતી કેટલીક હકીકતો પ્રત્યે મારૂં ધ્યાન દોરવા માટે રા. રા. હીરાલાલ પારેખ તથા પ્રો. ફિરોઝ દાવરનો હું ઋણી છું.

× H. R. Scott's Gujrati Poetry—Its value for Missionaries નામે ઈ. સ. ૧૯૧૧ માં પ્રકટ થએલા ભાષણમાંથી, પૃ. ૨૪.

સર લૉન્ફેલ વિષેના કાવ્યના સાર માટે જુઓ, ડૉ. બ્રુચરનું 'Reader's Handbook' પૃ. ૫૯૮.

મનુષ્યને અભક્ષ્ય ગણાતા નરમાંસનો ભાવિ ભોક્તા મયૂરધ્વજાખ્યાનમાં બ્રાહ્મણ નથી, પણ સિંહ છે. તેવી જ યુક્તિઓ વડે આપણા કવિઓએ પોતપોતાના ધર્મના આચારવિચાર સાથે કથામાં આવતા માંસભક્ષણના પ્રસંગનો સમન્વય કરવા થોડોવત્તો યત્ન કર્યો છે. એ કવિઓના જીવન વિષે અગત્યની માહિતી સ્વતંત્રપણે મળતી નથી. આ કાવ્યોમાં એમના ધર્મ સંબંધી આવતાં સૂચન એ જ આપણો આધાર છે.

વાસુકૃત કર્ણકથામાં કસોટી કરનાર દેવ મહેશ્વર શિવ છે. ઇંદ્રની પ્રેરણાથી 'કાપડી' રૂપે–શિવભક્ત કાપાલિક રૂપે થઇ એ શિવમંદિરમાં આવી બેસે છે. અતિથિ પોતાને સ્વેચ્છાહારી 'તપસી' તથા સ્મશાનવાસી અને મહામાંસાહારી કહેવરાવે છે. પરંતુ વાસુ પોતે વૈષ્ણવ હતો એમ લાગે છે: 'ધર્મકથા જે શ્રવણે સુણિ જાઇ પાપ તસ વૈષ્ણવ ભણિ.'–કનકસુંદર સ્પષ્ટપણે જૈન છે. એના રાસમાં કસોટી કરનાર 'દેવ' નામધારી દેવ છે. છતાં મૂળમાંના શિવ સંબંધી ઉલ્લેખ અનેકવાર પકડાઈ જાય છે. જૈન તરીકે એણે ઉભી કરેલી ચર્ચાનો જુદો વિચાર કરીશું.–સુરદાસના કાવ્યમાં ઇચ્છાભોજનની શરત કરવામાં આવતી નથી. જ્યારે ભોજન ધરવામાં આવે છે ત્યારે જતી કહે છે:

> અંન તણી માહારે આખડી કાંઇ થઆ છે બહુ દિન રે
> મુઝનિ પૂછો તો કહું હું તો માંશ કરૂં ભોજન રે.

સુરદાસ ધર્મે વૈષ્ણવ છે, એટલે વૈકુંઠનાથને મુખે વખાણ સાંભળી આવનાર કૈલાસવાસી ત્રિપુરારિ પરીક્ષક છે; તેથી ચેલૈયો પણ શ્રી હરિનું સ્મરણ કરે છે અને વૈકુંઠવાસની આશા રાખે છે. વળી ચંગાવતી પેટમાં છરી મારવા જાય છે ત્યારે શ્રી કમલાપતિ પ્રગટ થાય છે. –કૂઢજી પણ વૈકુંઠવાસનો અને વૈષ્ણવ સંતની કૃપાનો અભિલાષી હતો. પરંતુ આ કાવ્યમાં તેણે વૃષભારૂઢ શિવનું પ્રાધાન્ય જાળવી રાખ્યું

છે. સ્વેચ્છાથી ઉમાપતિ વિશ્વેશ નિજ દાસ સગાલશાહનું સત જોવા ભૂતલ પર જોગી રૂપે આવે છે.*

મોસાળાચરિત્ર અને સગાળચરિત્રનો રચનાર જાની એક છે, એ 'પ્રતવિચાર'ની પાંચમી કણ્ડિકાને અંતે બતાવ્યું છે. એટલે શિવભક્ત સગાળના ચરિત્રમાં અનેક વૈષ્ણવ ઉલ્લેખો છે, તે કવિના સ્વધર્મના સૂચક ઠરે છે. મુખ્ય કથાભાગ શિવભક્તને લગતો હોવાથી અને જાનીના જમાનામાં યા જાતીને માટે જૈન–જૈનેતર જેટલા શૈવ–વૈષ્ણવતા× ભેદ કડક નહિ હોવાથી 'જાની બોલે આલ પંપાલ, કૃપા કરી કૈલાસભૂપાલ.' એવી પ્રાસાનુકૂલ કડીથી ઉપસંહાર કરતાં કવિને સંકોચ થતો નથી. મૂળ કથાથી જાની સુધીની પરંપરાનો પ્રશ્ન અહીં ચર્ચવો અસ્થાને છે. શિવપ્રાધાન્ય ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે, સગાળ મૂળે પણ શિવભક્ત હોવો જોઇએ. જાનીકાવ્યમાં શિવદર્શને આવેલા સગાળને અવધૂત અતિથિ લાધે છે. અતિથિને

* 'લેઉં ભોજન મન ઇછાચારી,' એ શરત પહેલેથી કબૂલ કરાવે છે, ને જ્યારે ભોજન ધરે છે ત્યારે,

સીધ કહે સુણ, શાહ્ા સગાલ! હું તારું વચન પ્રતિપાલ.
જન્મ થકી મેં વ્રત આચરૂં અન્ન નહિ હૂં ભોજન કરૂં.
મારે સહજ લહે સંસાર હૂં મહાંમાંસ સિત કરૂં આહાર: પૃ. ૯૫.

× 'શિવ' શબ્દોનો કોઇ પણ સંયોગોમાં ઉચ્ચાર ન કરનાર વૈષ્ણવો અત્યારેય છે. સગાળ કથામાંથી શૈવ ઉલ્લેખો ટાળવાનો પ્રયત્ન પણ આવી મનોવૃત્તિને આભારી હશે. પરંતુ ગુજરાતના ભક્તોમાં એ ભેદો હંમેશ તીવ્ર નહિ હોય. મહારાષ્ટ્રમાં ન હતા:—"Pundalika who was one of the greatest devotees of Vitthala, had a lingam of S'iva erected in memory of him. In fact, all these saints of Pandharpua knew no distinction betwden S'aivism and Vaishnavism." P. 183. Mysticism in Maharashtra by Prof. Ranade. (History of Indian Philosophy Vol. VII). વળી ફ૯ઠ્ઠ અને જાનીનાં કાવ્યો એનો પુરાવો છે.

'આમિષની ઇચ્છા' થઇ છે–શાથી થઇ છે તે કહ્યું નથી. અવધૂતને માટે નરમાંસાહાર અસાધારણ નહિ ગણ્યો હોય. પંચામૃત અન્ન જમવા સગાળ અતિથિને એક વાર લલચાવી જુએ છે, અને એટલાથી જ ગૂઢપણે કવિએ પોતાની ઘૃણા જણાવી છે. માંસભોજનના નિષેધ વિષેની કથારસમાં ક્ષતિ કરનારી ચર્ચા કવિએ દાખલ કરી નથી. તેમ બજારુ માંસ કે વધસ્તંભેથી ચોરમાંસ લાવવાની ખટપટમાં સગાળને પડવું પડતું નથી. અતિથિ પહેલેથી નરમાંસ માગે છે તે પોતાના શરીરમાંથી કાપી આપવું સહેલ છે. સુતવધની વાત એને ગળગળો કરી મૂકે છે. પણ 'છળવા આવ્યો ત્રિભુવનભૂપ' એવો એને નિશ્ચય છે. શિરોવધ ચેલૈઆને પુષ્પપ્રહાર સમાન નીવડે છે. શિવ, શિવા અને ઇંદ્ર મળીને ભક્તની કસોટી કરે છે–વિષ્ણુમુખે એનાં વખાણ સાંભળીને શિવ પ્રેરાતા નથી.–નાકરના સગાળપુરી (૧) માં 'તેહનિ વખાણે વૈકુંઠનાથ' એ ઉલ્લેખ તો છે. સંભવ છે કે શિવ આગળ વખાણ કર્યું હોય. ઘેર જઈ ભોજન ધર્યા પછી જ જતી કહે છે કે 'હું તુ અન્ન ન કરૂં આહાર.' વળી કહે છેઃ

તમ્હે વાણિઅ દયાકામપાલ. અમ જમવા ભૂંડુ છિ માલ.

આટલું કહી મૂળકથાની વિગત નાકરે જેમની તેમ સ્વીકારી લીધી છે, આપણે માની લેવાનું કે માંસાહાર અતિથિને સ્વધર્મવિહિત છે.–સગાળપુરી (૨)માં બ્રાહ્મણમાહાત્મ્ય વિશેષે કહ્યું છે, અને એક વાર વિષ્ણુને 'રણછોડ' નામ આપ્યું છે.* કર્ણને ફરી અવતાર આપતા પહેલાં પરીક્ષા જોવા આવવાની શરત જગજીવન કરે છે. સગાળનું પુણ્ય વધતાં ઇંદ્રાસન ડોલવા લાગે છે, એટલે ઇંદ્ર વિઠ્ઠલજીને વિપત્તિનિવારણ અર્થે યાચના કરે છે, એને બાર મેઘ વરસાવવાનું કહી સાત દિવસે સગાળશાહની ચિંતાનો, વિચાર કરી નરહરિ અતિત રૂપ ધારણ કરે છે, 'કહું તે આણી' આપવાની શરત પહેલેથી કરાવવામાં આવે છે. ભોજન બનાવવાની વાત સાંભળી અતિત કહે છેઃ

* પ્રત ૭–કમાં પણ આ સ્થળે 'રણછોડ' નો ઉલ્લેખ છે.

અન્ન તો નવ જોઇયે. માંસ આહાર છે. આપો તેહ.
ચૌટામાંથી આણેલું અજામાંસ જોઈ જતિ કહે છે કે 'કુંવરનો ગમે છે મુને આહાર.' અતિથિની ઇચ્છા જ જ્યાં પુરી કરવાની છે ત્યાં માંસભોજનના વિધિનિષેધનો પ્રશ્ન જ ઉભો થતો નથી. —તુલજારામની કાવ્યરચના તો સગાળપુરી (૨)નો વિસ્તારમાત્ર છે. રત્નેદાસ અને ભોજલ વિષ્ણુભક્તો છે. તેમનાં કાવ્યોનો પરીક્ષક દેવ મુરારિ વિષ્ણુ જ છે. અતિથિ અઘોરપંથી હતો, એમ કહી એમણે ટુંકામાં જ પતાવ્યું છે.

કથાની સંગતિ ઉપર જ પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને લગભગ બધા કવિઓ માંસભક્ષણની ખુલ્લી સવિસ્તર ચર્ચાથી દૂર રહ્યા છે. પરંતુ વાસુકાવ્યમાં એ ચર્ચાનાં બીજ જડે છે. અને જૈન કનકસુંદરે તો વાસુકાવ્યનો આ વિષયમાં પણ સારી રીતે વિસ્તાર કર્યો છે, અને અન્યથા* પણ પોતાનું જૈનત્વ સાચવ્યું છે. જૈનેતર કર્ણ સાથેનો સગાળકથાનો સંબંધ ભૂંસવા કનકસુંદરે બહુ સંભાળથી સબળ યત્ન કર્યો છે, તેવું જ માંસભક્ષણની વાત સંબંધે છે. વાસુના કાવ્યમાં

*એણે સગાળને કર્ણનો અવતાર નથી કહ્યો. પરંતુ 'જિન-શાસનિ પરશાસનિ કર્ણકથા સુવિસાલ' એવો પ્રાસ્તાવિક ભાગમાં ઉલ્લેખ કરીને અન્નદાનમાહાત્મ્ય વર્ણવવા દૃષ્ટાંત પુરતી સગાળની કથા આપી છે. વળી વાસુ સત્તુકાર વર્ણનમાં કહે છે કે સગાળે 'ધર્મ વજા ભુજ માંડિઉ કર્ણ. પોષે અન્ન અઢારિ વર્ણ.' પણ કનક-સુંદરનો સગાળ તો 'પોષઇ અન્ન અઢારઇ વર્ણ, જિમ સોનુ દેતુ રા કર્ણ.' સગાળ શૂળીએથી ચોરમાંસ લાવવા ગયો; તેનું કારણ વાસુ કહે છે:

'આગે જેણિ ખિત્રીનું અંશ, તેણિ માહાજનિ લેઈ આવિઉ માંસ.

પરંતુ કનકને કહેવું પડે છે કે—

તિહાં આણ્યુ ક્ષિત્રીનુ ભાવ; લીધું પલ ઋષિ અર્થિ સભાવ.'

અતિથિ માંસભોજન માગે છે ત્યારે સગાળના મનમાં કાંઈ શંકા કે સંકોચ ઉપજતાં નથી. જ્યારે ઋષિ ક્રોધ કરી શીંકે મૂકેલું મસ્તક માગે છે ત્યારે જ સગાળ પૂછે છે:

ધર્મ ધ્યાન તપ તીરથ કરુ; દુષ્ટ વયણ મુખિ કાં ઊચરુ ?

અને અતિથિ તે વખતે પોતાનું સ્મશાનવાસી મહામાંસાહારી યોગીનું સ્વરૂપ સમજાવે છે: મહામાંસની માગણી થતાં જ સગાળે અતિથિને પ્રશ્ન કર્યો:

બોલ્યઉ સેઠ: સુણઉ, કાપડી ! ગલઇ જનોઈ તુહ્મ સાંપડી.
ધર્મ ધ્યાન નઇ તીરથ કરુ; મુહઇ વયણ કિસ્યઉં ઊચરુ ?
મુખિ નારાયણ બોલઉ સહી ભલી ભગતિ ઇસ્વરની વસી
બ્રહ્મ રૂપ તુહ્મારૂં, સાધ, પર પ્રાણીનઈં કાં ત્સાબાધ ?

ઉત્તરમાં પોતાનું અબધૂત સ્વરૂપ અતિથિએ સમજાવ્યું; છતાં સગાળ તો વિમાસતો જ રહ્યો. ત્યારે લંબાણથી ચંગાવતી શાહને સમજાવવા લાગી, અને છેવટે પોતાનો નિર્ણય જણાવ્યો:

આદરીઉં નવિ છંડીઇ મનિ ઇમ કાં રે
× × × ×
અણહૂતું એણઇ યાચીઉં મનિ ઇમ કાં રે
આપણનઇ નહિં પાપ સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે.
× × × ×
માંડઇ તસ ભાંડઇ સહુ મનિ ઇમ કાં રે.

એ સાંભળી 'સાહા ચીંતવઇ' કે 'સાચઉં બોલઇ નારિ. લખીઉં લાભઇ આપણું.' આ રીતે સગાળે મન સ્થિર કર્યું. છેવટે કનકસુંદર પણ આવી અમાન્ય માગણીનો સમન્વય કરવા કહે છે:

જે જેહનઇ મનિ મત વસ્યું, મનિ ઇમ કાં રે ?
નવિ છંડઇ અણ. રાય, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ? ઇત્યાદિ.

આ રીતે મહામાંસનું નામ સાંભળતાં જ કનકસુંદરે લંબાણપૂર્વક સહેતુક ચર્ચા ઉભી કરી છે. વળી એના કાવ્યમાં અતિથિને જુદાં જુદાં ભોજન કહી સંભળાવતાં સગાળ 'સત્તર ભખ્ખ' નો* ઉલ્લેખ કરતો નથીઃ કારણ કે 'સત્તર ભખ્ખ' માં માંસનો સમાવેશ થાય છે. (મ. બા. વ્યાસ સંશોધિત વિમલપ્રબંધ પૃ. ૩૦૦.) વળી જીવધારી ચેલૈયાનો વધ ન થાય તે માટે કનકસુંદરનો 'દેવ' મંડપમાં પડેલું 'કોહલું' લઈ 'માયાકુંવર' બનાવે છે.

માંસભક્ષણની ચર્ચાનું બીજ વાસુકાવ્યમાં છે ખરૂં. પણ એ ચર્ચાનું મૂળ કનકસુંદરની માફક ધાર્મિક માત્ર નથી. પોતાના પ્રાણથી પણ પ્રિય એવા પુત્રનું મસ્તક લઈ સગાળ અને ચંગાવતીએ બળી મરવાની ઇચ્છા રાખી હતી. એ મૃતપુત્રના મસ્તકનો સહવાસ પણ જ્યારે અતિથિએ છોડાવવા ઇચ્છયું ત્યારે જ પિતૃહૃદય જરા કકળી ઉઠયું. ઉપર બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે એક યા અન્ય રીતે કાવ્યના વસ્તુને સમયાનુસાર–સ્વધર્માનુસાર સ્વાભાવિક રૂપ આપવા પુરતો જ યત્ન કનક સિવાયના સઘળા કવિઓએ કર્યો છે. અતિથિએ પોતાના ધર્મે અથવા પ્રકૃતિને અનુકૂળ ભોજન માગ્યું અને તે સાંભળી સગાળ જરા કંપ્યો, એટલું કહેવું તેમને માટે બસ હતું. મૂળના સંસ્કાર ભૂંસવાને કનકસુંદર જેટલો સબળ કે સવિસ્તર પ્રયત્ન બીજા કોઇએ કર્યો નથી. ઇશ્વરની માયાથી બધું બને છે ને પાચ્છું હતું તેવું થાય છે, એટલે વાસ્તવિક હિંસા થયાનો પ્રશ્ન બીજા કવિઓને ઉદ્ભવવાની આવશ્યક્તા નથી.

આ રીતે સર્વ કવિઓના થોડાવત્તા પ્રયત્નોને પરિણામે મૂળકથામાં જૈન તથા જૈનેતર સંસ્કાર ભળી ગયા છે. મૂળ લોકકથાનો અતિથિ શિબિકથાની માફક બ્રાહ્મણ હોય તો નવાઈ જેવું નથી. અને જૈન તથા વૈષ્ણવ કવિઓએ અપનાવેલું કાવ્ય મૂળ સ્વરૂપે શૈવ

* વાસુકાવ્યમાં એનો ઉલ્લેખ છે. પૃ. ૧૦, પં. ૧૨.

હતું એ ખચિત સંભવે છે. વાસુ, નાકર આદિ વૈષ્ણવ કવિઓમાંથી કોઈએ પુત્રમાંસભક્ષણ જેવો કમકમાટીભર્યો પ્રસંગ લોકકથામાંથી લઈ શિવધર્મને માથે ઓરાઢ્યો એવું બન્યું નથી. એમનાંજ કાવ્યોમાં શૈવ અવશેષો જડે છે. પરંતુ મૂળ કાવ્યકથામાં સગાળ શિવધર્મી હોય અને એ કથા શિવભક્તની કસોટીની કથા હોય એમ શું ન બને ? વિષ્ણુભક્તિ ઉપદેશનાર પાંચરાત્રદર્શનની સમાન અને સમકાલીન એવી પશુપતિ શિવની ભક્તિનો બોધ કરનાર પંચાર્થવિદ્યા ઉર્ફે પંચાધ્યાયીના કર્તા લકુટેશ (લકુલીશ–નકુલીશ)ની પ્રવર્તાવેલી પાશુપત શાખા ગુજરાતમાં પ્રચાર પામી હતી. વળી વૈષ્ણવ કવિઓ કરતાં મોડેથી રચેલાં વૈષ્ણવ જાની તથા વૈષ્ણવ કૂઢજીનાં શિવભક્ત સગાળનાં કાવ્ય આપણને મળ્યાં છે. એટલે મૂળ કાવ્યકથા શૈવ કથા હતી એ નિઃશંક છે.* શૈવ અને વૈષ્ણવ તથા જૈન અને જૈનેતર, એ ભેદો છતાં મધ્યકાલીન યુગમાં ગૂજરાતી સંસ્કૃતિનું ઘડતર કેવી રીતે થતું હતું તે સમજવામાં 'સાહિત્ય પરંપરા' સાથે આ પ્રકરણ ઉપયોગી નીવડશે.

સાહિત્ય પરંપરા

અત્રે એકત્રિત કરેલી સર્વ સામગ્રીને અભ્યાસાર્થે યોજવા માટે છાપેલાં કાવ્યોનો પરસ્પર સંબંધ સમજવો જરૂરનો છે. કવિ નાકર વિ. સં. ૧૫૫૦ થી વિ. સં. ૧૬૩૦ દરમીઆન હયાત હતો. એટલે નાકરની પૂર્વાવધિ અને ભોજલના દેહાન્તની વચ્ચે સાડા ત્રણસો વરસનો ગાળો છે. એ ગાળામાં આ દસ કાવ્યો રચાયાં હતાં. તે પૈકી કાવ્યાંક ૧ થી ૪ ની રચના કે નકલ નાકરના કાળ પછી પચાસેક વરસમાં થઈ હતી, એ મળી આવતી

* શિવધર્મમાં સમાવવામાં આવેલાં અનાર્ય તત્વોમાં લોકકથાનું મૂળ શોધવું એ જુદો પ્રશ્ન છે. આપણું કાર્ય કાવ્ય પુરતું છે.

સાલોથી સિદ્ધ થાય છે-ફક્ત નાકરકૃત સગાળપુરી (૧) કાવ્યાંક ૬ ની મળેલી પ્રત નાકરની ઉત્તરાવધિ પછી ૧૦૦ વર્ષે ઉતારવામાં આવી છે. જાનીકૃત સગાળચરિત્રની રચના સાલ સં. ૧૭૦૮ છે; પરંતુ તે કાવ્ય પણ સગાળપુરી (૧) ની પ્રત પૂર્વેનું હોવાથી આ સમુદાયમાં ગણવા જેવું છે.

ફૂઢજી તથા જાની

પહેલાં ૭ કાવ્યો પૈકી કનકસુંદરનો રાસ એ જૈન હોવાથી નિશાળો પડી આવે છે, તેમ જ ફૂઢજી અને જાનીનાં કાવ્ય શૈવ હોવાથી જુદાં પડી જાય છે. કંસવધના ચંદ્રાવલા અને બીજાં વૈષ્ણવ વિષયોનાં કાવ્ય રચનાર ફૂઢજી 'શૃગાલપુરી 'માં વૃષભારુઢ શિવને વર્ણવે છે. તેવી જ રીતે ત્રિપુટી પૈકી વૈકુંઠપતિ વિષ્ણુ-હરિનું પ્રથમ પદ સ્વીકારનાર જાની પણ શિવમાહાત્મ્ય ગાય છે. નાકરના નળાખ્યાન પછી સો વરસે અને ઓખાહરણ પછી સિત્તેર વરસે એની ઉત્તરાવધિથી બાવન વર્ષ પછી ફૂઢજીનું કાવ્ય રચાયું છે. છતાં કાવ્યના બાહ્ય સ્વરૂપની ઘટના ઉપરાંત બીજું કાંઈ સામ્ય એને નાકરાદિનાં કાવ્ય સાથે નથી. માટે કાંતો એ કાવ્ય એના જાણ્યામાં ન હતાં, અગર તો એમનાથી સ્વતંત્રપણે એણે પોતાની કાવ્ય રચના કરી હોવી જોઇએ: અર્થાત્ નાકરાદિ છતાં કર્ણાવતાર સગાળની (કાવ્યારુઢ ?) શૈવકથાનું સાતત્ય ગૂજરાતના જે ભાગમાં ફૂઢજી વસતો હતો ત્યાં નર્મદાની દક્ષિણમાં જળવાયું હોવું જોઇએ. *વાસુ-નાકર

---

* વાસુ-કનકનાં કાવ્યમાં ભાતભાતનાં ભોજનની ગણના આવે છે તેવી ફૂઢજીના કાવ્યમાં છે, પણ અન્ય કાવ્યોમાં નથી. વળી ફૂઢજીના કાવ્યમાં બારે મેઘ વરસવાને ઠેકાણે સૌ સંન્યાસીને 'મંન પ્રેરા અગોપ' કરવામાં આવે છે. તેમને શોધવા વાણોતરો પ્રથમ જાય છે. તેવી રીતે ફક્ત અમૃતાનંદના આખ્યાનમાં (પરિશિષ્ટ પ્ર. ૧) પ્રભુ સંઘવી બની બધાને સંઘમાં લઇ જાય છે. ત્યાં પણ વાણોતરો છે.

તો ઠીક, પરંતુ કનક પણ શૈવ અવશેષને પુરા ભુંસી શક્યો નથી; અને કનકકાવ્ય પછી પંદર જ વરસે કૂઢજીની કૃતિ રચાઈ, તે જોતાં એ અનુમાન સ્વાભાવિક લાગે છે. કૂઢજી પછી પણ ૨૬ વરસે ગૂજરાતના ઉત્તર ભાગમાં શૈવકથાનું સાતત્ય જળવાયાનો પુરાવો જાનીના કાવ્યમાંથી મળે છે. નોંધવા જેવું એ છે જે આ કાવ્યની કથા વાસુ, નાકર આદિની કૃતિઓથી કેટલીક મુખ્ય બાબતોમાં ભેદ-વાળી હોવા છતાં છેક સંબંધરહિત નથી. એ 'કથાપરિચય'માં સગાળ-ચરિત્રના સાર સાથે આપેલી નોંધો ઉપરથી જણાશે. (પરિશિષ્ટ પ્ર.૮)

વાસુ અને કનકસુંદર

'સગાલસાહ રાસ' વાસુકાવ્યનો વિસ્તાર માત્ર હોવાથી પરસ્પરસંબંધચર્ચા પરત્વે એમાં જ અંતર્ગત થએલું સમજવાનું છે. વાસુની કર્ણકથામાં કનકસુંદરે કરેલા સુધારાવધારા તથા ઘટાડા નીચે મુજબ છે.

વધારા (ક) ૧. ઈંદ્રે કહેલી શ્રીદત્તની આડકથા.
૨. ભોઇએ કહેલી શીઆળ અને ગધેડાની આડકથા.

(ખ) (૧) પ્રાસ્તાવિક ભાગ. (૨) ધર્મનગરનું વર્ણન. (૩) સગાળના પૂર્વજોનું વર્ણન. (૪) સગાળના સંસારનું લંબાવેલું વર્ણન. (૫) વાસુના વિપ્રમાહાત્મ્યને સ્થાને ગુરુ માહાત્મ્ય. (૬) નારદના ઉપદેશમાં લોભનિંદા, દાન-મહિમા અને અન્નમાહાત્મ્યનાં પ્રકરણમાં સુધારાવધારા.*

* કાન્હડદે પ્રબંધના ચોથા ખંડની ૧૮૫–૧૯૨ કડીમાં લોભનિંદા છે, તથા વિમલ પ્રબંધનાં પૃ. ૭૧, ૭૨, ૭૩ આદિ પર કલિયુગ–નિંદા છે.ત્યાંની કેટલીક પંક્તિઓને વાસુ–કનકના લોભનિંદા પ્રકરણની કેટલીક પંક્તિઓ સાથે સામ્ય છે. તે જિજ્ઞાસુ જોઇ લેશે. લોભનિંદા સંબંધી પ્રચલિત કહેવતો કે કે કોઇ કાવ્ય સર્વસામાન્ય આધાર છે કે કા. પ્ર. માંની લોભનિંદા વાસુને આદર્શભૂત નીવડી છે, તે વિચારવા જેવું છે.

(૭) સત્તૂકારવર્ણનમાંનું જમણુ માહાત્મ્ય. (૮) અંતભાગ.

• વાસુના કાવ્યમાં નારદ સગાળ પાસેથી ઇંદ્રસભામાં જાય છે. પરંતુ ઉપદેશ આપી ગયા પછી નારદ કનકસુંદરના રાસમાં ફરી જણાતા જ નથી. છતાં એના રાસમાં ઇંદ્રસભા મળે છે, અને ત્યાં ઇંદ્રની ઇર્ષાથી ભિન્ન એવો સગાળપરીક્ષાનો હેતુ ઉત્પન્ન થાય છે. ઇંદ્રને સાહાય્ય કરનાર શંકર ભગવાનને બદલે 'જેહનઇ વિરૂઇ દેવ' એવો શંકાશીલ 'દેવ' પરીક્ષા કરવા કર્ણકથાના 'ઇશ્વર'ની માફક 'કાપડી'નો વેશ ધારણ કરી પૃથ્વી ઉપર 'શિવમંદિર'માં જાય છે.–જૈનેતર કર્ણ સાથેનો સંબંધ ભુંસવાના પ્રયત્ન વિષે આગલા પ્રકરણમાં કહેવાઇ ગયું છે.

આ સિવાય વાસુ અને કનકનાં કાવ્યમાં ગાઢ મળતાપણું છે. પરંતુ જ્યાં મળતાપણું છે ત્યાં સ્વાભાવિક ભાષાફેર તો છેઃ વૃત્તવૈવિધ્ય માટે, પ્રાસ ઇત્યાદિની કોઈ ક્ષતિ સુધારવા માટે અને પુનરુક્તિ ટાળવા માટે એ ફેરફાર થાય છે. છતાં બંનેની ભાષામાં હરકોઇ વાચકને સહેલાઈથી જણાઈ આવે એવું સામ્ય છે. એટલે તેનાં દૃષ્ટાંત ટાંકવાની જરૂર નથી.

કોઈના તાજા રચાએલા કાવ્યનો કર્ણકથાનો કનકે કર્યો છે તેવો–નરી સાહિત્યચોરી જેવો–વિસ્તાર સંભવતો નથી. છતાં આ ગાઢ સામ્ય ઉપરથી એમ પણ સમજાય છે કે વાસુ અને કનકની વચમાં કોઈ બીજો સગાળશાહ વિષે કાવ્ય રચનાર જૈનધર્માનુયાયી કવિ થયો નહિ હોય. મતલબ કે વાસુ અને કનક વચ્ચે બહુ ઝાઝું અંતર સંભવતું નથી, સિવાય કે આપણને મળતું વાસુકાવ્ય મૂળ વાસુકાવ્યની જૈનસંશોધિત આવૃત્તિ હોય. પણ સદ્ભાગ્યે જળવાઈ રહેલી સોસાઇટીવાળી અધુરી બ્રાહ્મણી પ્રતથી જૈનજૈનેતર ભેદ તે સમય માટે ખોટાં ઠરે છે. અર્થાત્ વાસુએ કરેલી કર્ણકથાની

રચના નાકરના જીવનકાળની પૂર્વાવધિ સં. ૧૫૫૦ પહેલાં થઈ સંભવતી નથી.

વાસુના કાવ્યને નજર આગળ રાખીને કનકે પોતાનું કાવ્ય રચ્યું; અને જે ધર્મોપદેશને અગ્રસ્થાન આપવાના પ્રયત્નની શરુઆત વાસુકાવ્યમાં જ થઇ હતી, તે હેતુને અંશે કવિત્વના ભોગે પણ આગળ વધારવાનું કામ એણે કર્યું. છતાં જૈન કનકે પોતાનું જૈનત્વ સાચવવા સારી સંભાળ લીધી છે.*

કનકસુંદરે ઉપયોગમાં લીધેલી વાસુકાવ્યની પ્રત તે આપણને મળેલી બે પ્રત પૈકી સોસાઇટીવાળી બ્રાહ્મણી મરોડમાં લખેલી અધૂરી પ્રતને ઘણે અંશે મળતી હોવી જોઇએ; તેમ છતાં તે કાંઇ ભિન્નવાળી પણ હતી. જ્યાં અપાસરાવાળી તારાપુરના જૈન લહીઆની પ્રત અને સોસાઇટીની બ્રાહ્મણ મરોડવાળી પ્રતમાં પાઠભેદ જણાય છે ત્યાં કનકસુંદરના કાવ્યમાંથી સોસાઇટીની પ્રતને અનુરૂપ પાઠ મળી આવે છે.×

કનકસુંદરની મુંબઈવાળી પ્રત અને વાસુની અપાસરાવાળી પ્રત

---

* જુઓ 'કવિધર્મ વિ કાવ્યકથા.'

× વાસુ કાવ્યની તારાપુરવાળી પ્રતમાં નથી એવો એક શ્લોક સગાળને અતિથિધર્મનો ઉપદેશ અપાયા પછી કનકસુંદરે આપ્યો છેઃ

श्लोक—चोरो वा चांडालो वा शत्रो वा पितृघातकः ।
क्षुधार्थी दीयते अन्नं पुण्यं सर्वोत्तमं भवेत् ॥

વાસુકાવ્યની સોસાઇટી વાળી પ્રતમાં સગાળને ઉપદેશ અપાઈ રહ્યા પછી અને ચ ગાવતી ઉપદેશ માગે છે તે પહેલાં ચોથા પાનાની સાંક બાજુના અંત ભાગમાં નીચેનો શ્લોક છેઃ

श्लोक—चौरा वा यदि चांडालो सत्रू वा पीत्रघातक ।
अतीथकाले संप्राप्ते पुण्य पार न लभ्य ते ॥ ४८ ॥

વળી નીચેના પાઠ પણ સરખાવવા જેવા છે- જુઓ, પરિશિષ્ટ પ્ર–૩.

વચ્ચે ૨૩ વરસનું જ અંતર છે. એટલે સામાન્ય રીતે એક પ્રદેશમાં એકદેશીય લહીઆથી લખાઈ હોય તો બંનેમાં ભાષાનાં રૂપ તેમ જ જોડણી એક ધોરણનાં હોવાં જોઇએ. પરંતુ એવું જણાતું નથી. સોસાઇટીવાળી પ્રતનાં સ્થળસમય મળતાં નથી, પણ તે ભિન્ન છે એ નિઃશંક છે.+

• કનકસુંદરની પ્રતમાં આવતા જોડણીવૈશિષ્ટ્યનાં થોડાં દૃષ્ટાંત લઈએ: લોભિ–લોભઇ; ભડિ–ભડઇ; નુ–નઉ; 'હ'નો પ્રક્ષેપ તેમજ પ્રક્ષેપાભાવ તથા પ્રક્ષેપનો સ્થળભેદ, શ–સ ઇત્યાદિ. સૌથી વિશેષ નોંધવા લાયક 'કહિવાઇ'–'કહઇવાય', 'સહઇજ' વગેરે છે.×

આ હકીકતનો વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે કનકસુંદરે સગાળશાહ રચ્યું તે સમયે સ્થળ અને કાળના અંતરે ઉતારાએલી વાસુકાવ્યની અનેક પ્રત ઉપલબ્ધ હતી, અને વાસુનું કાવ્ય ગુજરાતના

+ આપણી જૂની ભાષાના જુદાં જુદાં સ્થળોના બોલીભેદ વિષે હજી અભ્યાસ થયો નથી. અને એ પ્રશ્ન અહીં છેડવો તે આ સંગ્રહની યોજનાની બહારની વાત છે. છતાં એક જ વિષયની જુદા જુદા સમયની જુદા હાથની અનેક પ્રત એક સંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ થવાથી ભવિષ્યમાં આવી વિશેષ સામગ્રી એકત્ર થયે એ પ્રશ્ન સ્વતંત્રપણે વિચારવાની તક મળશે.

× સત્યભામારોષદર્શિકાખ્યાનમાં શ્રીદામાની અને રાધિકાનો સંદેશો લાવનાર આહિરની ભાષામાં જે 'ઇ'નો પ્રક્ષેપ આવે છે તે કાલ્પનિક કે બનાવટી નથી, એટલું આથી જણાશે. આખ્યાનની રચના વખતે એવી જોડણીની જુના ગ્રંથોની પ્રત ઉપલબ્ધ હોવી જોઇએ. અને તે જુની ભાષા તે સમયની, શિષ્ટ ગુજરાતી ભાષાને મુકાબલે ગ્રામ્ય કે પ્રાકૃત ગણાઈ હશે. અત્યારે ગ્રામ્ય અગર પ્રાકૃત જનોમાં બોલાતી ભાષા જુની હસ્તપ્રતોની ભાષાને અનુરૂપ છે. આવીજ જોડણી સામળ ભટકૃત ગણાએલા બારમાસમાં છે. એટલે પ્રસ્તુત આખ્યાનનો રચનાર પ્રેમાનંદ હોય તો તેણે 'ઇ'ના પ્રક્ષેપવાળી ભાષા પ્રાકૃતમુખે સાંભળી હશે. કનકસુંદરનો રાસ રચાયો ત્યારે પ્રેમાનંદના જન્મને એક જમાનો બાકી હતો. પ્રેમાનંદનો અનુગામી પણ એવી જોડણી જોઇ–સાંભળી શકે.

જુદા જુદા ભાગમાં સારો ફેલાવો પામ્યું હતું. પાઠભેદ ઉપરાંત જોડણી ભેદ છે. એ ફક્ત લહીઆભેદનું પરિણામ નથી.

વાસુ અને નાકર

આ પ્રમાણે બે કાવ્યોને બાજુ પર મૂકતાં વાસુ, નાકર અને સુરદાસના પરસ્પરસંબંધનો વિચાર ઉપસ્થિત થાય છે. વાસુની કર્ણકથાનો વિસ્તાર કનકસુંદરના રાસ જેટલો નથી. છતાં એનું કાવ્ય નાકર અને સુરદાસનાં કાવ્યથી લાંબું છેઃ એનું વલણ મૂળ કથાભાગને વિસ્તારવા ભણી છે. કર્ણકથામાં નીચેનાં પ્રકરણ મૂળ કથાભાગના વિસ્તાર માટે યોજાયાં છે. તે વિષે નાકર–સુરદાસનાં કાવ્યમાં કાંઈ કહ્યું નથી.

(૧) નારદ સંવાદ (૨) સત્તુકાર વર્ણન (૩) ઇંદ્રની ઈર્ષા (૪) ભોઈપ્રવેશ (૫) રસોઈના પ્રકારનું વર્ણન (૬) મસ્તકનાં ચાર તત્ત્વોનું વર્ણન (૭) મલિનગણના (૮) નગરમાં આનંદ વર્ત્યાનું વર્ણન.

વળી વાસુકાવ્યમાં સત્તુકારવર્ણન અને ઈશ્વરપ્રાકટ્યવર્ણન લંબાણથી આવે છે, તેનો સગાળપુરી (૧)માં ઉલ્લેખમાત્ર છે. સત્તુકારનો ઉલ્લેખ સુરદાસે કર્યો નથી.

આ પ્રમાણે વિસ્તારપૂર્વક કાવ્યરચના કરવાનો વાસુનો ઉદ્દેશ હોવાથી જો વાસુને આ બે અગર એક કાવ્ય હસ્તગત હોત તો તે કાવ્યોની શરૂઆતમાં કર્ણ સંબધી આવતા સુવર્ણરેખદાન× આદિ પ્રસંગો વાસુએ અવશ્ય ઉપયોગમાં લીધા હોત.

બીજી બાજુ નાકરનું કાવ્ય નાનું હોવા છતાં એણે પણ મૂળ કથાભાગનો વિસ્તાર કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોય એમ સગાળપુરી (૧)નો કર્ણપ્રસંગ અને કંતીનગરવર્ણન સૂચવે છે. વળી સગાળપુરી (૧)

× સુવર્ણરેખદાન સગાળપુરી (૧) ની સોસાઇટીવાળી પ્રતમાં નથી. પરંતુ ફૉર્બ્સસભાની પ્રતના પહેલા કડવાની કડી સંખ્યા વિચારતાં એના નષ્ટ થએલા શરૂઆતના ભાગમાં એ હોય એવું સંભવે છે.

માં નાકરે કંતીનગરનું થોડુંક વર્ણન આપ્યું છે, ત્યારે વાસુ ધર્મ-નગરીનો ઉલ્લેખ જ કરી સંતોષ પામ્યો છે. એટલે કે બંને જણ પોતપોતાની રીતે વિસ્તાર કરે છે. સગાળપુરી (૧)માં સ્ત્રીભરતાર સાથે અતિથિની શોધમાં નીકળી પડે છે, અને રણવગડામાં આવેલા દેવળમાં એમને જતીનો ભેટો થાય છે, અને શાહ જતીને માથે લે છે. પરંતુ વાસુકાવ્યમાં ચંગાવતીની વિનવણીથી સગાળ એકલો શોધવા જાય છે અને કાપડીને પ્રસાદ-દેવળમાં જુએ છે. તે ઉપરાંત જો કે ત્રણ મુખ્ય પાત્રનાં નામ એક સરખાં રહ્યાં છે; તો પણ સગાળના નિવાસસ્થાનના અને એના પિતાના નામમાં ફેરફાર દૃષ્ટિગોચર થાય છે.* એકબીજાના કાવ્યની માહિતી હોવા છતાં આવો નામભેદ વાસુ અને નાકર-સુરદાસનાં કાવ્યોમાં સંભવી શકે. પરંતુ ઉપરની બીજી હકીકતો સાથે વિચાર કરીને એમ કહી શકાય કે એમની વચ્ચે પરસ્પર સીધી અસરનો અભાવ હતો તથા તેમને કાવ્યરચનામાં કોઈ સર્વસામાન્ય પુરોગામી આધાર હતો.

છેલ્લા અનુમાનને અન્યથા અનુમોદન મળે છે. કારણ કે બીજી બાજુ વાસુ અને કનકનાં કાવ્યોમાં કાંઈ વિલક્ષણ સંબંધ પણ કળી શકાય છે. ઉપર જણાવેલા વાસુ કાવ્યમાંના વધારા બાદ કરતાં રહેતી કર્ણકથા અને સગાળપુરી (૧) ના બાહ્ય સ્વરૂપની ઘટના એક સરખી છેઃ ચેલૈયા વધના સંબંધમાં પાછળના ભાગની વિગતોમાં સામ્ય છે. ખાંડણાનાં ગીત બંનેનાં કાવ્યમાં આવે છે. વળી થોડુંક ભાષાસામ્ય પણ છે.×

એક તરફ આવું સામ્ય છે; બીજી તરફ નાકર અને વાસુનાં કાવ્યો વચ્ચે પરસ્પર પ્રત્યક્ષ સંબંધ સિદ્ધ કરવો મુશ્કેલ છે. ત્યારે એમ સ્વીકારવું જોઇએ કે બંનેની પૂર્વે લોકકથા કાવ્યારૂઢ થઈ ચૂકી

* જુઓ, પરિશિષ્ટ પ્ર-૪.

× જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૫.

અને કોઈ જુના કાવ્યને નજર આગળ યા સ્મૃતિમાં રાખીને વાસુ તથા નાકર–સુરદાસે પોતપોતાનાં કાવ્ય લખ્યાં છે.[1]

એ રીતે વાસુએ કાવ્યરચના ક્યારે કરી તે નક્કી કરવાને સીધું પ્રમાણ મળતું નથી. તારાપુરવાળી પ્રત સં. ૧૬૪૭ માં લખાઈ, તેની આસપાસના સમયમાં, એટલે કે નાકરની ઉત્તરાવધિ સમયે વાસુ કાવ્ય સારો પ્રચાર પામ્યું હતું એ વાસુ–કનકની ચર્ચા પ્રસંગે સિદ્ધ કર્યું છે. તે સમયનાં વ્યવહારનાં સાધન ધ્યાનમાં લેતાં નક્કી લાગે છે કે એ પ્રચારને રચના પછી કેટલાંક વરસ લાગેલાં જ. વળી કનક સુંદરે સં. ૧૬૬૭ માં વાસુકાવ્યનો વિસ્તાર કર્યો: કર્ણકથા મટી સગાળ કથા બની. કથામાંથી કર્ણનું પ્રાધાન્ય ભુંસી કથાનું નામ* સગાળપરથી પાડવાને પણ સમય જોઇએ. એટલે શતકના પહેલા દશકાનાં અંત સુધીમાં કર્ણકથા રચાઈ હોવી જોઇએ. પરંતુ આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે સગાળપુરી (૧) ની રચના વખતે નાકરને વાસુકાવ્યની માહિતી ન હતી. સગાળપુરી (૧) ની રચના નાકરના કવનકાળની શરુઆતમાં થઈ હોવી જોઇએ: 'સાંભલૂં તે કહૂં કેલવી' એ ઉલ્લેખ ત્યારે જ સંભવે. અને વાસુકાવ્ય નાકરના કાવ્યથી બહુ વહેલું રચાયું હોય તો તે નાકરની જાણ બહાર રહેવું ન જોઇએ. માટે નાકર જીવનની પૂર્વાવધિ સં.૧૫૫૦ થી બહુ મોડી વાસુની કર્ણકથા રચાઈ ન હોવી જોઇએ.

---

[1] એ અનુમાનને સાહાય્યભૂત થઇ પડે એવો વિષમ સંયોગ બંનેમાં જણાય છે. જુઓ પરિશિષ્ટ ગ્ર–૬.

* વિષ્ણુદાસ રચિત 'હરિશ્ચંદ્રપુરી' નામના કાવ્યની પ્રત ફાર્બસ સભા પાસે (અંક પર–ક) છે. 'રુક્માંગદપુરી' નામનો ઉલ્લેખ બૃ. કા. દો. ગ્રંથ ૮, માં છાપેલા રુક્માંગદ આખ્યાનના પ્રથમ કડવાની છઠ્ઠી પંક્તિમાં છે. 'ધ્રુવને આપ્યો અવિચળ ઠામ' એમ પોતાના નગર સહિત અંતરિક્ષવાસ પ્રાપ્ત કરવાની ભાવના ઉપરથી આવા નામકરણની બ્રાહ્મણી પરંપરા ચાલી હોવી જોઇએ.

આ રીતે વાસુની કાવ્યરચના અને આપણને મળતી તેની પ્રત વચ્ચે પંચોતેરેક વર્ષનો ગાળો પડે, તે બીજાં કાવ્યોના દાખલા જોતાં અસ્વાભાવિક નથી.× વળી આપણને મળેલી પ્રતમાં જોડણી અને વ્યાકરણનું વૈશિષ્ટ્ય તેમજ વૈવિધ્ય જોવામાં આવે છે, એ કર્તા અને લહીઆ વચ્ચે સ્થળ તથા સમયનું અંતર સૂચવે છે. એ વૈવિધ્ય કર્તા અને લહીઆની વચ્ચેના સમકાલીન બોલીભેદ છે અગર ઉતારનારની કોઈ વિલક્ષણ ટેવનું પરિણામ માત્ર છે એમ સાબીત કરવાને પ્રમાણ નથી. વળી તારાપુરની એ સંપૂર્ણ પ્રતથી જુદા ધોરણે (દા. ત. 'ઇ' પ્રક્ષેપ) જોડણી લખવાવાળી તથા સામાન્ય પાઠભેદવાળી એક અધુરી તારીખ વગરની પ્રત પણ મળી આવી છે. અને એ પ્રતને મળતી છતાં ભિન્ન એવી કોઇ પ્રતનો કનકસુંદરે ઉપયોગ કર્યો હતો. એટલે પહેલાં કરેલી સૂચનાથી આગળ જઈ એમ પણ કહી શકાય કે વાસુકાવ્ય વિક્રમ સંવતના સોળમા શતકની આખર પહેલાં રચાયું એ નિઃશંક છે. તેમજ સગાળપુરી (૧) પણ તે અરસામાં જ રચાયું હોવું જોઈએ.

સુરદાસ

સુરદાસના કાવ્યની બે પૈકી જુની અધુરી પ્રત સં. ૧૬૬૫ માં ઉતારવામાં આવી હતી. એ નકલ કર્તાના હસ્તાક્ષરની મૂળ નથી.* સંપૂર્ણ પ્રત મોડી સં. ૧૭૬૦ માં એ લખાઈ છે. છતાં અધુરી પ્રતમાં કથાભાગ લંબાણથી આવે છે. એટલે સં. ૧૬૬૫ વાળી પ્રતમાં

× કાન્હડદે પ્રબંધ, કાદમ્બરી, ઉષાહરણ અને સીતાહરણની રચના અને તેમની મળી આવેલી નકલો વચ્ચે અનુક્રમે ૧૫૩, ૧૨૨, ૧૨૫, અને અને ૭૯ વરસનું અંતર છે.

* ચાલીસમી પંક્તિમાં આવતો શબ્દ 'અભ્યાગત' પ્રતમાં હાંસીઆમાં ઉમેર્યો છે. બીજી ચોકખી ઉતારવાની ભૂલો પણ છે. તે પરથી આ અનુમાન કર્યું છે. વળી એ જૈન ભંડારની અધુરી પ્રત છે, એ સબળ પુરાવો છે.

મૂળકાવ્યની સુધારાવધારાવાળી આવૃત્તિ ઉતારવા માંડી હતી એ સ્પષ્ટ છે: અર્થાત્ મૂળ સુરદાસકાવ્ય સં. ૧૬૬૫પથી ઘણું જુનું હોવું જોઈએ. સં. ૧૬૧૧ માં પ્રહ્લાદાખ્યાન રચનાર સુરદાસથી આ સુરદાસ ભિન્ન નથી જ.+

તો પ્રસ્તુત કાવ્ય પરત્વે એ સુરદાસ અને નાકર વચ્ચે કેવો સંબંધ હતો તે જોઈએ. તેમનાં કાવ્યમાં આવતા ભાષાસામ્યના દાખલા* વિચારવા જેવા છે. ગણપતિ અને સરસ્વતીનું સ્તવન વાસુકાવ્યની માફક બંનેમાં છે. સવાભાર સુવર્ણદાન તથા સુવર્ણ રેખદાનનો ઉલ્લેખ સુરદાસ કરે છે. તે સગાળપુરી (૧) માં નથી, પણ સગાળપુરી (૨) માં છે. આ સર્વથી જણાય છે કે નાકર અને વાસુ કરતાં નાકર અને સુરદાસનાં કાવ્યોનો સંબંધ વધુ નિકટ હતો.

એ સંબંધનું યથાર્થ સ્વરુપ સમજવામાં ૧૬૬૫ની પૂરી પ્રત મળી હોત તો બહુ મદદરૂપ થઈ પડત.× છતાં જેવું છે તેવું અધુરૂં કાવ્ય એટલું તો બતાવે છે કે સુરદાસ પોતાની કથા લંબાણપૂર્વક કહે છે. સરખામણીમાં ટુંકાણથી કથા કહેતી સંપૂર્ણ પ્રતની કથા પણ સગાળપુરી (૧) કરતાં વધારે લંબાણથી કહેવામાં આવી છે. નાકરકાવ્ય પણ શરુઆતમાં કથા ટુંકાણથી કહેતું લાગે છે. પણ પાછળથી વર્ણન એટલું બધું ટુંકું નથી. અનુમાન એ થાય છે કે બંનેએ કોઈ જુદા કાવ્યને લંબાવવાનો યત્ન કર્યો છે. સુરદાસ સગાળપુરી (૧) ને વિસ્તારીને

+ જુઓ પ્રતપરિચય, કણ્ડિકા ૩. પાછળથી ' સુરદાસ ઠૂઠો ' એવો ઉલ્લેખ મારા જોવામાં આવ્યો છે, તે વિષે જુઓ, પ્રત પરિચય, કણ્ડિકા ૪.

* જુઓ બંનેનાં કાવ્યની વસ્ચાર્ચના—કડવું ૧. તે ઉપરાંત શરૂઆતના ભાગમાંથી દૃષ્ટાંત પરિશિષ્ટ પ્ર–૭ માં આપ્યાં છે.

× ઉપોદ્ઘાતનો પ્રસ્તુત ભાગ લખાયા પછી સોસાઈટીને સુરદાસના કાવ્યની એક પ્રત (૩–ख) મળી છે, આ પ્રતને—આ પ્રતના ઉતારનારને યા તેના પુરોગામીને નાકરના કાવ્યનો પરિચય હોવો જોઇએ.

લખતો હોત તો અવશ્ય એના કાવ્યનો વિસ્તાર છે તેથી ઘણો વધારે હોવો જોઈતો હતો. વળી સગાળપુરી (૧) માંના કવચયાચના આદિ પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ પણ હોવો જોઈતો હતો. આ રીતે નાકર અને સુરદાસ વચ્ચે પણ પરસ્પર સીધી અસરનો અભાવ હતો એ નક્કી છે.

નાકરયુગનાં કાવ્યોના સામાન્ય કથાભાગનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમના સ્વરૂપની ઘટનામાં સામ્યદર્શન થાય છે. એ સૂચવે છે કે વાસુ-કનક, નાકર-સુરદાસ, અને કૂઢજીની પુરોગામી કોઈ કાવ્યારૂઢ લોકકથા વિક્રમના સોળમા સૈકામાં હતી, અને તેમાં કર્ણકથા અને સગાળકથા સંધાઈ ચૂકી હતી.*

સગાળપુરી (૨)

નાકરનું નામ જેની સાથે જોડાયું છે એવું આપણને મળેલું દસ કડવાંનું સગાળપુરી (૨) નાકરના સાત કડવાંના સગાળપુરી (૧) નો વિસ્તાર છે. નાકરે પોતાનાં બીજાં બે કાવ્યો વિસ્તારીને ફરી લખ્યાં છે, એટલે નાકરને હાથે સગાળપુરીની રચના પણ બે વાર થઈ હોય એ સંભવિત છે. વિશેષ પ્રતિભાવાળો કવિ એક જ વિષય ઉપર જુજ ભાષા સામ્યવાળાં બે કાવ્ય લખે એ પણ બને. છતાં મળેલાં બે કાવ્યોનો અભ્યાસ કર્યા વિના મત ન બંધાય.

સગાળપુરી (૨) માં સગાળપુરી (૧) કરતાં નીચેના પ્રસંગ વધારે છે:

(૧) બ્રાહ્મણસ્તવન (૨) કર્ણના અવસાનનો લંબાવેલો પ્રસંગ. (૩) સ્વર્ગમાં લક્ષચોરાસીનો પટ ફર્યાનું વર્ણન. (૪) લગ્ન થતા પહેલાં

---

* આ લખ્યા પછી પાટણથી જાનીકૃત સગાલચરિત્ર મળ્યું છે. તે પણ ઉપરના કથનને પુષ્ટિ આપે છે. જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૮.

સગાળે માંડેલી અનાજની ફેરી, (૫) ચેલૈયાવધ પછીના શોકગીતમાં આવતું અવતારવર્ણન.×

બાકીની સગાળની કથામાં પ્રસંગ વધાર્યા નથી. પણ તેમનું વર્ણન લંબાણથી કર્યું છે. વળી બીજા ફરક પણ નજરે ચઢે છે.+

એ હકીકતો વિચારતાં એમ લાગે છે કે નાકરની 'સગાળપુરી (૨)માં બીજાનો હાથ ફરી ચૂકયો છે. આપણને મળેલી પ્રત સં. ૧૯૧૫ જેટલી મોડી ઉતારી છે. જેનો હાથ ફર્યો છે તેણે ભાષાને સમકાલીન રૂપ આપવા ઉપરાંત દુઃખવિદારણ માટે થતા અવતારના વર્ણન* જેવો લોકપ્રિય ભાગ પ્રસંગ જોઈ ઉમેર્યો છે. વરયાચનામાં શ્લોક

× 'કુંવારી પૃથ્વી જે જાગ પ્રભુ ! તાંહાં કર્ણને દેજે દાગ.' એ સિવાયની વરયાચના બે અશુદ્ધ સંસ્કૃત શ્લોકોમાં સમાવેલી છે; સગાળપુરી (૨) માં સત્તકારનો નિર્દેશ નથી, તેમ સગાળપુરી (૧) ના ખાંડણાગીતનો ઉપયોગ કર્યો નથી. ચેલૈયાના ઉપવાસના ઉલ્લેખ નથી. સગાળપુરી (૧) તો 'સાંસિક ત્રહુનિ લંઘન પડિ' એમ સ્પષ્ટ કહે છે. તેમાં સ્ત્રીભરથાર અતિથિ શોધવા જાય છે ત્યારે સગાળપુરી (૨) માં સગાળ એકલો જાય છે અને કહે છે કે 'તમને ઇચ્છે ઘણું માહારી નાર'. તે પછી પોતે કંડિયામાં એને ઉંચકી લાવે છે વળી

ભણિ ચંગાવતીઃ વાર મ લાઉ, નીસાલિ બોલાવવા જાઉ

સગાળ (૧) ૩. ૪

કુંવર નિશાળેથી આવે જે વાર તમને ભોજન કરાવૂં ભોજન સાર

સગાળ (૨) ૫. ૧૧

તદુપરાંત માતાપુત્રનાં નામ સગાળપુરી (૧) માં ચંગાવતી અને ચેલૈયો છે, તે સગાળપુરી (૨) માં શ્રૃંગાવતી અને કેલૈયો એ રૂપાંતર પામ્યાં છેં.

+ સગાળપુરી (૨) ની પાછળથી મળેલી વચ્ચેથી તૂટતી પ્રત વિષેની નોંધ 'પ્રતિપરિચય'માં કણ્ડિકા ૭ ને અંતે આપી છે.

* સુરદાસના કાવ્યની પ્રત ૩ख માં અવતારવર્ણન છે. પુનાની (૩) કે ફોર્બ્સ સભાની પ્રત (૩–क)માં અવતાર વર્ણન નથી. સગાળપુરી (૨)ની રચના સંબંધી વિશેષ ચર્ચા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ મ–૮

ક્યાંથી આવ્યા તે સમજાતું નથી. વળી એકલા ત્રીજા કડવાની શરૂઆતમાં સગાળપુરી (૨)માં—

'વૈશંપાયન એણી પેર બોલ્યા સાંભળ પરીક્ષિતતન' એવો ઉલ્લેખ છે. સગાળપુરી (૧)માં રણછોડરાયનું નામ નથી. પરંતુ વરયાચના પ્રસંગમાં જ—જ્યાં શ્લોકો આવે છે તે જ ભાગમાં—

'માગ કર્ણ! તુજને જે કોડ તુજને તૂઠયા શ્રી રણછોડ' એ પ્રમાણે કહ્યું છે.

આ સૌ કોઇનો હાથ ફર્યાનાં ચિહ્ન છે. એ હાથ કોનો હશે? નાકર–મુકુન્દનાં નામ ભેગાં બોલાય છે. એ દ્વારકાવાસી ગુગળી બ્રાહ્મણની 'ભક્તમાલ' સં. ૧૭૨૧+માં નાકરની ઉત્તરાવધિ બાદ સુમારે ૯૦ વરસે રચાઈ છે. નાકરે પણ સં. ૧૬૦૧ માં 'ભક્તમાલ' રચી કહેવાય છે. તો શું રણછોડરાયનો સંભારનાર એમનો સેવક બ્રાહ્મણ મુકુન્દ* હશે? મુકુન્દનાં કાવ્ય સાથે સરખાવ્યા વિના તથા ઇતર પ્રમાણ વિના આ પ્રશ્ન અનુત્તર જ રહેવો ઘટે છે. એ સ્વીકારીએ તો ભાષાશુદ્ધિ કરનાર કોઇ ત્રીજો લહીઓ ગણવાનો રહ્યો જ. નાકરે બીજી વાર સગાળપુરી રચી એમ સ્વીકારવા છતાં આવું કાંઇ બન્યું હોય તે માનવાને બાધ નથી, કારણ કે છાપેલી પ્રત ઉતારવામાં આવી ત્યારે નાકરની પોતાની પ્રતને ત્રણસો વરસ થઈ

+ સં. ૧૭૦૮માં જાનીએ સગાળચરિત્ર રચ્યું ત્યારે આપણને મળ્યું છે તેવું સગાળપુરી (૨)એના જાણવામાં હોય એમ લાગતું નથી.

* તુલજારામે સગાળપુરી (૨)નું ઉપલબ્ધ સ્વરૂપ આપવામાં ભાગ ભજવ્યો હોય એ સંભવિત નથી. કારણકે ૭ અને ૭-કમાં વરયાચના પ્રસંગે આવતા શ્લોક એણે પોતાના કાવ્યમાં શ્લોકરૂપે રાખ્યા નથી. ને પ્રત ૭ માં આવતું અવતારવર્ણન એના કાવ્યમાં નથી. વળી સગાળપુરી (૨)માં એનો હાથ હોત તો સ્વરચિત કાવ્યમાં કરેલા નામભેદનું પ્રયોજન શું? પોતાનું નામ જોડીને સવિસ્તર કાવ્યરચના કરનાર બીજાના નામવાળા એજ પ્રસંગના કાવ્યમાં અમુક વધારા કરવાથી શું સંતોષ પામે?

ગયાં હતાં; અને આપણા લહીઆને હાથ એનો કેટલામો ફાલ આવ્યો હશે તે કહેવાય એમ નથી.

તુલજારામ

સં. ૧૮૪૩માં અમદાવાદના ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ તુલજારામે રચેલું ૧૪ કડવાનું કાવ્ય અત્રે છાપેલા સગાળપુરી (૨) ને અત્યંત મળતી આવતી પ્રત ઉપરથી વિસ્તારપૂર્વક રચાએલું છે. તુલજારામનું આખ્યાન વૈશંપાયન ઋષિ રાજા જનમેજયને કહી સંભળાવે છે. એ મતલબનું કથન સગાળપુરી (૨) માં માત્ર ત્રીજા કડવાની શરૂઆતમાં આવે છે. તેને બદલે અહીં એ કડવે કડવે આવે છે. પહેલા કડવામાં સ્તવનને ઠેકાણે રાજા અને ઋષિના સંવાદમાં આખ્યાનની આગાહી અને શ્રવણ માહાત્મ્ય આપ્યાં છે. પછી બીજા કડવાથી માંડીને છેલ્લા ચૌદમાની શરુઆત સુધી સગાળપુરી (૨) નાં દસ કડવાંનો વિસ્તાર કર્યો છે. એ બે કાવ્યો વચ્ચે સામ્ય એટલું બધું છે કે છે તે અત્રે બતાવવું આવશ્યક નથી.

છતાં થોડાક ફેર દૃષ્ટિગોચર થાય છે. સગાળનું જન્મસ્થલ 'મુક્તિક્ષેત્ર' નથી. પણ 'નરમદાને કાંઠે હતું ઉત્તમથલ એક ગામ' એવું તુલજારામ કહે છે. સગાળની મા 'રત્નાવતી' અને સ્ત્રી 'સીંધ્રલા'નો એકેક વાર જ નામથી ઉલ્લેખ છે. સગાળપુરી (૨)ના 'કેલૈયા'ને ઠેકાણે ચેલૈયો પુત્ર છે. વળી તુલજારામના કાવ્યમાં એકલી સ્ત્રી જ વ્રત આદરતી જણાય છે. (કડવું ૬. ૨૫–૨૬) છતાં 'તેણે સમે તે બે જણાંને થયા અપવાસ સાત (ક. ૭. ૧૦) એવું કહ્યું છે. આ બે સ્થળે તુલજારામે કરેલું વિવરણ પહેલાં કરતાં સ્ત્રીનું સ્થાન નીચું થયાનું સ્પષ્ટ કરે છે. છતાં કસોટીનું કેન્દ્ર પિતાપુત્ર કરતાં માતા વિશેષ છે.

ખાસ નોંધવા જેવું એ છે જે સગાળપુરી (૩) નું વરયાચનાનું બધું વર્ણન સગાળપુરી (૧) ને મળતું ગુજરાતીમાં છે. સગાળપુરી (૨)

વાળા સંસ્કૃત શ્લોકો નથી. સગાળપુરી (૧) ની અને બીજાં જૂનાં કાવ્યોની સ્મૃતિ કરાવે એવાં વાક્યો પણ નજરે ચઢે છે.* જેમ સગાળપુરી (૧) માં નથી તેમ તુલજારામના કાવ્યમાં પણ અવતાર-વર્ણન નથી. સત્તૂકારને બદલે જ સદાવ્રતનું વર્ણન છે, તે પહેલાંના સત્તૂકારને મળતું છે. સગાળપુરી (૧) તુળજારામના જાણવામાં હોય કે ન હોય; પણ અત્રે છાપેલી સગાળપુરી (૨) થી કાંઇ જુદું અને તેનાથી વિશેષપણે સગાળપુરી (૧) ને મળતું એવા નાકરના પુનઃ રચેલા કાવ્યની પ્રત તુલજારામને મળી હોવી જોઈએ.+

રતનદાસ અને ભોજલ.

અત્યાર સુધી સગાળશાહ વિષે રચાએલાં લાંબાં કાવ્યોનો વિચાર કર્યો. હવે રત્નદાસ અને ભોજાભક્તનાં બે ટુંકાં કાવ્ય રહે છે. ભોજાનું કાવ્ય ટુંકું છતાં પહેલાંનાં કાવ્યની માફક પાંચ કડવામાં રચાયું છે. રત્નદાસનું કાવ્ય એક સળંગ પદ છે; પરંતુ તેની લંબાઈ સામાન્ય પદથી વિશેષ છે.

આ રીતે બંને કાવ્ય અંશે વર્ણનાત્મક છે. તો પણ વાર્તામાંથી નીપજતાં રસ, ભાવ અને પ્રેરણા સચોટ રીતે કાવ્યમાં ઉતારવા ભણી જ તેમના ભક્ત હૃદયનો સઘળો ઝોક છે. લાંબા વર્ણનાત્મક કાવ્યોમાં ભાવાત્મક ઊર્મિગીતનો સમાવેશ થઈ શકે છે; ને તે મુજબ જુના કવિઓએ ખાંડણાગીતની યોજના કરી છે, પણ આ બે કવિ-

* પૂર્વજન્મ તો વેગે કહાવે ક્ષત્રી કેરો અંશ [સર૦ પૃ. ૧૧, પં.૪]
 સ્ત્રી ભરથારનું એક જ મન [સર. પૃ. ૬૦ પં. ૨૦ તથા પૃ. ૧૨૪ પં. ૨૭]
 એકવાર કોહો શ્રી રામ [સર. પૃ. ૧૩.૧, પૃ. ૪૮.૪ પૃ. ૧૨૭.૨૪]
 સ્ત્રી માહારી ને ઉદર ગર્ભ છે. [સર. પૃ. ૧૨૯.૧૨]

+ પ્રત ૭-क આ અનુમાનનું સમર્થન કરે છે. જુઓ પ્રતપરિચય કણિકા ૭ નીચેની નોંધ.

એનો હેતુ તો આખી ચેલૈયાવધની ઘટના એક જ વેળાએ વક્તા શ્રોતાના હૃદયનું ગ્રહણ કરે એ છે. જોઈતી બધી વિગતો પોતાની અનુભવ-જનિત કલ્પનાસૃષ્ટિમાંથી પુરી પાડી વક્તાશ્રોતા તત્કાળ એ માનસિક અનુભવની પ્રેરણા પામે એ હેતુથી રત્નદાસના પદની માફક ભોજલનું કાવ્ય પણ મુખપાઠ માટે છે; ટુંક સમયમાં ગવાય એટલું જ લાંબું એ યોજાયું છે. પહેલાંના લાંબા કાવ્યને ટુંકાવવાનો પ્રયત્ન એમાં થયો છે વર્ણનાત્મક ભાગ ઓછો કરી ભક્તને ઉપયોગી એવા પ્રેરણાત્મક ભાગની પ્રેરણાપોષક રીતે કાવ્યરચના કરવી એ ભોજલનો સ્પષ્ટ હેતુ છે. બંને કાવ્યો વર્ણનાત્મક કાવ્ય અને ઊર્મિકાવ્યની વચલી સ્થિતિનાં દૃષ્ટાંત છે.

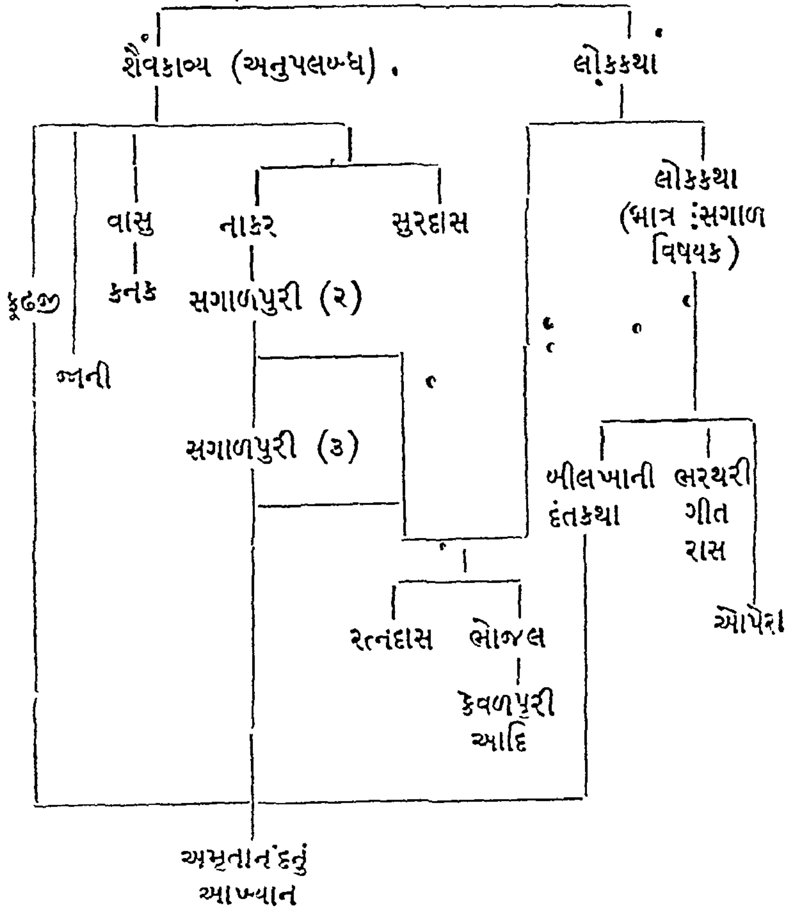
આ બંને કવિઓએ લોકકથાનું શ્રવણ કરેલું તે સ્વતઃ સિદ્ધ જ છે. રત્નદાસે સ્વતંત્રપણે પદરચના કરી હશે. પરંતુ સગાળપુરી (૨) અને (૩) ના કરેલા શ્રવણની સ્મૃતિ પોતાનું કાવ્ય રચતાં ભોજાભક્તને રહી હોય એમ જણાય છે.× એ ઉલ્લેખો વાસુકાવ્યમાં કે સગાળપુરી (૧) માં નથી તેથી શંકા દૃઢ થાય છે. છતાં તુલજારામની પેઠે જીવનનિર્વાહ વાસ્તે જ એમની કાવ્યરચના થઈ નથી, શ્રવણ બાદ થએલા હૃદયમંથનને પરિણામે કરેલા અનુભવ બીજાને કરાવવામાં ઉપયોગી થાય તેટલો જ કથાભાગ સ્વયંભૂપણે કાવ્યારૂઢ થયો છે, અને કાવ્યનું હાર્દ હૃદયપટ પર જડાયા પછી ઘણા સાંભળેલા શબ્દો અને કથાભાગ સ્મૃતિપટ પરથી ભુંસાઇ ગયા છે. અર્થાત્ રત્નદાસ તેમજ ભોજલના કવિત્વની મૌલિકતા વિષે શંકાનું કારણ નથી.

× સતીએ કાજલ સારીઆં ને ખાંડવા બેઠાં તેણી વાર.—સેલૈયા. ૫. ૧
આંખ આંજી પિયળ સારી મસ્તક ને લાવો તળી
નરનારી ખાડો ખાંડણાં રેશો તો જઇશ પાછો વળી.
સગાળ. (૨) ૭. ૯

રથ રેવંત જોતરૂં; માંહે ગાદી નંખાવૂં ગોપાળ...સેલૈયા. ૨. ૨-૫
હાથી ઘોડા રથ પાલખી બેસી આવો ભવન...સગાળ. (૩) ૩૦-૩૪

લગભગ એક-સરખા, એક જ કાવ્યની જુદી જુદી પ્રતો દેશના જુદા જુદા ભાગમાં કેવી પ્રસાર પામતી હતી અને તેનો કવિ-પાઠકો કેવો ઉપયોગ કરતા હતા, એ વાસુ-કનક અને ત્રણ સગાળપુરીનાં દૃષ્ટાંત સારી રીતે બતાવે છે. છતાં એ હકીકતને એના સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં સમજવા માટે વાસુ સુરદાસ અને કૂઢજી તથા જાનીની પરતંત્ર છતાં પ્રમાણમાં વિશેષ સ્વતંત્ર રીત પણ ધ્યાનમાં લેવી જોઇએ. વળી રત્નદાસ અને ભોજલની રીતની ચર્ચા છેલ્લી કણિકામાં કરી છે. તે કવિઓનાં રીતધોરણનો નિરાળો પ્રકાર છે. તોપણ મધ્યકાલીન કવિપ્રવૃત્તિનું જ એ એક અંગ છે.

આ પ્રકરણમાં કરેલી સાહિત્યપરંપરાની ચર્ચા ઉપરથી તથા પાછલાં પ્રકરણોમાં કરેલી કથાસ્વરૂપની ચર્ચા ઉપરથી સારરૂપે નીચેનો કોઠો નીપજે છે.

દેશ્ય કથા
મહાભારત
શિબિ કથા
જૈમિનીય
મયૂરધ્વજાખ્યાન
રૂપક કથા
શૈવકાવ્ય (અનુપલબ્ધ)
લોકકથા
વાસુ
નાકર
સુરદાસ
લોકકથા
(ભાત્ર :સગાળ
વિષયક)
કનક
સગાળપુરી (૨)
કુબજી
જાની
સગાળપુરી (૩)
ભીલખાની
દંતકથા
ભરથરી
ગીત
રાસ
રત્નદાસ
ભોજલ
ઓપેરા
કેવળપુરી
આદિ
અમૃતાનંદનું
આખ્યાન

મહાભારતાદિમાંથી પોષણ પામી લોકકથા રૂપકકથા બની અને અંતે કાવ્યકથા રૂપે દૃઢ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ. એ કાવ્યકથામાંથી વાસુ, નાકર અને સુરદાસનાં કાવ્ય પ્રગટ થયાં એક બાજુ વાસુકાવ્યમાંથી કનકસુંદરનો રાસ જન્મ્યો; અને બીજી બાજુ સગાળપુરી (૧) માંથી સગાળપુરી' (૨), સગાળપુરી (૩) તથા ઉપર સમજાવ્યું તે દૃષ્ટિએ સેલૈયા આખ્યાન અને રત્નદાસનું પદ જન્મ્યાં. કાવ્યકથાના પ્રવાહ સાથે લોકકથાનો પ્રવાહ તો ચાલુ જ હતો. ગુજરાતી સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ એ નર્યો કાવ્યકથાનો પ્રવાહ નથી. ગુજરાતી જનતા બંને પ્રવાહને કાંઠે વિહાર કરતી આવી છે. એ વિહારક્ષેત્રમાંથી નીપજેલાં બીજાં ફળ પણ ઉપરના વૃક્ષમાં દર્શાવ્યાં છે. [વળી જુઓ પ્ર. પૃ. ૯૨]

સામાન્ય રીતે એમ જણાય છે કે મધ્યકાલીન યુગમાં ગુજરાતી સંસ્કૃતિના જૈન અને જૈનેતર એવા બે પ્રવાહ છે, અને તેમાંનો જૈન પ્રવાહ પોષણશાળાની દિવાલોમાં રૂંધાઈ ગયો; પણ બીજો પ્રવાહ સતત આજ લગી વહેતો આવ્યો, અને ભક્તહૃદયની લાગણીનાં પૂર લાવ્યો; પરંતુ આ હકીકત ગુજરાતી સંસ્કૃતિને નહિ પણ કાવ્યકથાને જ લાગુ પડે છે. વચલા ગાળામાં જૈન કવિઓએ પોતાનો વાડો જમાવવા જેવો પ્રયત્ન કર્યો હશે. પણ જેને જૈનના કબજા ભોગવટાની ચીજ કહેવામાં આવે છે તે વસ્તુતઃ તેમની જ નથી.* મૂળ સંસ્કૃતિ તો એક જ છે એ અવશ્ય ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ, અને જૈન યા જૈનેતર કવિઓની ધારણા ગમે તે હોય; પણ તે છતાં તેમની કાવ્ય-

* દા. ત. સન્તૂકાર, સાહમીવછલી, વખાણ—આ શબ્દપ્રયોગ શુદ્ધ જૈન લેખવામાં આવ્યા છે. પરંતુ એ જ શબ્દપ્રયોગ પુરોગામી વૈષ્ણવ કવિઓ, સુરદાસ, નાકર, અને વાસુનાં કાવ્યોમાં છે. 'સાહમી વછલી' શબ્દ-પ્રયોગ વાસુની છાપેલી જૈન લહીઆની પ્રતમાં નથી; પણ તે સોસાઇટીવાળી બ્રાહ્મણી પ્રતમાં છે જનીના કાવ્યમાં સન્તૂકાર' નો ઉલ્લેખ છેઃ અખાએ પણ એ શબ્દપ્રયોગ કર્યો છેઃ 'એ તો હરિનો સત્રુ (ત્ત)કાર સ્થાવર જંગમ પામે આહાર.' અખાની વાણી, પૃ. ૧૬૨, છપ્પો ૧૮૧.

જૈનધર્મની પરિભાષાનો ઇન્કાર કરવો એવો ઉપરોક્ત કથનનો લેશ પણ આશય નથી.

પ્રવૃત્તિએ–તેમના પરસ્પર વ્યવહારે+ અંતિમ દૃષ્ટિએ તો ગુજરાતી સંસ્કૃતિનું ઐક્ય ઘડવામાં અને જાળવવામાં જ મદદ કરી છે.

ઇતર વિવેચન

સાહિત્યપરંપરાની તેમજ કાવ્યપ્રકારની દૃષ્ટિએ ચર્ચા કરી. આ કાવ્યોની અન્યથા પણ ચર્ચા થઈ શકે એમ છેઃ માતપિતા અને પુત્ર એ ત્રણમાંથી એક યા અનેકને કેવું–કેટલું પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે એ વિચારી સમગ્ર પ્રશ્નનો નીતિશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવા જેવો છે. કવિધર્મના પ્રકરણમાં કરેલી ચર્ચાથી આ ચર્ચા ભિન્ન છે. સ્વધર્મ સાથે કાવ્યકથાનો સમન્વય કરવા કવિઓએ કરેલા પ્રયત્નોનું ત્યાં દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે.

અત્રે છાપેલાં કાવ્યો પૈકી બે જુનાં કાવ્યોનાં નામ સૂર્યપુત્ર કર્ણ ઉપરથી પડયાં છે. કર્ણની–દાન મહિમાની કથાધારા લંબાવવા માટે સગાળની પ્રચલિત વાત સંયોજવામાં આવી એ મતને આ હકીકત ટેકો આપે છે. પાછળથી કર્ણનો સંબંધ આછો થઇ ગયો, અને જે જન્મમાં જે નામથી વાર્તાની મુખ્ય ઘટના બની તે નામ મુખ્ય થયું. આ રીતે વાર્તામાં કર્ણનો સંબંધ જાળવવા છતાં પછીનાં કાવ્યોનાં નામ સગાળ ઉપરથી પડયાં છે. રત્નદાસના પદમાં પણ સગાળને મુખ્ય પદ મળ્યું છે. છેલ્લું ભોજલનું કાવ્ય 'સેલૈયા આખ્યાન' નામ ધરાવે છે; અને જેનો પ્રાણત્યાગ થાય છે એ પુત્ર 'સેલૈયા' ઉપરથી એ નામ પડયું છે. ભોળા ભક્તને લાગ્યું હશે કે છોકરાનું શીશ કાપવું એ બાપની મરજીની વાત નથી. તેથી જ

+ કવિ શામળ કેટલે અંશે જૈન પુરોગામીઓનો ઋણી છે, એ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. રા. રા. અં. બુ. જાની સંશોધિત 'સિંહાસન બત્રીશી' ભાગ ૧ માં અનેક જૈન અવશેષો જડે છે, ખાસ કરીને જુઓ કે પ્રતનો વધારો, પૃ. ૧૪૬–૯. રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ કૃત 'પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓ'માં શામળનાં કાવ્યોનાં નામનાં જ ઓછામાં ઓછા પંદર પુરોગામી જૈન કવિઓનાં રચેલાં જુદાં જુદાં કાવ્યોની નોંધ છે.

'પુત્રને પૂછવા ચાલીને ગયો નિશાળે શેઠ સગાળ રે. ૩.૯
ત્યારે સ્વાપણંનાં સઘળાં દૃષ્ટાંત દીકરે આપ્યાં ને કહ્યું:
શિર મળશે, આવો સમો નહિ મળે, મોહન થ્યા છે મેહેમાનરે.

બીજાનો વધ કરવો એ કરતાં આત્મવધ કરવો એ ઓછું પાપમય સમજીને કે માતપિતા પુત્રવધ કરે એ કલ્પના અસહ્ય સમજીને ભોજલનો 'સેલૈયો' જાતે 'ચાકેથી પીંડો સરવી ઉતારે' એમ પોતાનું શીશ કાપે છે, અને પોતાના સ્વાપર્ણને લઈને પોતાના નામ ઉપરથી કાવ્યને નામ આપે છે. આ પ્રમાણે અડગ ટેકપાલનનો નિશ્ચય વડીલ કરતાં બાળકમાં પ્રધાનપણે બતાવવાથી ભોજલને અકસ્માત્ વિશેષ હેતુસિદ્ધિ થાય છે.

કવિ સમક્ષ નીતિશાસ્ત્રનો પ્રશ્ન પ્રગટપણે હોય છે એવું કોઈ ન કહે. એવી જ અપ્રગટ રીતે–કદાચ સમયબળને પ્રતાપે–તુલજારામના કાવ્યમાં સ્ત્રીની કસોટી થતી હોય એવું વલણ જણાય છે. સંભવિત છે કે તુલજારામના શ્રોતાવર્ગમાં સ્ત્રીજન મુખ્યત્વે હશે. વળી પતિને બદલે વ્રતનિયમાદિ પત્ની કરે એ ભાવના એ કાળમાં દઢ થઈ હશે. સગાળપુરી (૩) માં કહે છે:–

અતિત કોય નહિ જાયે દ્વાર તાહારે ચૂકશે એની નાર્ય
વ્રત ભંગ એહેનૂં હશે; એટલે તમારૂં કારજ થશે ૬ ૩૨

જૂનાં કાવ્યોમાં માતપિતા અને પુત્ર ત્રણેને સરખું મહત્વ છે. અને તેજ કારણે તુલજારામના કાવ્યમાં અવારનવાર સગાળ તથા સીંઘલાની વાત આવે છે:

તેણે સમે તે બે જણાંને થયા અપવાસ સાત ૭.૧૦
છતાં સ્ત્રીને વારવાની, એને અટક પડયા પછી વાર્યાની વાત સંભારવાની અને ૬.૩૨માં વિષ્ણુએ ઈંદ્રને આપેલી સલાહની વાત વિચારતાં તુલજારામનું–તેના સમયનું વલણ જણાઈ જાય છે. સામાન્ય રીતે નિર્બળ ગણાતી સ્ત્રી સબળ થઈ શકે એમ બતાવવાનો કવિનો

હેતુ લાગે છે. તેની પહેલાંના કવિઓ 'પતિપત્નીનું એક જ ચંત.' એ હકીકત પર ભાર મૂકે છે તેની સાથે ચેલૈયાનો માતાપિતામાં દૃઢ વિશ્વાસ કુટુંબભાવના ઉપર પ્રકાશ નાખે છે. ઐહિક જીવનને કયી ભાવનાનું પીઠબળ છે તેની તો આ કથા છેઃ વિશિષ્ટ ઉલ્લેખની જરૂર નથી. પરંતુ આ દિવસોનું જીવન લૌકિક ભાવનાઓથી' રહિત ન હતું: સગાળ નગરસહિત અંતરિક્ષ વાસ માગે છે. હરિશ્ચંદ્રપુરી, રૂકમાંગદપુરી, સગાળપુરી એ કાવ્યનામ પાછળ રહેલી ભાવના સમાજ વ્યવસ્થાના ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ પણ સૂચક છે.

આ રીતે જે તે કવિ અનાયાસે તત્કાલીન સામાજિક સ્થિતિ ઉપર પણ પ્રકાશ નાખે છે, તથા પોતપોતાના ધર્મ અનુસાર-માનસ અનુસાર નીતિશાસ્ત્રના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છેઃ મદ્યમાંસાદિ સઘળું ઇશ્વરની 'માયા'જ ઠરે છે. ભોજલે ધર્મનો સમન્વય કરવા શ્રદ્ધા ઉપર જ સવિશેષ નેમ રાખી છે પાછળથી બધું માયારૂપ હતું એમ કહેવાને બદલે સર્વજ્ઞ શ્રી હરિ પારખું જોવા આવ્યા છે અને ભક્ત-જીવનના અભ્યાસી યુગલને પહેલેથી જ જણાઇ જાય છે. તેમ સેલૈયો પણ સમજે છે કે 'મોહન થયા છે મેહેમાનરે.' કાવ્યરસિકના અંતરને આ હકીકત અગાઉથી કહેવાઈ જાય તે ખૂંચે; પણ ભક્તિરસિકનું આથી પુરૂં સમાધાન થાય છે, આવા ઇશ્વરી પ્રસંગ સિવાય મ સાહાર જેવી વાત-પુત્રવધ જેવી વાત સંભવે જ નહિ. આવું જ્ઞાન-આવી ભક્ત હૃદયની શ્રદ્ધા મયૂરધ્વજને પણ હતી * મનુષ્યના નીતિશાસ્ત્રને-માનવ ધર્મશાસ્ત્રને એ પ્રશ્ન ચર્ચવાનો રહેનો જ નથી; અને ચર્ચે તો તેનો ઉત્તર એક જ છે. બુદ્ધિએ કર્તવ્ય બતાવ્યું તે કર્યું-તે ઘટયું.

---

* नारसिंहं विना कोऽन्यः तव पुत्रं प्रधारयेत् ॥ ४५. २३
शरीरार्द्धेन गोविन्दः प्रीयतां यज्ञनायकः ॥ ४६. ११

અર્થાત્ ભોજલના વૈશિષ્ટ્ય કરતાં હિંદુમાનસના સાતત્યનું આમાં વિશેષ દર્શન કરવું એ જ યુક્ત છે. જાનીના કાવ્યમાં ત્રણે પાત્રને આવો નિશ્ચય છે.

પણ હૃદય તો કહે છે કે:

'આવી કસણી ન દેજો કોને સ્વામી, માગૂં એ વરદાન રે.'

અંતે આ જ સુતમેધની કથાને અનુલક્ષીને રચેલો ગુરુવર્ય નરસિંહરાવનો એક શ્લોક સંભારું છું.

માગ્યું, તથાપિ વરદાન ત્હેં એ
આપ્યું ન આપ્યું-ન કથા કહે તે;
દયાળુ! ત્હેં માનવના હિતાર્થ
જે ગૂઢ રાખ્યું કયમ ખોળું હું તેહ વ્યર્થ?

સ્મરણસંહિતા ખંડ ૨, ૨૩

પ્ર. મુ. દે.

પરિશિષ્ટ પ્ર–૧ સંગ્રહનું પ્રયોજન.

(પાદટીપ પૃ. ૨)

(૧) " ગાયન સાથે 'સત્યનો બેલી ઈશ્વર ' અથવા **केलैयानुं नाटक** (ચોપેરા) છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર અમદાવાદ " આર્યોદય પ્રેસ" માં છાપ્યું સન ૧૮૮૫–સંવત ૧૯૪૧ કીંમત એક આનો. " છેવટે સોળમા પૃષ્ટ ઉપર નીચે પ્રમાણે કર્તાનો ઉલ્લેખ છે:

રચનાર ચોપેરાનો કાહાવે કાસીરામ
સર્વે જણા સુણો એનું પેથાપુર ગામ.

(૨) અમૃતાનંદકૃત અમૃતવાણી.

આ પુસ્તક હરદાસ કથાઓનો સંગ્રહ છે. પ્રિયતમાવિરહિત રાજપુત્ર કેશરીસિંહને ગુરુ આખ્યાનો કહી સંભળાવે છે. તેમાં દરેક આખ્યાનને અંતે તત્વચર્યા ગુરુ શિષ્ય વચ્ચે થાય છે. " દશેન્દ્રિયોને દમન કરવારૂપ " દશ આખ્યાનમાં દશમું આખ્યાન સગાળશાનું છે. (પૃ. ૩૪૧ થી ૩૭૨) પછી " બે જૈનમતાન્તરગત આખ્યાનો " સંભળાવે છે. હરદાસ કથાના સ્વરૂપને અનુકૂળ ગરબી, સાખી, દોહરા ચોપાઇ તેમજ વિવિધ રાગનાં ગાયનો વચ્ચે વચ્ચે આપેલાં છે. 'હરિને ચ્હાનાર હરિજનની સેવા વગર ઉદ્ધરી શકતા નથી.' તેના દૃષ્ટાંત દાખલ દાન દેવાના અખાડા કરનાર શેઠ રઘુનાથનું દૃષ્ટાંત વર્ણવ્યા બાદ 'અંગદેશના રાજા કરણ' અને 'પતિપથાનુગામિની નાગકન્યા 'ની સ્વર્ગમાં થએલી બુભૂક્ષાની વાત આપી છે. શ્રીવર પાસે મનુષ્યદેહ માગીને 'જુનાગઢથી બે યોજન દૂર બીલખા 'માં કર્ણે જન્મ લીધો તે હકીકત પછી સવિસ્તર સગાળશાની કથા આવે છે. પૃ. ૩૭૦ ઉપર ગુરુ નિદિધ્યાસનો આશય સમજાવે છે;—"મન (સુરશેન) અને વૈરાગ્ય (કુન્તિભોજ) ઉભયથી પળાતી અપરિપકવા બુદ્ધિ (પૃથા–કુંતા) દુર્વાસના (દુર્વાસામુનિ) દ્વારા જ્ઞાનાદિત્યપ્રાપ્ત-

કરણ (શ્રવણ) ને જન્મ આપનારી થઈ અને તે કર્ણ સુવર્ણ (સારા શબ્દ)ના દાને સ્વકર્મ સમાપ્ત કરી સહધર્મિણી (શ્રુતિ) સંગાથે સ્વર્ગ (મનન) ભૂમમાં સંચર્યા. બાદ નિદિધ્યાસન (સગાળશા) રૂપે અવતારાંતરને લભ્ય કરી સ્વપુત્ર (પુત્રેષણા) ચેલૈયાને વધી કારી કર્મમય ભારી દઢતા ધારી (વિત્તેષણા) વાંચ્છિત વૃત્તિને વિદારી સ્વસ્ત્રી અને ભવિષ્ય સાંસારિકસુખપ્રદાતા ગર્ભસ્થ બાળકને પણ પરહરવા પ્રવૃત્ત થયો ત્યારે પરમાત્માની ભેટ થઈ." કેશરીસિંહ શંકા દર્શાવે છે કેઃ-મેં સાંભળ્યું છે કે સંગાળશા તો એક હંસના અવતારમાંથી મનુષ્ય અવતારમાં આવ્યા હતા અને કર્ણ તો તેજ અવતારમાં મોક્ષગામી બન્યા હતા તેનું કેમ?" "સંભવિત છે વાર્તા." એમ કહી 'કોણ? શાથી? કયારે? અને કયાં બન્યું! એ મનને ડોળનારી પ્રવૃત્તિ પરહરી' દેવાનો ઉપદેશ કરે છે. એ ઉપદેશ પ્રસ્તુત સંપાદન કાર્યને માન્ય નથી એ કહેવું ન પડે. કોઈપણ કવિએ સગાળ પૂર્વાવતારે હંસ હતો એમ કહ્યું નથી. છતાં એક કાળે એવી લોકકથા હોવી જોઈએ. નહિ તો આ ઉલ્લેખ સંભવતો નથી.

'અમૃતવાણી' મારા હાથમાં આવ્યું તે અગાઉ દસ વરસ પહેલાં બીલખામાં રહેલાં મારાં મામીએ મને કહ્યું હતું કે ત્યાં એક નાનું ખંડિયેર ઘર ગામથી માઈલેક દૂર છે. ત્યાં પત્થરનો ખાંયણીઓ તથા પત્થરનું સીકું છે. એ સગાળશાહનાં છે, એમ કહે છે. વળી 'પ્રભુનો પીપળો' નામે એક વૃક્ષ છે. તેની નીચે અતીતરૂપધારી પ્રભુ બેઠેલા એમ કહે છે. કથા પ્રચારનું ક્ષેત્ર સમજવા આ હકીકતની નોંધ અત્રે કરી છે.

પરિશિષ્ટ પ્ર-ર રૂપક

(પાદટીપ પૃ ૬૫)

તે રૂપક શું હશે તે કલ્પવાનો જ આ પ્રયત્ન છે. કલાકૃતિ માત્રની તે નિપજ્યા પછી તત્વચર્ચા સંભવે છે. કલાકાર પ્રસંગ સમસ્તને ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણસમયે તત્વના સિદ્ધાંતનું સિદ્ધાંતરૂપે એને

ભાન હોતું નથી અગર હોવું જોઈએ એમ આવશ્યક નથી. કલાકૃતિનો આનંદ પીનાર સ્વભાવાનુસાર વિવેચન દરમીઆન રૂપક ઉપજાવે એ જુદી વાત છે. લોકમાનસનું ઐતિહાસિક અવલોકન કરનારને એ કલાકૃતિ તથા તે કૃતિના વિવેચનકાળે ઉપજાવેલું રૂપક બંને ઉપયોગી છે. —અમૃતાનંદે કર્ણ–સગાલની વાર્તામાંથી રૂપક ઉપજાવ્યું છે તે પરિશિષ્ટ પ્ર–૧માં નોંધ્યું છે. સ્વ. વા. મો. શાહે 'સગાળશા શેઠ અને કેલૈયો કુમાર' નામે વાર્તા લખેલી તે ઈ. સ. ૧૯૩૨માં પુસ્તકાકારે પ્રગટ થઈ છે. "સુસંસ્કાર અને ભાવનાસૃષ્ટિથી છેકજ અપરિચિત એવા એક ભિક્ષુકને મુખેથી" "સગાળશા શેઠનું ભજન સાંભળ્યું" તે વખતે લેખકે એક 'દિવ્ય ખેલ' દેખ્યો:—સગાળ તે 'સુકાળશાહ શ્રેષ્ઠિ–Prince Plenty સ્વસંતુષ્ટ પુરૂષ. એની અર્ધાંગનારૂપ રૂપાંદે–ઇચ્છા શક્તિ–વિદ્યુત (will) ના પ્રતાપે માયાપુરીમાં (વિશ્વ) વસતો શેઠ ઠગાતો નહિ. ભરપૂરતા (સગાળ)નું સત્વ ખેંચીને શક્તિ (સ્ત્રી) જે સંતાન જણે–જે 'કાર્ય' નિપજાવે–તેનું નામ કેલિ, કેલૈયો. કેલૈયો એટલે સમષ્ટિભાનવાળો પુરૂષ પોતાની અંદરની શક્તિના સ્વાભાવિક વહનં તરીકે બહારની ભલી કે બૂરી અસરથી સ્વતંત્રપણેજ જે ગતિ કરે ત્હેનું દશ્ય સ્વરૂપ; એવી ક્રિયા કે જેમાં ક્રિયા કરનારને ઉદ્યમ કે પરિશ્રમ નહિ પણ રમત કે ખેલ કે વિલાસ કરવા જેવું ભાન રહ્યા કરતું હોય. પરાયું માંસ તે બીજાનો અનુભવ; નિશાળ તે કર્મભૂમિ.–સંપાદિત કાવ્યોનો વિષય કાલાન્તરમાં પણ આકર્ષક રહ્યો છે એ જ આપણે નોંધવાનું મુખ્ય વસ્તુ છે.—'બાલમિત્ર'ના સાતમા વર્ષના પૃ ૨૫૩ ઉપર શ્રી ચંદ્રશંકર ભટ્ટની 'કેલૈયો' નામે વાર્તા છે.

પરિશિષ્ટ પ્ર–૩ વાસુ અને કનકસુંદર

(પાદટીપ પૃ. ૭૦)

(૧) લોભિઇ કૌરવ ભરથ જ લડિઇ લોભિઇ બાંધવ માંહિ ભડિ–તા.
લોભઇ કુરવ ભાઈ ભડઇ લોભઇ સાજાન રેસઉ પડઇ–સો.
લોભિ કુરવ ભારથ ભડિ લોભિ બાંધવ રેહા પડિ—ક.

(૨) કરિ વારતા ભરતારહ ભણી—તા.
કરુ ભક્તિ ભર્તારહ તણી —સો.
ભર્તા ભક્તિ કરેય —ક.

(૩) નિફ્ફલ—તા. નીષ્ફલ—સો. નીષ્ફલ—ક.

(૪) બ્રહ્મ હત્યાદિક લાગી તસ પાપ—તા.
બ્રાહ્મણ હત્યાદિક લાગિ પાપ—સો.
બ્રહ્મહત્યાદિક લાગિ પાપ—ક.

(૫) સ્વામી ઉછવ કરે વાવાહ—તા.
સામો વછલ્લ કરે વીવાહ—સો.
સાહમો વછલિ મતોષ્યુ સહુ—ક.

(૬) તેડુ વ્યવ.......ધરુ..........ભોજન કરુ—તા.
તેડિ............કરિ..................—સો.
તેડઇ............ધરઇ.........કરઇ—ક.

(૭) જોસી જંગમ આવિ કાપડી નમે લોક સવિ પગિ પડી—તા.
જોસી જોગી મલ્યા કાપડો વાંદિ મુનીવરને પાએ પડી—સો
જોસી જંગમ મિલ્યા કાપડી સાહ જિમાડિ પાએ પડી—ક.

(૮) જોઈ ચોખલીયાં ચઉવટાં—તા.
જોયાં ચુહુખંડી ચુવટાં—સો.
જોઇ ચઉખંડી ચઉવટાં—ક.

(૯). બત્રીસ લક્ષણનૂં આવિ માંસ—તા.
તું મંત્રી નહી આવિ માંસ—સો.
તઇ નહી આવઇ એ મહામાંસ—ક.

(૧૦) કાંઇ થયા ન છૂટો સાથ—તા.
કાયર થ્યા નાંવ છુટુ આજ—સો,
કાયર થયાં નવિ છૂટાઇ—ક.

(૧૨) તુહ્ય ઘરિ ધુતારા—તા.
તુઝ............—સો.
તુઝ.............ક.

(૧૩) દીઠઉ બીહામણૂં ઘણૂં રૂપ—તા.
...................બહુ...—સો.
...................બહુ ..—ક.

ઉપરાંત એ સ્થળે તારાપુરવાળી પ્રતમાં 'દડવડી' છે ત્યાં સોસાઈટીવાળી પ્રત તથા કનકસુંદર 'ચડવડી' લખે છે.

પરિશિષ્ટ પ્ર-૪ વાસુ અને નાકર
(પાદટીપ પૃ. ૭૩)

કર્ણકથામાં તેમજ કનકના રાસમાં સગાળનો નિવાસ ધર્મનગરીમાં કહ્યો છે. પરંતુ નાકર તેમજ સુરદાસ એ કંતીનગરી હોવાનું જણાવે છે. વાસુ સગાળના પિતાને લખમીધર નામ આપે છે. પણ સુરદાસ નાકર અને કનકસુંદર એને બંગાળ તરીકે ઓળખાવે છે. આવા પ્રકારના નામફેર પરથી શું સમજવું ? કોઇ પુરોગામી કર્તાનો અગર પરધર્મી આખ્યાનનો આધાર લીધો હોય તો તે ભુલાવવા અગર ન સ્વીકારવા ખાતર તથા રૂપકયોજના અર્થે કવિઓ પાત્રોનાં નામ ફેરવી નાખતા. પરંતુ એવા જ કોઈ હેતુ માત્રથી ઉપરના નામફેર થયા લાગતા નથી. 'બંગાળ' નામ કનકને નાકર-સુરદાસ તરફથી મળ્યું એમ કહેતા પહેલાં એમનો પ્રત્યક્ષ સંબંધ અન્યથા સિદ્ધ કરવો પડે. માટે સ્વાભાવિક અનુમાન એ છે કે 'સગાળ'ને મળતું 'બગાળ' નામ લોકકથામા રૂઢ થયું હતું તે સ્વીકારી પોતાના આધારરૂપ વાસુકાવ્યમાંનું લાંબુ નામ 'લખમીધર' કનકે જતું કર્યું. અને વાસુનું યોજેલું નવું અર્થસૂચક 'ધર્મનગરી' એણે સ્વીકારી લીધું.

પરિષિષ્ટ પ્ર-૫ વાસુ અને નાકર
(પાદટીપ પૃ ૭૩)

એ બે જણ ચાલિ એકઇ ચિતિ-વા. પૃ. ૨
સ્ત્રી ભરતારનૂં એકજ ચંત-ના. પૃ. ૧૨૪

સાહે માંડિઉં શત્રુકાર-વા. પૃ. ૭
તેના ચાલિ સત્તુકાર-ના. પૃ. ૧૨૫

ખડિઉ પાટી મૂંકિઉ ઠામ-વા. પૃ. ૧૨
મસ્તગ પાટી ખડિઉ ધરી-ના. પૃ. ૧૨૬

કહિ ચેલઇઉ મ લાઉ વાર-વા. પૃ. ૧૨
ચંગાવતી! તૂં વાર મ લાઇ-ના. પૃ. ૧૨૬

ઘરનું સૂત્ર કુણ રાખશે પુત્ર અમ્હ સૂનુ સંસાર-વા. પૃ. ૧૪
દીપ પાખિ જિમ દેવળ સૂનુ રે પુત્ર વિના સંસાર
કુંઅર રાખસિ ઘરસૂત્ર-ના. પૃ. ૧૨૭

કુંયર વધિઉ ભણિઉ જય રામ-વા. પૃ. ૧૩
મસ્તગ ત્રૂટું હરિ સહુ ભણૂં-ના. પૃ. ૧૨૭

આગિ ઋખિમાગદ હરિચંદ તે સાતિ નમ્યા છિ ગોવ્યંદ-વા. પૃ.૮
ઋખિમાગદ હરિચંદ હ નામ તેહ જમલિ મુઝ દેયો ઠામ-વા. પૃ.૧૬
હરિચંદનિ રૂકમાંગદ નિ સેઠ સગાલ સાહ નમિ તુ રે.-ના. પૃ. ૧૨૭

નોંધવા જેવું એ છે જે વાસુના આધારે રચાએલા સગાળશાહ રાસ તથા જાનીકૃત સગાળચરિત્ર સિવાયનાં પાછળથી રચાએલાં કાવ્યોમાં આ ભાષા સામ્યમાં આવતા વિચારનો ઉલ્લેખ નથી. ફક્ત તુલજારામના કાવ્યમાં 'બોલા જય રામ' આવે છે. મૂળ કાવ્યના શૈવ અવશેષો ભુંસાતા જવાની સાથે એની અનુગામી કવિઓ ઉપરની અન્યથા અસર

પણ ઓછી થઈ. શૈવ પક્ષપાતને, કારણે જ એ મૂળ કાવ્ય વીસારે પડવા માંડયું હોય તો અસંભવિત નથી.

પરિશિષ્ટ પ્ર-૬ વાસુ અને નાકર

(પાદટીપ ,પૃ. ૭૪)

કર્ણકથામાં કાપડી એ પત્નીને કહે છેઃ ' તેડિ આવુ અતિથ ધહિ '. સગાળ જાય છે અને' જોગીને ઉંચકવા ભોઈને બોલાવે છે. પરંતુ ભોઈ પાછા ફર્યા અને સાહ વિમાસણમાં પડયો કે તરત

તા મ કરુ
ચિંતા મ કરુ } ચંગાવતી ભણિ, કરેશ કાપડી શિર આપણી.

ચંગાવતી ઘેરથી કયારે આવી ?'કે પછી પુરોગામી કાવ્યમાં સ્ત્રી ભરથાર સાથે અતિથિશોધમાં નીકળ્યાં હતાં ?

વળી સગાળપુરી (૧) માં કહે છે કે

ભણિ ચંગાવતી વાર મ લાઉ નીસાલિ બોલાવવા જાઉ. ના૦
વહાલા થાઓની માહારા નાથ રે ! રે લાઓ ગીઓ છે
નીશાલીઆની સાથ રે.—સુ૦

પરંતુ વેશધારી બ્રાહ્મણની બદસલાહનો ઉત્તર આપીને તરત
મસ્તગ પાટી ખડિઉ ધરી કુંઅર પલાયુ વેગિ કરી
કુંઅર આવતુ દીઠુ તાત મન માંહ વિમાસિ માત.

તારિ કુંઅર બોલૂં ચેલૈઉ માત ! તાત ! તમિ કાં રુઉ ? એટલે કે સગાળ હજી ઘેર જ છે ને બ્રાહ્મણની વાત સાંભળી પુત્ર આફુરો ઘેર આવે છે. વાસુના કાવ્યમાં તો બ્રાહ્મણ ચેલૈયાને છેતરવા પ્રયત્ન કરે છે તે બાદ પિતા નિશાળે પહોંચે છે. આ વૈષમ્ય પણ સૂચક છે.

પરિશિષ્ટ ક્ર-૭-સુરદાસ

(પાદટીપ પૃ. ૭૬)

સુરદાસ	નાકર
કરણ! કહિ તિં કિધુ ઉપગાર.	કંઇ તેં કીધુ પરઉપગાર
કનક ન લીધૂં એકિ રતી	આપૂં કનક; ન લીધૂં રતી
ક્ષુધાંરથી હૂં ભૂખ્યુ અપાર	કિહિ જતી ભૂખુ રે અપાર
કરિ કરી દેખાડૂં દ્વાર	કરિ કરી દેખાડૂં દ્વાર.
અમૃતના આવ્યા ઊડકાર	આવુ ઓડકાર અમ્રતતણુ
બંગાલનુ સુત સૃગાલ શ્રેષ્ઠિ	બુદ્ધિવંત હુઉ સાહ બંગાલ
તેહનિં ચેલૈઉ ઊપનુ પેટિ	તેહનુ પુત્ર હુઉ રે સગાલ
સૃગાલની સ્ત્રી ચંગાવતી	તેહની સ્ત્રી ચંગાવતી
ચેલૈયાની માતા મહાસતી	આવા સંતોખિ તે જતી
પતની પતનું એકજ મન્ન	તેહ તણુ ચેલૈઉ તન
ચતુર ચેલૈઉ તેહનુ તન્ન	ધરિ ધરણી છિ ધરનૂં ધન
× × ×	× × ×
	સ્ત્રી ભરતારનૂં એક જ ચંત
	પુત્ર પનુતુ તે પૂનવંત
જતી જમાડયૂ હૂંઇ જેહ...	જતી જમાડીનિ તે જમિ
	ત્રહુ જણ વર દેહી દમિ
ખંડખંડ તેહની ચાલી ખ્યાત	તેહની નવ ખંડ ચાલી ખ્યાત
તેહનિં વખાણિ વૈકુંઠનાથ	તેહનિ વિખાણિ વૈકુંઠનાથ
× × ×	× × ×
મ ઊધડસ્યુ એક લગાર	મા ઊધાડસુ એક લગાર
× × ×	× × ×
સાહાસિક ત્રણિ સત છાંડશિઇ	સાસિક ત્રહુનિ લંધન પડિ
સત્યવાદી સહાસીક રે	

પરિશિષ્ટ પ્ર—૮.

જાનીકૃત સગાળ ચરિત્રના કથાંપરિચયની નોંધો (૧–૧૦).

૧. આથી જુદી રીતે વાસુકાવ્યમાં (ને તેથી કનકકાવ્યમાં) નારદપ્રવેશ આવે છે.

૨. સુરદાસ અને નાકર તથા તુલજારામનાં કાવ્યોમાં આ પ્રસંગો કર્ણજીવનમાં મુખ્યત્વે વર્ણવ્યા છે. પણ કર્ણજન્મ આદિનું લંબાણથી વર્ણન કરનાર જાનીએ વિષયનિર્દેશના આ ઉલ્લેખમાત્રથી સંતોષ માન્યો છે. કથાકૌશલ્યની એ ખામી હોય એમ 'અન્ય કથા-ભાગ જોતાં લાગતું નથી. પોતાનું કૌશલ્ય બીજી જ બાબતોમાં બતાવવું જાનીએ યુક્ત ગણ્યું હોય. એના સમયમાં વપરાતી નહિ, ને તેથી 'ગુજર ભાષા' નામને પાત્ર નહિ, એવી બોલીની આ વિષય-નિર્દેશવાળી કોઈ પોથીની કથાનો એણે મનસ્વી વિસ્તાર કર્યો હોવો જોઈએ. નાકર આદિની પૂર્વેની કર્ણચરિત્રયુકત સગાળકથા એ હોય એવું અનુમાન થાય છે.

૩. જુઓ 'સાહિત્યપરંપરા,'–વાસુ અને નાકર સંબંધી પરિશિષ્ટ પ્ર—૫.

૪. આ પ્રસંગને બદલે જુઓ અનાજફેરીનો પ્રસંગ–સગાળપુરી (૨) તથા તુલજારામનું કાવ્ય.

૪–ક. સગાળપુરી (૨) માં વરયાચના પ્રસંગે 'શ્રી રણછોડ' નો ઉલ્લેખ છે.

૫. જુઓ, વાસુકાવ્યમાં ઇંદ્રની ઈર્ષા તથા કનકકાવ્યમાં 'દેવ'ની શંકા. બીજાં કેટલાંક કાવ્યોમાં શિવ અથવા વિષ્ણુ આપઇચ્છાએ કે શંકાનિવારણાર્થે કસોટી કરે છે. જાનીના કાવ્યમાં આ સબંધે કાંઇ અસ્પષ્ટતા–વિષમતા જણાય છે. (જુઓ ૧૪. ૧૦; ૧૫. ૧–૮. વિ.

૧૬. ૪-૫.) આ ક્ષતિ લહીઓઓની નહિ, પણ રચનારની છે-જો કે સ્વેચ્છાએ કસોટી કરી, પાર્વતીને નિજદાસનું ધૈર્ય બતાવવામાં મદદે આવેલા ઇંદ્રને પણ સાથે સાથે તે બતાવે છે, એમ અર્થ તો ઘટાવી શકાય છે.

૫-૬. 'તમને ઇચ્છે ઘણું માહારી નાર.' સગાળપુરી (૨) ક. ૪-૬

૬. સરખાવો, સગાળપુરી (૧) કડવૂં ૭. ૩

૭. સરખાવો, 'હું. સ્રી, પુત્ર, આરોગી. ત્રણ.' કૂદજી, પૃ. ૯૫ પં. ૨૬ તથા સગાળપુરી (૧) કડવૂં ૩. ૧

૮ જાનીનો અવધૂત કોઢી નથી. 'આમિષની ઇચ્છાં થઇ.' એવું અતિથિ કહે છે. કોઢીનું બીભત્સ ચિત્ર કવિને અરુચિકર લાગ્યું હશે? અથવા શું બીજા કવિઓએ સ્વધર્મ-શ્રોતાધર્મ સાથે કથાનો સવિશેષ સમન્વય સાધવા અવધૂતને કોઢી બનાવ્યો હશે? (જુઓ, પાદ ટીપ, કથામૂલવિચાર, પૃ. ૫૧) ને જાની મૂળ કથાની વધુ નજીક રહ્યો હશે? વાસુ-કનકનો 'કાપડી' **कापालिक** પણ અબધૂત છે.

[તામિલ કથામાં ભૈરવ કોઢી નથી. નામદેવનો અતીત કોઢી છે.]

૮-૯. પુત્ર નિશાળે ગયો છે એવું સૂચન પણ જાનીએ કર્યું નથી. પુત્રને પાંચ વરસનો બનાવી ઘેર રાખીને મધ્યકાલીન ગૂજરાતી જીવનના એક સ્વભાવચિત્રથી કવિએ આપણને વંચિત રાખ્યો છે. નિશાળનું તથા નિશાળેથી પાછા ફરતા બાળકનું ચિત્ર નાકરાદિમાં છે. આ પ્રસંગનું ભાષાસામ્ય ટાંકી અનુપલબ્ધ કાવ્યમાં એ હોવું જોઇએ, એમ મેં સૂચવ્યું છે. જાનીના પુરોગામી આધારમાં એ ન હોય એમ સંભવે છે-જો કે આંડણા ગીતમાં બાળક શું ભણ્યો હતો તે જાની કહે છે. એટલે કે અનુપલબ્ધ કાવ્યની પણ અનેક આવૃત્તિ થઈ હોવી જોઇએ.

[મહારાષ્ટ્રની કથામાં નિશાળનો ઉલ્લેખ નથી પણ તામિલ કથામાં છે.]

૯ જુઓ, વાસુ. પૃ. ૧૧.-૧૨ કનક કાવ્ય પૃ. ૪૩. ૨૭. સગાળપુરી (૨) ક. ૭. ૪, તુલજારામ પૃ. ૧૦. ૪.

૧૦ જુઓ, સગાળપુરી (૨) ક. ૭. ૩, તુલજારામ પૃ. ૧૬૫. ક. ૧૦.

જાનીની કાવ્યરચના કૂઢજી ' જેટલી વાસુનાકરથી સ્વતંત્ર નથી, એ ઉપરના ઉલ્લેખોથી જણાશે. છતાં વૈષ્ણવ જાનીનું આધારભૂત કાવ્ય નાકરનું સગાળપુરી નથી. તેમ હોય તો નાકર કાવ્ય પેઠે નહિ જેવો એકાદ જ શૈવ ઉલ્લેખ સગાળચરિત્રમાં હોવો જોઈતો હતો. તો પણ નાકરકાવ્ય અથવા તેને મળતી કથા તેની જાણ બ્હાર નહિ હોય એવું ઉપર દર્શાવેલા ઉલ્લેખો સૂચવે છે. સંવત્ ૧૭૦૮ માં જાનીના કાવ્યની રચના થઈ તે પહેલાં અર્થાત્ નાકરના કવનકાળ દરમીઆન, કદાચ તેને જ હાથે, સગાળપુરી (૨) ના ઉપલબ્ધ સ્વરૂપનો મુખ્ય ભાગ લખાઈને પ્રચાર પામી ચૂકયો હશે. પ્રતસાલ વિનાની સુરદાસ કાવ્યની પાછળથી મળેલી પ્રતમાં અવતાર વર્ણન છે. એ પ્રત વાપરનાર કથાકારને નાકરકૃત વિસ્તૃત આવૃત્તિની કોઇ પ્રતમાંથી સૂચન કાં ન મળ્યું હોય? પણ સગાળપુરી (૨) ની પ્રત-૭-क માં અવતાર વર્ણન નથી. વળી કવિનામ વાળી કડી તેમાં નથી. એટલે એકંદરે સગાળપુરી (૨) નું કર્તૃત્વ સંદિગ્ધ જ રહે છે. તેની મળેલી પ્રત સં. ૧૯૧૫ જેટલી આધુનિક છે. સગાળપુરી (૨) ના કથાભાગોને મળતું સ્વરૂપ કથાએ જાનીના સમયે પ્રાપ્ત કરેલું એટલું જ કહી શકાય એમ છે.—કોણે કોનામાંથી શું લીધું એ નક્કી કરવાનો આ સરખામણીનો હેતુ નથી. મધ્યકાલીન કવિસંઘના માનસનો એક, વિપુલ, અંતર્ગત સ્થાનિક અને વ્યક્તિગત ભેદવાળો પણ અભિન્ન એવો પ્રવાહ ઉદરપોષણ કરતાં છતાં લોકહિતાર્થે વહેતો હતો; તેનું દર્શન માત્ર આ સરખામણીમાંથી કરવું યુક્ત છે.

સગાળશા આખ્યાન

વાસુકૃત

કર્ણકથા

પ્રથમ ગણપતિ વીનવૂં, સરશતિ લાગૂં પાય.
કર્ણકથા હૂં વાનવૂં, જુઉ મતિ આપુ માય.
કુંતાકુંયર જનમીઉ સૂરિજસુત અહિનાણુ.
તાસ કથા કવિ, સાંભલિ, તસ જીવૂં પ્રમાણુ.
બ્રહ્માશુત નારદ કહિ અનેક ધર્મના ભેદ.
કર્ણકથા જે સંભલિ, તે પાપ હૂઇ પરખેદ.
સવા ભાર શોવર્ણુ દીઇ નિતમેવ એક વાર.
કલિ માંહિ કો દીસિ નહીં કર્ણ સમુ દાતાર.
કર્ણ ભણિ, "મિંઇ પામીઉં કનકમંદિર સ્વર્ગ્રઠામિ."
જઈ જગંનાથનિ વીનવ્યાઃ ખુધા પાડિ મુઝ કામ.
"જે દીધૂં તે પામીઇ. કર્ણ ! વિમાસી જોય.
ઉત્તમ અન્ન દીધૂં નહીં, જેહ વિણુ તૃપતિ ન હોય.
અતીથ આવિ જુ ખુધારથી, તિંઇ આંગલિ દીધુ ઉપદેશ?
તે લેઈ મેહલિઉ મુખિંઇ; ભોજન નૃપતિ ! પામેસિ."
કર્ણ કર જોડી કહિઇ; "માગુ એક પસાય.
એક વાર અવતાર દેય, જિમ દીઉં અંન્ન પ્રવાહ."
સ્વર્ગ્રહુંતુ કર્ણ સંચરિઈ, જોય તિ બુધિ વિમાસિ.
ભૂપતિકુલિ જુઉં અવંતરું તેં હઊ જુધ પ્રકાસ.[1]
ધન સંખ્યા નવિ પામીઇ, વસિઇ તે ઊત્તમ ઠામિ,
અપૂત્રા જુ વિવહારીઉ સાહ લખમીધર નામ

---

1. તે હઊ ધ પ્રકાશ. I. તેહજ બુધિ પ્રકાશ

ચુપઇ ૦

ગણપતિ શરસતિ કરું ય પ્રણામ. કહું કથા ધર્મનગરી ઠામ.
સ્વર્ગથકુ તે કર્ણે સાંચરિ; વિવહારિયા પેટિ અવતરે.
જાયઉ પૂત્ર. ઘરિ હૂઉ ઉછાહ. નામ ધરિઉં તે સગાલ જ સાહ.
પાંચ સાત વરસ જવ થઉ, ભણિઉ ગણિઉ પૂત્ર પરણાવીઉ. ૦
સમોવડિ કંન્યા જોઈ સતી લેઈ પરણાવ્યુ ચંગાવતી.
ધન લખમી વેચય[1] વાવરિઇ. રાજરૂધ સુખક્રીડા કરિ.
એ બે જણ ચાલિ એકઇ ચિંતિઃ કાયા જૂજૂઈ, એકજ જંત.
લક્ષણ બત્રીસ રૂપ સચિત્ર કુંયર ચેલીઉ[2] જણિઉ પૂત્ર.
તુ નારદ રુખિ આવ્યા જિસિંઇ, મંત્રી મર્મવાત પૂછિ તિસિંઇ.
આસણ બયસણ મેહલ્યા સાહિ, દેઈ પ્રદક્ષિણા લાગુ પાય.

દૂહા

કર જોડી સાહ વીનવિઇ, "સાંભલજો, ઋષિસાર!
જે જેણી પરિ પૂછીઇ, તે તિમ કહુ વિચાર."
વિપ્ર સાંનધિ બયસારીઈ, દૂઇ¹ તે જાણ સુજાણ.
કર્મ શરાડિ જો ચડિ, તુ બ્રામ્હણ પ્રમાણ.
કાષ્ટ પાષાણ ઘડી કરી દેઉલ માંડિવા જોય.
બ્રાહ્મણ વચન પ્રતિષ્ઠીઇ પ્રત્યા પૂરિ સોય.

ચુપઇ

"સાંભલિ, સાહ! ઋષિસ્વર ભણઇ, કહુ નિ, કવણ કાજ તમ્હ તણિઇ!
અનેક ધરમના મારગ લહું, જઉ પૂછઉં તે ઊતર કહું."
મંત્રી ભણિ; રૂષીશ્વર! સુણું, વેદશાસ્ત્ર ગુણ જાણુ ઘણું.
ઉતપતિ વ્યાપતિ અક્ષર લહું,² ધર્મ પાપ મૂલ ઉતપતિ કહૂં.

પાદટીપમાં ગુજરાતી અંકથી દર્શાવેલા પાઠ પ્રત ૧ ના છે, અને અંગ્રેજી અંકથી દર્શાવેલા ૧–૬ ના છે. ૧. હુઉ. ૨. જો પૂછિઉ તે ઊતર કહુ. 1 વેચિ. 2. ચેલઈઉ.

દૂહો

માહારુખિ વલતું ઇમ ભણિ, કહું કથારસ હીર.
લોભિઇં પાપમૂલ ઊપજિઇં સાંભલિ. સાહ શધીર.

ચુપઈ

લોભિઇં મૂલ ઊપજિ પાપ, લોભિઇં બેટઉ મરાવિ બાપ
લોભિઇં કૌરવ ભરથ જ લડિઇ, લોભિઇ બાંધવ માંહિ ભડિ,
લોભિઇ ભૂપતિ વાધઇ બેશ, લોભિ સગાં સણીજાં રેશ.
લોભિઇં માયબાપ પરિહરિઇ, લોભિ સૂખ સાસરિ જઈ ધરિ[1].
લોભિ લક્ષ ઊઠાડિ વાટ; મારિ અબલા, બંભણ, ભાટ.
લોભિ કૂડ કપટજ કરિ, લોભિ વિપ્ર પાપ જ ધરિ.
લોભિઇં સ્ત્રીગમન જ કરિ, લોભિ નારિ નીચ ઘરિ વરિ.
લોભિ પિતા પાપ નવિ બીહિઃ લઘુ કંન્યા વર પોઢા દીઇ;
લોભિ કંન્યાવિક્રય કરિ, લેઈ દ્રવ્ય નિ ઘરિ વાવરિઇ.
લોભિં મીત્ર[2] વિરોધિં કિરિ લોભિં સગાં થયા ભુંડી પરિ.
લોભિ ધણૂં ધણેરૂં થાય, લોભિઇં નિંદા કરી પાપિં ભરાય.
લોભે કુમારગિ સાંચરિ, લોભિ ધર્મ ધ્યાંન નવિ કરિ.
લોભિ શર ઊપાએ શૂલ, લોભ કહીઈ પાપનૂં મૂલ."
સેઠિ ભણિ, " મ મ કહિસૂ ઘણૂં, પાપ વાત નિવ શ્રવણે શણૂં.
સત્ય વચન અક્ષર કહું સાર, ધર્મમૂલનું કહું વિચાર."

દૂહા

માહાઋષિ વલતું ઇમ ભણિ, " કહું કથારસ હીર.
દયાઇં ધર્મમૂલ ઊપજિ, સાંભલિ સાહ શધીર.

---

૧. લોભિઇ સખર સાસ ધરિ.

૨. મંત્ર.

1 બાંધવ રેહા પડિ.

૨,

જે પુરુષિં વિરોધિં અસ્ત્રી ફિરિઈ શરિ શૂલી શાહી અવતરિ.
વંનિ વસિ, કરિ ફેતૂકાર, તેણી પાપિણીઈ દૂહવિઉ ભરતાર.
પુરુષ વંચી જે અસ્ત્રી ખાઈ, તે નારી ગિરોલી[5] થાય;
મલ માખીનુ કરે આહાર, તેણી પાપિણીઇ વંચિઉ ભરતાર.
ભરતાર તણી જે પૂંઠિ જોઈ તે નારી રાશભનાસો હોય.
પૂંઠિ ભાર જવ ઊતરિ, દાસિ ચાંઢાં, વાયસ ખોતરિ.
ભરતાર તણૂં કહિઉં જે નવિ કરિ, તે સ્ત્રી સ્વાનિયોનિ અવતરિ.
સાસુ સસરા ન માન્યા જેઠ, તે નરગે ભરતી હેઠિ પેટ.[1]
ભરતાર તણી ભગતિ જે કરિઇં; તે સ્ત્રી ત્રણિ પક્ષ ઊધરિ.[1]
પતિવ્રતા ધર્મ જે નારી આદરિ, તે નારિ સ્વંગ્રિ સાંચરિ;
સતી ભણી સ્વામી લે સાથ; તેહની દેવતા જાણિ વાત,
મઝ વાતિ જો સંખ્યા કહુ તેહના પુનિનુ પાર ન લહું."
ચંગાવતી સતી ઇમ ભણિ, "હૂં ચાલૂં ચિત્ત સ્વામી તણિ.
પુણ્ય પુરુષ તણી જો લોપું લીહ તુ, ઋષીશ્વર, સાખી સીહ."
બેહુ જણે વાત પૂછી તેણિ ઠાય, તવ ચેલીઉ લાગુ પાય.
[2]તમ્હે સવિકેહની કરુ સાર, પુત્રધર્મનુ કહુ વિચાર."
"રે લઘુ ચેલીયા, ધર્મ આચરે.[2] માત પિતા કહિ તિમ કરે.
પિતા તણી મ લોપે લીહ, માત કહિ તે માને સીહ.
તાતવચન લોપિ દીકરુ, અરહૂ બોલાવુ જાઇ પરહૂ,
પિતા તણૂં કહિઉં નવિ કરિ, તે પાપી નરગિ સાંચરિ.
મા દૂહવી જે તીરથ જાઇ તેહની જાત્રા નિફલ થાય.
'માતા દૂહવી આવિ જેહ,' ગંગા ભણિ, 'નવિ તારૂં તેહ.'
જે નર માતપિતા પરિહરિ અનિ સાસરિ જઈ ઉધરિ,
વૃધકાલિ જે મેહલિ માયબાપ, બ્રમ્હહત્યાદિક લાગિ તસ પાપ.
દસ માસ ઊયરિ જેણિ ધર્યા, દેઇ પયોહર પોઢા કર્યા,

૧ ઊધર્યા. ૨ સાચવે

5 ગહિરૂલો 1 તે નરગિ પડંતી સ્રી નેઠ 2 તુમ્હે સવકિની કરુ છુ સાર

મલમૂત્ર જ ધોણીં સદાય, તે પાપી જે દૂહવિ માય.
માતપિતાભગતિ જે કરિ; કુલ એકોત્તર સુ ઉધરિ,
અખિમ અયોગ્ય થ્યા પાલિ જેહ અડસઠિ તીરથ કીધાં તેણિ.
કિહાં કથન જે હીયડિ ધરિ". તવ ચેલીઉ પ્રતજ્ઞા કરિ.
"માતપિતાની લોપું લીહ, તુ શ્રાપે ઉગમતે દીહ."
કહી નારદ ચાલ્યા તેણીવાર. સાહે માંડિઉં શત્તૂકાર.
ધર્મધજા ભૂજ માંડિઉ કર્ણ, પોષે અંન્ન અઢારિ વર્ણ.
અન્ન દેવાનુ કરિ ઊપાય, [1]ચિહુંદિશે નિહુંત્રણા જાય.
[2]સ્વામી ઉછવ કરે વાવાહ, વિપ્ર સંન્યાસી દીઇ પ્રવાહ.
તેહુ વ્યવસાઇઆ વાણીયા પરદેસી પોટલીયા ઘણા.
માર્ગિ જાતાં બાહિં ધરુ. જે ભૂખ્ખા તે ભોજન કરુ.'
પ્રીતિ ભણી આંવિ પરહૂણા; અણઉલખ્ખીતા દીસિ ઘણા.
કો કહિ, માહિનશ કિટલા શત્રુકારે પરથવી મિલ્યા.
એક વેગલા આવિ વદેશ જતી શતી જોગી દરવેશ;[3]
પાર ન જાણૂં પંખી તણા, ચારણ ભાટ નર્ગરી ઘણા.
ગાએણ, ગંધરવ, જિનશાશની, આવિ માહાતમ માહાજન ભણી.
સંન્યાસી સતી નહિ મણા સયંપાકી બ્રાહ્મણ ત્યહાં ઘણા.[૧]
જોસી જંગમ આવિ કાપડી. નમિ લોક સવિ પગિ પડી,
ખટ દરશણ સમ ચીંતાંવ, સાહ સવે જમાડિ જમિ.
મુહિ ન ભાવિ ભૂખ્ખા પેટિ, ઇછાભોજન પૂરિ શેઠિ.
અન્ન, પકવાન, ધાન, સાલણા, જે ભાવિ તે ઓસિ ઘણા.
શત્રૂકારિ જમિ બહુ જણા. કોરાં અંન સપાકાં[4] ઘણા.
દૂધ ઘૃત ખાંડ આલીઈ. જે માગિ તે આણી આપીઇ.

---

૧ સંન્યાસી મશવારો જખિમણા સિપાકો બ્રામ્હણ અતિ ઘણા.

1 ચહુદસિ નુહુત્રાં જાય

2 સાંમી વછલ્લ કરિ વીવાહ પૂજિ તુલસી નીલુ હ

3 પરદેશ 4 સયંપાકી ઘણા.

જે પુરુષિં વિરોધિં અસ્ત્રી ફિરિઈ શરિ શૂલી શાહી અવતરિ.
વંનિ વસિ, કરિ કૈતુકાર, તેણી પાપિણીઈ દૂહવિશ ભરતાર.
પુરુષ વંચી જે અસ્ત્રી ખાઈ, તે નારી ગિરોલી[5] થાય;
મલ માખીનુ કરે આહાર, તેણી પાપિણીઇ વંચિઉ ભરતાર.
ભરતાર તણી જે પૂંઠિ જોઈ તે નારી રાશભનારો હોય.
પૂંઠિ ભાર જવ ઊતરિ, દીસિ ચાંદાં, વાયસ ખોતરિં.
ભરતાર તણૂં કહિઉં જે નવિ કરિ, તે સ્ત્રી સ્વાનિયોનિ અવતરિ.
સાસુ સસરા ન માન્યા જેઠ, તે નરગે ભરતી હેડિ પેટ.[1]
ભરતાર તણી ભગતિ જે કરિઈ; તે સ્ત્રી ત્રણિ પક્ષ ઊધરિ.[૧]
પતિવ્રતા ધર્મ જે નારી આદરિ, તે નારિ સ્વર્ગિ સાંચરિ;
સતી ભણી સ્વામી લે સાથ; તેહની દેવૃતા જાણિ વાત,
મઝ વાતિ જો સંખ્ખા કહુ તેહના પુનિનુ પાર ન લહું."
ચંગાવતી સતી ઇમ ભણિ, "હૂં ચાલૂં ચિત્ત સ્વામી તણિ.
પુણ્ય પુરુષ તણી જો લોપું લીહ તુ, ઋષીશ્વર, સાખી સીહ."
એહુ જણે વાત પૂછી તેણિ ઠાય, તવ ચેલીઉ લાગુ પાય.
[૨]તમ્હે સવિકેહની કરુ સાર, પુત્રધર્મનુ કહુ વિચાર."
"રે લઘુ ચેલીયા, ધર્મ આચરે.[૨] માત પિતા કહિ તિમ કરે.
પિતા તણી મ લોપે લીહ, માત કહિ તે માને સીહ.
તાતવચન લોપિ દીકરુ, અરહૂ બોલાવુ જાઇ પરહૂ,
પિતા તણૂં કહિઉં નવિ કરિ, તે પાપી નરગિ સાંચરિ.
મા દૂહવી જે તીરથ જાઇ તેહની જાત્રા નિફલ થાય.
'માતા દૂહવી આવિ જેહ,' ગંગા ભણિ, 'નવિ તારૂં તેહ.'
જે નર માતપિતા પરિહરિ અનિ સાસરિ જઈ ઉધરિ,
વૃધકાલિ જે મેહલિ માયબાપ, બ્રમ્હહત્યાદિક લાગિ તસ પાપ.
દસ માસ ઊયરિ જેણિ ધર્યા, દેઇ પયોહર પોઢા કર્યા,

૧ ઊધર્યા. ૨ સાચવે
5 ગહિરૂલો 1 તે નરગિ પડંતી સ્ત્રી નેઠ 2 તુમ્હે સવકિની કરુ છુ સાર

મલમૂત્ર જ ધોઈ સદાય, તે પાપી જે દૂહવિ માય.
માતપિતાભગતિ જે કરિ; કુલ એકોત્તર સુ ઉધરિ,
અખિમ અયોગ્ય થ્યા પાલિ જેહ અડસઠિ તીરથ કીધાં તેણિ.
કિહાં કથન જે હીયડિ ધરિ". તવ ચેબીઉ પ્રતજ્ઞા કરિ.
"માતપિતાની લોપું લીહ, તુ શ્રાપે ઉગમતે દીહ."
કહી નારદ ચાલ્યા તેણીથાર. સાહે માંડિઉં શત્રૂકાર.
ધર્મધજા ભૂજ માંડિઉ કર્ણ, પોષે અંન્ન અઢારિ વર્ણ.
અન્ન દેવાનુ કરિ ઉપાય, [1]ચિહુંદિશે નિહુંત્રણા જાય.
[2]સ્વામી ઉછવ કરે વાવાહ, વિપ્ર સંન્યાસી દીઇ પ્રવાહ.
તેહુ વ્યવસાઇઆ વાણીયા પરદેસી પોટલીયા ઘણા.
મારગિ જાતાં બાહિં ધરુ. જે ભૂખ્ખા તે ભોજન કરુ.'
પ્રીતિ ભણી આવિ પરહૂણા; અણઉલખીતા દીસિ ઘણા.
કો કહિ, માહિનશ કિટલા શત્રુકારે પરથવી મિલ્લા.
એક વેગલા આવિ વદેશ જતી શતી જોગી દરવેશ;[3]
પાર ન જાણૂં પંખી તણા, ચારણ ભાટ નર્ગરી ઘણા.
ગાએણ, ગંધરવ, જિનશાશની, આવિ માહાતમ માહાજન ભણી.
સંન્યાસી સતી નહિ મણા સયંપાકી બ્રાહ્મણ ત્યહાં ઘણા.[1]
જોસી જંગમ આવિ કાપડી. નમિ લોક સંવિ પગિ પડી,
ખટ દરશણ સમ ચીંતાવ, સાહ સવે જમાડિ જમિ.
સુહિ ન ભાવિ ભૂખ્ખા પેટિ. ઇચ્છાભોજન પૂરિ શેઠિ.
અન્ન, પકવાન, ધાન, સાલણા, જે ભાવિ તે ઓસિ ઘણા.
શત્રૂકારિ જમિ બહુ જણા. કોરાં અંન સપાકાં[4] ઘણા.
દૂધ ધ્રુત ખાંડ આલીઇ. જે માગિ તે આણી આપીઇ.

---

૧ સન્યાસી મશવાશો જખિમણા સિપાકી બ્રામ્હણ અતિ ઘણા.

1 ચહુદસિ નુહુત્રાં જાય

2 સાંમી વછલ્લ કરિ વીવાહ પૂજિ તુલસી નીહુ હ

3 પરદેશ 4 સયંપાકી ઘણા.

પરધલ અંન અપૂરવ દીધ, અતીથ અભ્યાગત પાઈ પીધ.
ધર્મતણી ન લોપિ લીહ, વર્તિ પુણ્ય રાતિ નઈ દીહ.
તુ નારદ સ્વર્ગ લોકે ગયઉ. ઇંદ્રસભા જઈ ઊભૂ રહિઉ,
'કહુ ઉપદેશ આગમ જાણીઉ. ઇંદ્રાસન લેશે વાણીઉ'.
ઇંદ્ર બીહૂં ઉભૂં કરિ તેણિ વાર, "આજ અમ્હારિ કરિ કો સાર.
એ સગાલસાહનિ જે ચૂકવિ નહીંતરિ અમ્હ આસ મૂકવે."
નારદ ભણિ, "ન ઊગિ સૂર, જમના ગંગા બહુ ખૂટિ પૂરિ,
હૂં છાંડિ જુ એ આશ્રમ,[૧] તુ સત્ય ખૂટિ સાહનૂં ધર્મ.
આગિ ઋખિમાગદ હરિચંદ તે સાતિ નમ્યા છિ ગોવ્યંદ.[6]
અંત્ર[1] ભણિ, "ઈશ્વર! અવધારિ, એ હવુ ભુ, તહ્મારી સાર."
તવ ઊઠયા તેણી વાર[2], પુહુતા મનુષિ-લોક મઝારિ.
ભૂખ્ખા ભણી જિહાં પડિ સાદ, ઈશ્વર જઈ બયઠા પ્રસાદિ.
માઘ માસ રિતિ શીત મૂઝારિ વરશિ મેહ, ન ખંચિ ધાર;
માહા[3] અરિષ્ટ માંડિઊ સહી, લોક કહિનિ ધરિ ન સકિ જઈ.
અતિથ કોય નવિ આંગણ ચઢિ[૨], પાલિ પ્રત્યગ્ના, લંઘન કરિ.
લંઘન સાત થઈ તેણિ સમિ, ત્રિહુ માંહિ કો ન પહિલૂં જિમઈ.
ચંગાવતી ભણિ, "સાહ! સણુ. ભૂખિઊં કુંયર ઘણૂં આપણુ.
એહ બાલકની ચિંતા કરી જોજઊ જાચક નગરી ફિરી.
તતખિણ સાહ ચાલિઉ તેણીવાર. હુ હુ વાય, ઝડિ કરિ અપાર.
તાઢિ ભૂખ તરસ વીસરી, બાહરિ કોઇ ન સકિ નીસરી.
સોધિ દેઊલ મઢ ગોમટાં, જોઈ ચોખલીયાં ચઉવટાં[4]
'કો ભૂખિઊ' કરિ ઇમ સાદ. સાહ પૂહતો તેણિ પ્રસાદિ.
દેઊલ માહિ દીઠઉ કાપડી, સૂંડિઊ સેઠિ ગયુ દડવડી.[5]
શ્રદ્ધા ભાવ ધરી મન માંહિ દેઈ પ્રદક્ષણા લાગુ પાય.

૧ હૂં ત્રૂટ્ટિ જો એ આશ્રમ ૨ ચડી
1 ઈંદ્ર 2 તુ સંકર ઉઠા તેણિવાર 3 અરષ્ટ સવ માંહુ સહી
4 સોધ્યા દેઉલ ગઢ ગોમટા જોયાં ચુહુખડી ચુવટાં 5 ચડવડી
6 આગિ રખમાંગદ હરિચંદ તે સત્ય ન પડયા ગોવ્યંદ.

અતીથ ભલુ. પણિ અસૂગ અપાર. જાણે અશૂચિ તણુ સંભાર.*
ઝરમરિ ઝરમરિ લોહી વરિશે મેહ. પરૂ તણા પોટલ નાખે દેહ*
અતીથ લેઈ ઘરિ આવ્યા એઊ. ધર્મશાલા બયસારિઇ તેઊ.
કરજોડી આગલિ રહીયા તિાસંઇ, "કહુ, સ્વામી! જે તમ્હ ભાવંસિ."
"હું માગિશ[1] મંનિ છિ માહરિ, કેશા[2] ભોજન છિ તાહરિંઈ?
જે હૂઇ તેહનુ નામ જ લીઇ, હૂં માગીશ પછિ," તે ઇમ કહિ.
"ત્રણિ ધાન, પાંચ શાલણા, સ્વાદ જ છિ પણિ તેહનાં ઘણા.
ઘૃત, પકવાન, સાકર, શેલડી, ફલ સઘલાની છિ સૂખડી.
ખાજાં, લાડૂ, મરકી, મશી, ખીર, વડી, સેવ, લાપસી.
માંડા પોલી મેદા તણા, આંબારસ રાયણુ છિ ઘણા.
કેલાં ખાંડરોટી ખીચડી, ધાન સાલણાં પાપડ વડી.
કૂર દાલિ ઘૃત કરંબુ દહી, સત્તર ભખ્ખ ભોજન છિ સહી.
હાદરિ છિ સઘલાં પકવાંન, 'જે કહુ તે રાંધૂં ધાન.
મન માહિ હૂઇ તે મુખિ ઊચરુ, ભાવ સવાદિ ભોજન કરુ."
"જે ભોજન છિ ઘરિ તાહરિ, એકૂ મનિ નવિ માહરિ.
માહામાંશનુ ભોજન લ્યાવિ, કિ આસ્યા ભંગ કરી ચલાવિ.
જાતિપ્રચારિ છિ તૂં વાણીઉ. ઊત્તમ અંશ તાહરુ પ્રાણીઉ.
[4]તુ મત્રી, નહી આવિ માંશ, કરિ ઊત્તરિ જિમ જાઈ નિરાસ."
સેઠિ ભણિ, વરિ જાઇ પ્રાણ,[5] હૂં જીવતાં ન મેહલૂં માણ.
સત્ત ન છંડૂં, સાહસ કરું, મુખિ નકાર નવિ ઊચરું.
"જે નુંહતરી ન જમાડિ સોય[6] તે શરિખુ નહીં પાપી કોય.
જો ભૂખ્ખા જાઊ આશ્રંમિ, તુ સત્ય ખૂટિ સાહનુ ધર્મ્મ.'"

---

* પ્રત ૧-૬ તથા ૨ માં નથી.

1 માગ્યોસ 2 કિસા 3 પછી માગુસ, પહિલું કહિ.

4 બત્રીસ લક્ષણતું આવિ માંસ કરિ ઉતર જિમ જાંઇ નરાસ.

"સેઠિ! સુણુ." ભણિ ચંગાવતી, "પાણી ભરવા ગઈ હૂં હતી.
ચોર એક મિંઈ સૂલીઇ દીઠ, અમિષ લેઇ [૧]આવિઊ તે, શેઠિ !"
મંત્રી કર્મ મધ્યમનૂં કરિઇ, તસ્કર સૂલી તિહાં અણુશરિ.
આગે [1]જાણે ખિત્રીનુ અંશ, તેણિ માહાજનિ લેઈ આવિઊ માંશ.
"ચોરી કરિ, પરદારહ ચિંતિ, લંપટ ચાલિ, બોલિ અસત્ય,
હેલાં ધન પીયારું હરિ, એ પાપીનૂં કો ભક્ષ કરિઇ ?
માહરિ જોઈઇ ઊત્તમ જાતિ, [૨]લક્ષણ બત્રીસ, વરસનુ સાત.
તેણિ અર્થિ સરિ માહરુ, સાહ ! જે પુત્ર વધુ[2] તાહરુ."
[3]તુ મહતો મનિ વિમાસણ કરિઇ, કહિ કથન, નિઇ આંસૂ ખિરિઇ.
[4]"હો, હો, કમ તાહરા પંથ ! કુંયર ચેલઇઉ આવિ અંત."
[5]ચંગાવતી ભણિ, "સાહસ ભણુ, હીયડિ શોક મ ધરિશો ઘંણુ.
એ અતીથનિ દેસિઉં સાત,[6] આપણ [7]બિહુંનિ એકજ સાથ.
જવ અંગારે વરસિ મેંહ, આડાં છોરુ ધરીઇ તેહ.
[૩]કાયર થયા નહિં છુટ્ટુ આજ. છોરુ જણીઇ દોહિલાં કાજિ.
બીજ રૂપ મહેશે કરિઊં, [૪]કરિ કર્વત, શર ધોતી ધરિઉં.
બામ્હણ વેશ અપૂરવ ધરિઉ, જઈ નેશાલિં ઊભો રહિઊ.
"સાંભલિ[7] વાત કહું ચેલીયા ! તુહ્મ ઘરિ ધૂતારા આવીયા.
[8]માયબાપનિ મ ધીર શબાલ : નાશી જા, કિ [9]છૂટો કાલ;"
કહિ ચેલઇઉ, "મ કહિશ વલી. માવિત્ર મૂંકી કિમ જાઊં ટલી ?
જઉ નાસી જાઉં સત્ય છોડિ, તુ કુલિ લાગિ માહરિ ખોડિ.

૧, આવિઊ
૨ લક્ષણુ બત્રીશે વ હૂઈ સાત,
૩ કાંઇ થ્યા ન છૂટો સાથ. સરખાવો કનકસુંદર
૪ કરી છનિ

1 જેણિ 2 વધિ 3 જુ મહિંતુ 4 એહવુ કર્મ તાહરૂ પંથં
5 તુ ચં...સાહ સુણૂ 6 ભાત 7 ત્રહુંનિં 8 માય બાપ મ ધરેરૂ
બાલ 9 ખૂટુઃ

માતપિતા ભગતિ કરું ઘણૂં." કુંયર ન આણિ કાયરપણૂં.
કૂડ મંત્ર તે ન કરિ, [1]કહું, મહેશ રૂપ વલી એકજ થઇઉં.
ચંગાવતી ભણિ, "સાહ! સુણુ. ઘરિ તેડિઉ[2] કૂંયર આપણૂં.
ઉપરિવાડિ કરજ્યો સાદ, પંડિઉ મનિ ધરિશે વિખવાદ.
સેઠિ રહિઉ સેરી આંતરિ, [3]સરલિ સાદિ સો હાવા કરિ.
"ખડીઉ પાટી [4]મૂંકિઉ ઠામિ, આવુ, પુત્ર! ઘરિ છિ કામ."
સાદશ્રુતિ જવ શ્રવણ [5]સુણી, ચેલઇઉ ચાલિઉ ઘર ભણી.
જઈ જણણીનિ લાગુ પાય, "હુઇ કામ તે કહિયો, માય!"
તવ ચેલઈઉ બોલિ હસી, "કહુ વાત તુમ્હ હીયડિ વસી.
ધનિ દિહાડુ માહરુ આજ: માયબાપનિ આવૂં કાજિ.
માતપિતા હાથિ જે મરિ, લેઈ મંશ [१]રખિ ભોજન કરિઇ,
તેહ પુરુષનૂં ભાયગ ઘણૂં: પછિ મરણ ટલિ આપણૂં.
[6]સત જોઇ શંકર રસાલ. સાત વરસનૂં નાહનૂં બાલ.
મહેશ મનિ વિમાશ ઘણૂં. જોઉ સત્ત બહુ બાલક તિણૂં.
લક્ષણ બત્રીસ ઊપિ અંગિ, મુખ સલૂણ, રૂપ સુચંગ
કેલિગર્ભ જિસિઉ ચંપકવાનિ, કનકવેઢિલા લહિકિ કાંનિ.
પાએ કડલાં રૂપાનાં રોકિ, શર ચોટીક લિહિકે ચાબખી.
કોટી માદલીઉ સોના તણૂં, નયણ નાશિકા દીપિ ઘણૂં.
તે બાલક દેખી ઊપજિ દિયા; તુહિ શેવ ન કરિ મયા.
સાવ સલખિણ રૂપિઇ સરિઉ. કહિ, વાં સુર કંદર્પ અવતરિઉ.
કહિ ચેલઈઉ, "મ લાઉ વાર, લેઈ ખડગ ગલિ બાહુ ધરિ.
"ઋષિ ભૂખ્ખા" ઇમ બોલિ બાલ, "અતીથનઇ થાઇ અતિકાલ"
×ખડગ લેઈ સાહ ખાલિ ફિરિઉ. ડાવિ હાથિ સાહ ચોટિઇ શર ધરિઉ.

---

१ રક્ષે
1 કોઈ...હોઈ 2 તેડુ 3 સરલા સાદ સાહ તવ કરિ 4 મેહલુ
5 પડી...ચડવડી
6 સત જોઇ સવ સંકર સાર
× લેઈ ખડગ તમ્હે પાખલિ ફિરઈ, ડાવઇ હાથિ ચોટી ધરિ. કનક,

શર છેદિઊ. હંસ હુઊ વિશ્રામ. કુંયર વધિઊ. ભણિઊ 'જય રામ.'
લેઈ મસ્તકિ સીકિ ધરિઊ: હુઇ સાનધિ શર, જુગતૂં કરિઉં.
શરીર સૂંપી સ્વામીહાથિ મસ્તકિ રાખિઉ આપણિ હાથિ.
અતીયદ્રષ્ટ જવ શીકિ પડી, તવ કોપિ બોલીઉ કાપડી.
"એહ મધ્યમ નહીં ખાઉં અમ્હે. હતૂં શર તે રાખૂં તુમ્હે.
ઉત્તમ કરુ." "મ કરા, કાપડી! ગલિ જનોઈ; કડિ કાછડી;
ધર્મ ધ્યાન તપ તીરથ કરુ; દુષ્ટ વયણ મુખિ કાં ઊચરુ?"

"બલિ મડાં જિહાં દાઝિ માંશ, તેણિ શમશાનિ માહારઉ વાસ.
જોગી રૂપે જગ માંહિ ફિરું, માહામાંશનૂં ભોજન કરું."
"કલિ માંહિ રહી અમ્હે સિઊં કરું? લેઈ શર સાથિ હુતાશન કરું.
પુત્રમુસ્તક અમ્હનિ આધાર. સિઊં મસ્તક માંહિં દીઠઊં સાર?"
કરી કષ્ટ[1] હરિ હીયડુ હસિ, "ચ્યારિ તત્વ તે મસ્તંકિ વસિ.
જિહ્વા જાણિ સર્વ સવાદ, શ્રવણ સાંભલિ સઘલિ નાદિ,
નયણ નાટિક દીસિ ઘણાં, નાક સમાણાં પરિમલ તણાં,
બોલિ વાણી વવેક વિચાર; ઘટ સઘલા માંહિ મસ્તક સાર.
હૂઇ [2]સૂત તમ્હ, વાચા પાલિ; લેઈ મસ્તક ખાંડિઊં ઊખલિ.
જોઊ અંગ માય તુ આદર કરુ: નહીંતરિ વેગિ ઊતર કરુ.
એટઉ ઘણાં બેહુ જણૂં; પુત્રવયોગ ગાઊ ખાંડણઊં.
જો તુમ્હ નિયણે આંસૂ પડિ, તુ ઘરિ ભોજન કોઈ નવિ કરિ.

રાગ દેશાખ.

મસ્તકિ ઊખલિ ધરી પુત્ર પ્રશંસા માય
જેણિ હાથિ પુત્ર હુલાવતી, તેણિ મસ્તકિ મહેલી ઘાઊ રે!
પુત્ર ચેલઈયા! રે!

હીઊં ન ફાટિ કારિમૂં બહુ દખ બાદૂઆ બાલ. કુંયર.
બાપને બોલિં, બાલૂયડા! તે કિમ જાણિ ઘરસૂત્ર! રે!
બોલત ભાખિઉ તિ, બાલૂડા! 'મય જાણિઉં ઘર મરણ.'
ન બીહતુ, હો, પુત્ર! કુંયર.

૧ કરુડ ૨ શ્રૂત.

માતપિતા ભગતિ કરું ઘણું." કુંયર ન આણિ કાયરપણું.
કૂડ મંત્ર તે ન કરિ, [1]કહું, મહેશ રૂપ વલી એકજ થઇઉં.
ચંગાવતી ભણિ, "સાહ! સુણુ.. ઘરિ તેડિઉ[2] કૂંયર આપણું.
ઉપરિવાડિ કરજે સાદ, પંડિઉ મનિ ધરિશે વિખવાદ.
સેઠિ રહિઉ સેરી આંતરિ, [3]સરલિ સાદિ સો હાવા કરિ.
"ખડીઉ પાટી [4]મૂંકિઉ ઠામિ, આવુ, પુત્ર! ઘરિ છિ કામ."
સાદશ્રુતિ જવ શ્રવણ [5]સુણી, ચેલઇઉ ચાલિઉ ઘર ભણી.
જઈ જણણીનિ લાગુ પાય, "હુઇ કામ તે કહિયો, માય!"
તવ ચેલઇઉ બોલિ હસી, "કહુ વાત તુમ્હ હીયડિ વસી.
ધનિ દિહાડુ માહરુ આજઃ માયબાપનિ આવું કાજિ.
માતપિતા હાથિ જે મરિ, લેઈ મંશ [૧]રખિ ભોજન કરિઇ.
તેહ પુરુષનૂં ભાયગ ઘણૂં: પછિ મરણ ટલિ આપણૂં.
સત જોઇ શંકર રસાલ. સાત[6] વરસનૂં નાહનૂં બાલ.
મહેશ મનિ વિમાશ ઘણૂં. જોઉ સત્ત બહુ બાલક તિણૂં.
લક્ષણ બત્રીસ ઊપિ અંગિ, મુખ સલૂણુ, રૂપ સુચંગ
કેલિગર્ભ જિસિઉ ચંપકવાનિ, કનકવેઢિલા લહિકિ કાંનિ.
પાએ કડલાં રૂપાનાં રોકિ, શર ચોટીક લિહિકે ચાબખી.
કોટી માદલીઉં સોના તણૂં, નયણ નાશિંકા દીપિ ઘણૂં.
તે બાલક દેખી ઊપજિ દિયા; તુહિ શેવ ન કરિ મયા.
સાવ સલખિણ રૂપિઇ સરિઉ. કહિ, વાં સુર કંદર્પ અવતરિઉ.
કહિ ચેલઇઉ, "મ લાઉ વાર, લેઈ ખડગ ગલિ બાહુ ધરિ.
"ઋષિ ભૂખ્ખા" ઇમ બોલિ બાલ, "અતીથનઇ થાઇ અતિકાલ"
×ખડગ લેઈ સાહ ખાલિ ફિરિઉ.ડાવિ હાથિ સાહ ચોટિઇ શર ધરિઉ.

---

૧ રક્ષે
1 કોઈ...હોઈ 2 તેડુ 3 સરલા સાદ સાહ તવ કરિ 4 મેહલુ
5 પડી...ચડવડી
6 સત જોઇ સવ સંકર સાર
× લેઈ ખડગ તઇ પાખલિ ફિરઈ, ડાવઇ હાથિ ચોટી ધરિ. કનક,

શર છેદિઉ. હંસ હુઉ વિશ્રામ. કુંયર વધિઉ. ભણિઉ 'જય રામ.'
લેઈ મસ્તકિ સીકિ ધરિઉઃ હુઇ સાનધિ શર, જુગતું કરિઉં.
શરીર સુંપી સ્વામીહાથિ મસ્તકિ રાખિઉ આપણિ હાથિ.
અતીથદ્રષ્ટ જવ શીકિ પડી, તવ કોપિ બોલીઉ કાપડી.
"એહ મધ્યમ નહીં ખાઉં અમ્હે. હતૂં શર તે રાખૂં તુમ્હે.
ઉત્તમ કરુ." "મ કરા, કાપડી! ગલિ જનોઈ; કડિ કાછડી;
ધર્મ ધ્યાન તપ તીરથ કરુ; દુષ્ટ વયણ મુખિ કાં ઉચરુ?"
"બલિ મડાં જિહાં દાઝિ માંશ, તેણિ શમશાનિ માહારઉ વાસ.
જોગી રૂપે જગ માંહિ ફિરું, માહામાંશનૂં ભોજન કરું."
"કલિ માંહિ રહી અમ્હે સિઉં કરું? લેઈ શર સાથિ હુતાશન કરું.
પુત્રમસ્તક અમ્હનિ આધાર. સિઈં મસ્તક માંહિં દીઠઉં સાર?"
કરી કષ્ટ [1]હરિ હીયડુ હસિ, "ચ્યારિ તત્વ તે મસ્તકિ વસિ.
જિહ્વા જાણિ સર્વ સવાદ, શ્રવણ સાંભલિ સઘલિ નાદિ,
નયણ નાટિક દીસિ ઘણાં, નાક સમાણાં પરિમલ તણાં,
બોલિ વાણી વવેક વિચાર; ઘટ સઘલા માંહિ મસ્તક સાર.
દૂધ [2]સૂત તમ્હ, વાચા પાલિ; લેઈ મસ્તક ખાંડિઈં ઉખલિ.
જોઉ અંગ માય તુ આદર કરુઃ નહીંતરિ વેગિ ઉતર કરુ.
બેટઉ ઘણાં બેહુ જણૂં; પુત્રવયોગ ગાઉ ખાંડણઉં.
જો તુમ્હ નિયણે આંસૂ પડિ, તુ ઘરિ ભોજન કોઈ નવિ કરિ.

રાગ દેશાખ.

મસ્તકિ ઉખલિ ધરી પુત્ર પ્રશંસા માય
જેણિ હાથિ પુત્ર હુલાવતી, તેણિ મસ્તકિ મહેલી ઘાઉ રે!
પુત્ર ચેલઈયા! રે!

હીઉં ન ફાટિ કારિમૂં બેહુ દખ બાઢૂઆ બાલ. કુંયર.
બાપને બોલિં, બાલૂયડા! તે કિમ જાંણિ ઘરસૂત્ર! રે!
બોલત ભાખિઉ તિ, બાલૂડા! 'મય જાણિઉં ઘર મરણ.'
ન બીહતુ, હો, પુત્ર! કુંયર.

---

૧ કષ્ટ ૨ શ્રૂત.

વાટી નઇ ખાંડિ, ગઇ ખાંડણાં—તે, તઉ કરમ તણઉ વિપાય
જેણઇ મુખિ ધાંન ખવરાવતાં, તેણઇ મુખિ વાજઇ ધાય કુંયર.
દુખ–સુખની વેલા લહિ—તે ભોગવાવિ કર્મ
વાસુ ભણિ, સત્ય ફલીસિ, આડઉં થાસિ હો ધર્મ. કુંયર.

રાગ દેશાખ

મસ્તક ઊખલા માંહિ ધરિઉં રે ! પુત્ર પ્રસંસઇ માય.
જિણિ હાથિ હૂલાવતી, રે ! તિણિ હાથિ મેલ્હઇ ધાય.
નાન્હડીયા ! તું વિણ અવર ન કોઇ,
ઇમ સુણ્ણ, રે સાજણ સહુ કોઇ,
બાલૂયડા ! હૈડું ન ફાટઇ કાંઈ ?
મુઝ દુખ, બાલૂયડા ! અતિ ઘણૂં રે ! વેદન અંગિ ન માઇ. બાલૂયડા.
ઘરનૂં સૂત્ર કુણ રાખસિ? રે ! પુત્ર ! અમ્હ સૂનું સંસાર.
પુત્ર વિણ ઘડી દોહિલડી રે ! અહ્મે હૂયા નિરાધાર. બાલૂયડા.
બેટાનિ ખાંડઇ ખાંડણે રે ! મુખિ મેલ્હઈ નીસાસ.
અતિથિદાન સફલ હુજ્યો રે ! મહેસર પૂરસિ આસ. બાલૂયડા.
દસ મસવાડા ઉદરિ ધરિઉ રે ! બહુલ ધવારિઉં ધાન.
કર્મ તણી ગતિ જોઇજ્યો રે ! પુત્ર આમિષ દીધું દાન. બાલૂયડા.
સુખ દુખ હૈડઇ નાણીઇ રે ! ભોગવીઇ કૃત કર્મ
દાનફલ સફલ હુજ્યો રે ! આડું થાસિ ધર્મ. બાલૂયડા.

ચુપઈ

રખિ ! કહિઉં, તે કીધું અહ્મે. ઊઠુ આયસ, આરોગો તુહ્મે.
શિર ખાંડી કીધું સાલણૂં. કરુ, ક્ષુધારથી ! પારણૂં.
મહેશ મનિ વિમાસિ ઘણૂં, “ કરી કૂડ થાકઉ આપણૂં.
વિક્રમ કામ કરાવિયાં ઘણૂં. સત્ય ન મેહલઇ એ આપણૂં”.
તવ ઇશ્વરનિ ઊપનું મર્મ: જઉ કિવારિ ચૂકઇ ધર્મ.
કરું કૂડ મનિ ધરીનિ રોસ, વાંઝીયા તણૂં ચડાવૂં દોસ.

"નહીં જમૂં", અભ્યાગત ભણિ, "નહીં છોરું, સાહા! ઘરિ તુહ્ન તણિ.
જેહ કુલિ છોરુ નવિ હોઇ, તે સરિખું મઇલુ નવિ કોઇ.
મઇલુ મૂલ વિણા સારંગ જાતિ માંહિં મઇલું માતંગ.
મઇલુ, વીવાહ જેણિ ભાંજીઉ, એતલા સમુ મઇલુ વાંઝીઉ."
હાથ ઘસિ સાહ, હૈયું હણિ, "પોતિ પુણ્ય નહી આપણિ.
ઉછિ પુણ્ય કાં હું અવતરિઉ ? હૂઈ હાણિ. અરથ નવિ સરિઉ."
ચંગાવતી ભણિ, "સાહા! સુણ. નહીં વિણસિ અરથ આપણ.
એ વિમાસણ મ કરુ, સેઠિ! સાત માસ મુઝ પુરા પેટિ.
ઉદર ફાડી દિખાડું બાલ. કિમ ભૂખિઉ જાસિ કૃપાલ ?
એહ વાત છઇ પાધરી, છોરું દિખાડું. આણુ છુરી."
છેદિ કૂખ, જવ લેઈ છુરી, તવ ઈશ્વરિં જઈ બાહિં ધરી.
હપણઇ ધાઉ. તસ ઝાલઇ હાથ, 'માગિ. માગિ વર.' કહિ જગન્નાથ.
ઈશ્વરિં રૂપ આપણૂં ધરિઉં. પૃથવીપીઠ તે બયસણૂં કરિઉં.
નિખિત્રમાલ શરિ પૂજા ચડી, નવ ગૃહ મણિમુગટ્ટે સિઉં જડી.
ચંદ્રાર્ક્ક વાહ્નિ ત્રણિજ અંગિ, શરિ ગંગા, અમયા અર્ધાંગિ,
વૃષભ વાહન, નિવા શગ હાર. પ્રતિપ્ખ થ્યા. શેવક કીધી સાર.
તવ હરિ શંકર બોલિ હસી, "ભગત ભણી મિઈ જોયા કિસી.
ફૂડ કપટ્ટ બહુ કીધૂં ઘણૂં, સત્ય ન મેહલૂં ત્રિહુંઇ આપણૂં.
સત્ય સાહસીક, સેઠિ! તૂં ઘણું. માન ન મેલ્હિઉં તુહિ આપણૂં.
ચંગાવતી! શતી તૂં સાર, કુંયરશત્ય ન જાણૂં પાર."
ત્રુઠઉ શંકર સાહસીક ભણી, "માગુ વર ઇછા આપણી."
"સિઉં વર માગૂં હવિ? અનંગ તુ વધિઉ કુંયર, જે વાહલુ હતુ.
ફૂડ કરી મરાવિઉ બાલ. દોહલી, દેવ! પેટની ઝાલ."
"આગિ ફૂડ નહી આપણિં, તાહરુ કુંયર તે નેશાલિ ભણિ."
"કહુ, શંકર! એ કિમ સાચૂં હોય?" "ન માનુ તો જોઉ સોય."
જિહાં જોઇ તિહાં દેખિ અંગ્ન, "હવિ, મહેશ! અમ્હ માનિઉં મંત્ર"
"હઇડિ ગેલટ્ટ આણી ઘણૂં ભેટિઉ કુંયર પુત્ર આપણૂં,

બોલાવિઉ જે હેજિ માયાં ધરિ, સાદ્ કરિ "જિમવા આવો ધરિ."
તુ બાપિ પુત્ર બોલાવિઉ જિસિં, ચેલઈઉ ધરિ આવિઉ તિસિં.
હસી આલિંગન દીધૂં પુત્ર, હરખવદન હુઆ માવિત્ર.
ઇશ્વર તૂઠો. ઉછ્છવ થઇઉ. ધરિ આવિઉ કુંઅર 'ચેલીઉ.
ભગત ભણી સેવ કીધી સાર. નગરલોકિ વરતિઉ જયકાર.
ધરિ ધરિ ગુડી, મંગલ ચ્યારિ કુંયર વધાવા આવિ નારિ.
તલીયાં તોરણુ, વંનરમાલિ, માહા મહોછવ નગર મઝારિ.
અંગણિ વેદ વિપ્ર ઉચરિઇ ચારણુ ભાટ્ટ કલ્યાણુ જ કરિ.
ધવલ મંગલ દીઇ સોહાસણી, વાજિ ભેર, ભૂંગલ બહુ ધણી,
મઠ દેઉલ જે દેવહ તણા. હરખિ ઉલટ્ટ વધામણાં.
ગાઇ વાય વાજિત્ર ધણાં. નાટિક નૃપ આગલિ પેખણાં.
"અંદ્ર ભણિ, "અમ્હે કરિસિંઉં વેઠિ. અંદ્રાશનિ બયસારિઉ શેઠિ.
'ભગત ભણી અમ્હે કરિસૂં ત્રેઠિ,' વિષ્ણુ ભણિ, 'મોકલિસિઉં વૈકંઠ.'
શેવ ભણિ, "મુઝ રાખુ પાસિ. સત્યવાદી, વાસુ કૈલાસ."
"અંદ્ર કરિ અંદ્રાશનિ રાજિ. વિષ્ણુ ભવન નહીં માહરિ કાજિ.
નહીં આવૂં (તમ) મંદિરે, એવડૂં કૂડ તુમ્હારિ ધરે.
જરા મરણુ નવિ દીસિ ચક્ષ, નગર સહિત વાસુ અંતરક્ષ.
તિહાં પૂરિ અંન્નપાન જ ધણા, ભોજન ભગતિ, શાકસાલણાં,
ભજિ ભોગ, બહુ પ્રીમલ ધણા, ભગતિ તણી નહી મણા.
ઋષિમાગદ હરિચંદહ નામ; તેહ જમલિ મુઝ દેયો ઠામિ.
[1]જુ તૂઠો કૈલાશહરાય, એક વર મુઝ કરુ પસાય."
તવ ત્રુઠો હરિ લીલ વિલાશ, નગર સહિત તિહાં દીધુ વાસ.
શોક દુખ મનિ નવિ ધરિઇ, સહુઇ સુખિ તિહાં રાજજ કરિ.
ધર્મકથા જે શ્રવણે સુણિ, જાઇં પાપ તસ વૈષ્ણવ ભણિ.
સાંભલતાં સુખ પામિ સોય, બંધવ પુત્ર વિયોગ ન હોય,
સુણી કથા જે દીઇ દાન, નરનારી તે ગંગ સન્માન.
જાઇ તીર્થ જાત્રફલ લહિ. કર્ણકથા કવિ વાસુ કિહિ.

---

૧ તુ

કનકસુંદરકૃત

સગાલશાહ રાસ

સકુલ સુરપતિ (૨) નમઇ જસ પાય,
ચુવીસઇ તિથેસર, તાસ નામ હું ચિત્તિ ધ્યાઉં.
સરસતિ સામિણિ મનિ ધરી સગુરુ શુદ્ધ પરસાદ, પાઉ.
સત્વ સરંગુ, ગુણ સબલ, તસ્ન ધારક વર્ણવ્યોસ.
વંશિ વિશુદ્ધઉ તે હૂઉ, નિરમલ કુલ, ગુણ સ્યોસ.

દૂહા

આગમ વેદ પુરાણમાં ધરમાધરમ વિચાર
ભાખ્યઉ દેવે પૂરવઇ. સો સૂણતાં સુખકાર.
ચિહું ભેદે તે આયસુ: કવણ કવણ તસ નાંમ?
દાન સીલ તપ ભાવના; ધરતાં સીઝિ કામ.
ચિહુ માહિ કુણ મૂલગુ ધરમ તણઉ સણગાર?
દાન ધરમ સમ કો નહિ. મહિમા નાવિ પાર.
પરમેસર મુખિ મૂલગિ ભાખિ પ્રથમ જિણંદ.
સભા સમુખ્યિ સુણઇ સહુ પણિ કીધઉ ભરત નરિંદ
ચરમ જિણેસર વલી કહિઃ દિન્ન તણઉ અવદાત.
શ્રેણિક પુછઇ, કહઇ પ્રભુ, જે છિ જગવિખ્યાત
જિનશાસનિ પરસાસનિ કર્ણકથા સુવિસાલ.
હેતુ દાન સુવર્ણનું દરિદ્ર તણું જે કાલ.
અન્ન સમાન ન દાન કો, પરગટ પૂરઇ આસ.
લાભ ઘણુ જગિ જાણીઇ, અખય ઠાંમઇ હૂઇ વાસ.

कन्या च कपिला धेनु वाजि हेम मही गृहं
महिषी वस्त्र शिय्या च अन्नदान विना वृथा

તે ઊપરિ સંબંધ એક સગાલસાહનુ ચંગ,
જિ સુણતાં સજ્જન પ્રતિ ઊપજઇ બહુલઉ રંગ.

ચુપૈ

જંબૂદ્વીપ અનોપમ ઠાંમ. ભરતખેત્ર ખેત્રનું નાંમ.
પૂરવ પંથિ ગંગા મધ્ય દેશ. ધર્મનગર કહીઇ સુવિસેસ.
તેણિ નગરિ નહીં કીહુ જંજાલ. ગઢપાખલિ જિહાં સોભિત ખાલ.
કહીઇ નહીં પાડૂઉ દુકાલ. ધાન તણઉ તિહાં અતિહઇ સગાલ.
પંડિત બહુલા, જે વાચાલ. સોભિત નર દીસિં કુંચાલ.
મોટીઆર ગોરા મૂછાલ. માછી નવિ નાખિ તિહાં જાલ.
મોટા મંદિર મહા અટાલ. ક્ષત્રી સૂરા કર્મકઠાલ.
તસ્કરનઇ જુ મુંસ બિડાલ. મુનિજનનઇ તિહાં રૂડું ઢાલ.
હાથી સોહઇ બિહુ સુંઢાલ ઘરિ ઘરિ બાંધ્યા બહુ પ્રણાલ.
નાટક, નૃત્ય, ઘણી તલ તાલ. ઘરિ ઘરિ સોના રૂપા થાલ.
યુવરાજા તિહાં ઘણું મદાલ. રણસૂરા ચંચલ યોધાલ.
જલમા વૃદ્ધિ હુઇ કુજનાલ. શ્રાવક આદઇ લોક કૃપાલ.
રાજા અરીયણ કેરૂ કાલ. વનમા હરણી દીઇ બહુ ફાલ.
સહૂ હૂલાવઇ નાહ્નાં બાલ. મુનિમઠઇં ધર્મહચી ભાલ.
દીન દુઃસ્થની કરઇ સંભાલ. ફલફૂલિ કેરા દીસિ માલ.
લોક ઘણા છઈં મિત્ર મયાલ. કહ્લાડા ધુલા મછરાલ.
ગરઢપણઈં મુખિ નાવિ લાલ. નહીં બૂઢાપણ ધઉલા વાલ.
ઘણા વૃક્ષ દીસિ રસાલ. વિસ્તર નગર ભલું સુવિશાલ.
દેવલોક પરિ લોક સુંખાલ. નવિ દઇ લોક પ્રતઇ મહાઆલ.
વન રાખિ વારૂ વનપાલ. પાલઇ રાજ્ય સત્ય ભૂપાલ.
ચઉહૂટા, વાવિ, સરોવર સાર. જિનવર ઇસ્વર તણા વિહાર,
લોક સહૂનઈ બહુ વ્યાપાર, વસઇં નગરમા વર્ણ અઢાર.
વનિતા ચ્યારિ જાતિ સુઊમાલ. વાડી ફૂલફલઈ ઝમાલ.

વેદ વિપ્ર ઊચ્ચરઇ સુકુમાર. વારૂ વૈદ્ય વસઇં દાતાર.
નાગરવેલિ, શ્રીફલ, જલધાર, ફોફલાદઇ દીસઇ અનિવાર.
કનક કચોલા સુંદર ફાર રત્ન રેડ. નિત જયજયકાર.

તેણિ નગરિ છઇ સેઠિ બંગાલ. લક્ષ્મી કેરુ તે પ્રતિપાલ.
સાત પ્રીયાંની સંચી ઘણી. અગણિત દ્રવ્ય તણુ તિ ધણી.
તસ ઘરણી બંગાલી એક. દાન વિના તસ ઘણું વિવેક.
નર નારી સરિખાં બિ જણાં. કહઇનઇ નાપિ માંગ્યા ત્રણા.
એહવિ સ્વર્ગ થિકુ એક દેવ ચવી ઊપનુ તતક્ષણમેવ
બંગાલી કુખિ ગુણવંત. નામ સગાલ દીઇ સહુ સંત.
અનુક્રમિ યૌવનવેસિ હૂઉં: સુરગુર હૂજઉ દીસઇ હૂઉ.
પરણાવિઉ ચંપાવતિ નારિ. સા જેહવી રંભા અવતારિ.
પ્રીતિ પારવતી હર જેમ; ચંદ્ર રોહણી ક્રીડઇ તેમ.
સુખ વિલસઇં દો ગંદગદેવ. અહનસિ પ્રીઉની સારઇ સેવ.
સુખ ભોગવતાં સુત ઊપનુ નવ માસે પૂરઉ નીપનઉ.
શુભ લગ્નિ જનમ્યઉ તે બાલ. નામ ચેલીઉ. ગુણે રસાલ.
એહવઇ સેઠ બંગાલ અજાંણ દાન વિના તે મૂકુ પ્રાણ.
સગાલ સાહપદ પામ્યઉ તત્ર. ધર્મનગરીમાં હૂઉ પવિત્ર.
સાહ સગાલ ધરમ મન માંહઇં: લક્ષ્મી વાવરસ્યું ઉછાહઇં,
કૃપણ સાત પ્રિયા અહતણા; અપયશ બોલાણા તસ ઘણા.

અસઇ સમય નારદ આવીઆ. પુણ્ય પ્રસાદઇ રખિ પાંમીઆ.
ઊભા થઇ નમીઆ તસ પાય. ધર્માસીસ દીઇ રખિરાય.
કર જોડી સાહ પૂછઇં અસ્યું, "શુભ કારિજ મોરઇ મનિ વસ્યું.
કાંઇ ધર્મનઉ કુહુ ઉપાય, જેણઇ જીવ મોહિલઉ થાઇ.
ગુરુ વિણુ જીવ ન જાંણઇ મર્મ. ગુર વિણ કો ન લહઇ શુભ ધર્મ.
કાષ્ટપાષાણમઇ મૂરતિ ઘડી. ગુરવચને પરમાણે ચડી.
ગુરુ વિના નવિ લહીઇ વાટઃ સોના વિના નવિ સોભઇ ઘાટ,

રાજકુંયર વિના નહી પાટ. ગુરથ વિના નવિ સોભઇ હાટ.
તેહ ભણી અહ્મ કુહુ વિચારઃ કવણુ ધર્મ જગ માંહઇ સાર?"
ગુરુ કહઇ, ધર્મ "અનેક ઉદાર. તેહ તણા જાણુ વ્યવહાર."
કહઇ વ્યવહારી, "કહુ, ગુરુ, ભેદ જેણઇ શોભઇ આગમ વેદ."
ગુરુ કહઇ, "લોભ ત્યજઇ, વડ સાહ ! લોભઇં જીવ લહઇ ઘણુ દાહ.
લોભઇ જીવ મરી હૂઇ સાપ. લોભઇ વંચઇ સુતનઇં બાપ.
લોભઇ કુરવ ભાઈ ભડઇ. લોભઇ સાજનિ રસઉ પડઇ.
લોભઇ ભૂપતઇ ભૃગુટી થાઇ. લોભઇ સગાં શત્રુ કહઇવાય.
લોભઇ માયબાપ પરિહરઇ. લોભઇ કૂડી સાખ્યઉ ભરઇં.
લોભઇં તસ્કર પાડઇં વાટ. મારઇ બંભણુ, અબલા, ભાટ.
લોભઇ બ્રાહ્મણુ હેરાં કરઇ. સોએ અધમ હેઠિ કર ધરઇ.
લોભઇ પુત્રીનઉ દ્રવ્ય ખાઇ. લોભઇ મિત્ર વિરોધં કરાઇં.
લોભઇ થાપણુ મોસઉ કરઇ. લોભઈ અન મારગિ સંચરઇ.
લોભઇ લાલચિ મુનિજન ચવઇ. લોભઇ પાપ ઘણુઉં સંભવઇ."
શ્રેષ્ઠિ કહઇ, "હૂં લોભ નવિ ધરું જે ઉપદેશ દીઉ તે કરું.
સત્યવચનમઇ જે ધર્મ સાર, જેણઇ આવઇ ભવનુ પાર."
રષિ કહઇઃ "દયા ધર્મ જાંણીઇ સૂધઉ ધર્મ હઇઇ આણીઇ.

भारते उक्तं

यो दद्यात्कांचनं मेरु कृत्स्नं चैव वसुधरां
एकस्य जीवितं दद्यात् न च तुल्यं युधिष्ठर ॥
श्रूयतां धर्म सर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम्
आत्मनि प्रतिकूलानि परेषां न समाचारेत् ॥
कथं उत्पद्यते धर्मः कथं धर्मो विवर्धते
कथं च स्छापयेत् धर्मः कथं धर्मो विनस्यति ॥

कृष्णोवाच

सत्येनोत्पाद्यते धर्मः दयादानेन वर्धते
क्षमया स्छाप्यते धर्मः क्रोधलोभाद्विनश्यति ॥

હિંસ્યાવિણુ લક્ષણુ ધર્મનું, હિંસ્યા કીધઇ ફલ પાપનઉ,
તેહ ભણી જે ધર્માત્મા દયાઇં કહીઇ મહાત્મા.
દયાવંત દાન હૂઇ ઘણું. સ્યું વખાણું કીજઇ તેહતણું?"
સાહ કહઇં દાન મધ્ય કુણુ વડું, પુણ્ય તણું બંધાઇ થડું?
નારદ કહઈ. સાહ! સાંભલઇ ભેદ. કહૂં વાત તે માને વેદ.
અન્ય દાન લોભરથે કહ્યાં. પણિ તે વિબુધે નવિ સદ્દહ્યાં:
ખાસડ ધોતી કરવત યાંન શિજ્જા દાસી કેરાં દાન.
અવર દાન સ્યું કહીઇં કથી? અન્ન વિણ દાન પ્રૌઢઉ નથી.
અન્ન વિણ સજન ન સોહામણાં. અન વિન જન દીસિ દામણાં.
અન વિણુ કાયાઇ નવિ તેજ, અન્ન ઊપરું નહિ કો હેજ.

पंडितोक्ति ॥ यतः ॥

બંધવ સમાંન બલં નદી સમાંન જલં,
સ્ત્રી સમાંન હેજં સુરજ સમાંન તેજં.

બીજઉ કહઇ ઇમ નહી.

આપ સમાન બલં મેઘ સમાન જલં,
અન્ન સમાન હેજં ચક્ષુ સમાન તેજં

એહ ભણી હેજ બહુ અન્ન તણું વડું દાંન કહીઇ અન તણું.
અન્ન વિણુ કાલ ક્રોધ ઊપજઇ. અન્ન વિણુ દયામયા સવિ ત્યજઇ.
અન્ન વિણુ માય બાપ સવિ આલ અન્ન વિણુ લહુયા મેહલઇ બાલ.
અન્ન વિણુ સગાં સહૂ પરિહરઇ. અન્ન વિણુ નારી નેહ ન ધરઇ.
અન્ન વિણુ ધરતી વરતઇ પાપ. અન્ન વિણુ દાની મેહલિ આપ.
અન્ન વિણુ દેહઇ વાધિ રોગ. અન્ન વિણુ હૂઈ પુત્રવિયોગ.
અન્ન વિણુ ભૂપતિ મેહલિ માંમ. અન્ન દીધા વિણુ ન રહઇ નામ.
અન્ન પ્રસાદઇ વરતિ રંગ. અન્નઇ બહુલઉ દીસઇ જંગ.
અન્નઇ વયર સવિ વીસમઇં. અન્નઇ પાવક બહુલા નમઇં.
દેવ થયા; તુઠઇ અન્ન વરઇ, થાલી આદિ ઉછ્વ બહૂ કરઇ.

સિદ્ધ દેવ જે જિનવર થયા, અન્ન મૂંકી અલગા નવિ રહ્યા.
ઢોઇ આખે લોકહ મિલી. લોક કહઇ :એ પૂરઇ રૂલી.
રખિ કહઇઃ અભયદાન સુંદરું; પણિ એ અન્નદાંન છઇ ખરું.
તે ભણી અન્ન દાન દ્યુ તુહ્મે. સાચઉ ધર્મ ઉપદેસ્યુ અહ્મે."
કવણ તીર્થિ જઇ દીજઇ દાન? એ સાચઉં ભાખુ ભગવાન.'
નારદ કહઇ, "ઘરિ દીજઇ દાન, તુ લહીઇ મોટું સનમાન.

દૂહા રામગિરિ

અતિથિ ધર્મ જે સાચવઇ, દેઇ જે અન્નહ દાંન,
માત પિતા સેવા કરઇ, તે પામઇ ગંગસનાંન.

श्लोक

चोरो वा चांडालो वा शत्रो वा पितृघातकः
क्षुधार्थी दीयते अन्नं पुण्यं सर्वोत्तमं भवेत् ॥

અતિથ દાંન દેઇનિ જમઇ. સાધુપાય અનુદિન નમઇ.
કામિત દાંન દીઇ પાત્રનઇં ભૂષણ સહિત વલી એકમનઇં.
ગૃહીધર્મ સુધુ સાચવિ. કૂડું કસ્યું મુખે નવિ ચવિ.
ના ન કહઇ માગ્યા પછી કિહ્માઇ.ગૃહી ધર્મ સાચઉ હૂઇ તિહ્માઇં."
કર જોડી સાહ બોલિ હસી, "એહ વાત મોરઇ મનિ વસી,
અતિથધર્મ સુધુ પાલસ્યઉં. તેહના દોષ સવે ટાલસ્યઉં.
અન્ન દાંન દેસ્યું પ્રારથ્યાં. એહ વચન આદરસ્યું કથ્યાં."
પડિવન્નું કીધું ગુરસાખિઃ સામી ! કૃપા ખરી મુજ રાખિ.

દૂહા રામગિરિ

પાય લાગી ચંગાવતીઃ "અબલાની કરુ સાર.
ભગવન, ભવ ભય ભાંજવા મુજ કહુ ધર્માચાર.
નારીનઇ સ્યા ધર્મથી હૂઇ યશ વિસ્તાર?
કૃપા કરી તે દાખવુ, સ્વામી જગદાધાર.

નારદ કહઇ નારી પ્રતિ, "ભર્તાભગતિ કરેય.
પતિવ્રત ઊપહરુ. કસ્યઉ. નથી અનેરુ ભેય.
સતી ધર્મ એ જાણીઇ. ભગતિ કરઇ ભરતાર.
સ્ત્રીનઇં પતિ તીરથ સહી. સેવઇ હુઇ સુખકાર.

ચુપઇ

પતિનઇ દૂહવઇ જે પાપિણી, થાઇ સ્યાહિ અનઇ સાપિણી,
પતિ વંચીનઇ પોતઇ ખાઇ, તિ સ્ત્રી મરી ગિરહોલી થાઇ.
વચઇ પુઠિં ભરતારહ તણી, થાઇ ગર્દભી તે સુંખિણી,
ભાર વહઇ, ભોકરીયાં ખાઇ, વલી મરી નરગ માહઇ જાઇ.
પતિનુ કહ્યુ ન માનઇ જેહ, સુનીયોનિ સ્ત્રી થાઇ તેહ.
સસરુ સાસુનઇ ધરિ દ્રેઠિ, ધરમ તણી તસ પડસઇ વેઠિ.
પતિવ્રતા જે પાલિ નારિ, ત્રણિ પક્ષ તારઇ સંસારિ."
ચંગાવતીઇ તે પડિવજ્યઉં. એક વચન ચેલીઇ ભજ્યઉં:
"સ્વામી, સહૂ ઊપરિ શુભ ભાવ. સ્વર્ગનગરનું તું છઇ નાવ.
મુઝનઇ ધર્મ તણુ કહુ ભેદ, બાલકનઇ જે હૂઇ વેદ."
તુ વલતું રષિ આપઇ ધર્મ: માતપિતાનઇ સેવા મર્મ.
પિતા તણી મા લોપિસિ લીહ. માતા વચન માનેજો સહી
માતતાતનુ જે દીકિરુ અરહૂ બોલાવ્યુ જાઇ પરહુ,
પિતા તણું કહ્યું નવિ કરઇ, તે પાપિ દુર્ગતિમાં ફિરઇ.
માય દૂહવી જે તીરથ કિરઇ, તેહની યાત્રા નીષ્ફલ સિરઇ.
માતા દુહવી આવઇ જેહ, ગંગા ભણઇ, ન માનઉં તેહ.
જે નર માત પિતા પરિહરિ, સસ્વરપક્ષનઇં જઇ અણુસરિ,
વૃધકાલ મેહલિ માયબાપ, બ્રહ્મહત્યાદિક લાગિ પાપ,
માતા પુત્ર ઉદરમાં ધરઇ, જન્મકાલિ તે ઉછવ કરઇ.
મલ મૂત્ર ધોઇ ઇમ સદા, તેહનઇં નવિ દૂહવીઇ કદા.

માત પિતા જવ ગરઢા થાઇ, કરિ સેવ નઇ ધોઇ પાય.
અડસઠ તીરથનઉ ફ્લ તાસ, માતભગત હઈઇ હૂઇ જાસ.

यतः ।

गंगास्नानेन यत्पुण्यं नर्बदादर्शनेन च ·
तापीस्मरणमात्रेण तत्पुण्यं मातृदर्शनात् ॥

કહ્યાં કથન હઈયામાં ધરઇ.'' તવ ચેલઈઉ પ્રતિજ્ઞા કરઇ:
માતપિતાની લોપુ આણ તુ સ્યાપિ ઊગમતા ભાણ.
કહી નારદ ચાલ્યા તેણીવાર, શાહઇ માડયઉ શત્રુકાર.
પોષઇ અન્ન અઢારઇ વર્ણ, જિસ સોનુ દેતુ રા કર્ણ.
તેડઇ વ્યવસાઈયા વાણીયા, પોટલીયા જોરઇ આણીયા.
મારગિ જાતા બાહઇ ધરઇ. અતિ સનમાના ભોજન કરઇ.
અન્ન દીઇ ઉછવસ્યું એહુ સાહમીવછલિ સંતોખ્યું સહુ.
પ્રીતિ દાન તિહાં દીઅઇ ઘણું. તેહનઉ વિસ્તર કેતુ ભણું ?
જિમવા કાજિ મિલઇ બહુ જણા. અણઉલખીતા આવઇ ઘણા.
નાત્રિ, ગોત્રિ કો થાઇ સનાતિ. જમવા આવઇ ઉત્તમ જાતિ.
જિમણ સહુનઇ વાહલું હોઇ. જિમણ ન મેહલઇ વૈષ્ણવ કોએ.
જિમણ લીઇ બ્રાહ્મણ નીચનું, જિમણઇ હીસઇ શ્રાવકહીઉં.
પર્વ પજૂસણિ પોસહ કરઇ; જિમણ કાજિ દીસઇ તે સિરઇ.
જિહાં જિમાડઇ નહી પારણઇ, પોસહ કાજિ નાવે બારણઇ.
વૈષ્ણવ ગુણ ગાઇ અતિ ઘણા, જિહાં પ્રસાદ નારાયણ તણા.
જિમણ હુઇ તુ થાપઇ ધર્મ; નહીં તુ બોલઇ મોસા મર્મ.
એક વેગલા આવઇ પરદેસ જતી સતી જોગી દરવેસ.
પાર ન જાણું પંથી તણા. ચારણ ભાટ નગારી ઘણા.
ગાયણની ભાતિ નવનવી, આવઇ સાધ અનઇ સાધવી.
સંન્યાસી દિગંબર લોક. એક સ્વયંપાકી માગઇ રોક.
જોગી જંગમ મિલ્યા કાપડી, સાહ જિમાડિ પાએ પડી.
ખટ દર્શન સમાં ચીતવઇ. સગાલશેઠિ જમાડી જિમઇ.

મુહઇ ભાવઇ તે આપઇ સેઠિ. ઇછાભોજન પૂરઇ નેટિ.
અન્ન, પકવાન, પાન, સાલણાં, જે માંગિ તે પ્રીસઇ ઘણાં.
શત્રૂકારિ જિમઇ જન સહૂ દહી દૂધ ગુલ ધૃત તિહાં બહુ.
પરિઘલ ચિતઇં અપૂરવ દીઇ. અતીત અભ્યાગત પાઈ પીઇ.
ધરમ તણી નવિ લોપઇ લીહ. વરતઇ પુણ્ય રાતિ નઇ દીહ.
ચેલીઉ નીસાલઇ ભણઇ. તસ કીરતિ ઇંદ્ર લોકઇં સુણઇ.

ઢાલ

ઇણઇ અવસરિ ઇંદ્ર બઇઠઉ સભા પૂરી સંત.
નિજ ન્યાનસ્યું અવલોકતુ એ ભરત ભૂમિ મહંત.
તેણઇ નગરિં દેતુ દાંન દીઠઉ વાંણીઉ શુભ પઇરિ
અન્ન અવરી યાચકાંનઇ પાત્ર પૂરણથઇ રિ.
તસ પુણ્ય કેરુ પાર નાવિઇ જોયતાં લોચન ઘણે.
દઢ ચિત્ત દેખી દાંન ઊપરિ હરખ પામ્યુ નિજ મણે.
અહો અસંભમ વાત! દેખી ધૂણવઇ સિર નિજ તણું.
અહો અપૂરવ પૂરવઇ! ગુણ ઘણા. હું સ્યું ભાણું?
તવ દેવ પૂછઇ, કિસ્યું મનમાં, સ્વામિ, ચિંતન દાખવુ?
હરિ ભણઇ, ધર્મનગરિ દાતા. તસ ધર્મ મનમાં રાખવુ.
નહીં કોએ ભૂમઇ એહવઉ, જિ દ્રઢ પરિખ્યાઇ રહઇ.
એહ વયણ વલતું સાંભળી સોએ દેવ નવિ એ સદ્દહઇ.
કહઇ દેવઃ સ્વામી! સાંભલુ, એ અન્નકી ટક આજ
જઈ પરીક્ષા હૂં કરું, તુ જાણીઇ મહારાજ.
ઇંદ્ર કહઇઃ જઉ પશ્ચમઇં એ ઊદય હૂઈ દિણિંદ.
અંગાર સમવડિ કદા હૂઈ સાર પૂણ્યમચંદ,

ચુપઇ

દેવ કહઇ, માનવ સતવંત એહવા નુહઇં કોએ મહંત.
ઇંદ્ર કહઇ, પ્રથ્વી ગુણમયી ભલાભલી આગેરઇ કહી.

દેવ કહઇ,તે કિમ ? કહુ, સ્વામિ ! બોલઇ સુરપતિ, "પૂરવિ સુભ ઠાંમિ,
મગધદેસ દેસમાં સાર. પુર રાજગ્રહ આતહઇ ઉદાર.
તેણઇ નગરઇ શ્રીદત્ત ગુણવંત વસઇ વ્યવહારી શ્રીનઉ કંત.
ધન કેરુ નહી પાર. પવિત્ર. નવ ભેદે તે કર્યઉ એકત્ર.
પૂરણ લક્ષ્મી અંગ જ દોએ, ઘરિ નારીય સુસીલા" સોએ.
પતિ ભગતી જિમાડી જિમઇ, પ્રીઉ રમાડઇ તિમ રમઇ.
સુધાભાખિણી પુરી પ્રેમિ. દિનદિન સુખણી કુસલ ખેમિ.
સરી સુંદરી તેહનઉ નામ. રાખઇ ઘર કેરી તે માંમ.
ઘણું સોહિલઉ, કહીઇ કસ્યું ? લીલાઇ અતિ સુખ મનિ વસ્યું.
હવઈ તે સેઠ તણી સુણઉ વાત. ધનઇ કરી સઘલઇ વિખ્યાત.
પૂજી દેવ જિમઇ દિન પ્રતઇ. પ્રીસઇ નિજ નારી તિહાં હૈંતઇ.
સબલ સાચવણી ભોજન તણી કરઇ નારિ, તિહાં હરખઇ ઘણી.
પ્રીસી વાય કરઇ તિહાં ખડી. સેઠિ કહિ વાંણી પડવડી:
સુણિ, નારિ. મુજથી કુણ ભલઉ ? સુણી નારિ ચીંતઇઃ એ સ્યુ કલઉ ?
ઊતર નાપઇ નારી તેહ. પતિ સનમુખ બોલતાં છેહ.
જઉ કહઇઃ પ્રથ્વી માંહઈ હૂંઈ, પતિ દૂહવાઇ ધર્મજ તુહઇ.
જઉ હાજી હાજી ઇમ ભણઇ. તુહઇ ધર્મ ન રહઇ તેહ તણઇ.
ઇમ જાંણી અણબોલી રહઇ. સા પતિના હઇયામાં દહઇઃ
ન કરઇ ઊત્તર સ્ત્રી, તે કિસ્યું ? કાંઇ કૂડ હઇયામાં વસ્યું ?
તેણઇ દૂબલઉ તે થાઇ. તે પરિ નારીનઈ ન કહઈવાય.
ઘણુ પ્રેમ. પણિ ન ચવઇ મુખઇં. બિહુના દિન જાઈ ઇમ દુખઇં.
પણિ તે સેઠિ કહઇતુ નવિ રહઇઃ કુણ ભલઉ મુજથી ? સ્ત્રી ! કહઇ.
વિણ જબાપિ સ્ત્રી દુર્બલ થાઈ.' સાએ વાત ગ્રહઇ મંન માંહઇ.
ઇમ ઇક દિન આવ્યુ પરહૂણઉ ભાઈ તિહ શ્રી સુંદરિ તણઉ.
ભાઈ બહિનિ મિલ્યાં એકંતિ. દુર્બલ દીઠી બહઇનિ મહંતિ.
ભાઈ કહિ નિજ બહઇનરિ પ્રાંત, 'કાંઇ દૂબલી ? બોલઉ હિતઇં.
સ્યું દુખ છઇ તુજનઇ ? તે કહઇ. પતિ, સુત, દેઉર કે તુજ દહઇ?

કાંઇ વાંક નથી તુઝ ઘરિ. દુખ વિણ દુર્બલ નઉહઇ સિરિ.'
સા બોલી, 'ભાઈ! સુણિ વાત. કિમ કહઇવાઇ, છઇ નિર્ઘાત?
બાહરિ વાત કરઈં હૂઇ પાપ. તુહ્મ પૂછતાં સ્યુ થઉ જાપ?"
પુનરપિ પૂછઇ સો આગ્રહઇઃ ઉંડપણઉ સ્યું અતિ ઘણુ વહઇ?
ભગિની કહઇઃ ભર્તારહ તણી વાત કરઇ અપકીરતિ ઘણી.
પાંચ દોષ છઇ જૂહા તણા. તેણઇ અવગુણ હૂઇ ઘણા.
સહઇસા આલ ન દીજઇ કિમ્હઇ. છાંનઉ ગૂઝ ન કહીઇ તિહ્મઇં.
સ્વદુખ મંત્રભેદ જે કરઇ. મર્ખોપદેશઇં કો નવિ ટરઇ,
કૂડા લેખ લિખઇ જે જે કોએ, નરકિ જાઇ નરનારી સોએ.
તુઝ બહઇનેવી ભોજન કરઇ, તેણઇ સમઇં વાણી ઊચરઇઃ
મુજથી જગમાં ભલ જન કોઇ? કહુ, અબલા, જઉ કોએ હોએ.
સ્યું કરહું, કહુ, ભાઈ! હું પછઇ. ઊતર વિણ દેહ દુર્બલ અછઇ.
પતિ સાહમું કહુ કિમ બોલાઇ? હા કહઇતાં ધર્મ ફાંસુ જાઇ.

દૂહા

'બાઈ! સુણિ એક વત્તડી જઉ બોલી જાંણઇ ભેદ,
તુ દૂહવાઇ કો નહીં જાણે વાતહ વેદ.
વેધક ચતુર સુજાણ તે, જે વેધ્યા બોલઇ બોલ.
વેધ વિહૂણા બોલડા બોલણહારુ હોલ.
ઊત્તર પૂછઈ દીજીઇ (અનઇ) રોસ ન ધારઇ ચિંતિ,
તેહવા બોલહ બોલીઇ એ ઉત્તમની રીતિ.
તવ પ્રિય પૂછઇ એ યદા, તદા કહે એ વયણઃ'
ભલા ભલી પ્રથ્વી અછઇ. સાચઉં માંને સયણ.
બહઇનિઇં બોલ ખરુ ગ્રહ્યઉ બંધવ કેરુ સાર.
દિન બીજઇ શાલક સહ ભોજન કરઇ ભરતાર.
પ્રીસઇ પદમનિ પ્રેમસ્યું. ઊભી ઢોલઇ વાય.
(તવ) શ્રીદત્ત મુખિ બોલઇ અસ્યુંઃ મુજ સમ કુણ કહઇવાય?

થાકઇ શિખર ગાર, પેખઇ, સાહા તેણઇ કારણિ મનમાં ધખઇ.
તેણઇ નગરઇ એહવા છઇ ચાલિઃ વૃક્ષ ન છેદઇ. ન લીઇ છાલિ.
ચૂંનઉ નવિ થાઇ તેણઇ દેસિ. જણ લેવા જાઇ પરદેસિ.
તે લાવીનઇ કુહઇલ નીપાય. સોનાથી મુહૂંઘઉ થાઇ.
તેહની ખોટિ અછઇ તેણઇ સમઇ.તસ કાજઇ જણ ચિહૂંદસિ ભમઇ.
ચિંતઇ ધોરી સેઠ સુજાણઃ નામ રાખવા એ છઇ ઠાંણ.
કસ્તૂરી ગારઇ કીજઇ. પુણ્ય તણું ફલ તુ લીજઇ.
તેડયા કસ્તૂરીના ધણી, પૂછઇ સેઠ તે લેવા ભણીઃ
"કેતી કસ્તુરી તહ્મ તણઇ? સુણતખેવ સહૂઇ રણઝણઇ.
શ્રીદત્તના બોલ્યા વાણુત્ર; શત પંચઇ મણ આણી અત્ર.
લાવઉ ભરતીઉ, કહઇ તે સાહ, મૂલ કહીં નઇ લેજો લાહ.
આણી દેખાડયઉ કાગલ તેહ. સેઠિ કહઇ, ધિણ તોલિઇ ગેહિ
આણી નાખઉ ગારા ઠામિ, જિમ આવઇ ગારાનઇ કામિ.'
'તરુઉં લેસ્યું એહનઇ સાટિ એક વખારિ થકી, નહીં ઘાટિ.
આપીસઇ સઘલું એ માટિ, ત્રપુ તણી બહુલી છઇ પાટિ.
કહિતખેવ મૃગમદ લાવીઆ, વ્યાપારી સબલા ફાવીયા.
કસ્તૂરીનઉ ગારુ કર્યઉ. ધોરી સેઠ તણુ જીઉ ઠર્યઉ.
નીપાયુ પૂરુ પ્રાસાદ. કરી પ્રતિષ્ઠા ગમ્યઉ વિષાદ.
ધોરી સાહા તણુઉ જશ ભૂરિ વિસ્તરીઉ જિમ ગંગાપૂરિ.
શ્રીદત્ત સાહ તણા વાણુઉત્ર માગે તરુઉં થઈ એકત્ર.
ધોરી કહઇ નિજ સેવક પ્રતઇઃ આપઉ તરુઉ એહનઇ હતઇ.
જઇ વખારઇ તરૂઉં દીઇ. તોલી તોલી તે પણિ લીઇ.
ઘડી દોએ તરુઉં તિહાં ઘટયઉં: આ દેવાલું સ્યુ ઊમટયઉં?
પ્રચ્છન્નગમઈ જઈ પૂછઇ એક. 'તરૂઆનઉ તુ આવ્યુ છેક.
મધ્ય વખારઇ રૂપઉ ભર્યઉ અછઇ, સ્વામિ, એકઠઉં કર્યું'.
સેઠિ કહઇ 'તરુઆ સાટઇ દીઉ. રખિ જાણઇ પણિ જૂઠઉ કીઉ.
ઝાંખુ દેખી જઉ પૂછઇ ભેદઃ ઢાલ દોએ ઉછા છઇ વેદ,
કંડ ઢલામણિ કડ સાથઈ કરી દેઈ લાજ રાખે મોખરી.'

તિમ કીધઉં તેણે વાણઉત્રિ, લખી ભરતીઉં દીધઉં પત્રિ.
તે લેઈ આવ્યા નિજ ગામિં શ્રીદત્ત નામઇ જે છઇ સ્વામિ.
આણી કાગલ આપ્યુ હાથિ. વાચઇ સેઠ તિહાં નારી સાથિ.
કસ્તૂરીસ્યું તરૂઉં ગ્રહ્યઉં, જિ જિમ નીપનૂં તે તિમ કહ્યુઉં.
નારી કહઇઃ દેખાડઉ તેહ. તવ તરુઉં આણ્યું નિજ ગેહિ,
ઘડી દોએ રૂપું પેખીઉં. સેઠાણીનઉં મન હરખીઉં.
આ સ્યું લાવ્યા સેવક, તુમ્હે? કસી સીખ દીધી તે અહ્મે,
કહઇ વાણુત્ર, ન જાણ્યું ભેય. તરૂઆ ઠામિ એ દીધ એય.
અણજાંણ્યુ અહ્મે તોલી લીઉં. આ સહુઇ તિહાંકણિ સાખીઉં.
જૂઉ રજત રખાવ્યઉ ઠામિઃ પાછઉં મોકલીઇ તેણિ ગામિ.
ઇમ ચિંતવી રહ્યઉ સહુ કોએ. ભલા ભલી પ્રથ્વી છઇ. જોએ.
શ્રીદત્ત સેઠિ લહ્યુઉ સંકેત; માન વહું તે કેહૂ હેત?
મુજથી એ મોટઉ વાણીઉ. મનસાસ્યું સાચઉ જાણીઉ.
હવઇ આદ્યુ તે સુણઉ અવદાત ઘોરી સેઠિ તણી સી વાત?
તેરહીયાં ઘરિ આવ્યાં વાહાણ. સોલહીઆનૂં પૂછ્યઉં ઠાણ.
તે કહઇ, ન મિલ્યા અહ્મનઇ તેહ, અતિ આરતિ અહ્મારઇ દેહ.
સુણતાં સેઠનઇ વિભ્રમ ભયુઃ સ્યું ભીસમાચાર તસ થયુ?
અતિ આરતિ ઘોરી સાહા કરઇઃ બૂડાં વાહાણ. ન પુહુતાં ઘરઇ.
રહ્યઉં ન સાહઇ ઘરમાં કિહાઇ. છોરૂં ઉપરઇ મન ન વિરમઇ.
ચિત્રણ નારિ ઘરે છઇ તાસ. ચિત ચિંતા લહ્યઉ ઉદાસ.
કહઇવા લાગીઃ કાંઇ મ કરુ. ધન ઘરમાં તે હઈડઇ ઘરુ.
પત્તિ કહઇ વાહાણમાં ધન ઘણું. સુદ્ધિ વિણ સાચઇ હું કણમણું.
સ્ત્રી કહઇ કોડિ બિ ચ્યારઇ ખરી માહરઇ છઇ. તે લેજો પરી.
મુજ આભર્ણ જડયાં માણિકે તે મ મ જાણઉ જે પારકે.
ઘોરી ધનપતિ કહઇઃ સી વાત? તે ધન વિણ કઇં ન રહઇ ઘાત?
ઇમ દિન બિહું ચિહુંનઇ અંતરઇ કીહઇ જાવા વિમાસણ કરઇ.
ઊપાયું તીરથનું કામ. રથ જોતરી ચલાવ્યા તામ.

સાથઇ બઇ વાણુઉતર લીધ. તિહાંથી પ્રગટ પીયાણું કીધ.
ધન ઉચાટઇ ગહઇલા પઇરિ રતિ નહઇ પોતાનઇ ઘઇરિ.
ધન વિણુ દાન પુણ્ય નવિ થાઇ. ધન વિણુ મહૂત મામ સવિ જાઇ.
ધન વિણુ સગાં સહોદર ટલઇ. ધન વિણુ મોટાના મદ ગલઇ.
ધન વણિ કાલઉ કૂછિત ભણઇ. ધન વિણુ ઉંચાનઇ અવગણઇ.
ડાંડ સહુ કહઇ તેહનઇ મિલી. ધનહીણાની વાત ન ગલી.
ઘણું જિમઇ તુ નંદઇ સહુ: ન જિમાય તુ બોલઇ બિહુ.
કહીઇ ન દીઠઉં, તુ સ્યઉં જિમઇ? ધન વિણું અવસરિ ચિત્તિ કમકમઇ.
તેહ ભણી ચાલ્યઉ પરદેસિ. જોતુ જાઇ ગામ નવેસ.
ઇમ કરતાં તે પુરિ આવીઉ શ્રીદત્ત વાસિ વસઇ ભાવીઉ.
તેણઇ નગરિઇં રથ ખેડઇ યદા ચઉહુટુ જોતુ જાઇ તદા,
ધોરી સાહનઉ રથ પેખીઉ. એક પુરષ જોતુ જાઇ હરખીઉ.
શ્રીદત્તનઉ તે સેવક હિઉ કસ્તૂરીગ્રાહક તે લહુ.
જઇ શ્રીદત્તનઇં કહિઉ વિચારઃ દીઠઉ એક અસંભમ સાર.
ધોરી સાહ આવ્યઉ છઇ અંત્ર, એહ અસંભમ સ્યું અક્ષત્ર?
શ્રીદત્ત સાહ કેડિ જઇ મલ્યઉ. સઘલે વાણુઉત્રે તે કલ્યઉ.
સ્વામી ! આવઉ ઘરિ આપણઇ. આ લક્ષ્મી તુહ્મચી થાપણઇ,
કસ્તૂરી તઇ ગારઇ કરી. તુઝ કીરતિ તિહુઅણઇ વિસ્તરી.
ધોરી કહઇ, હું નહીં તે લોક. તહ્મે મ કહુ અણુજાણઇ ફોક.
અતિ આગ્રહઇ આણ્યઉ નિજ ઘરઇ. ઊતારઇ રાખ્યુ શુભ પઇરિ.
કસ્તૂરી હાટ મેહલ્યાં મોકલ્યાં. આપઉ અન્ન જોઇઇ તે ભલાં.
સેઠિ સવામણ લઇ ખીચડી ચોખા દાલિ સંબલ પડવઠી.
ધૃત દસ સેર અણાવઇ ભલું. જિમતાં અન્ન દીધ એતલું.
સવામણીઉ નામ પ્રસીદ્ધ. વલહૂટી એ બોલાવા કીધ.
પાછલિ દિનિ કેતે આવીઆં. ઘરનાં માણુસ આણંદીઆં.
પારેવઉ ચીઠી લાવીઉ. ઘરનારઇં તે બોલાવીઉ.
વહાણુ આવ્યાની વધામણી દીઉ, જિહાં હૂઇ ઘરધણી.

આંઢિ પહ્લાણા સબલા જેહ. ચાલ્યા જિમ આસાઢા મેહ.
પગઇ પગઇ આવ્યા તેણઇ ગ્રામિ, સવામણીઉ જિહાં છઇ સ્વામિ.
દેખીનઇં હરેખ્યા વાણુઉત્ર. પરગટ કીધા સાહાજી તત્ર.
શ્રીદત્ત સહઇત સવે માનવે, કરઇ ભગતિ વસ્ત્રે નવનવે.
ઘણું વખાણુઇ સહુકો મલીઃ દૂધ માંહઇ જિમ સાકર ભિલી.
ધંન ધન સેઠ. વખાણુઇ સહુ. જોવા મિલીઉ પરિજન બહુ.
દુખ પડઇ જે રાખઇત ધર્મ તે છૂટસિ અનંતાં કર્મ.
ધનદુખઇં ધરથી નીસર્યંઉ; દાન તણું ગુણ નવિ વીસર્યંઉ.
અતિ સનમાન્યઉ નગર નરેસિ. વસ્ત્ર દેઇનિઇ પૂરી સેસિ.
ભલાભલેરી પૃથ્વી લહી શ્રીદત્ત સાહ રહિઉ ગહઇગહી,
મિલી હલી ચાલ્યુ નિજ દેસિ. ખરચી લક્ષ્મી નગરપ્રવેસિ.
દાન પુણ્ય તિહાં બહુલા કરી, દેઈ સુતનઇં નિજ ઘર સિરી,
છિહડઇ કાજ કરૂ આપણું. ઘોરી સેઠિ લહઇ સુરપણું.
સુરપતિ કહઇ તે નિર્જર પ્રતઇઃ ઇમ શુભ ભાવ તણી બહુ છતઇ
ભલાભલી પ્રથ્વી કહઇવાય. તેણઇં ભૂતલ પાવન થાય.

ઢાલ પવાડુ

તુ સત્યસંધઇ સદા ગિરૂઇં આદર્યું વ્રત એહઃ
કામિત ભોજન પૂરવઇ જાં પ્રાણધારી દેહ."
તે વયણ ચિતઇં નાવીઉં. આવીઉ તિહાં દેવ
કરી રવિવર રુપ વિરુઉં, જેહનઇં વિરૂઈ ટેવ.
સ્વર્ગ થિકી તે સાંચર્યુ તેણઇ નગરિ લઇ વિશ્રામ.
જંઇયિ શિવમંદિર રહ્યા. જુઉ તેહનું કામ.
ઋતુ સીતનઉ એ માઘ માસઇ રચ્યઉ મેઘ અંનંત.
અખંડ ધારઇ દેવ વરસઇ. કહઇ કામિનીનઇં કંતઃ
'આ તુ અસંભમ થાઇ, નારી ! અતિથિ નાવઇ બારિ.
કિમ જિમણ આપણુ કીજીઇ, વિણુ જિમ ઊધારિ ?
ટાઢિ આગઇ અતિ ઘણી. અનઇ નીર નાલિ ન માઈ.

અતિથિ આપણુ નવિ મિલ્યા. કિહાં તેડવા કુણ જાઇ ?
પણિ ધર્મ એ છઇ આપણઉ જે કીધા વિણ કેમ થાઇ ?
અતિથિ વ્રત જઉ લોપીઇ, તુ દૂજઉ કિસ્યઉ ઉપાય ?'
ઇમ સાત દિન હૂયા વરસતાં. પડી લંઘન ત્સાત.
સેઠનારીપુત્રનઇ સમકાલિ સરિખી વાત.
પ્રત્યન્યા આપાપણી 'તે પાલવા વ્યવહાર.
ચૂકઇ નહીં બિહું પક્ષ પૂરાં તે સકલનઉ આચાર.

દૂહા

ચંગાવતી ભણઇ કંતસ્યું: 'લઘુવય બાલક એહ,
લંઘન દોહિલી, સ્વામિજી, દૂબલ થાઇ દેહ.
માતપિતા જિમતાં જિમઇ. ભૂખ્યાં ભૂખ સહેય.
તે બાલકની ચિંતડી હીયા માંહઇ ધરેય.
જૂઉ નગરી માંહઇ ફિરી અતિથ મિલઇ જુ કાએ.
દેઇ અન્ન તસ ભાવતું નિજ ઘરિ આનંદ હોઇ.
બાલક સરિસું પારણું પછઇ કરતાં સુખ થાઇ.
સહઇજઇ અતિથ ન આવીઉ, કારણિ કરુ ઉપાય."

ચુપઇ

તતક્ષણુ સાહ ચાલ્યઉ તેણી વાર. ધ્રૂજિઇ તનુ, ઝડિ નીર અપાર.
ટાઢઇ ભૂખ તરસ વીસરી. બાહરિ કો ન સકઇ નીસરી.
સોધે દેઉલ, મઠ, ગોમટાં, જોઇ ચઉખંડી, ચઉવટાં,
'કો અતિથ ?' ઇમ કરતુ સાદ સાહ પુહતુ તેણઇ પ્રાસાદ.
જોતુ રંગમંડપમાં ગયુ. તતક્ષિણ સોતુ જે દ્રષ્ટઇ થયુ,
વેષઇ તે દીસઇ કાપડી. પાસઇ ગયુ સેઠ ચડવડી.
દેઈ પ્રદક્ષણા લાગુ પાય; દેખી હઇડઇ હરખ ન માઇ.
કર જોડીનઇ કરઇ વીનતી: " સાંમી, વાત સુણઉ એક છતી.
અહ્મ આલસૂનઇં ગંગા તુહ્મે. સુપ્રસન્નિ પાવન થાઉં અહ્મે.

કૃપા કરી આવઉ ઘર ભણી, સાર કરુ, સ્વામી ! અહ્મ તણી.
અહ્મ ઘરિ આવી ભોજન કેરુ. પડતાં સમુદ્ર સાંહઇ ઊધરુ.
સાત દિવસ અહ્મ હુઆ ઉપવાસ. ઘરિ આવી અહ્મ પૂરુ આસ."
"હું તપસી બહુ તીરથ કરું. મનઈછાભોજન અણુસરું.
આગઇ ઊતર કીધા ઘણે, ઇછિયું દેઇ તુ હા ભણિ.
જઉ તઈ ભગતિ હૂઇ માહરી, પૂછી આવિ નારી તાહરી.
દેવા પુંહુચઇ જુ તુહ્મ ઘરે, તુ પછઇ મુજનઇં નુહતરે."
તતક્ષણિ આવ્યુ સાહા ઘર ભણી. સ્ત્રીનઇ આવી પૂછઇ ઘણી.
"ઇછાભોજન માગઇ જતી." તવ બોલી સા ચંગાવતી.
"તેડુ સીઘ્ર. મ લાઉ વાર; સો અતિથ તારઇ સંસાર.
ઇછાભોજન દેસ્યું સહી." આદર સહઇત વાત એ કહી.
સેઠિ જઈ તેડયઉ કાપડી. કહઇ સાધ વાંસુ થાપડીઃ
"હું ભુખ્યુ; નઇ ટાઢિજ ઘણી. સહુ વેદન જાણુઇ આપણી.
પરદુખીઇં દુખીઉ નહીં કોએ. જસ દૂખઇ તસ વેદન હોઇ.
સિર ધૂજઇ. પગ વાંકા વલ્યા. લૂલા પગ. રોગઇં ખંભ ભલ્યા."
સેઠ ભણઇં, 'મ મ થાઉ દુખી; લેઈ આવુ ભોઈ પાલખી.'
ઇમ કહી માછીવાડઇ ગયા. ભોઈ ઉઠીનઇં ઊભા થયા.
"સેઠ, વરસતઇ સ્યું આવીઆ? દરસણ તુહ્મચઇ આણંદીઆ.
પણિ કામ મ દેસ્યુ. ઇણઇ ચીખલઈ પાગ અહ્મારા નવિ કિહઇ ચલઇ.
'ચાલઉ અતિથ તેડવા કાજિ. સોહિલ્યા થાસ્યુ એણઇ માગિ.
સોનઇઉ સાહ આપઇ જસઇ, ઊઠા ભોઈ બલીઆ તસઇ.

દૂહા

વાલિંભ અછ વસીકરણ; બાકી સબ અકયછ;
જેણઇ દીઠઇ મુનિવર ચલઇ, તુરણી પસારઇ હછ.
કનકિ મોહ ભૂપતિ તણઉ. રંક તણઇ મનિ તેહ.
મોટું મોહન એ અછઇ, પડતી રાખઇ રેહ.

ચઉપઈ

લેઈ પાલખી આવ્યા તિહાં સેઠ; ભોઈ ચ્યારઇસ્યું પુહુતા હેઠ.
ભોઈએ જાણ્યું: હોસઇ ભૂપ. દીઠઉં બીહામણું બહુ રૂપ.
કુષ્ટી રૂપ દિગંબર તણું: ગલઇ દેહ *નિ કોઢી ઘણું.
માછી ગણગણ દીલઇ કરઇ, ઝઉર હાથિ પાન તર્સ ખિરઇ.
ભોઈ ભણઇ, 'વરિ કૂઇ પડું; એ કોઢીનઇં અમ્હે ન'ડુ'.
સેઠ કહઇ, 'અણબોલ્યા રહુ; લેઈ પાલખી મસ્તકિ વહુ.'
"નીચ કામ અમ્હે નહીં કરું, લઉ સોનઇઉ. સૂગઇ મરું.
ઘટતું કીજઇ, એ વ્યવહાર. અઘટતાનઉ નહી આચાર.
વિરલ વિમાસઇં મૂરખ કામ કરતાં ન રહઇ તેહની મામ.
જિમ ગર્દભ વાલ્યઉ સીયાલિ, તિમ એ કામ ભરહું લેઈ બાલિ.
સેઠિ કહઇ, તે કિમ સંબંધ ?, તે સારુ સંભલાવુ બંધ.
ભોઈ કહઇ "કો પર્વતવાસિ રઇહતુ સીહ સબલ આવાસઇ,
તેહનઇં મિત્ર એક સીયાલ, જેહનઇ કૂડ ઊપનઉ ઢાલ.
દિન દિન આણઇ વાહી ભક્ષ. સીહ માનઇ આખેટઇ દક્ષ,
એક દિને ન મેલ્યઉ સીહ આહાર. શૃગાલીઆનઇ વચત ઉદાર:
લાવિ ભક્ષ. નહી તુ જાણેસિ, મુજ દૂહવાંણઇ કિમ રહઇ દેસિ.
તુ સીયાલ ગયુ વન માહઇં, નદીતીરિ આવ્યઉ ઉછાહિં.
નીલી ચારિ ચરંતુ દીઠ ગર્દ્દભ એક ઘયડઉ ઈઠ.
જઈ સીયાલ કહઇ, મામાહ, જોહાર, સ્યઉં કરઉ છઉ અત્ર આહાર?
મામી કિહાં રહઇ છઇ મૂઝ ? પરકાસુ તે સૂધું ગુઝ.
તવ રાસેભ બોલ્યઉ, ભાણેજ, સુણિ તું મુજ હઈયાનું હેજ.
હું કુંઆરુ અછું. સુઠામ વિના કન્યા કિમ ઘાલું હામ ?
તવ ભાણેજઉ બોલ્યઉ હસી, 'થોડી વાત કહી એ કસી ?
મામઉ મુઝ કુંયારુ રહઇ, તુ જીવિત સ્યું માહરું, કહઇ ?

* ન

કન્યા એક અછઇ સુભઠાંમિ, તે આવેસઇ તુહ્મનઇ કાંમિ.
જઉ આવઉ, મામા, 'મુઝ સાથિ, તુ દેવારુ હાથોહાથિ.'
મામઉ બોલઉ. માન્યું વયણ. જાણ્યું લહઇસ્યું કન્યારયણ.
"લગન કહીં? ભાણેજા, કહુ, તિહાં લગઇ અહ્મ ઘરિ વાસઉ રહુ."
તુવ શૃગાલ ધૂતારુ ધઇરિ: લગન આછઇ કરવી પઇરિ.
બોલ્યઉ એહવઉં રાસભ પ્રતઇં, 'મામા એક હીઇ છઇ હિતઇં.'
તિહાં સ્યુંડયઉ મામઉ તેણી વારિ: આજ લાહસ્યું રૂડી નાંરિ.
થઈ આગલિ ચાલ્યઉ ભાણેજ; જોજો સાલા સસરા હેજ.
પર્વત ગુફા માંહિ જવ ગયા, બેહુ જણા તિહાં સસતા થયા.
દૃષ્ટિભેદ સીયાલહં કરઇ. ઊઠી સીહ ફાલ તિહાં ભરઇ.
તવ ગર્દભ નાઠઉ તતકાલ, નદીઠાંમિ જઈ બઇઠઉ બાલ.
કેડઇં ભાણેજઉ આવીઉ, મામઉ પુનરપિ બોલાવીઉ.
'સ્યું નાઠા, માંમા? કહુ વાત, હાસીભેદ ન જાણઉ રાત.
સાલા હૂઇ તે હાસ્યું કરઇં, બહઇનેવી તિહાં નહિ કરગરઇં.
એ સાલઉ હસવાનઇ કાજિ. તુહ્મે સ્યું પાછા વલીઆ લાજિ?
જાવઉ તેડઇ તે પરિવાર. સસરાનઇ જઈ કરુ જુહાર.'
પુનરપિ ભોલિમ આણી મન્નિ, વલી પધાર્યા તેણઇ રન્નિ.
સીહ લગઇં આવ્યા જેતલઇં, હણીઉ ખર સીહઇ તેતલઇં.
બોલ્યુ સીહ, 'શૃગાલા, સુણે. રાખે ભક્ષ. કોહી મ મ ગણે.
સ્નાન કરી આવઉં હું યદા કામઇં કાજઇ જાજે તદા.
ગયુ સીહ જલથાનકિ જિસઇં, કર્ણ કાલજું ભખ્યઉં તિસઇં,
સીયાલૂઇ સ્વાહા પહઇલું કર્યઉં, સારું પલ પોતઇ ઊધર્યઉં.
સીહ જોઇ તુ કાલજ નહી, કાંન દોએ વલી ચાલ્યા કહીં.
પૂછયઉ સીયાલૂઉ તવ કહઇ: કાન કાલજ એહનઇ નહઇ.

यत :

आगतश्च गतश्चैव दृष्ट्वा सिंहपराक्रमम् ।
अकर्णहृदयो मूर्खं पुनरागमनं भवेत् ॥

દીઠઉ સીહપરાક્રમ ઘણુઉં, આવ્યઉ, ગયુ વલી. સ્યઉં ભણુઉં ?
કર્ણહૃદયરહિત જઉ હતુ, થયુ ચાવીનઇં પુનરપિ છતુ.
તે વાલ્યઉ જિમ આવ્યઉ તિહાં, તિમ વાહી અહ્મે આવ્યા ઇહાં.
ન હીઉ ચાઈ આપ્યું અહ્મે, ધરિ જાવા દ્યઉ અહ્મનઇં તુહ્મે.
છંડી ભોઈ ગયા ઘર ભણી. સાહ વિમાસણ થઈ અતિ ઘણી.
'મ કરુ ચિંતા.' નારી ભણઇ, 'લ્યેઉ, ધરીઇ મસ્તકિ આપણઇ.'
હરખ્યઉ સેઠ કરઇ તે કાંમ. લાવ્યઉં સૂંડલ મોટઉ તાંમ.
તૃણ સુંહાલાં લેઇ પાથર્યાં, ચીર ભલેરાં માંહઇ ધર્યાં.
ભલી નારિ પતિવ્રત પાલતી, હઇયિડઇ સૂગ ન આંણઇ સતી.
સૂધઉ જાણી તેહ જતી અતિથ ઊપાડઇ ચંગાવતી.
દેવ કુષ્ટ ઘણેરું કરઇ, રુધિરમાંસરેલા ઉતરઇ,
લેઈ વિલેપન આંગિ ધરઇ, સબલ સત્વનું પોતું ભરઇ.
તે દુર્ગંધ સુગંધ લેખવઇ: ઇમ ન ધરઇ: આ સ્યું સંભવઇ ?'
અતિ સન્માન કરતાં બેય નિજ ઘરિ લેઈ આવ્યા તેહ.
ઘરિ પટસાલઇં બઇસારીઉ, જાણ્યુ મુનિ એ સુખકારીઉ.
કૃતૃમ ભાવ કિસ્યઉ નવિ લહઇ. કર જોડી મુનિનઇં તે કહઇ:
'સ્વામી, ઇછાભોજન કહુ. કરિ પારણું. અહ્મ ઘરિ રહુ.
સુખીઆ થઈ જાજો નિજ ઠાંમિ. કૃપા કરઉ અહ્મનઇં, સ્વામિ.'
તવ મુનિ બોલ્યઉ, "પૂછઇ કિસ્યઉં? કહઇ તાહરઇ ઘરિમાં છઇ જસ્યઉં.
તે સાંભલી પછઇ હું કહું; તિહાં લગઇ અણબોલ્યઉ રહું."
કહઇ સેઠ, "ત્રિહું ભેદિ ધાંન, પાંચ સાલણાં, ઘૃત, પકવાન,
ફલફૂલિ ઘણી, સાકર સેલડી, જાતિ જાતિ છઇ સૂખડી.
ઘંટ ફલી, 'કણસડ, ત્રણિ ધાંન,' મૂલ ડાલ ફલ ફૂલ પ્રધાન,
પત્ર સહઇત પાંચ સાલણાં, સવાદ જૂજૂયા છઇ પણિ ઘણાં.
ખાજાં બિપડાં ફીણાં સાર, દહીથરાં, ઘેવર સુખકાર,
તિલસાંકલી, સુંહાલી, ગણા ચિણા સાકરીયા છઇ ઘરિ ઘણા.
માંડા મરતકી નવ નવ ભાતિ, લાડૂ તણી ઘણી છઇ જાતિ.

પહઇલું સેવઇયા જગરીઆ, સમકિતીઆ દલીયા સમરીઆ.
ઊખધીઆ મગીઆ ગુણ ભલા, મોતીઆ ખાંડઈ એકલા.
સિંહ કેસરીઆ પરિમલ પૂરા. ફૂહ તુ પ્રીસું મોતીચૂરા.
વલી હેમમી ખાડહ તણી શુદ્ધ જલેબી, આણું ઘણી.
પયડા • મોદ્દા વલી મહસૂપ, પતાસાં વર સોલારૂપ,
ઇમ સાકર ખાંડ તણી સૂખડી, સેવ ભલી, ઝીણી નઇ વડી.
મઉલી ગલી, પીલી ઊજલી, લપનશ્રી ગહૂંની ઘઉં વલી.
વડાં, વેઢમી, માંડા ખીર, પોલી સત્તપડી લ્યઉ, ધીર.
કેલાં, દાડિમ, નઇ ચીભડાં, શ્રીફલ, નારિંગ, લીંબૂ વડાં,
ઇમ અનેક ફલફૂલિ છઇ ઘઇરિ, વલી બીજી સારું શુભ પઇરિ.
સોવન સાલિ તણઉ હું કુર, રાજભોગ રાંધઉ ભરપૂર,
મગ મંડોરા મગની દાલિ, ઊપરિ નામું ઘીની નાલિ.
ઘણે સાલણે બાંધું પાલિ. રખિ! પારણા તણું મન વાલિ.
દહીં કરંબુ, માંહઇ કપૂર, એ કરતાં નહીં થાઇ અસૂર.
ફોફલ પાન, એલચી, લવિંગ, જાઇફલો, જાવંત્રિ ચંગ,
એ મુખવાસ આદિ દ્યું, સ્વામિ! સફલ અર્થ તુહ્મારઇ કાંમિ.
ઇમ અનેક નગરિં જે મલઇ તે લાવું, ભાખું તેતલઇં,
ઇછા હૂઇ તે મુખિ ઊચરુ, ભાવસવાદઇં ભોજન કરુ."
ઇમ સાંભલતાં હુઈ બહુ વાર, તવ બોલ્યઉ કૃત્રમ અણુગાર.
"જે ભોજન છઇ ઘરિ તાહરઇ, તે એક્રૂ નહીં મનિ માહરઇ.
ઇછાભોજન નવિ પૂરવિ, તુ મીઠઉં સ્યું મુહઇ લવઇ?"
વલતું શેઠ ભણઇ અવદાત, 'સ્વામી, ભાખુ મનની વાત.'
રખિ કહઇ, "માહામાંસજ મિલઇ, તુ મનચિંતિત માહરું ફલઇ.
તે નવિ પાકઇ તાહરઇ ઘઇરિ, તું વાણીઉં કરઇ ઘણુ મહઇરિ.
માંસ ભોજન તું નવિ દેઇસિ, આશાભંગઇ હું ચાલીસિ."
બોલ્યઉ સેઠ, "સુણઉ, કાપડી, ગલઇ જનોઈ તુહ્મ સાંપડી.
ધર્મ ધ્યાન નઇ તીરથ કરુઃ મુહઇ વયણ કિસ્યઉં ઊચરુ?

મુખિ 'નારાયણ' બોલઉ સહી. ભૂલી ભગતિ ઈસ્વરની વસી,
બ્રહ્મા રૂપ તુહ્મારૂં, સાધ! પર પ્રાણીનઇ કાં સાબાધ?"
કહઈ કાપડી, "સુણિ, સાહ, સ્વરૂપ. અહ્મે રહૂં સ્મશાનિ વિરૂપ.
ભાંગડ ભૂત ભઈરિવ સમ જાંણિ. મડાં ભખું અધબલતાં આંણિ.

यतः ।
कवहीक जोगी मदिरामांसइ, कवहीक योगी सहइ उपासइ
कवहीक योगी नवदश चेला, कवहीक योगी फिरइ एकेला

ન્યાતિપ્રચારઈ તૂ વાણીઉ, ઉત્તમ જંત તાહરુ જાણીઉ,
તઈ નહીં આવઇ એ મહામાંસ. કરિ ઊતર. હું જાઉં નિરાસ.
મહામાંસ તે માણસ તણું જઉં જિમાડઇ, તુ સુખ ઘણું,
વિણ પારણિ હું થાઉં ઉદાસ, કરિ ઊતર, જિમ જાઉં નિરાસ."

મન ભમરા રે—એ ઢાલ

રાગ ગુડી

કહઇ નારી નિજ નર પ્રતઈં, મનિ ઇમ કાં રે?
તું તુ ચતુર સજાણ, સમઝિ, મનિ ઇમ કાં રે?
ધરમધુરિંધર તું સહી, મનિ ઇમ કાં રે?
પ્રીછયઉ સકલ વિચાર, સમઝિ, મનિ ઇમ કાં રે?
લીધઉ ધરમ ન ખંડીઇ, મનિ ઇમ કાં રે?
માયા જાલિ મ પાડિ, સમઝિ, મનિ ઇમ કાં રે?
ધુરિ બોલઇ પછઇ ચૂકણા, મનિ ઇમ કાં રે?
સ્યું કીજઇ તેણઇ ધાડિ, સમઝિ, મનિ ઇમ કાં રે?
જે વ્રત ગુરૂમુખિ ઉચર્યું, મનિ ઇમ કાં રે?
નવિ ખંડઇ જે જાણ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે?
સત્વ સિરોમણિ તુહ્મ સમુ, મનિ ઇમ કાં રે?
નવિ કો દૂજઉ, સૂજાણ, સમઝિ, મનિ ઇમ કાં રે?

જેણઇ જીવ લાયા આપણા, મનિ ઇમ કાં રે ?
જસ હાક સહીં સાથિ, સમઝિ, મનિ ઇમ કાં રે ?
તે તુ કિહ્મ ન છોડીઇ, મનિ ઇમ કાં રે ?
જઉં કીધઉં જગનાથિ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?
ધરમ્મ પ્રીતિ એ દો એકું, મનિ ઇમ કાં રે ?
દુખિ સુખિ કિહ્મઇ મ છંડિ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?
કનકકંતિ બહૂલી હૂઇ, મનિ ઇમ કાં રે ?
તાપઇ તિવું બહુ મંડિ, સમઝિ ઇમ કાં રે ?
ધરમ સખાઇત તઉ કરઇ, મનિ ઇમ કાં રે ?
જઉ પૂરી ચ્રખુ પ્રીતિ સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?
આદરીઉં નવિ છંડીઇ, મનિ ઇમ કાં રે ?
એ ઉત્તમની રીતિ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?
એ તુંહૂંતરીઉ કાપડી, મનિ ઇમ કાં રે ?
તઉ બોલ્યું પાલઇ આપ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?
અણહૂતું એણઇં યાચીઉં, મનિ ઇમ કાં રે ?
આપણનઇં નહીં પાપ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?
ઉત્તમનઇં આવી પડઇ, મનિ ઇમ કાં રે ?
રાધઇં દાઝિઇ અન્ન, સમઝિ, મનિ ઇમ કાં રે ?
માંડઇ તસ્ર ભાંડઇ સહુ, મનિ ઇમ કાં રે ?
તે ભણી રાખઉ મન્ન, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?"
ઇ મનિ સુણી સાહા ચીંતવઇ, મનિ ઇમ કાં રે ?
"સાચઉં બોલઇ નારિ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?
લખીઉં લાભઇ આપણું, મનિ ઇમ કાં રે ?
એ સુકૃતનઇ આધારિ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?"
ઇમ જાણી મન થિર કરઇ, મનિ ઇમ કાં રે ?
માંડઇ તેહ ઉપાઇ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?
નવિ છંડઇ અણ, રાય, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?

પરતખિ પાપ સમાચરઇ, મનિ ઇમ કાં રે ?
ભોલા ન આંણઇં રીસ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?
પાંમી એહવઉં પાત્ર, મનિ ઇમ કાં રે ?
તે માંનઇં જગદીસ, સમઝિ મનિ ઇમ કાં રે ?

દૂહા

રાગ પરજીઉ

સેઠિ કહઇ, 'કિમ ના કહૂં ? જઉ નુંહતરિ આણ્યુ તુંહિં.
ના ન કહૂં કિમ્હઇ અહો. ખોડિ દીઉ કીમૂંહીં ?
સત ન છંડું હું કિમઇ, જઉ પશ્ચમ ઊગઇ ભાણ.
ના ન કહૂં માગ્યા પછી, ખર નઉહઇ કેકાણ.
માન દેઈ તેડયા પછઇ નકારુ કરઇ હો;
ધુરિ પાપીડા તેહ, બોલ્યઉં જસ નવિ સંભરઇ હો.
ધર્મ ધુરિધર તેહ, જે બોલ્યઉં પાલઇ આપણું.
પણિ બોલી પીડઇ રેહ, તે જાણઉ કૃપણાંપણઉં રે;
ધુરિ આડંબર હોઇ, ધુરિ માણસ બોલઇ ઘણું.
જાંણઇ વિરલઉ કોએ વચન સંભારી આપણઉં રે.
પરતખ્યિ પશૂ સમાન, વેધવિહુણાં માંણસાં રે.
અંતર નવિ તૃણ ધાન; તે માણસાં રાસભ જસ્યાં રે.
રાજ્ય જાય તુ જાઉ શ્રિયા સરીસઉ પ્રાંણીઉ રે.
વચનં વૃથા મ થાઉ, જે બોલઇ નિજ વાણીઉ રે.
તવ બોલઇ ચંગાવતી, " સાંમી, સાંભલિ મર્મ.
હું કાંમિ જાતી હતી તે કહઇતાં મુઝ શર્મ.

ચુપઇ

તેણી વાટઇં મઇ* દીઠઉં ચોર, સૂલી ઊપરિ નીંદ્ર અઘોર,
તિહાં જઈ લાવઉ તે માંસ, સંન્યાસીની પૂરુ આસ.
સુણતખેવ સાહા સંચરઇ; ધરમકાજિ એ કરણી કરઇ.

* મ

તિહાં આણ્યુ ક્ષિત્રીનુ ભાવ, લીધું પલ ઋષિઅર્થિ સુભાવ.
આણી પલ નારીનઇ દીધ; સોએ માંસ સ્ત્રીઇ રાધીઇ.
"ઊઠઉ, સ્વામી, ભોજન કરુ, આ સંસારઇ અહ્મ ઊધરુ."
વદઇ બ્રહ્મ, "જે ચોરી કરઇ, વલી નારિ પરકેરી હરઇ,
લંપટ, લાંચ લીઇ પર તણી, બોલ ન પાલઇ, હૂઇ અવગુણી,
ધન પીયારાં લઇ છેતરી, તેહની કાયા પાપઇં ભરી.
તેહતું માંસ ભખઇ કુણ, બાલ? તે ઊપરિ રાચઇ ચાંડાલ."
તુ સાહા સુણતાં વિલખુ થયું; કરિઉ આરંભ તે ફોકટ ગયુ.
કહઇ, 'છેદુ હું વપુ આપણું, તુ સંતોખું તનુ તુઝ તણું.'
ઋષિ ભાખઇ, 'એ મ કરે આજ; વૃધમાંસિ નવિ સીઝઇ કાજ.
સૂકું માંસ, નઇ નારી વડી, વ્યાહણઇ મિથુન, બહુ નીદ્રડી,
તુરણું દધિ, નઇ કન્યા સૂર, એ ભોગવતાં જાઇ નૂર.
તેહ ભણી એ પરહરિ દૂરિ. શત્તાગાર બાર તું ખૂરિ.
સાંભલિ, સાહ, અહ્મારી વાત: જેહનઇ વરસ થયાં હૂઇ સાત,
અંગઇ લક્ષણ જાસ બત્રીસ, તે હૂઇ તુ જાઇ રીસ.
વલી વિશેષઇં સાંભલિ, સેઠિ, ન્યાંન તણી તું જો એ દ્રેઠિ.
તાહરઇ પોતઇ જઉ હૂઇ તેહ, તું આપીનઇ ટાલે છેહ."
સાહ વિમાસઇ નારી સાથિ, 'હવે સંપૂરી અહ્મચી આથિ.'
કહઇ કથન, નઇ આંસૂ ઝરઇ, પુત્ર અંત ત્યાં આવ્યુ સિરઇ.
હર્ઇઇ કરમ અમારું ક્યુંઉં. સંન્યાસીઇ એ ઊચર્યઉં.
કુંયર ચેલઇઆની ખપ કરઇ, તુ સંતોખ્યું જાઇ સિરંઇ.

દૂહા
રામગિરી

ચંગાવતી કહઇ, "સાહા, સુણઉ. તુહ્મે મ કરસ્યઉ શોક.
એહ અતીથનઇં દૂહવીઇ તુ પુણ્ય થાઇ ફોક.
દીજઇ ઇછિઉ એહનઇં. સફલ કરુ નિજ હાથ.
પછઇ આપણ દો જણાં કરસ્યું એહનઉ સાથ.
અંગારે જલધર ઝરઇ દાઝંતાં નિજ દેહ.

આડાં છોરુ દીજીઇ: જગિ ઊખાણુઉ તેહ.
કાયર થયાં નવિ છૂટીઇ સાહસ કેરઇ કાજિ.
જેણે સાહસ રાખિઉં હરિચંદ બઇઠઉ રાજિ.
છોરૂ જણંતાં દોહિલાં દોહલી વેલા કાજિ;
કામ પડઇ તે છોરડાં તે ટાલઇ મન દાઝિ."
તવ કુંયર નેસાલીઉ નેસાલઇ છઇ તેહ,
પંડ્યા પાસિ વિનય કરઇ. રખિ પાડઇ છઇ ભેય.

ચઉપઈ

દેવઇ અન્ય રૂપ તિહાં કર્યઉં; કરિ કરવત, ધોતી સિરિ ધર્યઉં;
બ્રાહ્મણવેસઇ દૂજઉ થયુ; જઈ ચેલઈઆ આગલિ રૂહ્યઉ.
'ચેલઈયા, સાંભલિ તું વાત. તુઝ ઘરિ ધૂતારુ નિર્ઘાત
આવી બઇઠઉ છઇ વિકરાલ. તે આણેસઇ તાહરુ કાલ.
માયબાપ તેડેસઈ આજ; તાહરા માંસ તણું જઇ કાજ.
મારી દેસઇ ઈછ્યઉ આહાર. નાસેવાનઉ છઇ વ્યવહાર."
તુ ચેલઈઉ બોલ્યઉ હસી. 'જોસી, વાત કહી એ કસી?
હું માવીત્રનઉ છઉં છોકરુ. એ વાણી તુમ્હે સી ઊચરુ?
માયબાપની લોપઇ આણ, તેહનઇ, કુહુ, કિમ કહીઇ જાણ?
માયબાપને બોલે ફિરઇ તે કુક્ષનિ, કુહુ, કિમ ઊધરઇ?

यतः ।

माता यदि विषं दद्यात् पिता विक्रयते सुतः ।
राजा हरति सर्वस्वं का तत्र प्रतिवेदना । "

સાત વરસતઉ બોલ્યુ અસ્યઉ, ઉભયપક્ષ પંચાઇણ જસ્યઉ.
"મરણ થકી નવિ બીહૂં. સ્વામિ; ભાવીત્રનઇ હું આવું કામિ.
તે ધન વાસર, પક્ષ, સુમાસ; તે ધન ઘડી; સંપૂરી આસ.
આ સિરીરથી કો લહઇ શર્મ, તુ સંપૂરુ હુઇ ધર્મ."
સત્ત સાહસ કુયરમાં ઘણું દેખી દેવ કહઇ, 'સ્યું ભણું?

સબલ પુરુષ સંસાર મઝારિ, જોઉં પાર, અછઇ ઊધારિ.'
અદ્રષ્ટિ કરૂં તે વિક્રીય રૂપ. ઘરમાં છઇ તે રહિઉં વિરૂપ.
રખિ રૂપઇં તે ધીર થઈ ઘર અંગણમાં બઇઠઉ જઈ.

ઢાલ

રાગ મારૂણી

કરમ ન છૂટઇ રે—એ ઢાલ.

ચંગાવતી કહઇ, સ્વામી તિ સુણઇ. "ઋષિ ઇચ્છયઉ દ્યુઉ આહાર રે!
કુંયર ચેલઇઆનઇ તેડાવઉ જઈ પોતઇ ભરતાર.
સત મ છંડુસુ રે, કપટ મ માંડુસ્યુ રે,
સત્ત મ છંડું રે.
કરમ તણી ગતિ કો નવિ છૂટઇ, કરમ કરઇ તિમ થાઇ રે!
રાય રંક કો કરમ ખપ્યા વિણ સિદ્ધિનગર નવિ જાઇ.
સત્ત૦ કપટ૦ સત્ત૦
આગઇ કરમિ નડયા બહૂ પ્રાણી; તસ કો સાથી ન થાઇ રે!
હરિચંદ રાય તણી સુણી વાતુ આશ્ચર્ય જીવ ભરાય રે!
સત્ત૦ કપટ૦ સત્ત૦
રામઇ સીતા જે વનિ કાઢી તે પરિ જઉ વિચારી રે!
નગરલોક દેખતાં લક્ષ્મણઇ વનમાં લેઈ બસારી સત્ત૦
પંડવનારીનાં ચીર કાઢયાં નિજ ભરતારનઇં જોતાં રે!
ઋષિ દત્તાનઇં જેહ નીપનું કર્મ ન છૂટાં રોતા. સત્ત૦
તે ભણી તે વિચાર સદ્દહી કુંયરનઇ બોલાવ્યઉ રે!
ઊપરવાડઇ સાદ કરીનઇં વેગઉ અહીંકણિ આવઉ. સત્ત૦
રખે પિંડયઉ એ વાત વિચારિઇ. તુ ઘરસઇ વિખવાદ રે!
રખિજી ભૂખ્યા, વેલા લાગઇ, તે લાગઇ નિસવાય." સત્ત૦
ચેલઇઉ કહઇ પાય લાગીનઇં, "સ્યું કહૂં છઉ મોરી માય? રે
કાજ હૂઇ તે કૃપા કરીનઇં, ભાખુ મુઝનઇં તાય!" સત્ત૦

વલતાં ગલગલતા તે બોલઇ: અતીથ એક ઘરિ આણ્યુ. રે!
તે તુ તુંહતરીઉ પુણ્ય જાણી, તેણઇ ધરમ ન જાંણ્યુ રે. સત્ત૦
તેહનઈં તુહ્મે જિમાડુ, કુંયર; માંસ તુહ્મારુ માગઇ રે!
અવર વસ્ત બહૂલી દેખાડી જે છઇ પોતઇ આગઇં રે!" સત્ત૦
તવ ચેલઈઉ કુંયર જંપઈ, હસતુ ફૂલ ખિરાવઇ રે!
"ધન, ધન, ડીલ અમાહરું, માતા! ઋષિજી કાંમઇ આવઇ રે! સત્ત૦
માતાપિતાને હાથે મરીઇ; રખિ ભોજન તે કીજઇ રે!
તે પુરુષનું મોટું ભાગ્ય; માનવભવફલ લીજઇ." સત્ત૦
સત્વ ધરંતુ બાલક દીઠઉ; સોએ દેવ મનિ ચિંતઇ રે!
સાત વરસનઉ બાલક નાહ્નઉ, એ તુ જગત્રવદીત. સત્ત૦
સાચાબોલઉ નઇ ગુણધારક, લક્ષણબત્રીસઉ દીસઇ રે!
બાદૂઅડાની વાંણી મીઠી; દેખંતાં મન હીસઇ. સત્ત૦
મુખઇં સલૂણઉ, નયન સહેજ, અંગિં સુકુમાલ સુતેજઉ રે!
પાએ મોજડી, ચમકંતુ ચાલઇ, ધર્મ્મઇં નવિ કરઇ જેજઉ. સત્ત૦
પાય પાણિ કડલી રૂપાની, વીંટી અંગુલિ સોહઇ રે!
સા વીંટી સોનાની રૂડી હીરે જડી. મન મોહઇ રે! સત્ત૦
કોટઇ કાઠલા, મોતીસઇર્યું, કડિ કંદોરુ રૂડઉ રે!
સોએ રૂપાનઉ સોવિન સોભિત, બાલક ચિંતિ ન કૂડઉ. સત્ત૦
કાનિ વેઢલા કનકતણા તે, કાનિ ઉગનીયાં તેહનાં રે
કેલિગર્ભ ચંપકનઇ વાંનઇં, સોભિત લક્ષણ દેહનાં સત્ત૦
તે દેખીનઇ દુષ્ટ દેવ જે શાંત હૂઇ તતકાલ રે!
મયા હુઈ: જે કરઇ પારખૂં તે હુઉ પ્રતિપાલ. સત્ત૦

यतः ।

गाहाण रस नहि ... ...
कस्स न हरंति हईयं ... ...

દયા કરી તેહનઇં ઊગારઇ કરી કંદર્પ અવતાર રે
સોએ અદષ્ટ કરીનઇ મુંકયું નેસાલઇ સુવિચાર. સત્ત૦

ચુઉપઈ

મંડપિ કોહલું દીઠઉં એક; દેવ લીઇ તતક્ષણ સુવિવેક.
સેઠ કાંમનઇ ઘરમાં ગયા. દેવ ચિત્તમાં આણઇ દયા.
કોહલું કુમર રૂપ તે કર્યું. દેખઇ કુમર ગુણે આવર્યઉં.
કૃતૃમ રૂપ માયા દેવની જૂઇ પરીખ્યા વલી સેઠની.
માયાકુમર બોલઇ વાંણિ, 'કાહો, પિતા, કરુ તહ્મે કાંણિ?
ભૂખ્યઉ અતિથિ બારણઇ રહ્યઉ; એહ માર્ગ ગ્રહીનઉ નવિ કહ્યઉ.
દાંનભૂષણ તાં બોલ્યા પંચ: આનંદાશ્રુ કરઇ બહૂ સંચ.
બીજૂ રોમંચઇ અતિ ઘણું. પ્રીય વચન જંપઇ આપણું.
માંન, દેઈ તેડઇ ઘર માંહઈં, દાંન દીઇ પછઇ ઉછાંહઇ.
દેઈ દાન અનુમોદન કરઇ. ભૂષણ પાંચઇ ઇણી પરઈં ધરઇ
લાગઇ દૂષણ. દેતાં પંચ. તે ટાલવા મ કરુ ખલખંચ:
પહઇલુ આદરવિણ દીજીઇ. બીજૂં એહ વિલંબ કીજીઇ:
અપ્રિય વચન બોલંતાં દોષ. મુનિ દીઠઉ ક્રોધાદિક પોષ.
દાંન દેઈનઇ નંદા કરઇ. દૂષણ પાંચ જે પરિવરઇ.
તે પાપીનઈં બહુલઉં પાપ; કિમ દેવરાઇ પરભવિ જાપ?
તેહભણી વિલંબ મ કરુ; ભોજન દેવાનઇ મતિ ધરુ."
વલતું બોલઇ સેઠ સુજાણ, "કુંયર, કિમ હરીઇ તુહ્મ પ્રાણ?
અહ્મે જન્મ દીધઉ તહ્મ તણઉ. કિમ રહઇ જશ હણતાં અહ્મ ભણુ.
પિતામોહ કિમ ઉછઉ થાઇ? માતા છોરૂના ગુણ ગાઇ.
મૃગબાલક ઊપરિ મૃગપતી આવંતા સાહામાં દંપતી
લડવા કાજિ ઉજમ કરઇ. તુ માંનવ કિમ પુત્ર સંહરઇ?
હણતાં અહ્મચા ન વહઇ હાથ. તે વાત જાંણઇ જગનાથ."
ચેલઈઆ રૂપઇ જે બાલ વાલી બોલ વદઇ તતકાર,
'અતિથિધર્મ તુ પૂરુ હસઇ, અંત અહ્મારુ જઉ થાઇસઇ.
વહઇલા થાઉ, મ લાઉ વાર, કામ સંપૂર્ણ કરવું સાર.

હું તુહ્મચઇ કામઇ આવેસિ; પુણ્યભંડાર સબલ પૂરેસિ."
જોજો, સેઠ કિસ્યઉ સતવંત! ઋષિ કાજઇ દીસઇ એકંતઃ
લેઈ ખડગ નઈ પાખલિ ફિરઇ; ડાવઇ હાથઇ ચોટી ધરિ.
છેદ્યું સીસ. કર્યઉં તે કાંમ. કુંયર હણંતાં કહઇ, 'શ્રીરાંમ.'
માડી દેખી કરઇ વિલાપ. ભાવ ભલઉ. પણિ સરિ સંતાપ.

દૂહા

હઇયિડા, ફાટિ, ખસાય કરિ, છાંડિ ન હેજુ વાસ.
વાહ્લા હાથિ વઉલાવીઇ, પછઇ હુયાં ઉદાસ.
હઇડા, તૂં હેડક હુઉ, જે મારી કરઇ વિલાપ.
એહવઉં જગમાં નહી હૂઇ, હુઉં ન, મોટઉં પાપ.
પુત્ર પિતાનઇ મારતા આગઇ સુણ્યા અનેક;
પુત્ર ન મારઇ કો પિતા. આ તુ વાત વિછેદ.
મોટઉં પાપ લગાડીઉં કરમિ અહ્મારઇ એહ;
નિજ કરસ્યું કાતી કરી સુતનઇં દાખ્યું છેહ.
નકસિ ન જાઇં, જીવ! તૂ તે ભણી જાણ્યુ દુઠ!
એહવા પુત્ર વિયોગથી સ્યું રહ્યઉં, પાપિઠ.

ચુપઇ

લેઈ મસ્તક નારીકરિ દીઇ. અતિ રડતાં તે માતા લીઇ,
"સીકઇ ધરી રાખેજો સીસ. રખે આણુ મનમાહઇં રીસ.
રખિ જમાડી રહીઇ જદા સાથઇ, જઇસઇ આપણ સુદા."
પઇરિ જોઇ રહ્યઉં કાપડી, 'સત ન ચૂકઇ એક ઘડી.'
રૂપ કારિમાં કરીયાં દો એ, પાપ કારિમું જાંણુ સોય.
પણિ નહ લહઇ કાંઇ સેઠ વિચાર. ખરી પ્રતિન્યાનઉ આધાર.
સીકઇ સીસ ઠવ્યું પુત્રનઉં; સિદ્ધ કર્યઉં આમિષ અન્નનું.
ઊઠઉ, સ્વામિ! કરુ પારણું, સ્વર્ગતણું લાધઇ બારણું.
એહવઇ અતિથઇ દીઠઉં તેહ, સીકઇ મસ્તક મુકયઉં જેહ.

કોપ ચડયુ અતિ બોલઇ બોલઃ " એ સ્યું માંડયું કામ દંદોલ ?
એહ ન પ્રાસું આમિષ અહ્મેં; સાર હતું તે રાખ્યું તુહ્મે.
ભુંડઇ ભોજનઇ દિન જાઇ ઘટી. એહ વાત દીસઇ અટપટી.
यतः ।

कुभोजनेन दिनं नष्टो जन्म नष्टः कुभार्यया ।
कुपुत्रेण कुलं नष्टं तं नष्टं ज न दीयत ॥

સેઠ વદઇ "એ મસ્તક સાથિ કરું દહન. રાખું છઇ તાથિ.
ત્રહિંઇ જણ સાથઇં ચાલીઇ સ્વર્ગપુરી જઈનઇ મહ્લીઇ.
એ કુંયર અહ્મ કુલ આધાર. હતું તેહનું મસ્તક સાર.
એ સંઘાતઇં બલસ્યું અહ્મે; રીસ મ કરજો, સામી ! તહ્મે."
કુપટી કોપ્યુ મનમાં હસઇ, " તત્વ ચ્યારિ મસ્તકમાં વસઇ.
તે મૂંકી બીજું કુણ ખાઇ ? જઉ ખાઇ તુ પાપ ભરાઇ."
" કુંણ તત્વ તે મસ્તક માંહઇ? " વદઇ સેઠિ, " કુહુ ઉછાહઇં."
" જિકા જાણઇ સર્વ સવાદ, બોલી જાણઇ નવ નવ નાદ.
ગીતગાનરસ શ્રવણે સુણઇ; તે રસ નાકુ સહુ કો ભણઇ.
નયનાં પ્રથમ પીતડી કરઇ; નયન પદારથ દીસઇ સિરઇ.
यतः ।

नयन पदारथ नयन धन नयणे नयन मिलंति ।
अणजाण्यास्युं प्रीतडी पहिलुं नयन करंति ॥

નાક લહઇ પરિમલ ગુણ સર્વ; ભમરા ભોગી હૂઇ અખર્વ.
ચ્યાર તત્વ ભલાં સંસારિ દીસઇં છઇ એ સીસ મઝારિ.
દાંનદત્વ જઉ રાખુ સહી, કરુ વાત અમ્હારી કહી.
તુ મસ્તક ખાંડુ ખાંડણઇ, જઉ સાચી વાચા તુહ્મ તણઇ.
જઉ અંગ માઇ તુ એ આહરુ; નહીતું અહ્મતઇ ઊતર કરુ.
કાજ કરી સકીઇ જેતલું, મુખથી કાઢીઇ તેતલું.
બેટામસ્તક બેહુ-જણ મિલી આટઉ કરુ એણી પરઇ દલી.
અતિ વઇરાગી ગાઉ ગીત; પરગટ દાખુ જગવદીત.

લોચને ખાંડું આંસૂ ખિરઇ તુ તપીઉ ભોજન નવિ કરઇ."
સુણી વચન હરખઇ બઇ જણાં, ગાત્ર ખંડાઇ તેહુ તણાં.
ઋષિકાજઇ મુખ હસતું કરઇ, પણિ ઉદરમાં ચીવટિ ધરઇ.
વાચા અવીચલ. દાનઇ સૂર, જાણે કરિ ગંગાનું 'પૂર.

ઢાલ રામગિરી

લીધઉ રે મસ્તક સેઠઇં તિહાંથકી રે, બોલાવી નિજ નારિઃ
કુંયર ચેલઇયા.
આવ્યા રે ઊલટિ રખિંનઇ કારણઇ રે ખાંડણ ટેરઇ ઠાણિ.
કૂયર ચેલઇયા.
બોલઉ રે બોલઉ કુંયર અહ્મ તણા રે.

મૂકી રે થાનકિ મસ્તક પુત્રનઉં રે બઇઠાં બેહુ જણા તામ, કું૦
ખાંડણીયાં બેહુએ કરિ ધર્યાં રે, કરવઉ માંડયઉ કામ, કું૦
ગાઇ રે હાલરૂ હુલાવતાં રે પુત્ર! સાંભલેજો વાત. કું૦
જેણે રે હાથે સુતનઇં તેડતાં રે, મેહલઇ તેણઇ હાથે ઘાત કું૦
હઇયિડઉં રે ન ફાટઇ, કુંયર! અહ્મ તણું રે કરતાં આહાવઉં કામ. કું૦
હાંસુનઇ લોકા નગરઇ માંડસઇ રે કોએ ન ઘાલઇ આહીવી હામ કું૦
તઇં નવિ રે લોપી આન્યા માહારી રે; તેડઇ આવ્યુ તતકાલ. કું૦
વહઇલું રે વિનયે કીધું એવડુ રે, મુઝનઇં એ કિમ ઢાલ? કું૦
હુંતી રે આસ્યા બહુલી તાહરી રે જાંણ્યું રહઇસહઇ તુજથી સૂત્ર. કું૦
દ્યુ નઇ રે બોલ, કુંયર માહારા રે, હઈકું હીંસઇ અહ્મચઉં પુત્ર. કું૦
મરણઇં ન બીહનઉ, રે બાલક બાહૂયા રે, મુખકું પુણ્યમ ચંદ. કું૦
સાદ કરતાં શ્રવણે સાંભલઇ રે, મોટઉ દીસઇ એ ફિંદ. કું૦
અહ્મે રે અપુણી બૈટા વિણ હુયાં રે, જે કીધું હાથે પાપ. કું૦
તેહનું રે મસ્તક ખાંડુ ખાંડણઇ રે, અહ્મે એહવાં માયબાપ. કું૦
હુતા રે વછ! વિશેષઇં ગુણ ઘણા. રે દેખાડીનઇં દીધઉ છેહ. કું૦
લહુડઉ રે ગુણ બહુલે તું દીઠડઉ. રે. તઇં કાં પાડયા હાડે વેહ? કું૦

ક્ષણુ એક રે અંગજ ! તુ નવિ વીસરઇ રે, કઇ હોઇસિ નીસાલિ. કું૦
રુડુ રે નામ તુહ્મારું સોહામણું રે. તોરી રામતડી સંભાલિ. કું૦
આણુઇ વદનઇ રે, કુંઅર ! હું ધવરાવતી રે, તે મુખ ખંડુ આજ. કું૦
બોકુ રે ગાલે દેતી દીકિરા ! રે તે મુઝનઇ નહીં લાજ. કું૦ બો૦
તુહ્મ વિણ રે પ્રાણુ થાઇ અહ્મ આકલા રે. કોણિ કાલજ માંહઇં. કું૦
ભીતરિ રે આગિ છાની જલઇ રે. ધૂંય ન સહઇણુ રે જાઇ. કું૦ બો૦
નયનાં રે આસૂ ધૃત સમ જાંણીઇ રે. કોણિ તેણુઇ સંચાઇ. કું૦
તેણુઇ રે વિરહ દાવાનલ ઊલટઇ રે. અંતર જલણુ જલાઇ. કું૦ બો૦
આગણિ રે આવી માગુ સૂખડી રે. બોલાવઉ કરી માય. કું૦
આવઉ રે દ્યઉં સીઆમણુ, વાછડા રે ! તેડઇ વાર મ લાઇ. કું૦ બો૦

દૂહા

ઇમ વલવુંતા ગાઇતાં વિરહ વૈરાગી બોલ
મસ્તક ભૂકુ નીપનઉ. એતલઇં હુઉ ગોલ.
સંસ્કારી કરઇ શાક તે નીપાયુ પલ તેહ,
કર જોડી સાહા વીનવઇં, "નીપનૂં ભોજન એહ.
ઊઠઉ રખિ કરઉ પારણૂં ; ઇચ્છિયું દ્યું તુહ્મ ભાવિ."
તવ ચીંતઇ રખિ કારિમઉ, "મન રાખ્યું પિય ધાવિ.
સત્ત ન ચૂકાં, થિર રહ્યાં; દીધું કર્યું પ્રમાણિ.
જગમાં એ સરીખાં ભલાં તણી નહીં કો ખાણિ.
જણુણી ! તઇં ભલઇં જનમીઆ સાહ સગાલ સમાન
પુત્ર વધી દઇ દાનવર; ધીરપણું અસમાન.
પરદુખકાતર એ સમઉ હૂઇઉ નઇહોસઇ કોએ.
વણિગ માત્રમાં પરગડઉ દાન થકી તે હોઇ.

ચુપઇ

રાખ્યું ચિત્ત કામિ એણુઇ ઘણું; તેહનઉ વિસ્તર ચેતુ ભણુઉં ?
પરિપરિ દગધાઉ એ સેઠ, સત્ત ન મૂંકયઉં એણુઇ નેટ.

હવઇ એક ઉપાયું મર્મ; તેણઇ કરી ચૂકવીઇ ધરમ.
કરું કૂડ; મનિ ન ધરઇ રોસ, વાંઝીઆ તણઉ ચડાવઉં દ્રોસ.
કિમ દેસઇ એ ભોજન પછઇ ? હવઇં દીકિરુ એહનઇ ન છઇ.
સત્ત ચૂકાંડું એ, પરિ કરી" હઇયા માંહઇ વાત એ ધરી.
તવ તે દેવ રૂપનુ નિરાજ બોલઇ, "ઇમ ન સીઝઇ કાજ.
પુત્ર રહીત ઘર સૂનું થયું; એ શ્મશાન તુલ્ય તાં કહ્યું.
હવઇં ન લેવઉ મઇ આહાર," અપુત્રીયાનઉ દીધઉં ભાર.
પુત્ર વિના સત દીવા કરઇ તુહઇ અંધારું જાણઉ સિરઇં.
यतः ।

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ॥
तस्मात्पुत्रमुखं दृष्ट्वा स्वर्ग्रो गच्छति मांनत्ता ॥

સેઠિ વિમાસઇ, "કરવઉં કિમ, ધર્મ્મ રહઇ પોતાનઉ જિમ્મ ?
નથી પુત્ર પોતઇ માહરઇ; તેહ ભણી ભોજન નહી કરઇ.
આહા માહા મંડઇ તે ઘણું, પુણ્ય રહ્યું, નારી ! આપણું.
જઉ અતિથ એ પાછઉ વલઇ તુ જશ સઘલઉ જગમાં ખલઇ.
સિરિજ્યા કાં તઇં, સરજણહાર, જઉ ન રહ્યઉ મોટઉ વ્યવહાર ?
અન્ન અવારી મુઝ ઘરિ હતું. એહનઉં મઇ નવિ કીધઉં વતું.
માનવભવ મુઝ વિફલી ભયુ, પુત્ર વિના વલી આકુલ થયુ.
પુત્ર વિનાસ્યુ એ રખિ માટિ, તુહઇ ન વાતુ આવી ઘાટિ.
સઇંભૂ કર્મ અહ્મારું અસ્યું, નિર્દ્ધનનઉં વિમાસ્યું જસ્યઉં.
કુણ કર્મઇ એ છલમાં પડયાં ? કીધાં કર્મ આવીનઇ અડયાં."
કહઇ સન્યાસી, "કા હો વાંણિ, દુઃખ ધરંતુ આણઇ કાંણિ.
મઇલુ પુત્ર વિહુણઉ જેહ, ચોખઉ નવિ થાઇ તે દેહ.
જાતઇ મઇલઉ જે ચાંડાલ બીજઉ જીવવધીનઉ ઢાલ.
ત્રીજુ લોભી જે બહુ હોઇ, પરઅવગુણ બોલી મલ ધોઇ.
ચઉથઉ જે અણદીઠઉં કહઇ, આલ ચડાવઇ, પરનઇં દહઇ.
કૂડી સાખિ ભરઇ પર તણી, અછતી વાત કહઇ અતિ ઘણી.

થાંપણિ મોસઉ, ચાડી કરઇ, પરાપવાદ ઘણા ઊચરઇ.
સ્નેહ. વિચઇ જે પાડઇ ભંગ, તે મઇલઉ કર્મઇ માતંગ.
ચોરીકારક મઇલઉ કહ્યઉ; ક્રોધી, કપટી મઇલઉ લહ્યુ;
નાસ્તિકમતી તે મઇલઇ ભર્યઉ; જૂઠાબોલઉ આગલિ કર્યઉ;
મલતુ વીવાહ જેણઇ ભાજીઉ; એતલાંથી મઇલઉ વાંઝીઉ."
હાથ ઘસઇ સાહ, હઇડઉં હણઇ; "પોતઇ પુણ્ય નહી આપણઇ.
ઉછઇ કર્મઇ કાં અવતર્યા? અરથ ન સીધઉ. દુઃખઇ ભર્યા."
સુકુલીણી નારી કહઇ, "સુણઉ, કાંઇ દીન વચન તુમ્હે ભણઉ?
રાખઉ સત. નહીં ચૂકઉ ધર્મ. અછઇ સદાફલ તુમચઉ કર્મ.
મ કરુ વિમાસણ એહની કસી. ઉદર માહરઇ સુત રહ્યઉ વસી.
સાત માસ મુઝ ઉદરઇ થયા; તે જગદીસઇ કીધી મયા.
રખિ કહઇ તુ દેખાડું તેહ, ફાડી ઉદરનઇ કાઢઉં એહ.
અછઇ પુત્ર એ નિશ્ચઉ સહી" તતક્ષિણ શુદ્ધ છરી તવ ગ્રહી.
ઊપાડી ઘા મેહલઇ જાંમ, તતક્ષણ હાથિ ગ્રહઇ મુનિ તાંમ.
"માગિ, માગિ વર, તૂઠા અમ્હે. જે જોઈ તે માગઉ તુમ્હે.
સત્વવંત, નઇ સાહ સધીર, ગુણે વડુ, વીરાતન વીર.
તુઝ ગુણ ઇંદ્રિ વખાણઇ ઘણું; તેણઇ થિર મન ન રહ્યું મુઝ તણું."
પ્રત્યક્ષ દેવરૂપ તે થયુ, "વર માગુ." એ બોલજ કહ્યુ.
થયુ દેવ અતિ અદ્‌ભૂત રૂપ. સૂર્ય થકી તે થયુ સરુપ.
સકલાભર્ણ ધર્યાં નિજ દેહિ, દીઠઇં દુસ્કૃત હુયાં છેહિ.
નર નારી બે રહ્યાં કર જોડિ, "સ્વામી આ કાં કીધી ખોડિ?
દેવં, રૂપ રખિનું તઇં કરી, કાં તઇ અહ્મ કાયા દુઃખ ભરી?"
કહઇ દેવ, "તવ દાન પ્રભાવિ ઇંદ્રઇ વખાણ્યુ સહઇજસભાવિ.
મઇ નવિ માન્યુ એહવઉ બોલ, ઇંદ્રઇ બોલ્યઉ બોલ અતોલ.
વિંક્રય રૂપ કરી મુનિતણું કર્યઉં નીર વિક્રય મઇ ઘણું.
કૂડ સબલ તુઝ સાથઇ કર્યઉં, એ વિરૂપ વિક્રય મઇં ધર્યઉં.
સત્વ પરીક્ષા બહુ પરિ કરી. તાહરી મતિ તેણઇં નવિ ફિરી.

સબલા ગુણ દીઠા તુહ્મ તણા, ઇંદ્રઇ વખાણ્યા તેહથી ઘણા.
'બહુ યુગ નામ તુહ્મારું રહ્યું' વૃયણ એક એ અહ્મે કહ્યું.
સત્યવંત રા હરિચંદ હુઉ. અન્નદાની તૂં સુપરિસિઉ.
સત્વવંત તૂં, સેઠિ ! અપાર. સતી ભલી ચંગાવતી નારિ.
કુંયર સાહસ ભૂરિ ઉદાર. માતપિતા વચિ નહી અવિકાર.
પિતા ભગત એહવઉ નહી કોએ, નરનારી સબલાં તુહ્મિ દોએ.
તે ભણી તૂઠા વર દ્યું અહ્મે, જે જોઈઇ તે માગુ તુહ્મે."
બોલ્યુ સેઠ, "સ્યું વર મુઝ કહૂ ? તૂઠા ભલા, અણબાલ્યા રહૂ.
વાહલઉ પુત્ર હતુ અહ્મ તણઉ, 'તૂઠઉ, તૂઠઉ.' હવઇ સ્યું ભણઉ ?
વધ્યઉ પુત્ર જે નાહ્નઉ બાલ, દોહલી, દેવ, પેટની ઝાલ.
કૂડ કરી મરાવ્યુ તુહ્મે, તેહ કથન સ્યું બોલું અહ્મે ?"
બોલઇ દેવ, "સેઠ, તુહ્મે સુણઉ, છઇ જીવતુ સુત તુહ્મ તણુ.
કરી કારિમું કુંયર સ્વરૂપ દેખાડયઉં એહ નવિ રૂપ."
સેઠિ કહઇ, "કિહાં કૂયર સો એ ?" "નેસાલઇ ભણઈ છઇ જોએ.
કિસ્યું વયર નથી આપણઇ, કાંઇ, સેઠ, કિસ્યું કણમણઇ ?
ન માનઈ, તુ જો નેસાલ. હતુ તસ્યુ છઇ તિહાંકણિ બાલ."
પિતા ગયુ જોવાનઇ જામ, પુત્ર નેસાલઇ દીઠઉ તાંમ.
દેઇ સાદ બોલાવઇ સાહ, હતુ વિષાદ અનઇ ઉછાહ.
"ચેલઈયા, આવઉ નિજ ઘરે. માય મિલીનઈ આનંદ કરે."
આવ્યુ પુત્ર. મા હરખી ઘણું; સાંઇ દીધઉં સોહામણું.
ઉછંગ લેઈનઇ બોકા દીઇ, હર્ષાશ્રવિ મસ્તકિ સીચીઇ.
"ભલઇ મલ્યઉ તૂં, પુત્ર ! સુહેજ, સોવન કાંતિ, અનોપમ તેજ.
લોચન મન ઠરીઆં સહી આજ, તુઝ દરિસનિ સીધાં અહ્મ કાજ."
પુત્ર કહિ 'મા, સ્યું દુખુ ધરુ ? પિતા, વયણ સાચાં ઉચરુ.'
માંડી વાત કહી જે હતી, "'આવ્યુ દે થઈનઇ યતી.
તેણઇ પારખું બહુ પરિ કર્યઉં; તે નવિ જાઇ હઈ ઉચર્યઉં.
વજ્રલોહ હઈઆં અહ્મ તણાં તેહ થકી કાઠાં અતિ ઘણાં.
તે કીધઉં જે ન કરઇ કોઇ, સત્વ ન ચૂકાં આપણ તો એ.

પછઇ દેવ એ પરગટ થયુ; વર આપઇ છઇ વલી સાંમલઉ."
કહઇ કુંયર, "વર માગઉ, માય, રખે સત્ય ઉછેરું થાઇ.
"દાંનોપરિ મન જેહવઉં અછઇ, તેહવઉ ભાવ રાહજો પછઇ."
તે 'વર દીધઉ તેણઇ દેવિ. ચંગાવતી બોલિ સંખેવિ;
"પતિવ્રતાનઉં જે પાલિવું, તિહા મન મઇલું મુજ ટાલિવઉં."
"માતપિતાની ભક્તિ વિશેષ હૂજો મન માહરું સુવિશેષ."
ત્રીણઇ વર માગ્યા તે દીયા; સુર સંતોખીનઇ ચાલીયા.
જઈ સુરલોકિ વખાણ્યુ સાહ, "પુણ્ય તણુ તે લઇ છ લાહ."
ઇંદ્રાગલિ ' વાણિ ઉચરી, સુરલોકઇં કીરતિ વિસ્તરી.
હવઇ પાછલિ ધર્મનગરી માંહિ નગરલોકિ સુણીઉં ઉછાહિ.
વિસ્મય રૂપ કોલાહલ થયુ. તસ ઘરિ બહુ જન જોવા ગયુ.
સુણઉં રાઇ; તિહાં આવ્યા ઘઇરિ; વધાવાની કીધી પઇરિ.
નગર શૃંગાર કરાવિ રાય. •ઘરિ ઘરિ ગૂડી ઉંચી થાઇ.
તલીયા તોરણ, વનરમાલ રંગિત સોભઇં ઝાકઝમાલ.
ગીત ગાન બહુ નારી કરઇં; સાજન હઈડાં બહૂલાં ઠરઇ.
કુંકુંમહથા યાચક દાંન દઇ દેવરાવઇ રાઅસમાંન.
નર માંહઇ પુણ્યવંત પ્રાણીઉ સગાલસાહ દીસઇ વાંણીઉ.
આવ્યાં વધાવા ઘરિ ઘણાં મામા કાકા ગોત્રી તણાં.
સત્વ સાંભલી રીઝઇ લોક, હર્ષ ધરી તનઇ મૂકઇ શોક.
"સગલ સેઠ સૂરુ ઇણઇ કાંમિ, જાઇ પાપ તુહ્મારઇ નાંમિં.
ઇમ ન રહઇ મન માનવ તણું, તઇં શોભાવ્યું પુર આંગણું."
દઇ રાજા પંચાંગ પસાય, ઉપરિ આપિ વલી કઆહિ.
નગરિ મંત્રિ મુખિ થાપીઉ, તસ યશ તિહુયણમાં વ્યાપીઉ.
અતિ આંડંબર નગરઇ કર્યઉં, •હીંડઇ બહુ જનસ્યું પરવર્યઉં.
આગઇ આઇ દાન દઇ ઘણું, વલી માન હુઉં રાજા તણું.
સેઠ નગર્વી દીસઇ સાર; દીન દુસ્છનુ તે આધાર.
ભુ પર સુરતરુ સમાંણું સોઅે. તસ જાંમલિ નહીં બીજઉ કોએ.
તિહાર પછી બહુ શત્રૂકાર ઘણઉ જમાડઇ વર્ણ અઢાર.

જતી ગૃહી જે માગઇ અન્ન ઘૃતસું જુક્તાઇં ઠારઇ મન્ન.
દાંન પ્રભાવઇં સુર સવિ મિલી આવી અમૃત બોલઇ વલી.
'દાંન થકી કૈલાસઇં વાસ,' શંભુ ભણઇ, 'હોજ્યો સુપ્રકાશ.'
વદઇ વલી, 'સુર સકલ મઝાર બઇસેવું તઇં સહી અવધારિ.'
અસી આસીસ દીઇ સવિ દેવ, 'સુર નરપતિ તુઝ કરસઇં સેવ.'
સાહા કહઇ, "સુરનગર ન કાંમ. આપજો અવિચલ સુખ ઠાંમ.
કરવઉ ધર્મ, કહુ, મઇં તેહ, અજરામર પદ લહીઇ જેહ."
સુર બોલઇ, "તે ધર્મ ઉદાર દયામૂલ ભાખ્યુ સુખકાર.
દેવ નિરંજન જાણઇ જેહ, તે આણઇ ભવ કેરું છેહ."
સંપુહુતા નિજઠાંમિ દેવ. કરઇ સેઠ સંતની સેવ.
ઇમ યૌવન પાંમ્યુ ચેલીઉ, પરણાવ્યુ અનુપમ મહેલીઉ,
ઘર વ્યાર કરઇ સુત સોએ. હલૂકર્મી તે પ્રાંણી હોએ.
ચંગાવતી તીહઇ પાણિ તિમ્મ, ભવસાંતરિ સુખ લહઇસઇ જિમ્મ.

ઢાલ

(ભાણેજ નઇ જવ રાજ એ)

અનુક્રમઇં તેહનઇં સાધુ મિલીઆ. ધર્મ દેસન શ્રાવ એ.
દયામૂલ સુધર્મ જાંણ્યુ. સુદ્ધ સમકિત પાવ એ.
જિનદેવ સેવા, સગુર કેરી બ્રહ્મધારી જે હવા.
બાહ્ય ભીતરિ નહીં ય મમતા. લહ્યા ગુર પણિ તેહવા.
ગુર કહઇ, સમકિત્ત શુદ્ધ પાલુ; રખે શંકા આદરુ.
તસ પાંચ દૂષણ દૂરિ કીજઇ. વલી બીજા પરિહરુ.
મૂલ સમકિત ધર્મનું: વ્રત બાર શાખા જાંણિ.
આચાર બહુલા તેહના, પ્રતિશાખ રૂડી આણિ.
ગુણ શ્રાવકા જે ઘણે ભેદે, આવલી એ પત્ર.
પુષ્ફ સુરનરસુખ કહીઇં. ઋધિ તાસ વિચિત્ર.
મુગતિ કેરાં ફલ સહેજાં. તૃપ્તિ બહુલી થાઇ.
જે વાવર્યાથી સકલ દોષા રોગ દૂરિ પલાઇ.
સબ લોકનઇં આરાધવા ગ્રંમ તેહ પૂજણ ચોગિ.

હૂઇ અનંતાં સુખ ભોગી. કહીંઇ ન પડિઇ શોગિ."
તે સાર ગુર દેસન સુણી ઘણી ખપ તિહાં આદરી.
કારિમાં સુખ સંસાર કેરાં રહ્યુ સાહ તે પરિહરી.
ભાવ સંયમ શુદ્ધ વેઈ લહ્યઉં કેવલ ગૃહીપણુઇ.
સુરદત્ત વેષઇ જહીં પૂજા સકલ સુરપતિ તિહાં થુણુઇ.
આણિ બહૂલઉં તેણુઇ ભવસ્થિતિ પાલીઉં નિર્મલ થઈ.
ભવ્ય પ્રાણી બૂઝવ્યા. સુખ ભોગવઇ નિશ્ચલ થઈ.
અનુક્રમઇ ચંગાવતી નઇ સુત પામીઆં સુરલોક.
એકાવતારી સો હુઈનઇ હોસઇં ગતશોક.

એ સાહ સબલઉ દાંનધારી ચલ્યઉ નહીં તે પારખઇ.
તાસ ગુણ જે સાંભલઇ તે ઠામિ બઇસઇ સારિખઇ.
વૃદ્ધતીરથ ગયા, ગંગા, દ્વારિકા ગોદાવરી,
કેદાર બદરી, હરિદ્વારા, સાર મથુરા વરપુરી,
અન્ય અડસઠિ સબલ તીરથ કરઇ જે ફલ હોઇ,
સાહ શ્રી સગાલ કેરુ રાસ સુણતાં સોએ.
વલી જૈન તીરથ કરઇ જે એહ જન તે સુણઇ એ રાસ.
અધિક ફલ એ સાંભલઇં ગુણ સેઠની એ ભાસ.
સુણી એહનઉ દાંન મહીંમા ગ્રહઇ ગુણ જે એહવઉ,
તે લહઇ સંપદ સકલ અવિચલ; થાઇ નિર્મલ તેહવઉ.
એ રાસ ભણતાં હર્ષ વાધઇ; સુગુણ સુણતાં પાંમીઇઃ
વલી આસ પૂરણ સકલ હૂઇઃ અનઇ વંછિત કામીઇ,
સોલ સંવત સતસઠઇ, માસ વૈશાખઇ વલી,
વદિ બારસઇં એ રાસ પૂરણ, હુઈ શુભ મનની રુલી.
વૃદ્ધશાલા ગુણવિશાલા × × × ગૈછપતી;
તસ આણપાલક કનકસુંદર કહઇતુ 'વઝાયાં યતી'
વિબુધ શ્રોતા ! રાસ સુણતાં હર્ષિ ભાવ સુ આણજો.
શશિ સૂર મંડલ તપઇતાં જાં રાસ એહ વખાંણજો.

ઇતિ શ્રી સગાલસાહ રાસ સંપૂર્ણઃ ॥ સંવત ૧૬૭૦ લખિતં ॥

૩

સુરદાસકૃત,
સગાળપુરી
રાગ ગોડી.

શંમરૂં વણાએક, પૂરે આશ ગવરીનંદન ગૂંણ લીલવિલાશ.
ગજવદન ગરવો ગુંણપત. સુધ બુધ રે તેહેને [1]શત.
મુષક વાહંન. તાત (નરેશ,) મહેશ. ઉત્તમ મત આપો ઉપદેશ.
ચતૂરમુખ તો છે રે બ્રંહ્મ. પ્રોહોઢાં છે તેહેનાં પ્રાક્રંમ.
તેહેની તંનઆ તૂં, સરસ્વતી. તાત તંમારો પ્રજાપતિ.
હું લઘૂ બાલ છૌં રે મત, કાંઈ ન જાણૂ અક્ષર, શત.
ધનજી ભટને લાગુ પાએ, ગાઉં જુગજીવન જાદવ રાએ.
હરી ભટનો તું રે તંન નિરમલ, લેખ કાંઇ તાહારૂં મંન.
હરીઆદ માંહે તાહારો વાશ. તાહારી પાશે કવે સૂરદાશ.
એ કથા જે શ્રવણે ધરે, પાતિક કોટ તેહેનાં પરહરે.
પુત્ર તણો તેહેને ન હોએ વિજોગ. ભૂંઅસ્થલમાં પામે ભોગ.
અરજુન, ભીમ, જુધિષ્ટર, ધરમ, નીકુલ શેહેદેવ ને ઉતંમ કર્ણ.
કરણ તણું સું કરૂં વખાણ, જેહેને તાત તપે રે ભાણ.
કુંતા સરખી જેહેને માત, પાંડવ પાંચ સરખા ભ્રાત.[1]
પ્રાતૂકાલ જેણે સમે થાએ, તેણે સમે દાન દેતુ કર્ણ રાએ.
શવા ભાર તાં આપે હેમ નખેત્ર તો તાં કુશલીખેમ.
શવા ભાર શોવંણ આપતો. કાઢું જભ્યાએ ફરી નહી બોલતો.
જતી સંન્યાસી આવે ક્રોડ. તેહેની સ્તુતિ કરે કર જોડ.
દાન દેતો ન કરે નાકાર. એહેવા ખત્રી કર્ણ દાતાર.
ખત્રીનું ખત્રીવટસૂં ચંત[2] વઢતાં વઢતાં આવ્યો અંત.
શમ્રર્થ સૂધ તે કર્ણજી જાણ પડયો પ્રથ્વી તે વેધ્યુ બાણ.[3]

ફ્રૂ૦ ૧ સઘલે વીક્ષાત ૨ મંન

૩ સમ્રર્થ તે સૂધ તે કૃષ્ણજી જાણ પડયો પૃથ્વી ને વેધ્યૂં બાણ.

નારાએણનું લીએ છે નામ રસનાએ બોલે રામ રામ.
તેણે સમે આવ્યા શ્રી હરી બ્રાહ્મણ કેરો વેષજ ધરી.
શ્રી કૃષ્ણજીએ વાણી ઓચરી. "માનભાવ! તૂં દાનેશરી.
માહારે મન મોટો ભાવ આવએો. તૂહુંને જાચવા હું આવએો."
"માહરા સ્વામી! સૂં આપીએ? કાંઈ સમીપ હોએ તે લેઈ સોંપીએ.
મણી માંણેક મોતી ભંડાર." કાંઈ નથી, કેહે કર્ણ દાતાર.
"હું કરી આવ્યો મોટી આશ. કાંઇ રે, કરણ! મોકલે નિરાશ?"
સૂરજસૂત કેહે, "સાંભળ. યતી! કનક તણી માહારે દાંતે રતી.
પંડિતજી! લાવો પાષાણ:" કુંતાકુંઅર કેહે ચતુર સુજાણ.
વલતા બોલ્યા શ્રી ભગવાન: એ તો કંહીએ મે નથી શેવ્યાં દાન.
અડબડતા આખૂડતા કંણ ગયા, તેટલે દયાલજી પ્રગટ થયા.
"માગ, માગ, રે, તૂં રાજંન! હું તૂઝનિ થએો તુષ્ટમાન.
હૂં તૂઝનિ ત્રુઠો રે દેવ. માગ માગ રે કણ! અસ્વમેવ."
"સ્વામી! તિલક બ્રંહ્મણને હાથે સાર. માત હસ્તક માહારો આહાર.
પુત્રતણે હાથે પંડદાન. મઆ કરો મુઝનિ, શ્રી ભગવાન!
સ્થાને વાસુ, ને સુકલે જન્મ. એ તૂં પ્રસંન જનાઅરજૂન.
નયણે નવ દેખું પર વસ્ત. તાહારે ચરણે રાખૂં મત.
પરઅસ્ત્રી વેલાં નુંપૂછક થાએ. સેહેદારા સૂં જોવંન જાએ.
સ્વામીકાજ માહારુ જાએ જંત. કુંઆરી ભોએ દેહન દે અંત.
ભક્તિ કરતાં ચંત ન ચલે સૂરજનો સુત સ્વર્ગ પલે.
આનંદ્યો અંગે અપાર દેખી કનક તણા ભંડાર.
સહુ દેખે સુનુ સોવ્રણ: હૈયે હરક્ષો ખત્રી કણ.
હેમ ભલૂં ન કરાએ ભક્ષ. અન વિનાં કેમ બેસૂ સક્ષ?
અન્ન વિનાં રહ્યો ટલવલી, જેમ જલછંડાવી માછલી.
ભૂખ ખત્રીની દેહને દંમે. અંન વીનાં લાંઘણ કેમ ખમે?
અન્ન વિનાં તેહેને પડે અપવાશ. સ્થાનકે બેશી થએો નિરાશ.
જેહેવૂં દીધૂં પોતાને પાણ, તેહેવૂં પામીજે નીરવાણ.

જેહેવું દીધું તેહેવું પામ્યા સહી; વાવ્યા પાખે કાંઇ લણીએ નહી.
કૃષ્ણ કેહે; "કર્ણ ! અવિધાર. તેં કોહેને કર્યો ઉપગાર ?"
"સ્વામી ! અભ્યાગત આવ્યો એક મંદિર માહારે કરી વિશેખ.
આગતસ્વાગત કીધી અતી. શોવંર્ણ ન લીધું એકજ રતી.
ખ્રૂધારથી હુતો અપાર. કરે કરી દેખાડયૂં દ્વાર."
કૃષ્ણ કેહે. રે કર્ણ ! અવિધાર. જે આંગલીએ દેખાડયૂં દ્વાર,
તે આંગલી મુખ માંહે ધરો. કર્ણ ! અહમારૂં કહૂં કરો."
મુખ માંહે મેહેલતાં વાર. પંચામ્રત આવ્યા ઓડકાર.
કર્ણ કેહે, "રે કૃષ્ણ ! અવીધાર. એક વાર મ્રત લોક અંવતાર.
અંનદાન હું દેઉં ઘણું: ખ્રૂધારથીતું દૂખજ હરૂં.
ભૂલો આવ્યો ને ઠાલો ગયો. તે માટે મારો દેહ દહ્યો.
દોયે કર જોડી કેહે સુરદાસ. "અંત્રિક્ષ આવ્યા શ્રી વૈકુંઠનાથ.
ક્રંણકથા થૈ રે પૂરી. હવે કેહેશું તે શગાલપૂરી. ૬૧

રાગ ગોડી.

કાંતી નગરી તો નીજ વાસ. તાંહાંનો લોક છે લીલવિલાશ.
ધર્મ, દયા, મત સત અપાર. અસત ન બોલે એક લગાર.
બંગાલનો સુત શગાલ શેઠ. તેહેને ચેલઓ પડઓ પેટ.
શગાલ શેઠની અસ્ત્રી ચંગાવતી, ચેલૈઆની માતા શતી.
કૂડ કવદ્ય મારેગ તજે. શ્રી ભગવંતને ભાવે ભજે.
પંતની પતનૂં એકજ મંન, ચતુર ચેલૈઓ તે ધ્રંન ધંન.
ખંડ ખંડ તેહેની ચાલી ક્ષ્યાત તેહેને વખાણે શ્રી વૈકુંઠનાથ.
કૈલાસ વાસો વસે ત્રિપુરાર જોઉં શત એહેનૂં એક વાર.
જોઉં પારખું પીડા કરી. બારે મેઘ ! તંમ્યો ભાંજો ભરી.
બારે મેઘ ! તંમ્યો કરજો કાજં. ઉતાવલા થઈ વરશો આજ.
જોઉં જતી ઘેર કિમ આવશે. શેઠ શગાલ ત્યારે શત છાંડશે.

રાગ મહલાર.

બારે મેઘ આવ્યા. ઝડ કરી. ત્યારે વરસ્યો અખંડ ધાર રે.
ચંદ્ર સુરજ નહી દેખીએ. નહી ઉઘડે એક લગાર રે. ૧

ઇસ્વરે અંતર જોઈઉ, કેહેવૂં છે એહેનૂં મંન રે.
એક ઉદર, પાણ પોઢા પાતલા. હરનૂં પરૂએ પચૂં છે તંન રે.
કોઢી કરૂપ કસ્ટીઓ હરને દાંતે બાધા શેવાલ રે.
પરુ તણા પરવાહા વેહે હરને મોંઢે ગલે છે લાલ રે. ૩
એહેવો મેલો વેશ ધરી કરી જૈ બેઠા દેહેરા માંહે રે
આનંદે અંગે અતિ ઘણો જોવા નીશર્યા નર ને નાર રે ૪
તેહેવે દેવલ દાખઉ બેઠા દીઠા દેહેરા માંહે રે.
"સ્વામી ! દેવ તણો તૂં દેવતા હું પામી પરમ નિધાન રે, ૫
મુઝ દીન ઉપર દઆ કરો જેમ થર પુર પાવન થાએ રે."
પછી શેઠ શગાલ ચંગાવતી પેલા જતીને લાગે પાઅરે.

રાગ અંદોલ ગોડી

સ્વામીજી એણી પેર બોલે છે અભ્યાગત રે,
"સાંભલો નિ સૂધી વાત રે.
હું કિમ્ આવૂ? જૂઓની દુખ, સૂં કરૂં, જો દીલે રે?
જોગ ને, જુઓ રે, ભાઇઓ ! નહી મલે રે.
રગત રાખુ ન રેહે પરૂ તણા પરવાહા વેહે,
દારુણ દૂખે દેહ" એમ કેહે રે.

રાગ મલાર

શેઠ શગાલ ચંગાવતી વલતાં બોલ્યાં વાણી એમ રે.
"માહારા શ્વાંમી ! મંદિર પધારીએ હું તો શેવ કરૂં અંનુદિન રે
વેહેલા થાજો. વાર મ લાયો. સી માંડી પૂછાપૂછ રે ?
પછે અસ્ત્રી ભરથારે ઉચલ્યો, ઓછંગે લીધો અતીત રે.
અતીત અંગે ઉતરે લોહી પરૂ તણા ઓઘરાલ રે,
ચંત કેહે એહેનું (ન) ચલે ક્ષણ માત્ર એક લગાર રે.
શતી તાં એહેવી શાધવીઃ તંમ્યો સાંભલો મોહરા નાથ રે,
જો-જો જતીને વાજતૂં રખે ખૂચતા આપણા હાથ રે.
જુગતે જતીને જાલવે હૈઅડે આણે અતિ હાશ રે
એમ કરતાં લેઈ આવઆં તે પોતાને અવાશ રે,

વીંઝણો લેઈને વા નાખે એહેવી કરે આગતસ્વાગત રે.
શેજ તળાઇ ઉશીશડાં હરને મસૂરીઆં બેહુ ગાલ રે.
એમ કરીને પાથરાં, સ્તૂતી કરે શેઠ શગાલ રે.
પછે વલી ઉતાવલાં એમ રશોઈ નીપાઆં રે.
પંચામ્રત પ્રીશી કરી 'માહરા શ્વાંમી ! તમો જમો રે.'
વલતા અભ્યાગત બોલીયાઃ "તંમ્યો શાંભલો શેઠ શગાલ ! રે.
તમારા મન માંહાં છે જે અંનનો એ કરશે આહાર રે.
અંન તણી માહારે આખડી કાંઈ થઆ છે બહુ દ્દિન રે.
મુઝનિ પૂછો તો કહું હું તો માંશ કરૂં ભોજંન રે"
આણૂં અખાદ અજા તણૂં તેહેને વેગે. ન લાઓ વાર રે.
પ્રીશીને આગલ ધરૂં. હવે તેહેનો ન કરૈ આહાર' રે.
વલતાં અભ્યાગત બોલીઓઃ "તૂં શાંભલ, શગાલ શેઠ ! રે.
એક અન્યોપંમ ચેલૈઓ તે પડઓ તાંહારે પેટ રે.
તેહેને વધ કરો ઉતાવલો. જાઓ કાંઈ ન લાઓ વાર રે.
મુઝનિ પૂછે તો કહું હું તેહેનો કરીશ આહાર રે."
"સ્વામી ! પુત્રવાત તો પાધરી, આપણે ઘેર છે જેહ રે.
માહારા સ્વાંમી ! શવારૂં શે ન કહ્યૂં ? ખૂધા પીડે તહમારી દેહ રે.

રાગ મારુ

વેહેલા થાઓની માહારા નાથ ! રે
લાવો. ગીઓ છે નીશાલીઆની શાથ રે. ૧
માહારો લાડગેહેલડો પૂત્ર રે,
તે તો ભણવા ગઓ છે સૂત્ર રે. ૨
માહારા વાહાલા ! તૂં વેહેલો હીંડે રે.
એક જતી ને ખૂધા પીડે રે. ૩
એહેવી શાંભલી જતીએ વાત રે.
બે રૂપ ધર્યાં જદુનાથ રે. ૪

એક બેઠુ રહ્યુ અવાશ રે,
બીજુ ગઉ ચેલૈઆને પાશ રે. ૫
" તૂં તો શાંભલે, ચેલૈઆ ! વાત રે.
તૂંને મારશે તાહરો તાત રે. ૬
ઘેર આવ્યો અભ્યાગત એક રે.
તેણિ વાત કરી વશેખ રે. ૭
તેં તો અંનની વાટે ન જાએ રે
તાહરા તંનનૂં અખાત ખાએ રે. ૮
તૂંને બાપ મારે વિશવાસી રે
તૂં તો જા ની ઘડી બે નાહાશી રે. ૯

રાગ ધન્યાશ્રી

ત્યારે નાંધડીઓ નીશાલીઓ રે બોલ્યો વાણી બાલઃ
" માહરા શંન્યાસી ! શાચૂ સૂણો રે, સ્વામીજીએ કીધી માહારી શાર. ૧
હું તો ઉમઆ અંગથી ઉપનો રે, પીડાએ પ્રશાવ્યો રે પૂત્ર.
માશ દશ દુખ ભોગવ્યૂં રે, માતાએ ધોયાં રે મલમૂત્ર. ૨
હૂં તો પાલીને પ્રોઢો કર્યો રે, તેહેને કિમ દેઉ રે પૂઠ ?
કહ્યૂં ન માને માત તાતનૂં રે તે છોરૂને નહી હોએ રે છુટ." ૩
ત્યારે કુંયરે કર ખડીઓ ગ્રહ્યો રે, માથે પાટી રે સાર,
ચરણ વાહે ઉતાવલો રે, પિતાજી ને કીધો રે જુહાર. ૪
ચરણ લાગો ચંગાવતી રે, માતાએ દીધી રે આશીશઃ
"માહારા કુંયર તૂં કાડામણા ! છેદવાને આંણ્યો રે તાહારૂં શીશ !" ૫
×" માહારી જનુની ! વાર ન લાઇએ રે, વેહેલી થા રે મોરી માત !
પેલા જતીને જમાડવા રે, અંમ્યોને કરો રે ઉપઘાત. ૬

વલણ*

ઉપઘાત અંમ્યોને કરો, માતા કર જોડી કુંઅર કહે,

× જનની જેડિ ન લાઇએ રે વેહેલી થા રે માહારી માત.
* રૂઢિ.

હવે વધ્ય કરો ઉતાવલી. ભૂખ જતીને દેહ દહે. ૭
એહેવો સાત વરસનો બોલે વાણી શા માટે શાંશો કરો ?
હવે વિધ્ય કરો ઉતાવલી, તંમ્યો માયા મનથી પરહરો. ૮

વલણ

પરહરો માઆ છેદો કાઆ, હૈએ હરખ આંણો. હસૂં.
તમારે હાથે માહારા પ્રાણ જાએ તો વેગે વૈકુંઠ જૈ વસું.

રાગ કેદારો

વેગી હોરે, માત મોરી ! છોરો કેહેતોં હે બેરોબેરી.
ભૂખ જતીકું પીડા ભારી.
અરથ ગરથકા માત ! લોભ ન કરના, ઉડ ચઆ પછી માતા ! પડા રે ભંગાણ.
હમ તમ છૌ રે માતા ! દૂર પૈઆંણ.
કીશકી ભેણ ? માતા ! કીશકા રે ભાઈ ? શખા મલે હી બાટ બટાઈ.
જો રે જી(એં)ગે માબાપ ઓર માઈ, ત્યારે પાએગે માતા પુત્ર ભલાઈ.
તબ આપોપે (માતા) મંદિર પલાઈ
કરે વિલાપ અંતર દૂખ આણી. નૈયણે નીર વેહે જલપાણી

રાગ વેરાડી

ચતુર ચંગાઈને શેઠ શગાલ બોલે બેશાડો ચેલૈઓ બાલ,
ભાવે ભગ્ત રામની કરી, ચેલૈએ શમર્યા શ્રી હરિ.
નાંધડીઓ રાખો નિરધાર, પાલી લેઇને કરો આહાર,
પુત્ર ચેલૈઓ ચતુર સુજાણ માબાપે મલી લીધા પ્રાણ.
પુત્ર અખાત પાક જ કરી માતાએ રાંધૂં ભાણ્ડે ભરી.
ચાલી પૂરીને મૂકી પાશ, "જમો, જતી. મુને દીઓ આશ."

એ તોહોએ પ્રંડીત જમૂં નહી. શારૂં મસ્તક રાખૂં કહી ?
એ રાંધૂ તમે અંગ જ શહી. શારૂં મસ્તક રાંધૂ નહી. "
પતની પત બેહુ લાગે પાએ. "માહરા સ્વામી ! તમને અંણુખ જ થાએ."
"તો ઉતરશે માહારી રીશ, બેહુ જણાં મલી એહેનું ખાંડો શીશ.
અંતોઅંન્ય ગાઓ ખાંડણાં. જો આંસુ પડે તમ તણા
તોયે તમ્યોને દેઉ શ્રાપ. ભૂખો ઉડી જાઈશ આપ.

રાગ પરજીઓ

દૂવાંઝ પોકારે થડ ચઢી "કાંએ જનમી મોરી માએ ?
પુત્ર ! પોઢો પારણે. વહવને લાગી રે પાએ.
પુત્ર, પુત્ર, કુલતર પુત્ર. કરશણ પુત્ર આગેવાન.
જેહેને પછોકે પુત્ર નહી તેહેનો ધ્રહા કુઆ નવાંણ
શેઠ શગાલ કેહે રે "હેઆ ! રહેજે હાથ તો
ટલતો રખે અંગતો
મસ્તગ ખાંડતાં ચેલનૂં રે.

ખાંડણા માંહે મેહેલ્યૂં છે શીશ
કાંઈ નથી રીશ માએ બાપને રે.

માહરા કુંયર ! તાહરૂં કોમલ ખાંડણૂં અંગ
મિ પાપણીએ ભંગ કીધૂં ચેલૈઆ રે.

માહારા કુંઅર ! તૂંને ભમરૂલી ભાવતી
બોલાવે ચંગાવતીઃ કાલા બોલ દ્યો રે.

માહારા કૂઅર ! તાહારી નાશિકા તો નીરમલી
દાંત તે દાઢેમ કલી, માહરા ચેલની રે

માહરા કુંઅર ! તાહારાં અધર તાં રાતાં
શેઠ શગાલ કેહે આતા ! મુહંને બોલ દ્યો રે

માહારા કુયર ! તાહારી કેડનો ફૂણદોરો
તૂઝ સરખો ને ગોરો કાલા ! કો નહિ રે

માહરા કુઅર ! તૂહંને પાશે લેઈ જમાડતી
સીધાશણ માંડતી કાલા ! બેશણાં રે

મેં જાણૂં મોરે પાએ વહૂ લાગશે
કુલને અજવાળશે માહરા કુંયનું રે

માહારા કૂઅર ! તાહારી સૂખડી પહુઆ દાલીઆ
નાંધડીઆ નીશાલીઆ સહુ આરોગતા રે
ખાંડણૂ ખાંડતા બાંહોડલી શે ન ત્રૂટે ?
આંખડલી શે ન ફૂટે ? કાલાને ખાંડતાં રે
પુત્ર તણા મોટા તે વિજોગ
કેમ મન રાખૂં (શોગ)? અવની વેહેર દીઓ રે
ખાંડણૂં ખાંડતાં આંસૂડાં પલાએ
રખે ઉઠી જતી જાએ ઘેર આપણેથી રે

રાગ રામગ્રી

ચતૂર ચેલૈઓ શૂર. શીશ તેહેનો કીધો ચૂર.
ખાંડીઉ માબાપ મલી રાંધઉ આપ
આગલ તે મેહેલૂ પ્રીશી.
બોલ્યા તે વાણી હસીઃ
વેહેલા થઈને આરોગો માહરા સ્વામી ! સંન્યાસી !
હવે કાંઈ કાઢો વાંક ?
સુરત જિમ કરે રાંક.
વાંઝીઆનું અંન કિમ લીજીએ અગ્રજ પાક ?
લીઓ અંન તમ પહરૂં
માહરિ પાછો હું પરવરૂં
વીમાંસા વીના એહેવૂં સૂં કહૂં ને સું કરૂં ?
તમારૂં ન આવે કાજ,
પાણી પીવાને અગ્રાજ.
વાંઝીઆનું અંન તો કીજીએ ત્યાજ
માથે લાગું રે કરંમ.
હવે કીજીએ સું કર્મ ?
લાભની હુતી વલી આસ્યા મુલગા ખોહીએ રે કર્મ.
શતી કેહેરે 'કંથ પ્રાણ.
પ્રથવી એહુ પડીઆ પાણ
પુત્રની તે હવી હાણ જતી જમ્યો નહી નિરવાણ.'

શતી કેહે સીશ નામી:
શાંભલો, શંન્યાસી ! સ્વામી !
હજી હું વાંઝણી નથી. માહરા સ્વામી ! સંન્યાસી !
ખોલૂં નહી સ્વામી જુઠું
દેખાડૂં નિ તમે ઉઠુ
માંહારી કુખે છે સ્વામી ! બીજુ રે બેટુ.
ચતૂર ચંગાઈ સતી
હાથ માંહે લીધી: કાતી
ઉદર વાહે તાં વલગા શ્રી કમલાપતિ.
માગ માગ રે તૂં વર
તુંને ત્રુઠા શ્રી વીશંભર
બોલાવ ચેલૈઓ તાહારો પૂત્ર સૂંદર.
તેડતાં તે આવ્યો તંન
અંગ દીધૂં આલિંઘન
સ્વામીજીએ પૂત્ર આપો જેહેવાં આપણ પામ્યા તન.
માએ બાપ તે ચેલ પૂત્રને નરખે.
પાશેથા દઆલજીના ચરણ પેખે.

રાગ ધન્યાશ્રી

દીનાનાથ દઆ કરી, શાહેલડી, ભવદુખ ભાંજે જેહ
શેઠ શગાલ ચંગાવતી શાહેલડી રે ભવદુખ ભાજે જેહ
પુત્ર ચેલૈઓ તેહ શાહેલડી રે
કાંતી કેરા લોક તે આવ્યા અમારે શાથ શાહેલડી રે!
ચોરાસી ચહુટાં ભલાં, શાહેલડી રે, જે છે કાંતી મુઝાર
તે કૈલાશે વાશો વશીઆં શાહેલડી રે !
દીનાનાથ દઆ કરી.
એરે કથા જે શાંભલે તેહેને કીપા હોએ મોરાર
જંનમ જંનમનાં અંઘ ટલે
એ કર જોડી કેહે સુરદાસ: અંત્રીખ આવ્યા શ્રી વૈકુંઠનાથ.

સૂરદાસકૃત

કર્ણ વખાણ

રાગ ગુડી.

સમરૂં વણાયગ પૂરવિ આસ ગવરીનંદન લીલવિલાસ.
ગજવદન ગિરૂઉ ગણપતિ, સિદ્ધિ બુદ્ધિ જેહનિં બિહુ સતી;
મૂષક વાહન; તાત મહેસ. ઉત્તમ મતિ આવુ ઉપદેશ.
ચાતુર્મુખ તાં છિ રે બ્રહ્મ, જેહનાં મોટાં છિ પ્રાકર્મ.
તેહની તનયા તૂં, સરસ્વતી ! તૂંહનિં શેવઇ મુનિજન જતિ.
આદિ માતા ! તૂં માહારી માત. મૂં સુતનુ મ મૂંકિસિ હાથ.
જગજનની, અંબિકા તૂં. દાસ તહારુ છૂં રે હૂં.
અરે, અંબા ! તૂં છિ રે અનુપ: દૈત્ય દળ્યા તિં આણી કોપ.
છોરૂ કછોરૂ હૂઇ રે આપ, તુંહિ ન દિઈ છેહ માય નિ બાપ.
કમલભૂતનયા તાં સોઇ. કહિ સૂરદાસઃ મૂંસાહામૂં જોઇ.
સાર કરુ માહારી, સરસ્વતી ! તાત તાહારુ પ્રજાપતિ.
વૈષ્ણવજન ! હૂં તાહારુ દાસઃ તહ્માારી દયા કરી ગાઉં અભ્યાસ.
અરે, વૈષ્ણવ! મૂહનિં કરુ રે મયા; દીન ઊપરિ આણીજિ દયા.
લઘુ કવિની લઘુ છિ મતિઃ કહી ન જાણૂં અક્ષરસુદ્ધિ.
એ કથા જે શ્રવણે ધરિ,[૧] પાંચ પાતક તેહનિં પરિહરિઇ.
સાંભલતાં દયા ધર્મ ઊપજિઇ; કૂડ કપટ લોભ મોહનિં ત્યજિઇ;
પુત્ર તણુ તેહનિં નુહિ વિયોગ; ભૂતલ માંહિ તે પામિ ભોગ.
અર્જન ભીમ યુધિષ્ઠર ધર્મ સહિદે નકુલ નિકર્ણ ઉત્તમ.
કર્ણતણૂં હૂં કરૂં વખાણ, જેહનિ તાત તપિ તાં ભાણ;
કુંતા સરિખી જેહનિં માત; પાંચિ પાંડવ સરિખા ભ્રાત.
પ્રાતઃકાલ તણુ પોહોર એક કર્ણ દાન દેતુ સવિશેખ.
સવા ભાર સોનું આપતુ, જિવ્હા જૂઠું નવિ બોલતુ.

---

૧ સુણિ

જતિ સન્યાસી આવિ કોડિ. તેહની સ્તુતિ કરિઇ કરજોડિ.
"મુનિ! કહિ, મનિગમતૂં આપીઇ. અપાર, સ્વામી શત લીજીઇ.
દાન દેતાં ન કરૂં નકાર." એહવું કર્ણ સહી દાતાર
સેરનું આપી સંતોષિ અતિથ. અન્ન ન દેતુ એ કૂસીથ.
સબલ કરિઇ કર્ણ સંગ્રામઃ સાહમુ કોઇ ન ઘાલિ હામ.
મહા પરાક્રમી; અનુપમ વાત; અતિ બલવંતુ નિ વિખ્યાત,
ક્ષત્રી(નિ) ક્ષત્રીવટસ્યૂં ચંત. વઢતાં વઢતાં આવ્યુ અંત,
સમરથ સૂરુ કરણુ સુજાણુ અવની પડીઉ વેધ્યુ બાણિઃ
નારાયણનૂં લેતુ નામ. રસનાઇ બોલિઇ રામ રામ.
એહવિ સમિ આવ્યા શ્રી હરિ વાડવ કેરુ વેજ ધરી.
વિપ્રજીઇ વાણી ઉચ્ચરી, "મા'નભાવ! તૂં દાનેશ્વરી.
તૂં તાં માહારિ મનિ ભાવીઉ, તુ તૂંહનિં યાચવા આવીઉ.
કાંઈ એક મૂહનિં દ્યુ રે દાન": બ્રાહ્મણ વેષિ વદિ ભગવાન.
આંણિ વેધ્યુ બોલિ કર્ણઃ "મયા કરુ મૂલિ, બ્રાહ્મણ!
માણિક મોતી હેમ ભંડાર કાંઈ નથી." કહિ કર્ણ દાતાર,
"સ્વામી! તૂંહનિ સ્યૂં આપીઇ? સમીપિ હૂઇ, તુ લેઈ સૂંપીઇ."
વલતૂં વચન કહિ શ્રીરંગ, "પ્રાર્થ્યા પૂઠિ ન કીજિ ભંગ.
કરી આવ્યુ હૂં મોટી આસ. કાં, કર્ણ! તૂં મૂકિ નરાસ?"
સૂર્યસુત કાહિ, "સાંભલુ, યતિ! કનક તણી તાં દાંતે રતી."
પંડિત પેલુ લ્યાવુ પાષાણઃ" કૂંતીકૂંયર કહિ ચતુર સુજાણ.
અડવડતુ અડવડતુ ગયુ, તેહવિ દયાલજી પ્રગટ જ થયુ.
"માગિ, માગિ, રે! હૂં તુષ્ટમાન. ભલુ! ભલુ!" કહિ શ્રી ભગવાન.
"હૂં તૂઠુ તુઝનિં." કહિ દેવ, "માગિ, કર્ણ! તૂઠુ અવશ્યમેવ"
કર્ણ કહિ, "રે, શ્રી જુગદીશ! વલી વલી તૂંહિં નામૂં સીસ.
સ્વામી મુઝ! નિ શ્રી વિશ્વનાથ! સ્તુતિ કરૂં હૂં જોડી હાથ.
તિલક બ્રાહ્મણ આપુ સાર. માનિં. પાંણિં મુઝ આહાર.

પુત્રતણે હાથે પિંડદાન. મુઝનિ મયા કરુ, ભગવાન!
* પાત્રને હાથે માહરું પુણ્ય. માહરું મનુ તું શું અનુદિન
ગંગાતટિ માહરૂં પતન, કરણુ કહિ, તુ માનિ મન્ન.
સ્થાનિક [1] વાસ; સુકુલિ અવતર્ણ; તૂં પ્રસન્ન તુ. સામલવર્ણ!
નયણે દેખૂં પીયારુ માલ, તાહારે ચરણે ચિંત, ગોપાલ!
પર સ્ત્રી વેલાં નપુંસક થાઈં. સ્વદારાસ્યૂં યૌવન જાઇ.
સ્વામી કાર્યિ માહારુ જાજો જંત. કૂંયારી ભૂમિ મૂહિં દહંત.
સ્વામી! શેવકનિ થાપીઇ, મયા કરી મૂહિ આપીઇ."
સ્તુતિ કરંતાં ચિંત ન ચલ્યુ. સૂર્યનું સુત સ્વર્ગિં પલ્યુ.
આનંદ અંતરિ હૂઉ અપાર, અનિ કનક તણાં પેખિ ઘરદ્વાર.
સ્યૂં દેખિ? તુ, સાવ સુવર્ણ. અંતરિ હરિખ્યુ ક્ષત્રિય કર્ણ.
હેમદાન તાં દીધૂં બહૂ. કનક તણૂં તાં દેખિ સહૂ.
કર્ણતણૂં પીડાઇ તન: ભોજન ભખવા ઊપરિ મન્ન
અવટાઇ તે અનુદિન: કૌંતાકૂંયર ન પામિઇ અન્ન.
અન્ન વિના રહ્યુ ટલવલી, જિમ જલછંડાવી માછિલી.
અન્ન વિના પડીઉ ઉપવાસ. સ્થાનકિ [1] બિહુ થઈ નિરાસ.
સ્તુતિ કરિ છિ ઘણી રે ઘણી, તેતલઇ આવ્યુ વૈકુંઠધણી.
કૃષ્ણુ કહિઇ, "કાં? દાનેશ્વરી!" કર જોડી કર્ણિઇં સ્તુતિ કરી:
"સાર કરુ માહારિ, સામલવર્ણ! સ્વામી! નથી રે ભરણુ પોષણુ,
પોઢી પીડા, જે નહી અન્ન. મયા કરુ મૂહનિં, મધુસૂદન!"
"જેહવુ તૂં ચાલ્યુ મૃત્યુલોકિ, તેહવા તૂઝનિં મિલીયા યોગ.
જેહવૂં દીધૂં તેહવૂં પાયા સહી: વાવ્યા વિણ કિમ લણીઇ લઈ?
જેહવૂં દીધૂં પોતાનિ પાણિ, તેહવૂં પામીજિ નિર્વાણિ.
હેમ દીધૂં, તુ પામ્યુ હેમ. જૈ ન દીધૂં તેહનુ નિત નેમ."
"સ્વામિ! મેં અન્નદાન ન દીધ. સંસાર માંહિ અવતરી સ્યૂં કીધ?
ધરણીતલિ હૂં ભૂલુ ભમ્યુ. અન્ન દીધા વિણ દેહડુ દમ્યુ.

* પુત્રપાણિં માહારૂં પાન માહારી મનિ તુ શૂં અમ્હ દાન.
[1] સ્થાનકિ

મિં મૂઢિં નવિ જાણ્યુ મર્મ. સંસાર માંહિ સ્યૂં કીધુ શર્મ ?
કાલુ આવ્યુ, નિ ભૂલુ ગુયુ. અન્ન દીધા વિણ દુખીઉ થયુ.
સ્તુતિ કરૂં છૂં વારોવાર. બિરદ વહિ બાલુ બ્રહ્મચારિ.[1]
પ્રાક્રમનુ હૂં પાર ન લહૂં. 'એક રસના'—એહવૂં કિમ કહૂં ?"
"કરણ!કહિ, તિં કીધુ ઉપગાર?" "સ્વામિ! અભ્યાગત આવ્યુ ઘરબારિ
અભ્યાગત તાં આવ્યુ એક માહારિ મંદિરિ કરી વિશેખ.
અભ્યાંગતનિ સ્વાગત કીધી અતિ. કનક ન લીધૂં એહિ રતી :
'ક્ષુધારથી હૂં, ભૂખ્યુ અપાર:' કરિં કરી દેખાડૂં દ્વાર.
કૃષ્ણ કહિ, "કર્ણ ! તૂં અવધારિ તે અંગુલિ મુખ માંહિ ધારિ.
કરણ ! અહ્મારૂં કહ્યૂં રે ! કરુ." પ્રમાણ બોલ તે હરિનુ ખરુ :[2]
મુખ માંહિ ભુજ મેહલતાં વાર અમૃતના આવ્યા ઊડકાર.
કરણ કહિ, "રે ! ક્ષમા અવધારિ. એક વાર મૃતિલોકિ અવતારિ;
અન્નદાન દેઉં અતિ ઘણૂં; ક્ષુધારથીનૂં દુખડૂં હરૂં.
આ વારનું આપુ અખધી." સ્વામિનિ કરણિ વાણી વદી.
બિહુ કર જોડી કહિ સૂરદાસ : વખાંણીઉ કરણ લીલવિલાસ.

રાગ આસાઉરી

કુંતી નગરીનુ નિજ વાસ, જિહાંના લોક છિ લીલવિલાસ.
ધર્મ દયા મતિ સતિ અપાર. અસત્ય ન બોલિ એક લગાર.
બંગાલનુ સુત સૃગાલ શ્રેષ્ઠિ, તેહનિં ચેલૈઉ ઊપનુ પેટિ.
સૃગાલની સ્ત્રી ચંગાવતી, ચેલૈયાની માતા મહાસતી.
પત્ની પતિનૂં એક જ મંન, ચતુર ચેલૈઉ તેહનુ તંન.
અધમ પક્ષનિં દૂરિં ત્યજિઇ; શ્રી ભગવંતનિં ભાવિં ભજિઇ.
લય લાગી લક્ષ્મીવર સાથિ. પુન્ય કરિ પોતાનિ હાથ.
યતિ સંન્યાસી અતિથિ અપાર તેહનિં વખાણિ વર્ણ અઢાર.
અતિથ અભ્યાગત આવિ લક્ષ; ભાવિ કરિ ભોજનનિ ભક્ષ.
સ્ત્રી ભર્તાર ભલી ભક્તિ જ કરિઇ; અમૃતવાણી મુખિ ઉચ્ચરિઇ.

---

૧ વિરહ વહિ બાલુ વ્રહ્મચારિ ૨ કરુ

પુત્ર તણી પોઢેરી વાત : વચન ન લોપે જનની તાત.
અન્નદાન દીધ તે ઘણૂં. સ્થાનકિ મન રાખિઇ આપણૂં.
ક્ષુધાર્થી ક્ષણ માત્ર ન ટલિઇ, તુહિઇ કહિનૂં ચિત્ત ન ચલિઇ.
પુત્ર, પિતા નિ[1]. ચંગાવતી—કુટિલ ભાવ કુહુનિ નહિ રતી.
જતિ જમાડ્યુ હૂઇ જેહ, અન્નઉદક ઉપજીતિ તેહ;
તુ ત્રણિ જણ ભોજન ભખિઇ : એહવી અનોપમ લાગી વિખિઇ.
એહવી તેહની ચાલી વાત. તેહનિં વખાણિ વૈકુંઠનાથ.
કૈલાસવાસી કહિ ત્રિપુરારિ સત્ય જૂઉ એહનૂં એક વાર.
જૂઉ પારખૂં પીડા કરી. બારિઇ મેઘ! ભાંજુ જઇ ઝરી.
વેગિં વૃષ્ટિ કરુ જઈ આજ. અરે, મેઘ! કરુ એહ કાજ.
ઊતાવલા વરસુ. ખંચિ[2] ન ધાર. મ ઊઘડ્સ્યુ એક લગાર.
જોઉં, જતી ઘરિ કિમ આવશિઇ. સાહાસિક ત્રણિ સત છાંડશિઇ.
અભ્યાગત આવી નહિ સકિઇ." 'કૈલાસવાસી વાણી બકિઇ.

રાગ મહલાર

બાર મેઘ આવી ચઢયા; કાંઇ વરસિ અખંડ ધાર! રે!
ચંદ સૂરજ ન દેખીઇ, અનિ મેઘ ન ઊઘડિ લગાર, રે?
શ્રેષ્ઠિ સૃગાલ ચંગાવતી પુત્ર ચેલૈઉ સોય રે!
વીજલડી; ઘન ઝડિ કરિઇ; અતિથ ન આવિ બારિ રે!
જતિનિ જમાડીનિ જમિ : એહવી અગડ[3] અનોપમ સાર. રે!
ચિહુંદશિ ચાલિ ચેલૈઉ; જોઇ જતીનિં અપાર. રે!
બાર ઘન ગર્જન બહુ કરિઇ. ઘાર ખંચિ નહિ ક્ષણ માત્ર રે!
અતિથ આવી ન હ સકિઇ. દેવ વરસિ દિવા નિ રાત્રિ રે!
સત્યવાદી સ્હાસિક. રે! અનિ દિવસ પડિઇ ઉપવાસ, રે!
તુહિ સત્ય ન છાંડિ આપણૂં. અન્ન ભખિ નહિ એક ગ્રાસ. રે!
ભૂખ ત્રિહુંના દેહનિ દમિઇ, તુહિ અંતરિ ન આણિ દુ:ખ. રે!
જતી કહી જડિ નાહ; બીજુ મેઘ; ત્રીજી બહુ ભૂખ. રે!

---

૧ પોતાનુ ૨ ખંડ ૩ આગિ

ઇશ્વરિ અંતરિ અનભવ્યૂં : જોયૂં, ત્રિહુનૂં છિ કેહેવૂં મંન. રે!
કોઢીઉ રૂપ નિ કુષ્ટીઉ રક્તપિરુઇ પચીઉ તંન. રે!
કાલુ કછંદ નિ કૂબડુ. તેહનિ દેહિ બાધી શેવાલ. રે!
અટ્ઠોત્તર સુ વ્યાધિ આવીનિ તેહનિ. શરીરિ કરી સંભાલ. રે!
બિહુ વેશ મિલુ કરી. તેહનૂં ડીલ દુર્ગંધ ગંધાઇ. રે!
ઉદર પોઢૂં. પાણિ પાતલા.—એહવુ દીઠુ રાજાધિરાય. રે!
નયણે નિશિ નિહાલતાં દેહરૂં દીઠૂં વનહ મઝારિ. રે!
આનંદિ અંગ ઊપનુ ઘણુ. જોવા ચાલ્યાં નર નિ નાર. રે!
શ્રેષ્ઠિ સગાલ ચંગાવતી પુત્ર ચેલૈઉ સોય. રે!
ચાલ્યા બહુ પા

(અપૂર્ણ)

૩-ખ

સુરદાસ કૃત

સગાળપુરી (૨)

રાગ ગોડી

સગરું વિણાયક પૂરે આસ ગ્યવરીનંદન લીલ વિલાસ
ગજવદન ગયરુઓ ગણપતી સિદ્ધિ બુદ્ધિ બેહુએ જેહનેં ઘેર સતી
બ્રજાપતિપુત્રી પ્રણમૂં વાકચાતુરી હર્ષેં કવૂં
આદિ માતા એટલૂં આપીએ અતિ અજ્ઞાન જડ કાપીએ
આગે અનુકંપા એહનેં કરી સાંભલ્ય કથા તે કહું વિસ્તરી
ગર્ભયોગેશ્વર શુક અભિધાંન હેલાં હરિપદ પાંમ્યો નિજધ્યાંન
મુષક વાહન તાત મહેશ ઉત્તમ મતિ આપો ઉપદેશ
ચતુર મુખનો છે રે બ્રહ્મ તેહેનાં પ્રૌઢાં છે પ્રાક્રમ
તેહની તનયા તંનયા તું સરસ્વતી તુહનેં શેવે મુનિજન યતી
આદિ માતા તું માહારી માત હું પુત્રનો મ મૂંકીશ હાથ
જકતજનુની અંબિકા તૂં દાસ, તહ્મારો છૂં રે હૂં

છોરૂ કછોરુ હોએ રે આપ પણ છેહ ન દે માય ને બાપ
કમલભૂતનયા તું સોય કેહે સૂરદાસ મૂં સાંહાંમૂં જોય
સાર કરો માતા સરસ્વતી તાત તહ્મારો પ્રજાપતી
વૈષ્ણવજન હું તહ્મારો દાસ તહ્મારી કૃપાએ ગાઉં અવિનાશ
અરે વૈષ્ણવો મુજને કરો મયા મુજ દિન ઉપર્ય આણો દયા
હું લઘુ કવિની લઘુ છે મંતિ કહી ન જાંણું અક્ષર સત્ય
બેહુ કર જોડી કહે સૂરદાસ ધનંજે વચને કરું અભ્યાસ
હરિહર ભટનો કહિએ તંન તેહેનું નિર્મલ છે રે મન્ન
રવાલ માંહિ તેહનુ વાસ તેહેની કૃપાએ કરી ગાએ સુરદાસ
ધનંજે ભટ તાહારે લાગૂં પાય તાહારે પસાએ માહારે પદ બંધાય
એહવી કથા કો શ્રવણે ધરે પાતક તેહેનાં પંચ પરહરે
સાંભલ્યે ધર્મ દયા ઉપજે કૂડ કપટ લોભ મોહોને ત્યજે
પુત્રતણો તેહેને નોહે વિયોગ ભૂતલ માંહિં તે પાંમે ભોગ

અર્જુન ભીમ જે સહોદર ધર્મ સહદેવ નિકુલ ને કર્ણ ઉત્તમ
કર્ણતણૂં કરું રે વિખાણ જેહેનો તાત તપે રે ભાંણ
કુંતા શરખી જેહને માત પંચ પાંડવ શરખા જેહને ભ્રાત
પ્રાતઃકાલ તણો પ્રહર એક કર્ણ દાંન દેતો વિશેખ
સવાભાર આપતો હેમ સદા શિરોમણિ કુશલી ખેમ
સવાભાર સનું આપતો જિહવા જૂઠું નવિ બોલતો
યતી સંન્યાસી આવે કોડિ તેહેની સ્તુતિ કરે કર જોડિ
મુનિ કહિ મનગમતું દીજીએ અપાર સ્વામી શત લીજીએ
દાંન દેતો નવ્ય કરે નકાર એહવો ક્ષત્રી કર્ણ દાતાર
સૂનૂં આપી સંતોખે અતીથ અન્ન ન દેતો એકે દીશીથ

કર્ણે કીધો સબલ સંગ્રામ સાંહાંમૂં કોય ન ઘાલે હાંમ
માહા પ્રાક્રમી અતિ પુણ્યવંત અતિ બલીઓ ને બહુ કલવંત
ક્ષત્રીને ક્ષત્રવટશું ચ્યંત ભડતાં ભડતાં આવ્યો અંત

નારાયણનું લે છે નામ રસનાએ બોલે રામ રામ
તેહેવે સમે આવ્યા શ્રી હરી વાડવ કેરો વેષ જ ધરી
વિપ્રજી વાંણી ઉચ્ચરી માંનભાવ તું દાનેશ્વરી
કાંઇ એક મુજને દે રે દાંન બ્રાહ્મણ વેષે વદે ભગવાંન
બાંણે વેધ્યો બોલે કર્ણ મયા કરો મુહને શ્રી બ્રાહ્મણ
માંણિક મોતી હેમભંડાર કાંઇ નથી કેહે કર્ણ દાતાર
સ્વામી તહ્મને શું આંપીએ સમીપ હોએ તો લ્યઇ સોપીએ
વલતું વચન કહે શ્રીરંગ પ્રાર્થ્યા પૂઠે ન કીજે ભંગ
હૂં કરી આવ્યો મોટી આસ કાં કર્ણ મેહેલે નિરાસ
સૂર્યનો સૂત કેહે સાંભલો જતી કનકતણી છે દાંતે રતી
પંડિતજી લ્યાવો, પાષાણ કુંતાકુઅર કેહે ચતુર સુજાંણ
વલતું વચન કહે ભગવાંન એ તો કહીએ સેવા દાંન
અડવડતો અડવડતો ગયો એટલે દયાલજી પ્રત્યક્ષ થયો
માગિ માગિ રે કર્ણ તુષ્ટમાંન ભલુ ભલુ કેહે શ્રી ભગવાન
તુઠો હું કેહેં તુજને દેવ માગિ માગિ રે કર્ણ અશ્વમેવ
કર્ણ કહે રે શ્રી જગદીશ વલી વલી ચર્ણે નામું શીશ
સ્વામી હૂં હૌઓ સનાથ સ્તુતિ કરે કર જોડી હાથ
તિલ(ક) બ્રાહ્મણનેં હાથે સાર માની પાણે માહારો 'હાર
પુત્ર તણે હાથે પિંડદાન મયા કરો મુહુનેં શ્રી ભગવાંન
પાત્રને હાથે માહારું પુણ્ય માહારૂં મનુ તુંશું અનુદિન
ગંગાનેં ત્રટિ માહારું પતંન કર્ણ કહે તો માંને મંન
સ્છાને વાસ કુલે અવતર્ણ તોં પ્રસન્ન મુહને સામલવર્ણ
નયણે દેખું પરમ કૃપાલ તાહારે ચર્ણે ચિત્ત ગોપાલ
પરસ્ત્રી વેલા નપૂંછ્યક થાઇ સ્વદારાશું માહારૂં યૌવન જાય
સ્વામી કારણ માહારો જાય જંત કુઆરી ભોમિ દેહનેં અંત
સ્વામી સેવકનેં સ્છાપીએ મયા કરી મુજનેં આપીએ
ભક્તિ કરતાં ચિત્ત નવ્ય ચલે સૂર્યનો સુત સ્વર્ગે પલે
આનંદ્યો અંતરિ અપાર કનક તણાં પેખે ઘર દ્વાર

સૂં દેખે સોહોલૂં સોવર્ણ હઇડે હરખ્યો ક્ષત્રી કર્ણ
હેમ દાંન તે દીધૂં બહૂ કનક તણૂં તાં દેખે સહૂ
કર્ણતણૂં પીડાએ તંન ભોજનં ભખવા ઉપરિ મંન
અવટાએ અંગિ નિશદિન કુંતા કુંઅર ન મ્યલે અન્ન
ભૂખ ક્ષત્રીના દેહનેં દમે ઉખધી નહી જે ક્ષુધા વીસમે
ધનેશ્વરીના દેહનેં નડે સૂર્યના સુતનેં લંઘન પડે
અંન વિના રહ્યો ટલવલે જ્યમ જલછંડાવી માછલી બલે
અંન વિના પડ્યુ ઉપવાસ સ્છાનકિ બેઠા થૈ નિરાસ
સ્તુતિ કરે છે ધણી ધણી તેટલેં આવ્યા વૈકુંઠધણી
કૃષ્ણ કહે રે દાનેશ્વરી કર્ણ કર જોડી સ્તુત્ય જ કરી
સાર કરો રે સામલવર્ણ સ્વામી નથી રે ભર્ણપોષણ
પોઢી પીડા ઇ નહી અંન મયા કરો મુજનેં મધુસૂદન
સર્વ નિરંતર દેખું સોવર્ણ અંન ન દેખું એમ કહે કર્ણ
હેમ ભલૂં ન કરાવ ભક્ષ અંનં વિના નવ્ય દેખું સુખ
જેહેવું હું ચાલ્યો મૃત્યલોક સના શું મ્યલીયો સંયોગ
જેહેવૂં દીધૂં તેહવું પાંમ્યો સહી વાવ્યા વિણ કયમે લણીઇ નહી
જે દીજે પોતાને પાંણિ તેહેવૂં પામીજે નિર્વાણિ
દીધૂં હેમ તો પાંમ્યો હેમ જેહનેં દીધૂં તેહનો નિત નૃેમ
કૃષ્ણજી મેં ન દીધૂં અંનદાંન ફોકટ ફેરો ફર્યો ભગવાંન
સ્વામી મેં અંનદાન ન દીધ તો સંસાર માંહિ અવતરી શું કીધ
ભોમિ ઉપરિ હૂં ભૂલો ભમ્યો અંન દીધા વિન દેહડુ દમ્યો
મેં મૂંઢે ન જાણ્યો મર્મ તો સંસારમાં કીધો સર્મ
ડાહો આવ્યો નેં ભૂલો ગયો અંન દીઠા વિણ દુખિયો થયો
સ્તુતિ કરે છે વારોવારિ બૃદ વહે બાલો બ્રહ્મચારિ
પરાક્રમનો પાર ન લહું 'એકિ રસનાઇ કિમ કહું
માનુષ રૂપ માધવ અવતરી શંખાસુર માર્યો શ્રી હરી*
દૈત્ય વધીનેં વાલ્યા વેદ ભૂધરજી અવની ઘુ ભેદ

* અહીંથી શરૂ થતું અવતારવર્ણન ૩ તથા ૩-ક માં નથીઃ પરંત જૂદી રીતનું ૭ માં છે.

કૈરવ રૂપ કૃષ્ણજી એ કર્યું વાસગ નાગ કર્યો નેતરૂં
મંદરાચલ રવાઇયો કીધ હાથે સુર અસુર નેં દીધ
સમુદ્ર વિરોલ્યો તેં વીઠલા ચૌદ રત્ન કાઢી કમલા
વારાહ • ડાભ્રએં રાખી પ્રથવી
નરહરિ રૂપ લીધૂં નરહરી પાપીએ પુત્ર પીડયો પેર પેરી
દિવા નિશા નેં ઘર બાહાર્ય નાં આકાશ અવ્યની આધારિ
અંતરિ ઉભો આદિ અનંત દષ્ટિયે હવી કમલાકંત
ગર્જના કરે બગાઈ બહૂ દેવ દાનિવ ભય પામ્યા સહૂ
હિરણકશ્યપનો કીધો નાશ અનુચર વચને આંણ્યો ઉલ્લાસ
વામન વેષ લીધુ વિશ્વનાથ યજ્ઞેં જાઇનેં ઓડયો હાથ
સુરપતિ કેરૂં કરવા કાજ ભિક્ષુક ભલો થયો મહારાજ
યજ્ઞ તણૂં કર્મ પોતેં રછાપિ ત્રણ્ય કર્મ મુહનેં અવિની આપિ
પગલાં ભરતાં પુહુતો નહી એક કર્મનો મારગ કયહી
પિંડ પૂઠેં પછેં પરઠયો પાગ એહવો અતલીબલ રાજાધિરાજ
બલિ રાજા ચાંપ્યો પૈયાલિ પછેં પોલિયો થે રહ્યો દેવ દયાલ
ફરશુરામ ફરશી કરિ કરિ ધરી એકવીસ વાર ભૂ નક્ષત્રી કરી
રામે સાગર બાંધી પાજ પોતાની પત્નીને કાજ
લીલા લઘુ વેલ લક્ષ્મીવર વીર સેન ઉતાર્યું સાયર તીર
સુગ્રીવ અંગદ કપી હનુમંત નલ નીલ નેં જાંબુવંત
રામે રોલ્યો રણ્ય રાવણ કુટુંબ સહિત માર્યો કુંભકર્ણ
વિભીષણનેં આપ્યું રાજ્ય સેવક જનનાં કીધાં કાજ
આઠમેં કૃષ્ણ અવતાર દૈત્ય સમસ્તનો કીધો સંહાર
પ્રથમ શોષી તી પૂતના, ટાલ્યા મહોત્સવ તે ઇંદ્રના
ગોવર્દ્ધન તોલ્યો તે પાણિ નરકાસુર માર્યો નિર્વાણિ
અઘાસુર બકાસુર જેહ સકટાસુર સકટાસુર સંઘાર્યો તેહ
દાવાનલ ઉપાડી પીધ કાલીનેં તન કષ્ટ કીધ
ચાણૂર મુષ્ટક મલ્લ મારીયા ગજના દંત ગલિ કાઢ

કંસ તણૂં છેદ્યૂં શીશ જુગજિવં તુ શ્રી જગદીશ
ઉગ્રસેનનેં આપ્યું રાજ સુરનર મુનિવર શીધાં કાજ
બુધ કલંકી લાગું પાય મયા કરો મુજ પાતક જાય
સ્તુતિ કરે છે. ઘણી ઘણી સંતોષ પામ્યા વૈકુંઠ ધણી
કેહે જગજીવન જગદાધાર કર્ણ તેં કીધો ઉપકાર
સ્વામી અભ્યાગત આવ્યો એક માહારે મંદિર કરી વિવેક
આગતા સ્વાગત કીધી અતિ કનક તણી નવિ લીધી હતી
ક્ષુધારથી અતિથ હતો અપાર મેં કરિં કરી દેખાડ્યું દ્વાર
કૃષ્ણ કહે રે કર્ણ અવિધારિ જેણી આંગલીએં દેખાડયું દ્વાર
તે આંગલી લ્યઇ મુખમાં ધરો કર્ણ અમારું કહ્યુ શ ન કરો
કર્ણભુજ મુખ મેહેલતાં વાર અમૃતના આવ્યા ઓડકાર
કર્ણ કહે રે કૃષ્ણ અવધારિ એક વાર મૃત્યુલોક અવતારિ
અંન દાંન દેઉં અતિઘણૂં ક્ષુધારથીનૂં દુખડું હણું
આ વારનૂં આપીએ ઉખધી કર્ણે કૃષ્ણશું વાણી વહી
બેહુ કર જોડી કેહે સૂરદાસ કર્ણ વિખાણે વિશ્વાવાસ

રાગ આસાઉરી

કાંતી નગરીનુ નિજ વાસ ત્યાંહાંના લોક છે લીલવિલાસ
ધર્મ દયા સતિ મતિ અપાર અસત્ય ન બોલ એક લગાર
બંગાલનો સુત સગાલશેઠ તેહનેં કેલૈઉં પડીઉં પટિ
સગાલનેં સ્ત્રી ચંગાવતી કેલૈયાની માતા માહાસતી
પત્ની પતિનૂં એક જ મંન ચતુર કેલૈઉ તેહનુ તંન
ખટ અધર્મથા મારગ ત્યજે દયાલજીનેં ભાવે ભજે
લી લાએ લક્ષ્મીવર સાથિ પૂજા કરે પોતાને હાથ
જતી સંન્યાશી આવે કોડિ તેહની સ્તુતિ કરે કર જોડિ
અંતીથ અભ્યાગત આવે લક્ષ ભાવે ભોજન કરાવે ભક્ષ
સ્ત્રી ભર્તાર ભલી ભક્તિ કરે અમૃત તે વાંણી ઉચ્ચરે

પુત્ર તણી તાં. પોઢી વાત વચન ન લોપે જનની તાત
પુત્ર પિતા ને ચંગાવતી કૌટિલ ભાવ નહી તેહનેં રતી
ક્ષુધારથી ક્ષણ માત્ર ન ટલે તુહિ ત્રુહુતું ચિત નવિ ચલે
આમંદ અંતરિ આંણે ઘણૂં સ્છાનક મન. રાખે આપણૂં
જતી જમાડયુ હોઇ જેહ ત અંન ઊપજીર્વિ તેહ
તો ત્રણ્યે જન ભોજન ભખે એહવી અનોપમ લાગી વિખે
ખંડ ખંડે ચાલી તેહની ખ્યાતિ તેહનેં વિખાણે વૈકુંઠનાથ
કૈલાશવાસી કેહે ત્રિપુરારિ સત્ય .જોઉં એહનું એક વાર
જોઉં પારખું પીડા કરી તહ્મા બારે મેઘ જાઇ ભાજો ભરી
વેગે વૃષ્ટિ કરો રે આજ અરે મેઘો એ કરીએ કાજ
ઉતાવલા વરસો, અખંડધાર મ ઉઘડશો એક લગાર
જોઉં જતી ધરિ કિમ આવશે પછે સાહાશીક ત્રણ્યે સત્ય છાંડશે
અભ્યાગત આશી નહિ સકે કૈલાશવાશી વાણી બકે

રાગ મહલાર

બારે મેઘ આવી ચડયા વરસે છે અખંડ ધાર રે
ચંદ્ર સૂર્ય નવિ દેખિયે ન ઉઘડે એક લગાર રે
શ્રેષ્ટ સગાલ ચંગાવતી ત્રીજો પુત્ર કેલૈઓ સોય રે
વીજ ઝબૂકે ઝડિ કરે અતીથ ન આવે કોય રે
જતી જમાડી જમે એહવી અગડ અનોપમ સોય રે
ચ્યોહોદિશે ચાલે કેલૈઉ જોએ વાટ જતીની આંહિરે
દુહુ દિશિ ગ્રજના બહુ. કરે ધાર ખાંચે નહી ક્ષણ માત્રરે
અતીથ આવી નવ્ય સકે દેવ, વરસે છે દિવસ ને, રાત્રરે
ભૂખ એહના દેહનેં દમે.તુહિ અંતરિ ન આંણે દુખ રે
જાતા કોય જડે નહી પર નારી પુરુષ રે
ઇશ્વરે અંતર અનુભવ્યું જોઉં ચ્યોહોનાં કેહેવાં છે મંન રે
કોઢી કરૂપ ને કુષ્ટીઓ રક્ત પ્યરૂએં પચીઉ તંન રે

કાલો કછત્ર નેં કૂબડો તેહને દાંત વલગુ સેવાલ રે
અઠોત્તર સો વ્યાધિ આવી કરી શરીરે સંવાલ રે
બેઠો વેષ મેલો ધરી તેહનું દીસ દુર્ગંધિ ગંધાએ રે
ઉદર પ્રૌઢ પાણિ પાતલા દેહેરે બેઠો રાજાધિરાય રે
નયણે નિશ્ચેં નિહાલતાં દેહેરું દીઠું વન મુઝાર રે
આનંદ અંગિ ઘણો જેવા ચાલ્યાં દેઉલ માંહિ રે
શ્રેષ્ટ સગાલ ચંગાવતી દેખી આવ્યાં દેઉલ માંહિ રે*
સગાલ લાગી ચંગાવતી જતીજી દીજીએ જીવતદાન રે
માહરે દેવ તણો તાં દેવ તું હૂં પાંમી પરમનિર્ધાંન રે
શ્રેષ્ટ સગાલ સેવા કરે જે લાગાં જતીને પાય રે
અમ દીન ઉપરિ દયા કરો અહ્મારુ તો મન હૈડું ટાઢું થાય રે

રાગ અંદોલ

સ્વામી એ વલતૂં ઇમ બોલે અભ્યાગત
સાંભલો નાં સૂધી વારતા એ
એમ કહે છે અતિથ એ પછે કરશો પીથાપીથ્ય
તે માટે તહ્મને પેહેલું પ્રીછવૂં એ
અવશ છે માહારું અંગ એકૂ નથી રૂડો ઢંગ
ભંગ વ્યાધિં કરી મૂંકીઉ એ
સાંભલો રે સ્ત્રી ભર્તાર રૂડૂં તો નથી લગાર
વાર મ લાઉ રે વેગે વલો એ
રક્ત તો રાખ્યું ન રહે પીરુ ના પ્રવાહ વહે
તમને દારુણ દહેં દેહને એ
તહ્મો મુહને લ્યઇ જાશુ આહાવા આગલ કયમ રેહેશુ
સુગ આંણશો એક જણૂ એ
તો હૂં તહ્મનેં દેઇશ શાપ ભૂખ્યો ઉઠી જાઇશ આપ
પાપ હશેં તહ્મારા પિંડનેં એ

* ૩–૬ અત્રેથી અધૂરી છે.

રાગ સામેરી

શ્રેષ્ટ સગાલ ચંગાવતી બોલીયાં વાણી એમ
જતીજી મંદિર પધારીએ હૂં કરું સેવા ત્યમ
દયા આંણો દીન ઉપર્ય સ્વામી કરો રે સંભાલ
વડી વારનો કરું વીનતી એમ કહે શ્રેષ્ટ સગાલ
વેહેલા થાઉ વાર મ લાઉ. કાં માંડી પીથાપીથ્ય
પછિ શ્રી ભર્તારિ ઉચ્ચલી ઉર્છાગિ લીધુ અતીથ
તિમિ તિમ અતિથ્યને ઉત્તરે પ્યરુના ઓધરાલ
ચિત્તે કોહોનું ચલે નહી ક્ષણ માત્ર એક લગાર
સતી એહવી સાધવી કેહે સાંભલિ માહારા નાથ
જોજયો જતીજીને વાગતૂં ખૂચતા આપણા હાથ
ઢોલ તલાઇ ઓશીસડાં મશૂરીયાં ગાલ
પ્રેમ કરીને પાગ ચાંપે સ્તુતિ કરે શ્રેષ્ટ સગાલ
ટાઢૂં પાણી મધુરી વાંણી ભાવે કરે બહુ ભક્તિ
વા નાંખ વાણી વદે એહવી કરે આગતાસ્વાગતિ
આનંદે ઉતાવલાં રસોઇ નીપાઇ રમ્ય
પંચામૃત આંણી પ્રીશીઉં માહારા જતી તું જમ્ય
અભ્યાગત એમ બોલિઓ સાંભલો શ્રી ભર્ત્તાર
તહ્મારા મનમાં એહવું હશે અંન કરશે આહાર
અંનની માહારે આખડી તે હવાં બહુ દિન
સાંભલો સૂધૂં કહૂં તહ્મને માંસ કરું ભોજન
આણ્યું અખાજય અન્ન તણું તતક્ષણ તેણી વાર
આગલ્ય આંણી તેં ધર્યું જતી ન કરે આહાર
પછે પુત્ર ન પેખે કયહી સુત સમો સુવર્ણ
અપતિ કો આપે નહી પછે કરે વિમાસણ
ખડભડ કાં ખોટી કરો સાંભલો સગાલ શ્રેષ્ટ
એક અનોપમ કુંઅર પડિઓ તહ્મારે તાં પેટિ

વધ કરો વેગે કરી કાં લાઓ છો વાર
એક જ એક કેલૈયાનું માંસ કરીશે આહાર
પુત્રની વાત છે પાધરી હુએ પોતે આપણે જેહ
માહારા સ્વામીજી સહવારેદૂસ ન કહુ તહ્મારો ક્ષુધાએ
પીડાએ દેહ

રાગ મારુણી

વેહેલા જાઓ નાં માહારા નાથ વાહાલુ ગયો નેશાલીયાંને
સાથે રે
માહારા બાઢૂઅડાને બોલાવો રે કુંઅરને કો સાથે કાહાવોરે
માહારો વાહાલો વેહેલેરડો હીડેરે આંહાં ક્ષુધા અતિથને પીડે રે
માહારો લાડકવાહ્યો પુત્ર રે વાહાલો ભણવા ગયો છે સૂત્ર રે
એહવી જાંણી જતીએ વાત રે બે રૂપ ધર્યાં જગતાત રે
એક બેઠુ રહ્યું અવાશ્ય રે બીજું આવ્યુ કેલૈયા પાશ રે
તું તો સાંભલિ કેલૈયા આપ રે તુહને મારશે તાહારો બાપ રે
બારિ બેઠાં સન્યાશી એક રે તેહની વાત છે વિશેખ રે
તેહને અંન એક રુચિ ન આવે રે તાહારા તનનૂં અખાજ્ય ભાવે રે
તુહને બાપ મારશે વિશ્વાશીરે તું જા નાં ધડી બે નાહાશી રે

રાગ ધન્યાશી

નાંહાંનડીઓ નેસાલીઓ રે બોલીયો વાણી બાલ
ચતુર કેલૈઓ એમ કહે રે સ્વામીએ કરી રે સંભાલ
સંન્યાશી સાચૂ સુણ્યુ રે એક અનોપમ વાત
છાંડી ગયો છૂટ્ટ નહી રે દુઃખ ધરે ચંગાઇ માત
અંબા ઉદર આવી વશો રે પીડાઇ પ્રસવે મા પુત્ર
માસ દસ દુઃખ ભોગવે રે માડી ધોયે રે મલમૂત્ર
પ્રતિપાલી પોઢા કરે રે તેહને કયમ દીજે રે પૂઠિ
કહ્યું ન કરે કુટંબનૂં રે તો છોરુને કિમ હોએ છૂટિ
એણી વાતે હૂં ઉરણ થયો રે મરતાં માબાપને રે પાંણિ

જે જનુનીને ધાવીઓ રે તે જમશે જતીજી રૂડૂં જાંણિ
આણ જહ્વારે પરવશ થશે રે તેવારે શરીર નહી આવે સાથિ
માહારા બાપજીનૂં દુખ ટાલશું રે મરશું માતા ચંગાઇને હાથ
કુંઅરે કર્યા ખડિઓ ધર્યો મસ્તકિ પાટી બેહેલી સાર
ચરણ ઉતાવલાં ચાલવે રે કેલૈયાને હરખ અપાર
મંદિર આવ્યો મલપતો રે નાંહાંનડીઓ લીલવિલાસ
ચરણે લાગો ચંગાઇને રે કેલૈઆને ચિત્ત ઉહલાસ
જનની જોડિ ન લાઇએ રે વેહેલી થા રે મોરી માત*
અતીથને અરોગવા અમ્હને કરો રે ઉપઘાત

ઢાહિ

ઉપઘાત અહ્મને કરો અંબા કર જોડી કુંઅર કહે
વધ કરો વેગે કરી ભૂખ જતીના દેહને દહે
સાત વરિષનો વદે વાણી શા માટે સાંસો કરો
દ્રઢ થાઓ માહારા માયબાપ રે માયા મનિથી પરહરો

(વલણ)

પરહરો માયા છેદો કાયા હઇડે હરખ આંણો હશૂં
તહ્મારે હાથે માહારા પ્રાણ જાએ તો નિશ્ચે વૈકુંઠ જૈ વસું

રાગ કેદાર ગોડી

વેગે હુ મેરે મેહેતારી લરકા પોકારે વારોવારી
ભૂખ જતીકું પીરત ભારી અમકું વધો મેરે માયબાપ
માયા મોહ છારી
અરથ ગરથકા લોભ ન કરણા તરુઅર પંખી જ્યુ સંગિ ચલણા
ઉડ ચલે પંખી જબ પડીયા બિહાંણા બહુત નીકસે દૂરિ પિયાંણા
અરે આઇ એસી હે સગાઈ દેખે મે ....

× × × ×

* જુઓ પાદટીપ પૃ. ૬૩.

કડવું ૧૦

× × × ×

તમ પસાએ આદિ ગાઉં ખાંડણાં
માડીના માંડણ માહારા કેલૈયા ભાઈએ
ઊખલા માંહે મેહેલ્યું પુત્રનું શીશ
લગારે રીસ નહિ માહારા બાપનેએ
શ્રેષ્ટ સગાલ ચંગાવતી અંગ રે રમાડે માહારા કેલૈયા ભાઈ
ખાંડતાં ખાંડતાં આંસુડાં 'જો ખ્યરે
ઉઠીને જતી જાએ આપ ઘરે જતી જાણે તો ન કરે ભોજન
તે માટે રાખું મન દ્દઢ કરી કુંઅર તાહારું અનોપમ તંન
ભૂંડી અરે ભંગ કર્યું માહારા કેલૈયા ભાઈએ
કુંઅર તાહારી વેણી આતા ઝીણી
કેટલી રે કહું કાંહાંણી માહારા કેલૈયા ભાઈ
કુંઅર તાહારા કર્ણ બે દોડામણા
એકૂને નહી અલખાંમણા માહારા કેલૈયા ભાઈ
પુત્રડા તાહારું દીપતડું કપોલ
ચંદનના રોલ માહારા કેલૈયા ભાઈએ
પુત્રડા તાહારી ચક્ષ જશી કોરંગ
લેતી રે ઉસંગિ માહારા કેલૈઆ ભાઈએ
પુત્ર તાહારી ભ્રમરિ રૂડી ભાવતી
સ્તુતિ કરે ચંગાવતી કેલૈયા બોલ દ્યુઅ
પુત્રડા તાહારી નાશકા ખાંડી ન સકું
બોલ દે તું આ વાર માહારા કેલૈયા ભાઈએ
પુત્ર તાહારું કોમલ ખાંડું સુખ
દીઠે જાએ દુઃખ મા બાપનું એ
પુત્રડા તાહારા અધર રૂડા રાતા
વાણી દે રે આતા અહ્મને એક વાર

પુત્રડા તાહારા દુર્લભ ખાંડું દાંતડા
કાં સૂતો રે આતા એક વાર
પુત્રડા તાહારી અમૃત ખાંડું જીભડી
કાં દીધી રે પૂઠડી માહારા કેલૈયા ભાઈઅ
કુંઅર તાહારી કોટડી જશી કપોત
અંધારે ઉદ્યોત માહારે દીવડો
પુત્રડા તાહારા પેખતાં બેહુ પાંણિ
પેટડું પોયણ પાંન માહારા કેલ ભાઈઅ
પુત્રડા તાહારી કટિ જશી શાર્દૂલ
હૈ હૈ રત્ન અમૂલ્ય આલિ ગઉ અ
કુંઅર તાહારા પાગે જશા સ્થંભ કદલી
પાંહાંની ફૂકાવાની માહારા કેલ ભાઈઅ
પુત્ર તણો તાં પોઢો વિયોગ
કિમ રીઇ આરોગિ અવની વિર દિઅ
પુત્ર વિના ભૂંડી હું તારુણી હૈ હૈ હૈઆ ફાટે નહી અ
બોલે સગાલ તું બોલ દે મુહને
બાહુડા નાંહાંનડીઆ નિદ્રાલુઆ માહારા કેલ ભાઈઅ
ખાંડતાં ખાંડતાં આંસુ ખ્યરે
તો ઉડીને રે જાએ અતીથજી રોસ ભરિઅ
અરે આતા કાં દેઈ સૂતો પૂઠડી
વાર વાર બોલાવે તાહારી માવડી અ

રાગ શોક રામગિરી

પુત્ર કેલૈઓ ચતુર
શીશ તેહનું કીધું ચૂર
આગલ્ય મેહેલ્યું પ્રીશી
બોલ્યાં વાણી અશી

વેહેલા થઈને જયમો માહારા સ્વામી સંન્યાશી

હુ કાં લાગ્યાં છાં વાર
વેહેલા કરો નાં આહાર
આગલિ વધી પ્રીસુ અહ્મારો આધાર
વલતુ ઇમ બોલ્યો જતી
સાંભલ્ય સગાલ ચંગાવતી
એ તો હૂ ઉપજીવ્યંસ નહી એકે રતી
તુ શૂ જોઇ રે આપ
સેં રેં માંડયો સંતાપ
લ્યઇ આવ્યાં ત્યમ મુહને લ્યઇ જાઉ નહિતો તહ્મનેં દેઈશ શાપ
મુહને માહારે ગેહેલો આશ્રમ
ફોકટ માંડયો શ્રમ
તહ્મે જુ ,સવાતુ હસિ અતીથ ધર્મ
સતી કંથ જાંણે
પૃથવીએ એહુ પડિયા પાંણિ
પુત્રની એક હોઇ હાંણ્ય
જતી ન જમ્યો નિર્વાણિ
તો આપણ કરશું કયમ
મિથ્યા થયો ઉદ્યમ
લાભતણી મુહનેં આસ હતી પણ મૂલ દોકડા ગઆ રે કર્મ
સ્વામી કાંઇ એક કાઢો વાંક
સ્તુતિ કરે છે જમ રાંક
આણી કાં રહ્યા છો કાંક
વાલૂ ન આંક
પુત્ર પાખે હોઇ જેહ
વાંઝીઆં કહીએ તેહ
વાંઝીઆંનું મુખ ન જોઇએ પણ ત્યજીએ દેહ
તાહારું કાંઇ ન આવે કાજ

પાણી પીવા લગેં ત્યાજ્ય
ત્યાંહાં અન્ન ભખ્યવા અગ્રાહ્ય
સ્વામી કાં બોલો જૂઠું
દયાલજી દેખાડું એઠું
માહારિ કૂખિ છે રે બીજો બેટુ
એહવી રે ચંગાઇ સતી
હાથ માંહી લીધી રે કાતી
પોતાનેં જયાહારે પેટ વાહાતી
ત્યાહારે હાથે વલગો કમલાપતી
માગિ માગિ રે વર
બોલાવ્ય તાહારો કુઅર
આગલિ આવીનેં ઉભો કેલઓ સુંદર
તેડતાં . આવ્યો તંન
આવતાં દીધું આલિગન
પરમેશ્વરે પુત્ર આપ્યો જે પામ્યો હુતો પતંન
બેહૂ જણ હઇડે હરખે
પોતાના પુત્રનેં ન્યરખે
સમીપ તો સ્વામીજીનાં ચરણ દેખિ

રાગ ઉછવ ધન્યાશી

દીનાનાથ દયા કરી હરિ હેલડી રે
ભવ દુઃખ ભાન્યાં જેહ
શ્રેષ્ટ સગાલ ચંગાવતી હરિ હેલડી રે
પુત્ર કેલૈઉ તેહ
નગરવાશી જે હોઇ હરિ હેલડી રે
તે ઉદ્ધરાએ માહારે સાથિ

અનંતજીએ આપીઉં હરિ હેલડી રે
વૈકુંઠ કેરે નાથ
જે માગ્યું તે આપીઉં હરિ હેલડી રે
સેવકની કીધી સાર
મેડી મંદિર માલિયાં હરિ હેલડી રે
ગોખ જાલિયાં અપાર
ચુરાશી ચઉટાં ભલાં હરિ હેલડી રે
જેહેવાં હુતાં કાંતી મુઝારિ
તેહવાં અંતરિ વાશીયાં હરિ હેલડી રે
જીવન જગદાધાર
કાંતી કેરા લોકડા હરિ હેલડી રે
અંતરિ વાસ અપાર
સગાલપુરી જે સાંભલે હરિ હેલડી રે
નિશ્ચે થાએ નિઃપાપ
પુત્ર વિયોગ તેહનેં નોહે હરિ હેલડી રે
સંપતિ હુએ સર્વ સુખ
તે ઘરિ મંગલ વરતીએ હરિ હેલડી રે
દૂરિ પલાએ દુઃખ
એકમનાં જે સાંભલે હરિ હેલડી રે
તેહેની પોહોચે આસ
બાલાનો સુત વીનવે હરિ હેલડી રે
કર જોડી કહે સૂરદાસ

રૂઠુજીકૃત

સગાળપુરી

રાગ ધંન્યાશી

શ્રી શિવ કાંતી રે નગરી લંગા રે કાર;
વ્રતુલ કમલની રે દશ જોજન વિસ્તાર. ૧
રત્ન કનકમે રે મણિ ગ્રહે જોત પ્રકાશ.
અઘ નહિ લેપે રે જેમ વૃધ્ધકૂઠ કઇલાશ. ૨

ઢાલ

કૈલાશ સુજનનિવાસ સુર મુનિ વિબુધ જન વિશ્રામ
સુખેત્ર ખિતિતલ, ધરમ અરથ સકામ મોખ અભિરામ. ૩
સપ્ત પુરી માંહાં વિમલ થલ છે કોટિ ઉપમા જોગ.
ખટદશ કલા નવ રસ નિધિઃ સંપૂરણ અખે ભોગ. ૪
તાંહાં શ્રીવંતા શા' શગાલ શેઠે કરૂં પુત્ર વરદાન.
તેહેને સદાશિવ સંતુષ્ટ થઆ. એ અનોપમ આખ્યાન. ૫
તે કુતૂહલ કહૂં વિધિપૂર્વક ભગનરસમહિમા એ.
એ કથા અઘ સવિધ સણી ત્રેતાપ દૂર પલાએ. ૬
તે શગાલ સાત્વિક પૂરવ જન્મે માહા દાતા કરણ;
તે પ્રથમ પેહેલાં આપતો નિત સવા ભાર સોવરણ. ૭
એક સમે દાનેશ્વરીની પરીખા કરી જુગદીશઃ
મધરાત્રે અન્ન જાચૂં અતિત વેખે ઇશ. ૮
કરણ કેહે, "સોવણ લો તો અશંખા છે, સ્વામ!
અન્ન અરથ તો જુધિષ્ઠર ઘેર પધારો જી આમ." ૯
નરપ જુધિષ્ઠર સહુ કુટુંબ'શું જ શ્રેષ્ઠ અન્ન ભખ ભોગ;
તારે કરણ બેઠો કનક ઉપેરઃ કશા કામ ઉપજોગ? ૧૦
તે સમે પ્રભુ અતિત રૂપે પધારા છે તાંહેઃ
"કરણ! કરની ત્રીજના અંગુલિ ઘ્યો મુખ માંહે." ૧૧

મુખ માંહે પંચામ્રત પામો; દુઃખ વિરામૂં; સુખ થઊં.
ગ્રહ કહ્ય'તૂં ધરમનૂં, તે અંતે અવસર ખપ પડૂં. ૧૨

રાગ રામગ્રી

કરણે વિચારૂં થીર કરી મંનઃ દાન સર્વે માંહાં અદકૂં અન્ન.
કુંજર કોટિ હએ રથ જોડ રે ગૌરી કોટિ કન્યા ક્રોડરે !

ઢાલ

ક્રોડ ભૂપ પંચાશ મેરુ સમૂલ ચઉદે સ્થાન;
પણ તોહે સમુક તુલાએ ન આવે અન્ન દાન સમાન.
નિવ્રત નહિ જલનિધિએ જાચક, પ્રતિગ્રહે ત્રૈલોક;
કર ધરે આડો અન્નદાનેઃ એક શેરથી સંતોખ.
વસ્તુગત કરી વિવેકવચને સ્તવા વિશ્વાધાર.
તારે કરણ કેહેઃ "એક વાર અંગે મ્રતલોક અવતાર.
સંસાર સવ લેપે નહિ; તુજ ચરણ સુ ચિત્ત એક.
મુને અવર ઇચ્છા છે નહિ કરૂં અન્ન દાન વિવેક."
"જા; હશે પુનરપે જન્મ વાંછિત;" વાએક શ્રી દેવેશઃ
જાંહાં સુધર્મી શ્રીમાલ માહાજન કાંત નગર નિવેશ;
તાંહાં ઉદે શાહા શગાલને ઘેર, ચંગાઈ નિજ નાર.
ચેલણ પુત્ર ત્રૈલોકમોહન ધરમનો અવતાર.
ધનાદ છપન ક્રોડચો શેઠ લખ ટંકા હેમ;
ભંડાર સવ ગ્રહે નિધિ સરખા ધરમ કુશલીખેમ.
શદ હરી દયા એ આશ્યા આચાર શીલ અભિમંન.
બ્રહ્મ ભોજન એક લખ પ્રતંગ નિત અવારિત અન્ન.
સાલ દાલ સો શાક ઘ્રત રસ પંચામ્રત પકવાન
દશે દશા નીરગોખ વરતે શચીત બુધ નીધાંન
અમ્રત અન્ન અપૂરી તુરીત અતીત થઈ સ્વરૂપ
તેની પૂજા અરચ્યા અરઘ પ્રેમે કૂર્શમ ચંદન ધૂપ

ઢાલ

ધ્રૂપ અનુપ. સ્ત્રી, સુત, પોતે સદા સમ્યક અતિ દયા.
પ્રવાહ વેહે જેમ જાહ્નવી, એમ આનદે કૈંએક દિન ગયા.

રાગ કેદારો

એક સમે ઉમઆ વર, અખિલ વિશ્વનો ઈશ,
શંકર કેહેઃ જોઊં શાહ શગાલનુ રે. ૧
જગતી તણા જાચક જન જે નિતે લેતા અન્ન,
તે મનપ્રેરા સરવ અગોપ હવા રે. ૨

ઢાલ

હવા અગોપ. કો કહીએ ન દીસે સાધ સમે મધ્યાન.
સાહસિક શાહાશીરોમણ કીધૂં ભોજન અરથ સ્નાન.
સેવકને કેહે, " આજ અભ્યાગતે, કોહો, ભાઈ! કો નહિ આવા.
વેગે લાવો જાંહાંતાંહાં જઈ." વેગે વીર ચલાવા—
નગરી, પરાં, ગઢ બાઝ, અભિઅંતર, ચઉટાં, ચૌક, પ્રસાદ,
વાપી, કૂપ, તડાગ મનોહર, ગિરિ, ગ્રત, ગુફા અનાદ.
જોગી, જતી, તપી, સંન્યાસી, દિગવાદી, ઉદાસી,
પંચ ગ્રાસી, પવનાભક્ષી, કાશી તીરથ નિવાસી,
સ્થાની પ્રસ્થાની, શમશાની, જ્ઞાની, ધ્યાની ધીર,
બ્રંમચાર જ તપ વિદ્યા અરથે ઉરધ મૂલ તરુ તીર—
કો નવ દીસે. અગાધ વ્રષ્ટિ સજલ ભોમ ભઅભીત.
પાછા વલી કેહે, "સ્વામી મહારા! આજ વાત વિપરીત.
અમો ચરાચર, સ્થાવર જંગમ, જોઆ તાંહાં અસ્વમેવ.
પણ જાચક કો નહિ જુગતીતલ જોગેશ્વર ભૂદેવ."
"તો હવે અશન, કોહો, કેહી વિધે કીજે, જો નવ દીજે દાન?
તાં અતિત વિના અગ્રીખ અન્ન મુજને; અન્ન તે સુરા સમાન.
જો અન્ન આપા વિના જમૂં, તો કેમ સ્વરગે જાઊં?
શો મહિમા હા! મહારા પૂરવેજનો? રોઉરવ નરક પચાઊં.

અહિસ્તાશ્રમને અપ અંન સાધન કાં વલી પર ઉપગાર;
અન્ન પુરખ જીવે પસુપંખી ભોમ ચઢાવે ભાર.
ભાર વચન કરી આણો પ્રતગના; આણા દ્દઢ વિશ્વાસ.
અતિત વિના જમવું નથી." તારે કાંપો ગિરિ કઈલાસ.

રાગ દેશાખ

તવ નિજ દાસનો રે શ્રી મહાદેવે કલો પ્રસ્તાવ.
શીઘ્ર સાંચરા રે ભૂતલ જોવા ભગત સુભાવ. ૧
પાર ન પામીએ રે 'પુરષ પુરાતમ અવિગત ઈશ,
સ્તવે જેને સુરપતિ રે વિરંચિ મુનિજન સુર તેત્રીસ. ૨
સરજે, સ્થિતિ કરે, રે ! સંગ્રહે ચઉદ ભુવન તે ભૂપ.
વેદ શાહાસ્ત્રનુ રે તવ માહામંગલ નિજ રૂપ. ૩
તિલક નિશાપતિ; રે ! મ્રગમદ ચંદન ચર્ચિત અંગ;
જટા મધે જાહાનવી; રે ! ભૂખણ અહિ; ગિરિજા અર્ધાંગ. ૪
અગ્નિ રવિ શશી રે ત્રિનેત્ર પંચવદન પરિગ્રહ.
પિનાએક પાણમાં રે કટીત્રટિ વાગાંબર ગજચમર; ૫
માલા, મેખલી, રે મુગટ મનોહર કુંડલ કાન.
તામસ તેજનો રે ના'વે સવિતા કોટ સમાન. ૬
પ્રીતે પૂજીએ રે પંકજ પ્રસન મૂખ, વ્રિખભારૂઢ.
જીવન જોગીનૂં રે કેહે કવિ રહેજો માહારે મૂઢ. ૭
શીઘ્રે સાંચરા રે કાંતી નગરી શુભ સ્વસ્થાન.
પદ્મ આસન કરી રે પૂરો શીંગી શબ્દ નિદાન. ૮
શ્રવણે સાંભલી રે રીઝા પસુ પંખી હેમ વેલ.
જન ધાર્તા ગઆ રે. "શાહા શંગાલ ! ન ચિંતા, મેહેલ. ૯
કોઈ ઈશ્વરે રે પૂરો શીંગી શબ્દ નિધાન."
"તો તમે જાઓ રે લાવો પૂજી દેઈ સન્માન." ૧૦
અનુચર વેગેસુ રે આવા રે, જાંહાં બેઠા માહાંત.
દેવાધિદેવનો રે તવ કો નવ જાણે આદ ને અંત. ૧૧

ચરણે નમી સ્તવે રે કોટિક કરુણ દીન વચંનઃ
"પૂજ! પધારીએ રે અમ ઘેર ભખેણ લેવા અન્ન." ૧૨

રાગ

સ્વામીજી વચન તાં વદે છે માહંત. રે!
"તમો સંત ગ્રહે જાવૂં એ કોણ સ્થાનકે રે?"
"સ્વામીજી! કાંતી નગરી પ્રતિં શાહા શગાલ રે
દઆંલ દયા કરો તેને જી." ૧

ઢાલ

"તેને આરત હશે, તો આવશે આસંન"
સેવકે જઈ કહુ સગાલને. ઓહોલાસ પામો મંન. ૨
સમચિત્ત શીઘ્રે સાંચરો; જઈ કરા દણ્ડપ્રણામઃ
"હૂં પતિત ને પાવન કરો. પ્રભુ! પધારો નિજ ધામ. ૩
તવ સન્મિલ લોચન સમાંધ લાગી; વજ્ર આસન ધામ
ખટ શત્રુ ભેદી, પવન રુંધી, શબ્દ શાસ ન સાન. ૪
"હવે, કોહો, કશો ઉપાએ કીજે? જગાવાની જુગત?
અતિત વિના ગએો દિવસ, અનરથ સમે થએો અદભુગ્ત." ૫
તવ તજી તાલી શ્રી કપાલી ખોલ, રાગ ન ઈશ.
શગાલશાહે સ્તુત કરી; લેઈ ચરણે મેહેલૂં શીશ. ૬
"ચતુર્વર્ગ સાધન દરશણ સુર સકલ તીરથની જાત.
ત્રેતાપ વામા. પ્રભુ પામા. વિરામાં અધમાત્ર." ૭
તવ સીધ કહે છે [1]સાહાને "એવડો શો આખેપ?
જે કારજ હોએ, તે કરો સ્તુતિ ભલી સંખેપ." ૮
"સ્વામી! એક વ્રત છે માહરેઃ નહિ અતિત વિના ભેઉં અન્ન.
તે માટે, પ્રભુજી! પધારો, તો દીવડા થાએ ધંન. ૯
જોગી કહે, "હૂં સરોગી છૌં. જીરણતા જઃ ન ત્રાણ.
તે માટે સ્થાવર બલ વિના કેમ કરૂં પંથ પચ્માણ? ૧૦

૧ સાધને

તવ શિથિલ ગાત્ર, તચા જાજરી, પરિપક્વ અષ્ટે અંગ
શોણિત વહે. જેમ સહસ્રધારા હેમગિરિથી ગંગ. ૧૧
ગંગપતિ પ્રસંગ કહેઃ "અમો સાથે હુતા ત્રણ જણ.
મુને આણે સ્થનકે મૂકીને ગઆ આશ્રમ આપુઆપણ.' ૧૨

રાગ કેદાર ગોડી

તવ શાહા શગાલે વાત વિમાસીઃ એ તો અતિત ને અપવાસી.
આંહાંથી જેમ તેમ કરી લેઈ જાશેં, તો માહાવ્રત ઓશીંકલ થાશેં. ૧
તવ કેહે દીન વચન શીર નામીઃ "તૂં તાં સ્વામી! અંતરજામી.
કહે તો સકોમલ કંડ ખુણાવૂં; તે મધે બેશો. પ્રભુજી શીશ ચઢાવૂં." ૨
"જા, કર." જાણે તે કહે જોગી, "તૂં તારા અરથ તણો છે ભોગી."
શેઠે કુંચનકંડ ઘડાવો. માંહે સકોમલ પુસ્પ ભરાવો. ૩
"પૂજ! પધારો. બેસો મધ્ય." તવ તાંહાં વચન પહૂતાં સીધઃ
"સુણ, બાવા! એક પ્રતગ્યા માહરીઃ લેઉં ભોજન મમ ઈછાચારી" ૪
"હાં, સ્વામી! એ જુગતિ જાણૂં. કોહો તો ત્રૈલોકમાંથી આણૂં."
એવું સતવચન લેઈ હાથ જટાધર બોલા, "શી ભરાં બાથ?" ૫
પ્રભુજી કંડ પ્રહર માં બેઠા. કરી લઘુલાઘવી માંહે પેઠા.
શેઠે સીધ ચઢાવા શીશ. જોવાને આવા સુર તેત્રીશ. ૬
સદાશિવ સંપુટ મધે બિરાજા, તતખેણ દુંદુભિ વાજાં.
છૂટે શોણિત તણી શત ધારા, જાણે દેવી કલશે જવારા. ૭
શગાલે નિશ્ચલ કીધૂં મનઃ પામો અખિલ વિશ્વનૂં ધન.
લીધી જીવપાં અદકી જત્ન, જાણે રંક હાથમાંહાં રત્ન. ૮
તવ ચંગાઈ ધાઈ આવી. અરઘ અનોપમ પૂજા લાવી.
કંડ ઉતારી પૂજા પાએ. ચમર ઢલાવે ને ઓછવ થાએ. ૯
કંચન કૂજો લેઈ સમેલ ક્રિષ્ણાગરગ અવટાઆં તેલ,
ઉષ્ણોદક સહિતે સ્નાન કરાવૂં. કટીત્રટિ પીતાંબર પેહેરાવૂં. ૧૦
જે હુતૂં તે ગણે તતકાલ. પામા દિવ્ય રૂપ વિશાલ.
અગર કસ્તુરી નિજ ચંદન દ્વાદશ તિલક કરાં જુગવંદન. ૧૧

હીરારત્ન જડિત પરવાલી આસન બેઠો દેવ કપાલી.
કંઠે, આરોપી પંકજમાલ. કપૂર આરતી ઘંટા તાલ. ૧૨

રાગ ગોડી

કંચનમણિમે થાલી વિશાલ. સૂધ શાલિ પ્રોસી મગદાલ.
ખીર ખાંડ ઘ્રત અમ્રિત સમાન. સો સો શાક પાક પકવાન. ૧
ખાજાં સેવ સંજોરી તલી, પૂડા પુરી પોલી ગલી.
અડદ ચણા મગ ગહૂં ઘ્રત વડાં આદૂ હીંગ મેહેલા શતપડા. ૨
માંડા મધ મોદિક કંસાર કલા સુનઈઆ સોહે સાર.
ફ્ણસ ચારોલી સાકર કેસર ભલી, લીલી દ્રાખ રસાલી ગલી. ૩
નાનાસ્વાદ પંચ સારણા મરી મિશ્ર રસ લીંબુ તણા.
તીખાં, તમતમાં રાએતાં, ખાટાં ખારાં મન ભાવતાં. ૪
ટીડોરાં વાહાલોલ વેંગણાં સૂધાં પાકાં ગલકાં ઘણાં.
કારેલાં કોલાં, કરકરાં કંટોલાં સીધાં શેલરાં.
ચણા દાલ સુરણ ચીભડાં કોલાં તુરીઆં કાલંગડાં.
નવ લીલવા ચોલીફ્લી રતાલુ ભાજી કૂમલી ૬
ડોડી કાઢી પકોડી વડી તલા પાપડને પાપડી.
આદૂ ગરમેર ગુંદાં મરી કેસર રસ કેરાં કાચરી. ૭
ખીલી બફાંણાં પીપેર હરી કડાશીંઘ મૂલા. મોગરી
કદૂં દૂધ ને બાંધૂં દહીં જીરું સિંધવ: શંખા નહિ. ૮
શેઠે સંકલપ કરો તતખેવ: આરોગો જી. દેવાધિ દેવ!
સીધ કેહે, "સુણ, શાહા શગાલ! તું તારું વચન પ્રતિપાલ. ૯
જનમ થકી મેં વ્રત આચરૂં: અન્ન નહિ હૂં ભોજન કરૂં
મારું સહજ લહે સંસાર: હૂં માહામાંસ નિત કરું આહાર. ૧૦
જો તાહારા મન માંહાં હોએ સદભાવ, તો એ આમ્રિખ શીઘ્રે લાવ.
શેઠે વચન ચઢાવૂં શીશ: "અશરણ શરણ સદા, જુગદીશ! ૧૧
હૂં સ્ત્રી પુત્ર અરોગી ત્રણ. અન્નલાઅક સેવક છે શરણ.
માહારા પ્રભુજીને વલ્લભ હોએ જેહ, દો આગના તેડાવૂં તેહ." ૧૨

રાગ આશાવરી.

"હું કઠણ માંસ પ્રાસું નહિ, જેહેનાં વધ શરીર રે,
વીર રે ! સૂકોમલ ચેલણ વધ કરો રે. ૧

ઢાલ

'પુત્ર કાંહાં છે? પ્રેમદા!' એમ કહે શાહા શગાલ રે.
"પાટી ખડીઓ નાંહાંધડીઓ લેઈ ગઓ છે નીશાલ.' ૨
તેણે સમે એક કાપડી કારમો કર્તમ વેશ રે
નીશાલે જઇ કહે, "ચેલણ! માંન મુજ ઉપદેશ. ૩
કોઈ એક જાગી સરોગી છે તમારા ઘરબાર.
તેણે તાત માતા વશ કરાં, તારું માંસ માગે આહાર. ૪
તે માટે કહૂં તુજને: મ મ માગ મરણ અકાલ.
આંહાંથી ઊઠી શીઘ્રે જા નાશી બુધ વિમાસી, બાલ!" ૫
વચન સુણી ચેલણ કહે, "ફટ! મંદભાગી! અજાણ!
મારાં માત પિતા વ્રતથી ચલે, તો ધીક માહરા પ્રાણ! ૬
જેહેને ઉદરે હૂં રહો દશ માસ વાસ નિધાન,
પ્રસવતાં પીડા સહી, પછી કરાવૂં સ્તન પાન, ૭
મલમૂત્ર મધે દિવસ રજની શ્રમ પામી માત.૮
દેવ પ્રીત્રુ મનુશ રણ તો છુટસુ કહે તાત. ૮
માતા ગંગા, પિતા પુષ્કર, સતગુરુ કેદાર;
તેનાં વચન જો ઉવેખીએ, તો ભોમ ન ઝીલે ભાર. ૯
આગે ઇચ્છા ઈશ્વિરી. અવતાર તેહેને મરણ.
પર ઉપગારે પ્રાણ તજે તો જોગ અશરણ શરણ. ૧૦
આ વાગવનની રે ટલે માલા લખ ચોરાશી વાર.
વિના ભાએગ ન પામીએ સંસાર સાગર પાર." ૧૧

વલણ

પાર પામે શંભુ નામે. ભરોંસો શિવશકતનો.
તે અતિત કહી અગોપ થઓ. સદભાવ જાણો ભક્તનો. ૧૨

રાગ વેરાડી

તવ શ્રેહે ચાલો ચેલણ બાલઃ અતિતને થાશે અતિકાલ.
ચતુર ચંગાઈ, થીર મન કરી, સુત લેવા સાંહાંમી સાંચરી. ૧
ખંધ ચઢાવી, લાવી માત, જાંહાં બેઠા સૂતવાદી તાત.
પુત્ર પિતાને, લાગી ચરણ, પછે ગઓ જાંહાં અશરણ શરણ. ૨
વિવિધ વચન કીધી બહુ સ્તુતિઃ "ભલે પધારો, ત્રિભોવન પતિ!
સમસ્ત દેવ ક્રોડ તેત્રીસ, સેહેસ્ત્ર અઠાશી બ્રહ્મા ઈશ. ૩
અડશેટ તીરથ, શેહેસ્ત્ર મુખ જાત, તે તુજ મુખ દરશણ માહાપાત્ર."
"હવે, માતપિતા! તમે સુધ મન કરો. મીથા મોહ માઆ પરહરો. ૪
પુત્ર મરણ રખે કરો વિચાર. એ અનિત દેહ; અલીક સંસાર.
એકે બ્રહ્મ ઉપદેશે કહૂં નિજ ગ્યાંન, ઉતપતિ, વિપતિ, સંપતિ સમાન. ૫
ઉદે, અસ્ત–સહુએ કેના એ? દાન કીરત સત જુગ મહીમાએ
થોડા જીવા માંહે ઘણૂં પદ પામશો સદાશિવ તણૂં." ૬
સાહાસિક પુત્રે કરું સૂધ સ્નાન. વિધિ પૂર્વક આપાં બહુ દાન.
આસન બેસી સમરા ઈશ, શરણાગતવછલ જુગદીશ. ૭
દઢ મન કરી શાહા શગાલ ખડગે શીર છેદૂં તતકાલ.
નિત મુખ દરશન કરવા તાત, લેઈ અગોપ શીર રાખૂં માત. ૮
કીધૂં અન્ન કલેવર તણૂં. "ઉઠો પ્રભુજી! કરો પાલણૂં."
ચખશ ચઢાવી કોપા ઈશઃ કોહો, કેમ અલગૂં રાખૂં શીશ? ૯
આકશમાત પડતાં પામીઉઃ ઢલતુ શિવ સાંનિધે ગઉ.
નરનારી જઈ લાગાં પાએ. "સ્વામી! ખેમા કરો અન્યાએ. ૧૦
એ ભખા પછી સંચરો." "નરનારી! ચિત્ત સરખાં કરો.
તમથી ધન્ય તહમારો પુત્ર, જેણે મરતાં નહિ જોઉં ઘરસૂત્ર. ૧૧
તેહ તણૂં શીર ઉલટ ઘણે ઉખલા માંહાં ખાંડો ખાંડણે.
શોકરહિત મનમાં અભિરામ હસિતવદન ગાઓ ગુણગ્રામ. ૧૨
દેહી તણૂં શીર પચવા શતપાક મસ્તકનૂં મનોહર શાક."
અતિત વચન એહ બોલ ખરૂં "હૂં ભાગે મને ભોજન નહિ કરૂં" ૧૩

રાગ રૂઓ

ઊઠો જી, કુંઅર કોડામણા ! ભામણાં લેઊં તારી માત.
તું તો બોલ નિ, બાલક બાહુઆ ! તુને બોલાવે વ્રધ તાત.
ચેલણ ગુણ ગાઈએ રે ! ૧

માહારા પુત્રનૂં વદન કોડામણૂં-જાણે સોલ કલાનો ચંદ.
તેજ તપે ત્રિભોવન તણૂં તેની ઉપમ ન આવે, આંહે
ચેલણ ગુણ ગાઈએ રે ! ૨

શીર મુગટ મણિમાણેકજડો: માંહે કોસંબી મોલ.
તારી આંખડી કમલની પાંખડી. કુંડલ મકર કોપોલ.
ચેલણ૦ ૩

ફૂલ ખરે મુખ બોલતાં: ચંદહાસસુ વાણી વિશાલ.
જશતિલક ભાલ મ્રગમદ તણૂં. કંઠે મણિમુગતાની માલ.
ચેલણ૦ ૪

અંગે ચંદન ચરચા બાવના, કનકાબંર રૂપ નિધાન.
ગંભીર નાભ. કટિ કંકણી. બલ અંગદ બાહુ અ જાણ.
ચેલણ૦ ૫

પદ અંકુશ નેપુર. નખ મણિ. ઢલકતી ચાલ મરાલ.
દેહી દાતા પરમ શિરોમણિ. સકોમલ રૂદે દઆલ.
ચેલણ૦ ૬

હૂં પુત્રના ગુણ કેમ વીસરૂં રે ! જે માહારા પ્રાણ જીવન ?
નીત રમતો માહારે આંગણે, તેમ રમજો મારે મંન.
ચેલણ૦ ૭

ઉગીને કેમ આથમો ? માહારા કુલના સૂર
માહરા પુત્ર ! પરદેશિ કાંહાં સમો ? કેમ ઓલંઘો સાગર તીર ?
ચેલણ૦ ૮

મેં જાણૂં હુતૂં: રે'શે નહિ મુજ રાંક હાથે રતન.
તાપ શીત વ્રષ્ટિ સમે નીત તાહારૂં કરતી જતન.
ચેલણ૦ ૯

માંહારાં સુત ! કેમ જાશે એકલો ? આ સરગની વસમી વાટ.
માહારાં ફૂટે ન લોચન લાલચી, હઈઆ ! હજી શેં ન ફાટ ?
ચેલણ૦ ૧૦

પુત્ર જનમ સમૂં કાંઇ સુખ નથી, જેમ રણુ વિપતને પાર.
હૂં અભાંગણી માતાને ઉદરે તું મો આવીશ બીજી વાર.
ચેલણ૦ ૧૧

ગઓ દીપક અંધારૂં કરી તૂટી મુજ મનની આશ.
માહારાં મંદિર સૂનાં માલીઆ; તે પાં ભલો વીર ! વનવાસ.
ચેલણ૦ ૧૨

રાગ સારંગ

દુ:ખ વહની દવ દેહી બલે રે નવ પલ્લવ નવ હોએ
જેહેને વીતે, તે સેહે; ભાઈ ! સુખીઆ ન જાણે કોએ.
ચેલણ ખાંડવા
તારૂં અમ્રિત સરખૂં નામ. તું તો ગઓ કીહે ગામ ?.
ચેલણ ખાંડવા. ૧

આગે પુત્ર હવા ઘણા રે ! અધુના હશે અનેક.
ચઉદ ભુવન જોતાં નહિ રે ! માહારા ચેલણ તણો વિવેક.
ચેલણ ખાંડવા ૨

લજ્જા રહી માબાપની રે ! તેં કીધૂં વચન પ્રમાણ,
અભઆગત સંતોખવા તેં ચિત્તે આપા પ્રાણ.
ચેલણ ખાંડવા. ૩

" શીશ ખંડી નવનીત કરૂં રે ! લેઈ કીધૂં સ્વયંપાક.
હવે ઉઠો, પ્રભુજી ! ભોજન કીજે મસ્તકનું મનોહર શાક."

ચેલણ૦ ૪

શીશ ધૂણીને જોગી કેહે, રે ! " જમતાં પડે વિચાર:
જેને વંશ ઉછેદ થઓ, તેનો ભોમ ન ઝીલે, ભાર.

ચેલણ૦ ૫

વિચારજો તાં, વંઝ ભલાં ! રે ? વંઝ ન સ્વર્ગી હોએ
તેના પૂરવેજ જોઈ પાછા ફરે રે ! તેની સૂધ ન પૂછે કોએ.

ચેલણ૦ ૬

સુખ હારૂં સંસારનૂં રે ! નહિ હોએ આ સંતાન.
ધરમકરમનો મારગ ભાગોઃ [illegible] પંખી [illegible] તરુ સમાન."

ચેલણ૦ ૭

શાહા શગાલ ધરણે ઢલો રે ! ચઢી ગઈ ગલે ગંઠ.
શ્વાસકોશ ઊડી ગઓ. નહિ બોલે. ગદગદ કંઠ.

ચેલણ૦ ૮

સ્ત્રી ચંગાઈ કેહે કંથને, રે ! " ધર ધીરજ આણ. શગાલ !
ઈશ્વર આશા પૂરશે. માહારા ઉદરમાંહાં બાલ."

ચેલણ૦ ૯

જોગી વદે, " કેમ જાણીએ પ્રતખ વિના અ પરમાણ ? "
પ્રેમદા કેહે, " પ્રભુ ! પુત્ર હણો, તે આઉધ શીઘ્રે આણ.

ચેલણ૦ ૧૦

ચીરી કાઢૂં પેટ થકી રે કરી દઢ મન વિશ્વાસ."
ચઉદ ભુવન કૂલાહલ થઓ. ત્યારે કાંપો ગિરિ કઈલાસ.

ચેલણ૦ ૧૧

ખડગ ઊગામૂં. જઈ કર ઝાલોઃ પ્રગટા ઉમાઈશ
ભ્રાન્ત ટલી. ભવનો ભૉ ભાગો. જોગી નઃ હોએ જુગદીશ રે !

ચેલણ૦ ૧૨

રાગ ધવલ ધંનાશ્રી

શંભુ પધારા સુર મુનિ સાથે. હાથે ચેલણ બાલ જી.
અચલ ભગત થાપી વર આપો ધરમદઆપ્રતિપાલ જી. ૧
શાહ શગાલ ચંગાઈ ધાઈ જઈ લાગા શિંવને ચરણ જી.
"દીન દઆલં ! ક્રિપાનિધિ ! છો અવિગત અશરણશરણ જી." ૨
સદાશિવ કેહે "ધન ધીરજ તમારૂં. ધન ધીર પુત્રની પ્રીતજી.
મારા ચરણ વિષે ચિત્ત રાખૂં: જાઓ સરવ અનિત જી. ૩
ચઉદ ભોવનમાં જે મનવાંછિત, તે માગો વરદાન જી."
"સ્વામી વચને સીધ સંપૂરણ સંપતિ શંભુ સમાન જી." ૪
"ઇશ્વિર, આગના ભંગ ન કીજે. સીધ! દાતા!" કેહે ઇશજી.
"તો આ કાંતીપુરી કઇલાસ વસાવો: સાંનિધસુર તેત્રીસજી." ૫
વિશ્વકર્મા તેડા જુગદીશે. ઇશ કેહે, "આંહાં આવો જી.
આ કાંતી પુરી સદાશિવ સાંનિધ નવનિધ કરી વસાવો જી." ૬
અંતરિખ અમરાવતી સરખી જઈ કીધી તતખેવજી.
વૈકૂંઠથી વરણુનિ વિસ્તારે જોઈ રીઝા શ્રી માહાદેવજી. ૭
શાહા, શગાલ પુરીપ્રજા સંધાતે બેઠા પુષ્પ વેમાન જી.
શંભુએ કર ગ્રહી સાંનિધ લીધાં: કીધાં આપ સમાન જી. ૮
અદભૂત ઓછવ: દેવ દુંદુભિ: વરતો જેજેકાર જી.
પૂજાનાં ફલ પ્રતખ પામાં: સંગતિ વિશ્વાધાર જી. ૯
એ અનુભવ રસ ગાતાં સૂણતાં ફલ* પાંચે જાએ ફાંસી જી.
જીવનમુગત અમર મુનિ સરખા અંતે વઈકૂંઠવાસી જી. ૧૦
સંવત ૧૬ સુ બાશીઓ, આખાડ ઉજવલ, પખજી,
પતિપદા, શનિવાર, સંખેપે પામી કથા પ્રતખજી. ૧૧
બુધમાને આખાન કરૂં એ: વરણવા વિખભારૂઢજી,
સતગુરુ વૈષ્ણવ સંતક્રિપા એ કર જોડી કેહે કવિ કૂઢજી. ૧૨

* (પાપ) ફલ ?

બ્રહ્મ કિહે, "સુત, સાંભલિ ખરું: ચતુર કર્ણ વીસ્તરું,
જેહે સાંભલે પાત્યગ જાય દાતાનો મોટો મહિમાય. ૨
કુંતીભોજ જાદવનૂ નામ. કુંતા પુત્રી અતિ અભિરામ.
દુર્વાસા આવ્યા વિશ્રામ. ચાતુર્માસ રહી(આ) શુભ ઠામ. ૩
રામાઈ રુખિની સેવા કરી. પુત્રી કહી લડાવી ખરી.
'મયા કરી મુન્હે દીધું માન. કૂંતાને આપૂં વરદાન. ૪
પુત્રી, આ મંત્ર તમે ગ્રહો. અતીસ વીર્ય છે ઘણૂં, લહો.
રહી એકાંત્યેં સમરજો દેવ. આવી ઉભા રહેશે ખેવ.' ૫
વર આપી વલીયા ભૂદેવ. અબલા મંન્યે વિમાશું (હિવ).
ઊંચી મેડી ઉપરિ ચઢી. રવિ દીઠા. સમરૂા એક ઘડી. ૬
પરીક્ષા કરવાને પ્રીત્યે જપ્યો મંત્ર રવિ, જાણી રીત્ય.
'માગ્ય, માગ્ય,' કિહિતા ધશા. આવી પદ્મિની પાસિ હશા. ૭
લજ્જા પામિ અતિ કામિની. ઉપરાઠી થઈ ભામિની.
'હૂં શાંહાંનિ સંભારો, નારિ?' સૂર્ય પુછે વારોવારિ. ૮
લજ્જાઇ તે નવ્ય બોલાય. આદરું તેહ તુંફલ ન થાય.
સવિતાઇ આપૂં સંતાન. કુંતાજી તવ માગે માન. ૯
'કન્યા છૂં. કેહી પિરિ કરૂં? ધર્મ ન રહિ. ગર્ભ કયમ ધરું?'
'હવડાં પ્રસવશો એ તંન. દૂખ મ પામશો, મિહિલા, મંન્યિ.'

કડવૂં ૪

રાગ ગોડી દોહોરી

સવિતા સુત આપીને વલીયા. પ્રસવો તતક્ષણ બાલઃ
કુંડલ, કવચ; કમલદલ લોચન, હાથ ને પાગ પ્રવાલ. ૧
માડી મુખ નરખી મોહ પામી. ચિંતાનો નહી પારઃ
'આ કુંઅર હૂં કહી પરે રાખું? ધિક મારો અવતાર. ૨
જેણે આપો તે રાખસે સસરા શ્રી ભગવાન.
નિંધણો મરજાદા મોટીઃ પરણા વિના સંતાન.' ૩

હાથ ફેરવી હઈડિ ચાંપો નયણે ઢાલી નીર.
નીસાસા મેહેલે મુખ જોતાં. ધ્રૂજે ઘણું શરીર. ૪
'પુત્રપીડે માહારું મન ક્યમ રિહે ? કોહો ને ક્યમ રિહિવાય ?
મરો માત, જે પુત્ર વિજોગે પ્રાણ રહે દેહ માંહિ.' ૫
પેટીમાં પોઢાડો કુંઅર સમરી જગજીવન.
અંગોઅંગે રક્ષા રુડી કીધી જીહ્વાઈ કહી વચનઃ ૬
'જેહને પ્રભુજી હોય પાધરા, ચઢે જેહને હાથિ,
વિશ્વરુપ ! વેગલા (મ) થાશો. સવિતા ! રિહેજો સાથ. ૭
જલદેવી ! તૂં માત જગતની જમનાંની સ્વરુપ.
સગણ માટે તૂં સાંભલે હઈડૂ લહી અંનૂપ.' ૮
એમ કૈહી જલમાં મેહેલો વેહેતો, જાંહાં પાંડવનો દેશ.
સૂત સારથી દૂર્યોધનનો જલમાં કર્યો પ્રવેશ. ૯
હરજીઈ હસ્તીનાપુર આણ્યો. ચઢો ચતુરને હાથ.
પેટી લેઈ પ્રીયા કન્હિં આવ્યોઃ 'જોડો વૈકુંઠનાથ.' ૧૦

કડવૂં ૫

રાગ નટ

ઉચ્છવ કીધા અતિ ઘણા. હરખૂ આખૂં ગામ.
શરીરે કવચ નિ કુંડલ. કરણ રાખીઉં નામ. ૧
જાચક સર્વ સંતાખીયા કુલના જે આચાર.
કુંતાઈ કારણ સૂણૂં, હર્ષ તણો નહી પાર. ૨
વરશેં જે વાધે નહી, દિન દિન પોઢો થાય.
ચરિત્ર રુપ માહા મનોહર. શોભા કહી નવ્ય જાય. ૩
ચૌદ વિદ્યા, ચોસઠ કેલા, ભૂધરભક્તિ વિશેષ.
સ્વલ્પ શીખવે આવડે. અવગુણ ન મલે એક. ૪
સહસ્ર કરણ કૃપા થકી દે સુવર્ણનું દાન.
પ્રથમ પ્રહર તે કરણનો. યાચકને બહુ માન. ૫

માણિક મોતી રત્નતણી નિત્ય પ્રત્યે આપે રાશ.
અવર કહીંઇ જાચે નહી, જે ગયો કરણની પાશ. ૬
એક બ્રાહ્મણ ભુખ્યો આવ્યો. આતુર માગે અન્ન.
'જાઓ જુધિષ્ઠિર પાસે, રખ્યજી.' કરણે કહૂં વચન્ન ૭
દેખાડુ એક આંગલી ધર્મરાનૂં ધામ;
'સવાભાર સુવર્ણને હૂં આપૂં, જે એહ હોઇ કામ. ૮
બ્રાહ્મણે જે ભોજન કરું પંચામ્રત બહૂ પાક.
આસ દીધી કર્ણને. સરવ સ્વાદ શુભ શાક. ૯
અંનદાન માંહિ, એકલો, નારદ, થયો વિભાગ.
સ્વર્ગ વિષે સુખ પામીઓ. લક્ષ્મીવરે કર્યો લાગ." ૧૦

કડવૂં ૬

રાગ આશાવરી

નારદ કરે પ્રસંનજીઃ "પીતાં, મનાવો" મંનજી.
અંન્નતુ દાન અતિ મોટૂં કહૂં રે ૧

ઉથલો

મોટૂં દાન એક અંન કેરું, જેહ પુણ્ય તણો નહી પાર.
વત્સતૂં કર્ણે શૂં કરું તે કહોજી વીસ્તાર. ૨
હેમ આપુ હર્ષશું તેહનૂં પ્રગટ ફલ, કહો, શું થયું ?
અંનની આંગલી ઉંચી કીધે કારણ તે કયમ લહૂં ?" ૩

બ્રહ્મા કિહે, "ભલું પૂચ્છું કુમાર, કહૂં વિવેકઃ
અવની માંહે અંન તોલે નાવે સાધન એક. ૪
સો મણ સોને પ્રાણ ન રહે અંન પાખે એક ઘડી.
અંન ને વલી ઉદક કરી નાત છે, કુંઅર, વડી. ૫
સંસાર માંહે સાર છે જે ઉદક ને બીજું અંન.
ઓલખા પાખે ભુર થૈ ને ભમે છે બહુ જંન. ૬
અંનદાતા ને ઇશ બેમાં અંતર આણે જેહ,

'જમનારિથી જમાડનારો મોટો, કહે છે વેદ.
ગ્રંથ નીરખ્યા વિના, કહું છું, કુંઅર ! કો ન જાણે ભેદ. ૮
સુવર્ણને દાને કરી, સુત, કર્ણ ગઓ અમરાપુરી.
'સુવર્ણનાં બહુ સદન પામ્યો, હવિ સુણિ, કહું વિસ્તરી. ૯
આસન, ભોજન, શયન, શજ્યા, હેમના અંબાર.
ક્ષુધા લાગી ઘણૂં પીડે. દુઃખનો નહી પાર. ૧૦
કર્ણ કહે, 'કરૂણા કરીને આહાર આપો, દેવ.
અમર એણી પેરે ઉચરે, સાંભલ ને, તતખેવ. ૧૧

કડવૂં ૭

રાગ આશાવરી

'સાંભલ, કર્ણ ! કહૂં ખરું, એક ભેદ કહ્યાથી દૂખ હરું.
વીસ્તરું પુણ્ય પ્રભાવ તાહરો, રે ! ૧.

ઉથલો

પુણ્ય પ્રભાવ કહૂં કર્ણ ! તાહરો, ક્ષુધા જાય જેહ,
તિલ તાપ ટાલે તંત તણો નિ પુષ્ટ પામે દેહ. ૨
અનદાતાનું આંગણૂં આંગલી દેખાડું આપ.
આંગલી મુખમાં ધરો. પછે જુઉ પુણ્ય પ્રતાપ.' ૩
કેહૂં માન્યું કર્ણે ત્યાંહાં રે આંગલી મુખમાં ધરી.
પેટ પુરણ ભરું પંચામૃતે. ક્ષુધા સઘલી તે હરી. ૪
આહાર કેરી ઇછા થાએ, આંગલી મુખમાં ધરી.
ખટ રસ પુરણ સ્વાદ પામે દુખ સઘલૂં વિસરી. ૫
કર્ણ કહે, 'અવતાર આપો. હૂં મૃત્યલોકે અવતરું
દયા કીજે દેવ મુજને. દાન અન તણૂં કરું.' ૬
'અપાર, ભાઈ ! કહૂં, અતી ભલૂં, જો ઇચ્છા થૈ છે એહ.
સપ્ત પુરીમાં* પાંચમી કાંતિ કાહાવે જેહ, ૭

---

* अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्चिरवंतिका ।
पुरी द्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः ॥
વળી જુઓ. પૃ. ૮૯, કડી ૪.

સકલ ગુણ સંપૂર્ણ છે એક સુભગ સાહા ગોપાલઃ
જશવતી નામે નારી તેહની તેહની શુદ્ધ વંશ વીશાલ. ૮
સગાલ સાહા તેહ પામોઃ કુંઅર થૈ ને અવતરો.
ચંગાવતી શુભ નામે નારી, પુત્ર, પ્રેમે શું વરો. ૯
ચેલઇઓ એક ચતુર કુંઅર ઉદરે તેહને આવશે.
કાર્ય ઉત્તમ ઘણાં કરશે. અમરને મન્ય ભાવશે. ૧૦
અન આપી કીર્ત્ય થાપી વલી વહેલા આવજો.
સત્યવંત ને વિવેકી ' મહીતલ માંહે કાહાવજો. ૧૧

કડવૂં ૮

રાગ ધન્યાશ્રી

બ્રહ્મા કહે, "નારદ! સુણિ સાચું, સુત, સગાલ ચરિત્ર.
સપ્તપુરીમાં કાંતિ નામે નગરી પરમ પવિત્ર. ૧
સિદ્ધેશ્વરનું થાનક મોટું. શિવભક્ત સહૂ લોક.
વર્ણાશ્રમ પાળે અતિ પ્રેમે. સ્વપ્ન વિષે નહી શોક. ૨
પુત્ર પીતાની આજ્ઞાઈ ચાલે. પતિવ્રતા સરવે નારી.
લોભ રહીત લખ્યણ શુભ સહ માંહાં. અનૃત્ય વિષે અવિકારી. ૩
ઉછવ ઘણો નગર નીત્ય. રાજે અમરપુરી સું એહ.
માંહોમાંહે મલતું સગપણ. કહીએ ન ઘટે નેહ. ૪
અસત્યવાદી એક ન દીસે આખા નગર મુઝાર.
કપટ તણી કથા કેહેને ન મલે. સાધ સહૂ નરનારિ. ૫
કષ્ટ પડે કરુણા નવ છોડે, તે સત્ય સુખીઆ પ્રાણી.
દૂખાણે દૂભાણે ન વદે મર્મવચન મુખ વાણી. ૬
—એવી અનોપમ નગરી મધ્યે વસે સેઠ ગોપાલ.
જસવતી જાયા તેહને ઘેરે. વાણી વેદ રસાલ. ૭
તેહની કુખે કર્ણ કુંઅર થૈ અવતરો સુવિશાલ
અંન આપવા અમરાપુરીથી નામે શ્રેષ્ટ સગાલ. ૮

ચંગાવતિ ચતુરાને પરણો. નરનારીમાં નેહ.
એક જીવ અંતરગત જોતાં. જુગમાં દીસે બેહ. ૯
'આપ, આપ.' વણ અક્ષર બીજો મરમૈ કહને ના ન ભાખે.
નંન્યો નરનારિ વીસારો. 'નથી'. વાકય નવિ દાખે. ૧૦

કડવૂં ૯

રાગ મેવાડો

જાચકને જૂકતે દે માન. આપે અંન અવારી દાન.
વેષ વિવિધ પિરિના જે આવે, આપે આહાર જેહને જે ભાવે. ૧
પદ્મની પ્રીતે પગ પખાલિ. હર્ષે આંસુ ઢાલે.
આદ્ય પુરૂષ અંતર લહી પ્રીસે. જાચક જમતાં હઇડૂં હીસે. ૨
નાનાવિધી નિપજાવે પાક, શુભ સામગ્રી શું બહૂ શાક.
આદર જીભે શું કહીએ, જો કોડિ જીભે લેખા ન લહીએ ? ૩
ઈશ ભજે ને આપે અંન માન થકી અલગું કરી મન.
એહ બે પોહોરની છાંહોડિ જાણિ અતિ મીઠી મુખ બોલે વાણી, ૪
ચપલ ભાવ લહી લક્ષ્મીનો સાહ સગાલ અંતર અતિ બીહીનો.
'જે ખરચૂં તે ગાંઠે બાંધૂં. રામા, આપો કોરુ રાંધું. ૫
રખે કોહોને (કહો) નાકાર: ક્ષણ એકમાં બ્યણસે વ્યવહાર,
ત્યાહારે તિલ એક આપૂં નવ્ય જાઅ. કામિની, ખરોખર કસો થાઅ.' ૬
નરનારી નીશ્ચે ઇમ ભાખે. અભિલાખ અતિ ઉત્તમ રાખે:
'આપણે ઘેર આવ્યા કૈલાસ કે લક્ષ્મીવર લીલવીલાસ. ૭
ચરણ પખાલી જલ શિર ધરે, તો જન્મ મરણ કેરો ભય હરિ.
જદ્યપિ કૃપા કરી ધન આપે, અવિચલ રજ્ય કરીને થાપે, ૮
તો, પ્રીયુજી, સહૂને સંતોખો. પંચામૃત શું પ્રીત્યે પોખો,'
'આપ' શરીખું ઉત્તમ એક ઓપમાને નહી, એહ વિવેક, ૯
આજ્ઞા વિણ અક્ષત ન અપાય. હૂં આપૂં છું લહે મંન માંહે
પ્રભુજી તો પીયે ને પાય. જાની શું જસ બીજો ગાય ?

કડવું ૧૦

રાગ મેવાડો

નરનારી એક ચિત્યે અંન્ન આપે મેહલી મન અહંકાર.
નારદ! કિહિ હેમ રથથી રુડૂં અંનદાન એક સાર. ૧
'વલી પધારજો.' વાણી બોલે: 'હઇડે હર્ષ ન માય. ના૦ ૨
ઘણા દિવસ એ વિધ અન આપું. ઉખાણો છે એકઃ
વેલા ફરતાં વાર ન લાગે. વેહતો જાય વિવેક. ના૦ ૩
ત્રણ્ય વરસ વર્ષા નવિ વુઠો. પડીઉ પ્રોઢ દૂકાલ. ના૦
પ્રાણનાથ પ્રેમદાઇં છંડયા. રામાઇં રોતાં મેહેલ્યાં બાલ. ના૦ ૪
સુભગ સુંદરી નથી મેહલી સ્વામીએ. સેવક કેડે
'અંન, અંન. સહુ કરતાં હીડે. ખરું કઠિણ, સિ ખોડે? ના૦ ૫
મંત્ર જંત્ર સાધન સેવા અનનો આધાર ના૦
વર્ણાશ્રમ વિહિતો ગયો સર્વે, જાહારિ વંઠી વાહાર. ના૦ ૬
સગપણ સર્વ થઈ સાંસતૂં તિલ એક ન રહી ટેક. ના૦
વસ્તુ માત્ર વેરીથી વાંકી એક અંન્ન વિના રેક. ના૦ ૭
પ્રાણી માત્ર પરિખા જાણીઃ મોટો અતિ મહિમાય.
જીવ તણૂં ઔષધ આહાર વિના ન રિહેવાય. ના૦ ૮
આખી પૃથવીનૂં ધન સર્વે એક અંન્ન તાં દીસે.
ધન્ય નરનારી જે આપે અંન ગ્રાસે. ના૦ ૯
અન્નને આહાર કરી જાણે છે તેહ, તુઝને કહૂં ભેદ. ના૦
બ્રહ્મરુપ તે તો ન જાણે, વગત્ય કહી છે વેદ. ના૦ ૧૦

કડવૂં ૧૧

રાગ સામેરી

સુણિ, નારદ! કિહે ધાતા, સુતનો સ્નેહ (ન) જોઇ માતા.
ન ગણા પ્રીય પ્રભુ ભ્રાતા વેલા એ અદભૂત, આતા! ૧

ઉથલો

વાંકી વેલા અદ્ભુત, આતા ! પ્રાણ પલ એક નવિ રહિ.
તે અંન્નનૂં શું ગજું ! મૂરખ માનવ મુખે ઇમ કહે. ૨
કઠિણ વેલા કાંતિ નગરી ખોડે લાગી ખલભલી.
મોટા માઝન ધનદ કેરી ટેક તે વેલાં ટલી. ૩

સદાશિવે કહે, 'સુણિ, કામિની, કાંતિ નગરી વિખે.
પીડા પામે ઘણા પ્રાણી, વામા, એક વર્ષા પખે. ૪
સગાલસા એક દાસ માહરો સત્ય તે ચૂકો નથી.
સ્ત્રી ભર્ત્તાર તણી ભલાઈ, કામિની, શું કહીઇ કથી ?' ૫
શિવા કહે, શિવજી, દેખાડો. 'ભૂખ્ગો.' કથી ત્યાંહાં પરવરો.
ગ્રાસ એક મુખમાં ધરીને દૂખ સઘલૂં ઇ હરો.' ૬
શિવ શિવા સાથે સુકૃત યોગે દૂર્બલ અતિ દેહિ કરી.
વસ્ત્ર ફાટે દિન થાટે વાણી, એહવી ઉચરીઃ ૭
'આ નગર મધ્યે આવ્યા પુંઠે આહાર કરવા આખડી.
ક્ષુધાયે તાં માન એહનાં ન થોભે એકે ઘડી. ૮
દીવસ આખો ટલવલ્યાં; શબ્દ કો નવ્ય સાંભલે.
બે પ્રહરથી તાં જાંમિની ગઈ; ગ્રાસ એક અન્ન નવ્ય મલે.' ૯
સગાલ સાહા કહે 'સૂણો, નારી, ભીક્ષૂક બે ભૂખ્યા ઘણૂં.
અન્ન એહને ન પાવ તો સત્ય સહી ગયૂં આપણૂં.' ૧૦

કડવૂં ૧૨

સ્વામી, અન્ન નથી એક દાણો. નગરમાં કિહિને ન મલે, જાણો.
આ (છિ) જમવાની (એક) થાલ, જેણે જમતા સાહ ગોપાલ.
કો ધનંદને ઘેર નાખો સેરૈ અન્ન માટિ અડાણી નાખોઃ
એહ આખી થાલ તમારી મૂલ આપે થાશે અમારી.'
સાહા થાલ ગ્રહીને જાય. હઈડા માંહે શોચ ન માય.
'શ્રી મહાદેવજી મોકલજો અંન્ન. આપે. દોહેલું. ટલજો.

પ્રભુ થયા વ્યાપારી. 'શેર અંન્ન લો. થાલ અમારી.'
દીધૂં સગાલે સત્ય વચંન: 'હૂં છું દાસ તમારો. દ્યો અંન્ન.' ૪
પાત્ર મા'મૂલ્યનૂં રાખ્યૂં, સાહે સત્ય વચન જાહારે ભાખૂં.
ત્યાંહે ઈશે ઉભા આપૂં અંન્ન. સાહા રલિઆયતિ થયા તે મંન્ન.' ૫

પ્રેમદાએ પાક નીપાયો. કોટી સોધતાં હીરો લાધ્યો.
ભિક્ષુકને કીધો સાદ મનિ આણી અતિ આલ્હાદ. ૬
એ પ્રેમે બેહના પાગ પખાલા. તાપ વિધિવિધિના ટાલ્યા.
'માહરા ભાગ્ય તણો નહી પાર. ઘેરિ આવ્યા વિશ્વાધાર.' ૭
ત્યાંહા ભીક્ષુકને ભોજન કીધું. કામ સાહા સગાલનૂં સિધું.
તુઠા શ્રી અવિનાશ. મન દીધિ 'અતિ આસ: ૮
'અખુટ હજો ભંડાર બહૂં કરતાં શત્તૂકાર.
સદાશિવ પુરો આસ. દઢ રેહિજો વિશ્વાસ.' ૯
એમ કહી વલા કૈલાસ શીત રહી તે સહૂ કો પાસે.
પ્રગટો (જયાહારે) પ્રાતકાલ, ઘેરિ દીસે ડાકડમાલ. ૧૦

કડવૂં ૧૩

રાગ મારુ

નરનારી નીદ્રાથાં જાગિ; રિધી નીરખી અતિ આશ્રજ લાગિ. ૧
સાહા સગાલ કિહિ, 'સુણિ, રે નારિ! કિહે, શું દષ્ટ પડે છે તાહારિ!' ૨
'અષ્ટ સિધ, નવ નીધ લેખું. હૂં પૂર્ણ કૃપા પ્રભુજીની દેખું. ૩
આપણે ઘેર આવ્યા અવિનાશિ પાર્વતી પતિ લીલવિલાસ. ૪
પાત્ર તણો પ્રભુ કીધો પરસો. શીવ કરતાં શાહાંનો છિ અરસો?' ૫
સોનારૂપામય" ઘર દીસે. નારી નીરખે, હૈડૂ હીસે. ૬
'સુભગ થયો: શિવ શિવા પધારાં. કષ્ટ સકલ કાંતીનાં વારાં. ૭
આપાનૂં ફલ. એહવૂં જાણી સુંદરી પ્રીત્યે સ્વામી કહે વાણી: ૮
'નારી, કહોને ના નવ્ય કહીએ. પદ્મની, પ્રભૂજીનૂં એ લહીએ. ૯
કૃપા વિના દ્વારિ કો નાવે. પોતે કરે; નામ કો કાહાવે;' ૧૦

કડવૂં ૧૪

રાગ મારુ

નીરજલ દેશ જાંહાં સાહ જાણે, ત્યાંહાં જલ કેરો ઠામ
નદી નદ ને કુપ કુપીકા વાડી વૃક્ષ આરામ. ૧
ધર્મ તણી સાલા સમરાવે, આપે અવારી દાન,
કાંઇએ રુપ કરીને આવે જાણે શ્રી ભગવાન. ૨
પેહિરે ઓઢે, ખરચ ખાય, આપે આનંદ અંગ.
અસમે ,સમે પ્રાર્થના કરતાં કહીઈ ન ઘટે રંગ. ૩
નાંહાંનાં મોટાં નગ્ર માંહો અંન તણા અંબાર.
વાણોતર વ્યાપારે મેલ્યા. માંડયા શત્રુકાર. ૪
વાટે વૃક્ષ ઘણા રોપાવ્યા, સજા શભ અનેક.
વીસામા ને વાવ્ય વાવડી કીધા કરિ વિવેક. ૫
વાંકી વાટ વિષે વોલાવા રાખ્યા ખરચી દામ.
ભાગ્યવાન આખે ભૂમંડલ સાહા' સગાલનૂં નામ. ૬
ચંગાવંતી ચતુર નરનારી જોતાં જુગતિ જોડિ.
ચેલૈઆ નામે એક કુંઅર આપો શ્રી રણછોડ. ૭
રમતાં જમતાં ક્રોધે રોધે જૂઠૂં નહી વચન.
ઘણૂં મધુરું મુખથી ભાખે, તેથી કોમલ મન. ૮
પર પીડા તિ પીડા માને, નીશદીન એહ વ્યાપાર.
સકલ શાસ્ત્રનું સાર લહિસે : કરવો પરઉપગાર. ૯
પ્રીરસ પરતે પ્રભુ બોલ્યા : 'કાંતિ નગરીએ જાઉં,
છલ પાડૂં, છાંનાં રહી જોજો., અતિથ્ય અટપટો થાઉં'. ૧૦

કડવૂં ૧૫

રાગ ગોડી ઠમણી

શીવજી પ્ર ઇંદ્રસુ ભાખે એવ
તતક્ષણ આવ્યો મઘવાદેવ : શિવજી કિહિ તે હૂં કરું અ. ૧

'કાંતિ નગરીએ શ્રેષ્ટ સગાલ.
ઉગ્ર સાચવે અતિથ્ય કાલ. આપ્યા વિના અંન નાય જમેઇ. ૨
અતિથ્યને આપીને પ્રાસે.
પાણી ન પીયે તેહ વરાંસે. પ્રપંચ કરી છલ પાડીએ ત્મ, ૩
જમ કો અતિથ્ય નાવે દ્વારે.
તે વિણ પીશે સાહા કયમ વારિ ? જલવિણ જીવી નવ્ય સકે અ. ૪
સાંભલ, મધવા માહરી વાણી.
સાત દીવસ વરસો શુભ પાણી, હાલી ચ્યાલી કો નવ્ય સકે અ.' ૫
'કોહો તો કાંતિખંડ ટાલી મેલૂં. હૂં સેવક શિવ તણો એ. ૬
ઝડ માંડી. જાજાં બહૂ વારિ.
ક્ષણૂં આવિ કો ન સકે બાહારિ. ધીર્જ ધરે સાહા કાંહાં લગે અ?' ૭
વરષાને વાસવ કહે વાણી :
સાત દિવસ વરસો શુભ પાણી, ડગલૂં કો જૈ નવ્ય સકે અ. ૯
કિહે સુંદરી, 'સાંભલ, પીઉ માહરા.
ભુખ્યે પ્રાંણ ન શોભે માહરા. અતિથ્યનો ઉદ્યમ કરો એ.' ૧૦

કડવૂં ૧૬

રાગ રામગ્રી

જેતમાંન લંધન સાતે શીથીલ થઈ સાહા કેરી દેહી.
અતિથ્ય કો આવે નહી. કીજે પેર કેહી ? ૧
'શિવજી, સત્ય રાખો તમો. માહારો શો વારો ?
સેવક કહી કર શિર ધરો તે કાં સારો ?' ૨
'શિવજી, નરનારી બેહૂ ટલવલે ભૂખ્યાં ને તરસાં.
ચરણ તમારા ચિતશું પંચાનન પરશાં.' ૩
મધવાને મહાદેવજી, દેખાડે છે દાસ:
સત્ય નહી ચૂકે સાંકડે, સાચો એ વિશ્વાસ. ૪

શિવજી સાચી પ્રતેં સાચું કહ્યું: 'ધૈર્જ જો એહનૂં
અતિથેં અદ્ભૂત નડુ, મંન નીરખી એહનૂં.' શિવજી ૫
એમ કહી અતિથ્ય થયા શિવાલયે સુતા.
આદિ પુરુષ ઉમાપતિ થઈને અવધૂત. શિવજી
દર્શન શિવનૂં મન ધરી સાહાજી ત્યાંહાં આવ્યા,
અપૂરવ અવલોકતાં મંન્ય રુડા ભાવ્યા. શિવજી
સાહા સગાલ અતિ કરગરી જૈ ચરણે લાગો.
'ભૂખ્યા દીસો છો ઘણૂં. કાંઈ ભોજન માગો.' શિવજી
'સાહાજી, નહી આપી સકો માહારે મંન્ય ગમતૂં.
ઘણા દીવસનો લાંઘણો. મંન ન રહે ભમતૂં. શિવજી
આંમિષની ઇછા થઇ તે કોય નવ્ય આપે.
કોમલ કાયા નર તણી, કો કેહી વીધ કાપે?'

કડવૂં ૧૭

રાગ વરાડી

વચન સૂણી સાહાજી ઉચરે, મનોહારિ મન સાથેં કરે.
'પંચામૃત, પ્રભુ; પ્રીસું અંન જે જે વસ્તુ વિષે, પ્રભુ, મંન. ૧
કૃપા કરી પધારો ઘેર. પાક રચાવું નાહાંના પેર.
પંચ ગ્રાસ આવીને ભરો તો મુજને કૃતારથ કરો. ૨
વલતો અતિથિ બોલે વાણી, 'ફોકટ સાહા શી તાણાતાણી ?
નરમાંસ કોણે નવ્ય અપાય, ક્ષૂધા માહારી કેહી પેરિં જાય ?' ૩
'કોમલ', સાહાજી કહે, 'શરીર આ છેદી આપું. કીજે આહાર.'
'સુષ્ક માંસ માંહેં સ્વાદ ન હોય,' આપો; કીજે કિમ આહાર ? ૪
મીઠું કોમલ કાયા તણૂં આપો, તો ઇછું છૂં ઘણું.'
'પાંચ વરસનો છે ઘેર બાલ. લઇ શરીર શુભ લહો રસાલ. ૫
અતિથ્ય, ઉઠો ઉદ્યમ કરી.' સાહા સત્ય વાણી ઉચરી.

સૂત તણૂં શરીર છેદી જેહ, પ્રભુ પકવ કરી પ્રીસું તેહ.
આવ્યો; મંન રાખો, માહારાજ. શિવથી પૂર્ણ સઘલો સાથ. ૭
દીસે છે કો કારણરૂપ. છર્લવા આવ્યો ત્રિભુવનભૂપ.
વામાને વાહાલો છે તંન. વધ કરતાં નહી ચાલે મંન.' ૮
મેહેલાય મુખ દીઠું પ્રીઉ તણૂં. અંતર દૂખ પામી અતિ ઘણૂં.
'ચિંતાતુર દીસો છો, નાથ.' ભાગી કટી. મુખ દીધો હાથ. ૯
સત્ય વચન ચૂકા આપણૂં? આમ કાં મુખ દીસે અણિસણૂં?'
બેઠો સાદ. ને (ત્ર) જલ ધરે. સાહાજી કહે, 'સાંભલ, રે નારિ. ૧૦

કડવૂં ૧૮

વીરાડી રાગ

સુંદરી, સુણતાં પ્રાણ નીસરે તે હાથેં કયમ થાશે?
ચેલઇઆનું શીશ ચતુરા આપણે કયમ છેદાસે? ૧
કોમલ કુંઅર' રે ચેલઇઉ ત્યતુર સુજાણ.
હાથેશું હણવા મુખ કહિતાં પાપી ન જાયે પ્રાણ.
કોમલ ૪
અબલા ! આંગણે અતિથ ઉભો. પુત્રમાંસ તે માગે.
મેં માહારું શરીર લઇ ઓઢૂં, તે અતિ સુષ્ક લાગે.'
કોમલ ૩
ચંગાવતી કહિ, 'શો ચેલઇઓ? સર્વ ગયે સત્ય રાખો.
માહા માંસ કુંઅરનુ આપો. નાથ, રખે (ના) ભાખો.
કોમલ૦ ૪
શીબ રાજાઇં શરીર છેદી સત્ય રાખવા આપ્યું;
જુવતી હાથેંસું સુંદર અંગ અલોકિક કાપ્યું.
કોમલ૦ ૫
હરીચંદ રાજાઇં હરિણલોચની વેચી; વિશ્વ વખાણે.
કુંઅરની કરુણા મન્ય (ન) આણી ધીર્ય રાખવું ટાણે.
કોમલ૦ ૬

બલ, રૂખમાંગદ, નલ શરખા આપદાઈ અંગ ન મોડૂં.
તિલ એક સૂત જતે સઘલૂં. તે વેલા ત્રચોડૂં.
કોમલ૦ ૭

સુત, દારા, ધન, જૂવન સરવે પ્રાણ થકી તે અલગુ.
એહવૂં સુત સાંભલીએ સ્વામી, નીમીષ ન, કીજે અલગુ.
કોમલ૦ ૮

ચેલઈઆનૂ ચિત્ત ચલાવા રૂપ અલોકીક આવે.
'નાશી જા, નાહાનડીઆ, અહીથી.' માર્યો' કહી બીહાવે.
કોમલ૦ ૯

'આ જો, ખડગ લેઈને ઉભો છે, કુંઅર, તાહારો તાત.
હવડાં સાહાશે.' જા રે નાશી'. ઘણૂં કરી કહી વાત.
કોમલ૦ ૧૧

ચેલઇએ ચિત્ત સાથે જોઉ, 'માહારો પીતા કયમ મારે?
ઈશ આજ્ઞા ઇમ હોય તો અર્થ આપણો સારે.'
કોમલ૦ ૧૧

કડવૂં ૧૯
રાગ વીરાડી

વાંકી વાત શ્રવણે સુણીને સુત આવ્યો પીતાને પાશ.
ઊંડી ચિંતાએ આવટે રે, બેહે મુખે મેહલે નિશ્વાસ રે. ૧
કુંઅર કાંઈ લેહતો નથી રે. માહારો ગેહલડો આવ્યો ઘેર
ઉછંગ બેશી ઉચરે રઃ 'પીતાજી, આ શી પિર રે? કુંઅર૦ ૨
મુખ કરમાણૂં કાં, માવડી રે? આવડી શેં છે દાઝ રે?
શ્રી શિવજીને સંભારીએ રે, તે કરે કૃપા નીરધારે.' કુંઅર૦ ૩
સાહા સગાલ ઉચરે રે, વીરા, વંકી વાહાર રે.
આ અતિથ્ય તાહારા અંગનો રે કરવા ઇછે છે આહાર રે. કુંઅર૦ ૪
પુણ્ય હોય જો પૂર્વનુ રે આવે અતિથ્યને કાજ રે
અંગ વિદારીને આપીએ રે નહી લાગે! કુલ લાજ રે કુંઅર૦ ૫

અથીર છે આ દેહડી રે; થીર છે પરઉપગાર રે.
પાણી તણો પંપોટડો રે, વ્યણસે ક્ષણુ, નહી વાર રે.' કુંઅર૦ ૬
અમર રહ્યા અંતર જૂએ રે: 'ત્રાહ, ત્રાહ, જગદીસ રે,
આ કુઅરનૂં શીશ પડે રે. પીતા છેદસે શીસ રે.' કુંઅર૦ ૭
અતિથ ઘણૂં થાય આકલો રે: 'મુખ થકી કહો નાકાર' રે,
જામ ગયે હૂં જમું નહી રે, શીઘ્ર મ લાવો વાર રે. કુંઅર૦ ૮
તૃણ માત્ર ટબકું પડે રે, બે માંહે જો રૂએ એક રે,
તો ભોજન ભાવે નહી રે, રાખ્યો રહે વિવેક રે. કુંઅર૦ ૯
તો હત્યા તુમ બેહને રે, જો ધ્રૂજાડશો મન રે.
સુત મારી ખાંડી રાંધવો, એહવૂં સાચું દ્યો વચન રે.' ૧૦

કડવૂં ૨૦

રાગ રામગ્રી

બ્રહ્મા કહે, "સૂણ્ય, સુત, ભેદજી, નરનારીએ મન આણ્યો ખેદજી.
સત્ય વદૂ છે ભાખે વેદજી, આણો, સુત, નહિ નિરવેદજી. ૧

ઢાલ

નિરવેદ ન નરનારીએ આણ્યો, અસત્ય એહ સંસાર.
સુત, પીતા, પ્રિયતમ, પ્રેમદા, એહ માયાનો વિસ્તાર. ૨
સત કુંઅર જાતે સત્ય મૂકે, મૂર્ખ મોટો એહ.
કુંઅર એહને આહાર આપી છાંડીસુ તતક્ષણુ દેહ. ૩
ચતુરવર ચેલઇઉ બોલો મન રાખી ધીર:
'અર્થે આવે અતિથને,' તો સફલ થાય સરીર. ૪
મીઠાં કાજે મોહન મુખને.' સુણિ બોલી માત.
'ધન્ય એહ વચનને.' તિલક કરી કહે તાત: ૫
'પંચગવે પખાલીએ, માહરા પુત્ર, આપ દેહ,
સંભારો શ્રી 'સદાશિવને અંતર આણી નેહ. ૬

ખડગ કર માંહે ગ્રહ્યું. કુંઅરને કીધો પ્રહાર,
ચેલઈઆના મુખ થકી નીસરું તેણી વારઃ ૭
'પ્રાહાર વાગે પુષ્પ સરખા. શિવ નામનો પ્રતાપ;
'નામ . . લેતો વારીઉ. મારીઉ મર્મે આપ.' ૮
મસ્તક લેઈને માતાજીએ નસાડ્યું તેણી વાર.
શરીર સૂતનું વિદારું, 'અતિથ પામે આહાર. ૯
અતિથ કહે, 'એહ શીસને ધરો ઉખલા માંહે.
ખાંડણું ગાઉ ખરી પ્રીત્યે.' ત્રિદશપતિ કહે, 'ત્રાહિ'.

કડવૂં ૨૧

રાગ કેદારો દેશાખ

શીસ સોહામણૂં સુત તણુઉ ખાંડીએ,
રાંધણૂં માંડીએ. રુડા રામજી રે, હાં રે !
હાથ ઉંચો કરિ, હઈડલું ન ફૂટે રે,
ગાટે વિધાતાએ જે ઘડું. હાં રે રુડા૦
ઉદરિ વશા પછી એક દન રે
મન માહરું ન ઉવેખીઉં રે, હાં૦
ટાઢું, ઉન્હું, ખારું, મોલું અન રે
તન, પ્રેમે નવ્ય પેખીઉં રે, હો
લક્ષણવંતા લાડકા પુત્ર રે !
સૂત્ર તાહારું સઘલું મુખ રે
ઓપમા દેવા આખા વિશ્વમાં રે
સ્વર્ગ પાતાલે હૂં જો, ભમું રે.
પાંચ વરસનો પુત્ર તું બાલ રે.
કાલ પાખે કલા આવડી રે, હાં૦
વજ્ર થકી આકરું માહારું મંન રે:
તંન પડે ,જીવે માવડી રે, હાં૦

દ્રષ્ટે પડા પછી ના નીરતી રે,
અતિ સંસાર સહૂ વખાણુતો રે, હાં૦
આંખડી આંજતાં આકલો થાતો રે;
જાતો બાપડૂં બીહરાવતો રે.
મુશલ ખડગના પ્રાહાર તે કયમ ખમા રે ?
મુંખ થકી ઉચરો મા'ભાષ્ય રે, હાં૦
કિહિઢિં કંદોરી ખલકતી ખેલ રે,
ગેલ કરંતો કુંઅર આવતો રે. હાં૦
ભૂખડી પાખે આપતી સૂખડી રે,
ભાવ રાખી મન ભાવતો રે. હાં૦
ખાંડણૂં ખાંડતાં નાશિકા નીરમલી રે,
દાંત દાડમકલી દીપતા રે. હાં૦
માવડી તાહારા પ્રાણ નીશારેં રે,
ગુણ તાહારા જૂગ જીપતા રે. હાં૦
આતા, આંખડી કમલની પાંખડી રે,
ખાંડી મુશલ પ્રાહાર વાગતા રે, હાં૦
કહ્યું નહી, કોણ છિ રુપ રે,
અકલ સ્વરુપ આહાર માગે રે, હાં૦
ઉઠ, કુંઅર, તૂં આલસ મોડી રે.
કર બે જોડી મા તાહારી કરગરે, હાં૦
ભાંણે ભૂખ્યો બેઠો તાહરો તાત રે.
માત તાહારી ગ્રાસ કયમ ભરે ? હાં૦

કડવૂં ૨૨

રાગ કાલેરો

નરનારીએ ખાંડણૂં ખાંડી પકવ કરી પૂત્રનું અંગ,
અંતિથને આસન શુભ માંડે, રંચેક ન ઘટયો મુખનો રંગ.

પાગ પખાલી પૂજા કીધી, ચરણોદક લેઈ મેહલું શીસ,
પાત્રે પૂત્રનૂં આશીષ દીધું, 'નહી જમું.' કહી ધૂણૂં શીસ. ૨
'અપુત્રીઆને આશ્રમ આવી ઉદક અંન લે જે કોય,
માંહા પાતીક તે પ્રાર્થકને, શુભ ગતિ સ્વપનન્વ્ય ખેમ હોય. ૩
એમ કહી અતિથ થયો ઉભો, ચંગાવતી ચતુર એક નારિઃ
'પ્રભૂ, પલ્ર થોભો. પુત્ર દેખાડૂં.' માહા સ્રમ કરે બહૂ મનુહાર.
છાંની જૈ છૂરી કો લેઈ આવી, આ ઉદર વીષે છે અદ્‌ભૂત બાલ.
વિદારી વેગે દેખાડું. પ્રભુ, વહી જાએ અતિથ્યકાલ.'
અમર સર્વે ઇંદ્ર, ઇંદ્રાણી, લક્ષ્મીપતિ ને ઉમયાપતિ દેવ,
નારદ! તાહારી માતુ સહીત હૂં જોવા આવ્યો, સુણિ, કહૂં ખેવ.
નાખે છુરી ઉદર ઉપરિ જમ, ઝબકે શું ઝાલ્યો હાથ.
'માગ.' મહાદેવજી ઉચરે. 'ધંન્ય, ધંન્ય.' કહે સુર સહૂ સાથ.
ધમધમ ઘુઘરડી પગે વાજે, સુત આવી વળગો માને કંઠ.
સાહા સગાલ તણૂં ગ્રહ શોભે, જાણે એ શું સાચું વૈકુંઠ!
દેવદુંદુભી અતિ ઘન ગાજે, કુસમવૃષ્ટિ કૌતક બહૂ થાય.
અમર તણી અપછરા નાચે, ગુણ સગાલના શ્રીમુખે ગાય.
ઇશ કહે, 'અમરાપુરી આપું; કહે તો આપું કૈલાસ;
સગાલપુરી કરું સ્વર્ગમાં; કે આપુ હરીચર્ણે વાસ?'

કડવૂં ૨૩

રાગ વેલાવર

નગરજન સહૂ જોવા આવ્યા. વર્ત્યો જેજેકાર.
માતપીતાને સુત મલો, 'સ્નેહ પ્રાણનો આધાર. ૧
ચંગાવતિ, ને ચેલઈઆ, સગાલે જોડયા હાથ.
સાહાજી, તમને શિવ પૂછે કહે કૈલાસનો નાથ. ૨
'ચરણ ચતુરભુજજી તણું આપીએ, અવિનાશ.
કે સેવા કરવા સ્વામીની રાખીઇ પ્રભુ પાશ. ૩

દ્રષ્ટે પડા પછી ના નીરતી રે,
અતિ સંસાર સહૂ વખાણતો રે, હાં૦
આંખડી આંજતાં આકલો થાતો રે;
જાતો બાપકે બીહરાવતો રે.
મુશલ ખડગના પ્રાહાર તે કયમ ખમા રે?
મુંખ થકી ઉચરો મા'ભાષ્ય રે, હાં૦
કિહિઢિં કંદોરી ખલકતી ખેલ રે,
ગેલ કરંતો કુંઅર આવતો રે. હાં૦
ભૂખડી પાખે આપતી સૂખડી રે,
ભાવ રાખી મન ભાવતો રે. હાં૦
ખાંડણૂં ખાંડતાં નાશિકા નીરમલી રે,
દાંત દાડમકલી દીપતા રે. હાં૦
માવડી તાહારા પ્રાણ નીશારે રે,
ગુણ તાહારા જૂગ જીપતા રે. હાં૦
આતા, આંખડી કમલની પાંખડી રે,
ખાંડી મુશલ પ્રાહાર વાગતા રે, હાં૦
કહ્યું નહી, કોણ છિ રુપ રે,
અકલ સ્વરુપ આહાર માગે રે, હાં૦
ઉઠ, કુંઅર, તૂં આલસ મોડી રે.
કર બે જોડી મા તાહારી કરગરે, હાં૦
ભાંણે ભૂખ્યો બેઠો તાહરો તાત રે.
માત તાહારી આસ કયમ ભરે? હાં૦

કડવૂં ૨૨

રાગ કાલેરો

નરનારીએ ખાંડણૂં ખાંડી પકવ કરી પૂત્રનું અંગ,
અતિથને આસન શુભ માંડે, રંચેક ન થટયો સુખનો રંગ. ૧

પાગ પખાલી પૂજા કીધી, ચરણોદક લેઈ મેહલું શીસ,
પાત્રે પૂત્રનૂં આશીષ પ્રીશું, 'નહી જમું.' કહી ધૂણૂં શીસ. ૨
'અપુત્રીઆને આશ્રમ આવી ઉદક અંન લે જે કોય,
માહા પાતીક તે પ્રાર્થકને, શુભ ગતિ સ્વપનવ્ય એમ હોય. ૩
એમ કહી અતિથ થયો ઉભો, ચંગાવતી ચતુર એક નારિ:
'પ્રભૂ, પલ થોભો. પુત્ર દેખાડૂં.' માહા સ્રમ કરે બહૂ મનુહાર.
છાંની જે છૂરી કો લેઈ આવી, આ ઉદર વીષે છે અદ્ભૂત બાલ.
વિદારી વેગે દેખાડું. પ્રભુ, વહી જાએ અતિથ્યકાલ.'
અમર સર્વે ઇંદ્ર, ઇંદ્રાણી, લક્ષ્મીપતિ ને ઉમયાપતિ દેવ,
નારદ! તાહારી માતુ સહીત હૂં જોવા આવ્યો, સુણિ, કહૂં ભેવ.
નાખે છુરી ઉદર ઉપરિ જમ, ઝબકે શું ઝાલ્યો હાથ.
'માગ.' મહાદેવજી ઉચરે. 'ધંન્ય, ધંન્ય.' કહે સુર સહૂ સાથ.
ધમધમ ઘુઘરડી પગે વાજે, સુત આવી વલગો માને કંઠ.
સાહા સગાલ તણૂં ગ્રહ શોભે, જાણે એ શું સાચું વૈકુંઠ!
દેવદુંદુભી અતિ ઘન ગાજે, કુસમવૃષ્ટિ કૌતક બહૂ થાય.
અમર તણી અપછરા નાચે, ગુણ સગાલના શ્રીમુખે ગાય.
ઇશ કહે, 'અમરાપુરી આપું; કહે તો આપું કૈલાસ;
સગાલપુરી કરું સ્વર્ગમાં; કે આપુ હરીચર્ણે વાસ?'

કડવૂં ૨૩

રાગ વેલાવર

નગરજન સહૂ જોવા આવ્યા. વર્ત્યો જેજેકાર.
માતપીતાને સુત મલો, સ્નેહ પ્રાણનો આધાર. ૧
ચંગાવતિ, ને ચેલઈઓ, સગાલે જોડયા હાથ.
સાહાજી, તમને શિવ પુછે કહે કૈલાસનો નાથ. ૨
'ચરણ ચતુરભુજજી તણું આપીએ, અવિનાશ.
કે સેવા કરવા સ્વામીની રાખીઇં પ્રભુ પાશ. ૩

દ્રષ્ટે પડા પછી ના નીરતી રે,
અતિ સંસાર સહૂ વખાણતો રે, હાં૦
આંખડી આંજતાં આકલો થાતો રે;
જાતો બાપકે બીહરાવતો રે.
મુશલ ખડગના પ્રાહાર તે કયમ ખમા રે ?
મુખ થકી ઉચરો મા'ભાગ્ય રે, હાં૦
કિહિઢિં કંદોરી ખલકતી ખેલ રે,
ગેલ કરંતો કુંઅર આવતો રે. હાં૦
ભૂખડી પાખે આપતી સૂખડી રે,
ભાવ રાખી મન ભાવતો રે. હાં૦
ખાંડણૂં ખાંડતાં નાશિકા નીરમલી રે,
દાંત દાડમકલી દીપતા રે. હાં૦
સાવડી તાહારા પ્રાણ નીશાર્યે રે,
ગુણ તાહારા જૂગ જીપતા રે. હાં૦
આતા, આંખડી કમલની પાંખડી રે,
ખાંડી મુશલ પ્રાહાર વાગતા રે, હાં૦
કહ્યું નહી, કોણ છિ રુપ રે,
અકલ સ્વરુપ આહાર માગે રે, હાં૦
ઉઠ, કુંઅર, તૂં આલસ મોડી રે.
કર બે જોડી મા તાહારી કરગરે, હાં૦
ભાંણે ભૂખ્યો બેઠો તાહરો તાત રે.
માત તાહારી ગ્રાસ કયમ ભરે ? હાં૦

કડવૂં ૨૯

રાગ કાલેરો

નરનારીએ ખાંડણૂં ખાંડી પકવ કરી પૂત્રનું અંગ,
અતિથને આસન શુભ માંડે, રંચેક ન ઘટયો મુખનો રંગ. ૧

પાગ પખાલી પૂજા કીધી, ચરણોદક લેઈ મેહલું શીસ,
પાવે પૂત્રનૂં આમીષ ગ્રીશું, 'નહી જમું.' કહી ધૂણૂં શીસ. ૨
'અપુત્રીઆને આશ્રમ આવી ઉદક અંન લે જે કોય,
માહા પાતીક તે પ્રાર્થકને, શુભ ગતિ સ્વપનન્ન્ય એમ હોય. ૩
એમ કહી અતિથ થયો ઉભો, ચંગાવતી ચતુર એક નારિઃ
'પ્રભૂ, પલ્ર થોભો. પુત્ર દેખાડૂં.' માહા સ્રમ કરે બહૂ મનુહાર.
છાંતી જૈ છૂરી કો લેઈ આવી, આ ઉદર વીષે છે અદ્‌ભૂત બાલ.
વિદારી વેગે દેખાડું. પ્રભુ, વહી જાએ અતિથ્યકાલ.'
અમર સર્વે ઇંદ્ર, ઇંદ્રાણી, લક્ષ્મીપતિ ને ઉમયાપતિ દેવ,
નારદ! તાહારી માતુ સહીત હૂં જોવા આવ્યો, સુણિ, કહૂં એવ.
નાખે છુરી ઉદર ઉપરિ જમ, ઝબકે શું ઝાલ્યો હાથ.
'માગ.' મહાદેવજી ઉચરે. 'ધંન્ય, ધંન્ય.' કહે સુર સહૂ સાથ.
ધમધમ ઘુઘરડી પગે વાજે, સુત આવી વલગો માને કંઠ.
સાહા સગાલ તણૂં ગ્રહ શોભે, જાણે એ શું સાચું વૈકુંઠ !
દેવદુંદુભી અતિ ઘન ગાજે, કુસમવૃષ્ટિ કૌતક બહૂ થાય.
અમર તણી અપછરા નાચે, ગુણ સગાલના શ્રીમુખે ગાય.
ઇશ કહે, 'અમરાપુરી આપું; કહેં તો આપું કૈલાસ;
સગાલપુરી કરું સ્વર્ગમાં; કે આપુ હરીચર્ણે વાસ?'

કડવૂં ૨૩

રાગ વેલાવર

નગરજન સહૂ જોવા આવ્યા. વર્ત્યો જેજેકાર.
માતપીતાને સુત મલો, સ્નેહ પ્રાણનો અધાર. ૧
ચંગાવતિ, ને ચેલઈઓ, સગાલે જોડયા હાથ.
સાહાજી, તમને શિવ પુછે કહે કૈલાસનો નાથ. ૨
'ચરણ ચતુરભુજજી તણું આપીએ, અવિનાશ.
કે સેવા કરવા સ્વામીની રાખીઇ પ્રભુ પાશ. ૩

વલતાં શિવ એમ ઉચ્ચરે, 'સુકર્મનાં ફલ એહ,
ભલી રીતે ભોગવે અંતર આણી નેહ.' ૪
વર આપી વલ્યા પ્રભુજી. 'પોહોંચજો મનની આસ.
પરીવાર તાહારો સર્વેશું પામીશ વૈકુંઠ વાસ.' ૫

રાગ દેશાખ

સંવત સતર સેહેં અઠોતરો, ફાલ્ગુન માસ અજુઆલડો ખરો,
દુખ હરે દશમી રવિવાર, કથા પૂર્ણ થૈ શુભ સાર.
શિવપુરાણ તણી કથા સગાલ ચરિત્ર જાણો સર્વથા.
એકમનાં જે સાંભલે, ચોરાસીના ફેરા ટલે.
ગર્વ તજીને જે કો ગાય, સહસ્ર ધેનુ આપે ફલ થાય
તે ફલ પામે, નહી સંદેહ. ઘણૂં ઘણૂં વલી કહૂં છું તેહ.
તાન તાલ ને કવિનો ધર્મ લઘુગુરુ ગુણ ન લૃહૂં એહ મર્મ
ઘણૂં ખોબડું બાલક વદે; પંડીત આનંદ પામે રદે.
કોકો પ્રભૂને રચી જમ મોટા કવિ મનંદલ હોઇ ત્યમ
કિહિ જાની, સમરથ જગદીસ કરુણાનીધ્યને નામી શીસ.

ચોપાઈ

ત્રણ સહે તાં ત્રીસઃ સગાલને કરુણા કરી ઈશ.
જાની બોલે આલપંપાલ કૃપા કરી કૈલાસ ભૂપાલ.

નાકરકૃત

સગાંળાપુરી ૧

કડવૂં

વિરાડી ચૂપઈ

ગરુઆ ગણપતિ લાગૂં પાઇ, રાજકાજ પ્રથમિ વિવાહિ.
બ્રહ્માની બેટી સરસતી! મયા કરુ, મા! હૂં દુર્મતિ. ૧
સાંભલૂં તે કુહૂં કેલવી સગાલપુરીની ઉતપત નવી.
કુંતાતણી કૂખિ અવતરુ; એહેવુ દાનેસરી નવિ હુવુ. ૨
સૂરા માંહ ભલુ તે સૂર, વઢતુ વાધિ સાગર પૂર.
પિહિલિ પિરિ કરૂં વિખાણ, ધનુર્વિદ્યાનુ તેહ સુજાણ. ૩
પૃથ્વી પડી ન મેલિ માણ દસ જોજન તે પરખૂં પ્રમાણ.
આગિ અરજનના રે અદાપ એહેવા માંહ પડિઉ છે સ્રાપ. ૪
જેહની વિષ્ટ પીતાંબર કરિ તે અજરામર ક્યહથી મરિ?
ઈંદ્રે આવી તે જાચિઉ, તુહિ નવિ નાકારુ કિઉ. ૫
માગિ સંનાહ તે તાં સાર તુહિ નવિ કીધુ નાકાર.
અપાર, સ્વામી, તે લીજીઇ; અમનિ કરતારથ કીજીઇ. ૬
ઈંદ્ર ભણિ. હૂં પાસિ રહુ, એક વીર તે આગલુ કહૂં.
ભલા સુભટનિ તે મારસિ. વલતિ માહરિ ઘરિ આવસિ. ૭
પરસુરામની નીસાલિ ભણ્યુ. તેની સાંગિ ધટારકછ હણ્યુ.
ધરણી ઢલિઉ ખત્રી કરણ માગિ, માગિ. હૂં થઉ પ્રસન. ૮
વલતા બોલ્યા દાનેસરી. સ્વામી! મુગતિ કિરપા કરિ [૧]
તૂં તૂઠુ સુઝનિ, ભગવાન. પુત્રપાણિ દેજો પિંડદાન. ૯
પાત્ર જોઇ દેવરાવજો દાન. તાહરિ ચરણિ માહારૂં ધ્યાન.
ક્રિપા કરે તૂં સ્વામી! અમ. સકલ સફલ હુઇ માહારુ જનમ. [૧-૩] ૧૦

૧-૨૧ જુઓ પૃ. ૧૩૦.

વલી વલી માગૂં, ભગવંન, ગંગાતીરિ પડજો તન.
પરસ્ત્રી સૂં મ લાએસ ભોગ. સદાર સહ હોજો સંજોગ.[२] ૧૧
ચતુરભુજનિ ચરણિ રહુ સૂરજસુત તે વૈકુંઠ ગઉ.
તિહાં ઉરતુ કરિ અપાર મ્યિ સૂં કીધૂં, જુગઆધાર ? ૧૨
સંભાર તૂં તે પૂન આપણું. દેખિ સ્રવ તે સોનાતણૂં.
ત્રાહિ ત્રાહિ હો જુગઆધાર ! ખ્ખ્યા મુજનિ પીડિ અપાર.[૩] ૧૩
વળતા બોલ્યા જુગઆધાર કંઈ તેં કીધુ પરઉપગાર ?
સ્વામી ! મંદિર આવુ જતી. આપૂં કનક; ન લીધૂં રતી. ૧૪
ફિહિ જતી ભૂખુ રે અપાર. કરિ કરી દેખાડૂં દ્વાર.
કૃષ્ણ ભણિ કરણ એમ જ કરુ કર લેઇ નિ મુખ માંહ ધરુ. ૧૫
મુખ માંહ મેહેલુ કર આપણુ આવુ ઓડકાર અમ્રતતણુ.
જેહેવૂં દીજિ તેહેવૂં પામીઇ અન્ન વિણ વેદના કિમ વામીઇ ? [૩-ક] ૧૬
કાસ્યપસુત તે એમજ ભણિ. (કહિં કરણ નિ સ્વામી સુણિ)
અન્નદાન આવૂં છિ સાર ! મનુખ્યા જનમ આપુ એક વાર. ૧૭
એક વાર અન્નદાન જ દેસ, સામી ! મુઝનિ ક્રિપા કરેસ.
ધણી પિરિ ખત્રી કરણજ હૂઉ. પિહિલુ પુહુર આપણુ કાહાવિઉ.[૪] ૧૮

કડવૂં ૨

ચૂપઇ ૫

કંતી નગરી, નિ સાહ, બંગાલ, તેહનુ પુત્ર હુઉ સાહ સગાલ.
તે કંતીનાં કરૂં રે વિખાણ. તેના લોક તે ચતુરસુજાણ. ૧
પૂન લોકિ તે પરઉપગાર. વ્રત ચિત પાલિ પિયુ નિ નાર.
મન માંહ નવિ મેહેલિ માન. તે કંતીનાં કરૂં રે વિખાણ. ૨
બુદ્ધિવંત હુઉ સાહ બંગાલ. 'તેહનુ પુત્ર હુઉ રે સગાલ.
તેહની સ્ત્રી સતી ચંગાવતી; આવા સંતોખિ તે જતી. ૩
તેહતણુ ચેલેઉ તન; ધરિ ધરણી છિ ધરનૂં ધન.
પુત્ર કલત્રનુ હુઉ રે સગાલ; ધન મન જાણિ મેઘ જ માલ ૪
સ્ત્રી ભરતારનૂં એક જ ચંત. ·પુત્ર પનુનુ તે પૂનવંત.

જતી જમાડી નિ તે જમિ. ત્રહુ જણ વર દેહી દમિ. ૫
તેહની નવ ખંડ ચાલી ખ્યાત. તેહનિ વિખાણિ વૈકુંઠનાથ.
તેના ચાલિ સત્તુકાર.' અસત ન બોલિ એક લગાર. ૬
વ્રત કરિ છિ એકાદસી. સ્વામી* કિહિ; એહ જોઇયિ કસી.
બારિ મેઘ જઈ નિ અહુ, મુસલધારા વ્રષ્ટ જ કરુ. ૭
૬ માં ઊઘડસુ એક લગાર. જોઈઇ કસી કિ ભરખિ આહાર?
સંન્યાસી કો નાવસિ બાર; જોઇયિ કિમ કરિ છિ આહાર? ૮
સાસિક ત્રહુનિ લંઘન પડિ. જતી કો એ દ્રષ્ટ નવિ ચડિ.
ખધ્યા દેહીનિ પીડિ ઘણૂં; પણ નવિ મેહેલિ પોતાતણૂં ૯
પિહિલિ પિર દેખિ સ્ત્રી ભરથાર. નયણિ બીજુ ન નિરખિ નાર,
રણવગડામાં[૭] દેવલ દીઠ કોઢી કુષ્ટ વિહિતુ બીક. ૧૦
ચરણિ લાગાં સ્ત્રી ભરથાર. સ્વામી! આજ કરુ નિ સાર.
[૮]બોલ્યા સંન્યાસી કિપાવંત. અસત કહુ છુ સ્ત્રી નિ કંથ. ૧૧
ત્રાહિ, ત્રાહિ, રે જુગઆધાર! ખધ્યા દેહીનિ પીડિ અપાર.
વલતા બોલ્યા શ્રીજુગદીસ.+ બિહુ જણમાંહ કુણ લેસિ સીસ? ૧૨
[૯]સ્વામી! તમનિ લેસૂં સીસ ચરણ પખાલી નિ હૂં લીસ.
મસ્તગ લીધુ તે તાં જતી વરસિ મેઘ, ન ઉઘડિ રતી. ૧૩
ઉત્તરી પરૂં તણાયૂં ઘરાલ તુહિ ચંત ન ત્રાસિ સગાલ.
અંતર જુઇ અમ્રતમી દેવ. ભાવ બિહુના અતિ અસ્વમેવ. ૧૪
મંદિર લીધુ તે તાં જતી. ભગતિ કરિ છિ ચંગાવતી.
ઢોલ તલાઇ આપાં પાથરી. વા નંખિ તે પાણિ કરી ૧૫
૯-ક ભાવ સૂં કીધ ભલૂં ભોજન. ઊઠુ, સ્વામી થયાં રે મીઠાણ.
જતી ભણિ. વીનતી અવધાર; હૂં તુ અન્નતુ ન કરૂં આહાર. ૧૬
પ્રેમદા ભણિ સ્વામીનિ સૂં રુચિં આણી આપુ જે જતીનિ પચિ.
તમિ વાણિઅ દયાકામપાલ. અમ જમવા ભૂંડુ છિ માલ.
વેચાથુ આણી નિ દેસ. પણ તમનિ હૂં જમાડેસ. ૧૭

* ઇસ્વર. ૬क + વલતા એણી પરિ બોલ્યા ઈસ -૬-क

લેઈ સંન્યાસી આગલિ ધરિ; તુહિ સ્વામી આહાર નવિ કરિ.
×બિસારો નિ પ્રીસૂં હાથ. આપણ બિહુ જમીસિ સાથિ. ૫
×સ્નાન કરી દેવલ જાએસિ તુ હૂં સ્વામી ! આહાર કરેસિ.
×એટલિ સીંકૂં પડિઉં દ્રેઠિ. સીંકિ સ્યૂં છિ, સગાલ સાહ સેઠ ? ૬
સગાલ સાહ બોલ્યા તતખેવ. કુંવરતણૂં મસ્તગ છિ,'દેવ !
હૂં ભૂંડુ તે કિમ કરૂં આહાર ? સીંકિ મસ્તગ મેહેલૂં 'સાર. ૭
જતી ભણિ. તમિ એમ જ કરુ, મસ્તગ લેઈ ઊખલિ ધરુ;
બિહુ જણ ખાંડુ ખાંડણાં. આંસુ પડસિ જો તમતણાં,
તુ હૂં તમનિ તાં સ્રાપેસ; ભૂખુ ઊઠી નિ જાએસ ૮

કડવૂં ૬

[17]પરથમ માતા બોલી રે. ખડગ તે હાથડા કિમ વહિ રે ?
હૂં તુ દોહલિ દેવલ જાતી રે પામી પુત્ર ચેલૈઉ રે.
સોના કેરૂં પાલણૂં રે કુંઅર પનુતુ પુઢતુ રે.
પુઢતાં તૂં લેતુ આડૂં રે; હાલરૂં ગાતી હૂં તનિ રે.
કાનિ કુડક સોભતાં રે; પછેડુ પુત્ર ! ઓઢણિ રે;
માથિ પાટી ખડિઉ હાથ માંહ રે; કુંઅર નીસાલિ જતૂં રે.
જાતાં માગતુ સુખડી રે, ગૂંઝલ હૂં ભરી આપતી રે.
દ્રાખ અનિ ચાલુરડી રે આપતી મારા દેવનિ રે.
દૂધ માંહ પુહા પલાળતી રે ખાંડ તે ભાવ સ્યૂં ભેલતી રે.
ભણગણ પુત્ર પ્રેમ સૂં રે ચૌદ વિદ્યા તનિ આવડી રે.
આંખડી તાહારી નિર્મલી રે. દંત જાણી દાડમકલી રે.
કાંટુ ભાજતુ નિ કિહિતુ 'આઇ રે !' કાતી તે તન કિમ સહી રે!
ચૂંટી લેતી તે હૂં તહી રે દેહી દૂખાતી મારા દેવની રે.
સીસ ખંડીઇ નિ આંસૂ છંડીઇ રે તુ જતીજી જમિ નહિ રે.
કુંઅર કાલુ સ્વામીનિ રે વ્હાલુ ચેલૈઉ તૂં ઘણૂં રે
મૂનિ હૂતી મોટી આસ રે; જાણૂં 'તૂં પુત્ર પરણાવસ રે.
હવિ થઈ છૂં નિરાસ રે. કાંઇ સુખ નવિ પામિઉં રે.
તાત ભણિ, ભૂખાલઉ રે આરોગવા તેડતી ચંગાવતી રે.[18]

કડવૂ ૭

રાગ રામગરી.

૧૯ સ્હાઈ સીંકિતુ સીસ ખંડૂં, મલીદુ કરી નિ રંધૂં;
તુહિ સ્વામીઇ આહાર નવિ કીધુ રે.
બોલિ છિ સગાલસાહ, હવિ તમિ વાર મ લાઉ.
ખંધ્યા તમાહારી દેહીનિ પીડિ તુ હવિ વિહિલા થાઉ.
વલતા બોલ્યા અતિત તાં, કાં કરુ ક્રીધાક્રીધ ?*
હવિ તુ તમ વાંઝિઆનૂં ની જમૂં હૂં સિદ્ધ.+૨૦
બોલિ છિ ચંગાવતી, સાંભલિ તૂં મોટા જતી.
તમનિ કહૂં ઉત્તમ મતિ.
સાંભલુ નિ સાવધાન થઈ; કહ્યું તમિ કરુ કાન.
માહારી નિ કૂખી વિશે છિ નણિં ઉધાન.
જોરે તમિ ન પતીજુ. તોરે તમિ કાં ખીજુ ?
માહારી કૂખિ છિ કુંઅર બીજુ.
૨૦-ક તાહારિ સતી ઉઠી, સોધી કર માંહ કટારી લીધી
મન માંહ નવિ તે બીધી. કાયિ સાધવીનિ ન સુદ્ધિ.
પ્રાહાર કરવા થઈ એકમન. આવી હાથ સ્હાઈ જનારદન.
૨૦-ખ અતિત તૂં તુ ભૂખુ રહુ. માહારુ જંવારુ ઇલિ ગઉ!
માગિ માગિ, હૂં છૂં પરસન, બોલાવિ ચેલૈઉ તન.
બાઈ બોલાવત કુંઅર આવ્યુ; માઇ મોતીડઇ વધાવ્યુ. ૨૧
માહારિ હૂતૂં પોતિ પૂન, તુ પામી ચેલૈઉ તન.
અબલા ! તમિ હો કંતી નગર સહૂ ઉદ્ધરૂં પ્રજા સહિતુ રે.
હરિચંદ નિ હો રુકમાંગુદનિં સેઠ સગાલસાહ નમિ તુ રે.
ત્રહુનિ અંતરિખ આપૂં વાસ એમ બોલિયા શ્રીઅવિનાશ.
દીસાવાલ કુલિ અવતરુ; વીરક્ષેત્ર માંહ વાસ;
વીકાનુ સુત વીનવિ નાકર હરિનુ દાસ.

---

* કાથાક્રુથ—ક. કાથાપીથ—૬ક + સીત-૬-ક.

६—क ના વધારા અને કેટલાક પાઠભેદ.

૧ ભૂમિ × × દેજો દહન. ૨૪

× × ×

વલી બોલ સૂર્યનો તન મયા કરું મઝનિ. ભગવંન ! ૨૫
તિલક તો લઉ વિપ્રનિ હાથિ: માનિ હાથિ ભોજન દાખિ.
તૂં તૂઠો મુઝનિ ભગવાન પુત્રપાણિ માગૂં પિંડદાન. ૨૬
વાલી વલી બોલિ ક્ષત્રી કરર્ણ: મયા કરુ મૂઝનિ, ત્રીકેમ !
પાત્ર જોઈ દેવાર્યો દાન. તાહરિ ચરણે મારૂં ધ્યાન. ૨૭

૧–ક સકુલનિ ધરિ દેયો જન્મ. [સૂકલ કલ હુઅિ જનંમ–६]

૨ પરનંદ્યા હૂં ના'વે યોગ સ્વદારા શૂં મઝ સંયોગ
પરદારાવેલા હું નપુંસક વલી વલી ધઝ કરજો ક્રપ ૨૯
પીઆરૂં દ્રવ્ય દેખાડિ જાણિ તેણી વિલા ચક્ષુ કરજ્યો હાણિ.

૩ ત્રાહિ ત્રાહિ રે જગદાધાર ! આગલિ ઉભા દેવ મોરાર.
પૂછિ હરિ, કાં ક્ષત્રી કરર્ણ ? કારણ કુહુ રિ. ભણિ ત્રીકમ. ૩૨
સ્વામી અન્નદાન તાં ન દીધ. ફોકટ ફિરો તે તાં કીધ.
હેમદાન દીધૂં અતિ ઘણૂં: દીઠયૂં સર્વ તે સોના તણૂં. ૩૩
અન્નદાન સમૂં નહીં સાર. ક્ષધા મઝનિ પીડિ અપાર.
અન્ન વિના તાં ત્રપતિ ન હોય,...વિના તાં સુગતિ ન હોય. ૩૪

૩–ક અન્ન વિના તાં દિન વામીઘ.

૪ સવાભાર દેતો સોવર્ણ તે વિખાણો ક્ષત્રી કર્ણ. ૪૦

૫ રાગ આસાઉરી ૫–ક પુત્ર કલત્ર ને સાહ સગાલ ધ્યાનમાંન
ના મેહલિ આગલિ

૬ મ ઊઘડેસુ મેખોનમેખ આજ એહનૂં સત દેખેશ.
મેઘ ન ઉઘડિ કો એક લગાર. સંન્યાસી કો નાવિ બાર.

૭ રાનવગડમાહિ ૮ ઇમ બોલિ સાહાસિક સતવંત

૯ સ્વામી! જીવતવ્ય દાન દીજીઅિ. મંદિર આવુ. ભગતિ કીજીઅિ.
વલતા એણી પરિ બોલ્યા ઈસ. "એહૂ માંહિ કુહુનિ ચઢસિ રીસ, ૧૩

અંત ચલશુ એક લગાર, સૂણ આણશુ સ્ત્રી ભરથાર,
તુ તાં તહ્મનિ આપેશ; ભૂખ્યુ ઉડીનિ જાએસ." ૧૪
સ્વામી ! તહ્મનિ લેશૂ સીસ. ચરણકમલ પખાલી પીસ.
મસ્તકિ લીધો તે યતી. વરસિ મેઘ, ન રહિ રતી. ૧૫
ઉપિરિ પિરૂ તણા ઓધરાલા. અંત ન ચાલ એક લગાર.
જે જે ટીપૂં તા ભુંઅિ પડિ, તે લેઈ મુખ માહિ ધરિ. ૧૬
... ... મઝનિ લાગિ સાકર દ્રાખ.
અંતરિ રહ્યા જોઅિ મૂનિઃ ભાવ નહી તાં ખેહૂનિ ભ્યંન. ૧૭
૯-ક ભાવં ધરી કીધ અન્નપાન. સ્વામી ! ઊઠુ થઉ મંધ્યાન.
૧૦ "મઝનિ સુખ તે માંટી ભખિ. સીદિ આણો? બિઠો' તુ સુખિ"
આણ્યૂં અમાધિ અજા તણૂં. મન ન માનિ જતી તણૂં.
" વલી વલી મ કહિશુ ઘણૂં માંસ ભખૂં તે માણસ તણૂં. ૨૧
પરિપરિ સોધિ સાહ સંગાલ. આપિ ગરથ નિ પૂછિ બાલ. ૨૨ क
૧૧ "સતિ, સતિ, સ્વામી ! અવિધારિ" ઇમ ભણિ ચંગાઇ નારિ. ૨૩
તે તાં માહારિ પોતિ છિ; શૂં જોઈઅિ સ્વામી પછિ ?

× આ નિશાનવાળી પૃ. ૧૨૬–૭ પરની પંક્તિએ પ્રત ૬–क માં મથી. આ સિવાયનાં સ્થળોએ પાઠભેદ અથવા વધારા ૬–कમાં જણાય છે.

૧૨ કાલાવાલા છાંડો કુટુંબના રાખજો તાં ઘરસૂત્ર.
આરોગિ હસિ માયબાપ તુ ઘણાઅિ જણશુ પુત્ર.
૧૩ સતી તાં ચંગાઈ રોઅિ ઊલવડિ રહી.
હરિ અહ્મો જાણ્યૂં ઉરણ થાયા રિ ત્રણ રણસંસાર.
વાઝીયાબાર તે ઉઘડયૂં; જે હૈયડિ હરખ અપાર.
૧૪ રાગ અસાઊરી
૧૫ કાઢી કટારી જાહાર કીધ.
૧૬ માય બાપ થઈ વધીઉ પુત્ર
પુત્ર વધતાં ન લાગી વાર તતખણ રાંધુ તેણી વાર.

૧૭ રાગ દેશાગ

ગિરુઆ ન ગણપતિ લાગૂં પાય રિ
સરસ્વતી વીનવૂં એ.
તમનિ પસાએ ગાઈઅિ પુત્રનાં ખાંડણાં એ.
માડીનુ રે મોંડણ માહારુ ચેલૈઉં રિ.

૧૮ કુંઅર ? તાહારી નાસિકા દાંતડા દાડમકલી
માહારા પુત્રના રે
અંત પાખિ ચુંટીઉ હૂં દેતી દેહ તાં દૂખાતી
માહારા દેવની રે
કુંઅર કાતી કિમ સિવાઈ આવડી રે પૂછિ છિતાં માવડી
માહારા ચેલૈઆ ભાઈ
સાહાસિક પુત્રનૂં સીસ જ પાડતાં હે હે હૈયા પાપી
કાંટિ નહી રે
ભણિ જનૂની માડીના રે માડણ પિહિરતુ રુડાં આડણ
માહારા ચેલઆ ભાઈ
ભણિ જનૂની કુંઅર કાલા વિશ્વના રે વાહલા
માહરા ચેલઈઆ ભાઈ

૧૯ સાહસિકનૂં સીસ ખાંડયૂ; પલ લીધૂં આગલિ માંડયૂં.
લેઈ નિ આગલિ ધરૂં હવિ સ્વામી ! આહાર કરુ
વલી કાંઈ વિતૂઉ ધરુ

૨૦ સાંભલુ વાણી મારી બોલૂં છૂં પુરાણ જાણીઃ
નથી ગ્રાહ્ય વાઝીઆના ઘરનૂં પીવા પાણી.
ઇમ તિ અતિથ બોલિ વાઝીઉ તુ
ઇમ તિ બોલિ છિ જતી સાંભલો નિ તહ્નો સતી
અતીથ ધરમ દોહિલ ચંગાવતી.
ઇમ બોલિ સંન્યાસી કામ તાં કીજિ વિમાસી
જાઉ. જમુ. કુણિ રાખ્યા ઉપવાસી ?
એ તાં નુહિ માહારુ ધરમ વાઝિયાને ઘર જમૂં કિમ ?

વેગે વાર મ લાઉ દેહનિ લેઈ જાઉ.
, એમ બોલિ સતી સાંભલુ નિ માહા જતી
બેહૂ જણા એકમતી ચંગા રે વતી
, સ્વામી કરુ મધ્યાન. કહ્યૂ માહારૂં કરુ કાન
૨૦-ક સતીંઅિ ઊઠીનિ સોધી કરિ તાં કટારી લીધી
સાધવી તાં એહવી સૂધી •
મનિ નવિ તે બીહીની પ્રાહાર તાં કરિ તંનિ.
અબલા ગ્રહી એકિમંન્ય આવી હાથ સાહ્યુ ભગવંન.
૨૦-ખ. ૬-क માં નથી
૨૧ બોલાવતા પુત્ર આવુ માતાઅિ મોતીઅિ વધાવુ
અરથ ગરથ સરવ લૂસવ્યુ.
એકમના ઊર્ષ્યા કાંતી રે સહિત ગજારિ સહૂ જિત
હરિશ્ચંદ રૂખમાગદ સગાલ મત
પોતિરિ આપણૂં પૂન્ય પામ્યાં રે ચેલઈઉ તંન
અબલા તૂ એકિ મંનિ
ઉધરિસ તા ત્રુહુનિ અંતરિવાસં
એહવૂં તાં અવિનાસ

રાગ મેઘ

માગિ માગિ વર આપૂં બોલ્યા વૈકુંઠનાથ.
શ્રેષ્ઠ સગાલનિ વાસીઉ નગર કાંતી સહિત.
જિહવાં મંદિર માલીયાં હૂતાં કાંતી માંહિ,
એહવાં અંતરિ વાસીયાં અંતરજામી તાંહિ.
શ્રેષ્ટ સગાલ નિ ચંગાવતી ત્રીજુ ચેલઈઉ તન.
પુષ્પવૃષ્ટિ સુરનર કરિ અંતર આવ્યુ તેહ નિગમ.
એકમના જે ગાયસ્થિ તેહનિ ગંગાનૂં સનાન
સંસાર સાગર તારિ ભાજિ ભવદુઃખ શ્રી ભગવાંન
એકમના જે સાંભલિ નર નિ વલી નારિ
પુત્ર વિયોગ ન પામિ પામિ તુત્ર નિ પરવાર
દીસાવાલ કુલિ ઉપનો વીરખેત્ર માહિ વાર
કીકાતુ સૂ વી વિ નાકર હરિનુ દાસ

નાકરકૃત

સગાળપુરી ૨.

કડવાં ૧–૨.

ઉમયાસુતને કરૂં પ્રણામ. કૃપા કરો તમે મુજને, સ્વામ !
બ્રહ્માની પુત્રી સરસ્વતી મતિ આપો, ટાળો દુર્મતિ. ૧
દુર્મતિ ટળતાં વેળા વળે; પુણ્ય વાધે, પાતક પરજળે.
બ્રાહ્મણ ચરણ તણે પરતાપ, બ્રાહ્મણ પૂજ્યે, જાયે પાપ. ૨

સૂર્યનો પુત્ર હવો જે કર્ણ, સવા ભાર આપતો સુવર્ણ.
પોહોર કાહાવ્યો નામે જેનાય, અતુલ હવો એનો મહિમાય. ૩
અઢાર ક્ષોણી દળ પડયૂં ઠામ, રાજા કર્ણ ઢળ્યા સંગ્રામ.
બાણ સજાએ પોઢયા કરણ, છળવા આવ્યા અશરણશરણ. ૪
બ્રાહ્મણનો તાંહાં વેસજ ધરી, આશીર્વાદ દીધ શ્રીહરિ.
કર્ણે વિપ્રને કર્યો પ્રણામ, સ્વામી પધાર્યા તે કોણ કામ ? ૫
સોમવંશી ! સાંભળ કહૂં આજ વિસ્તારીને માહારૂં કાજ.
બ્રાહ્મણકુળ માહારો અવતાર; પરણતાં બેસે દ્રવ્ય અપાર. ૬
હેમ રૂપૂં બેસે અતિઘણૂં, તાહારૂં નામ દાનેશ્વરીતણૂં;
હૂં પ્રાર્થૂં છૂં તુજને, જેહ મુજને રાજા ! આપો તેહ. ૭
વળતા વાણી બોલ્યો કરણઃ સાંભળિયે, ઋષિ અશરણશરણ !
હસ્તિનાપુર શે નાવ્યા સહી ? એહેવી વાણી કર્ણે કહી. ૮
વળતા વાણી બોલ્યા હરિઃ જો નાપે, રહે નકારો કરી.
તવ કર્ણે મૂંકયો નિઃશ્વાસ, એ બ્રાહ્મણ આવ્યો કરી આશ. ૯
માહારી પાસ કાંઇએ નવ મળે, શું આપૂં ? એમ કહી ટળવળે;
છે દાંતમાં સુવર્ણની રેખ, આપૂં બ્રાહ્મણને કરી વિવેક. ૧૦
જાણૂં એ મુખથા કાઢિયે, પાહાણ વિના શાણે પાડિયે ?
પછે દૂર દીઠો એક પાહાણ, વિપ્ર સંઘાતે બોલ્યો વાણ. ૧૧

અરે સ્વામી ! મેં નવ ઊઠાય, કાજ તમારૂં કઇ પેર થાય ?
પાહાણ તમે આપો મુજ હાથ, સુવર્ણદાન દેઊં તમને,નાથ ! ૧૨
કેહે બ્રાહ્મણ: જો દીજે તુને, અઘોર પાપ બેસે તો મુને.
જો જાયે ટંકા લખ ક્રોડ, મુને કામ દેતાં બેસે ખોડ. ૧૩
કરણ મનૂ વિચારે ત્યાંય, દોષ બેસે તે શે છૂટાય ?
અડવડતો તાંહાં ઊઠયો કરણ, હરિ હરિ ! શે નવ આવ્યૂં મરણ ? ૧૪
ઊઠાયૂં નહિ, કારજ નવ સિદ્ધ. પણછે પાહાણ ખેંચીને લીધ,
લેઇ પાહાણ ને પાડયા દંત, દાન લ્યો તમે, શ્રીભગવંત ! ૧૫
આપ્યૂં હેમ કર વિપ્ર જ તણે; તોય સ્વામિ સ્વસ્તિ નવ ભણે.
રાય કર્ણ કેહે: પૂછૂં અમો, સ્વસ્તિ શે નથી ભણતા તમો ? ૧૬
ઉચ્છિષ્ટ હેમ છે તુજ મુખ્યતણૂં, તો સ્વસ્તિ હૂં કઇ પેર ભણૂં?
સ્વામી ! કમંડળ છે તમ હાથ, જળે પખાળી લો તમે,નાથ ! ૧૭
વાવરશો બ્રાહ્મણનૂં નીર, તો કયમ પામશો પેલે તીર ?
સદ્ય બાણ તવ સાંધ્યૂં વીર, તતક્ષણ આવ્યૂં ગંગા નીર. ૧૮
તાંહાં હતાં જે સીમનાં ગામ. બાણગંગા તેણે પાડયૂં નામ.
તે જળે પખાળી આપ્યૂં દાન. પ્રસન્ન થયા શ્રી ભગવાન. ૧૯
માગ, કર્ણ, તુજને જે કોડ, તુજને તૂઠયા શ્રીરણછોડ.
કુંઆરી પૃથ્વી જે જાગ પ્રભુ ! તાંહાં કર્ણને દેજો દાગ. ૨૦
એ સુણી હરિને આવી દયા. કર્ણના પ્રાણ દેવલોકે ગયા.
પછી તેની કાયા ઉદ્ધરી સ્કંધ ચઢાવી ચાલ્યા હરિ. ૨૧
જાંહાં હૂતૂં કાલિંદી તીર, તાંહાં મૂકયૂં કર્ણનું શરીર.
ભોમ ભણે: સુણો, અશરણશરણ ? આંહાં સહસ્ત્ર બળ્યા છે કરણ. ૨૨
ન્હાના મોટાનો પાર ન લહૂં; અવર પુરુષ કેટલા હૂં કહૂં ?
તાંહાંથી ચાલ્યા કર્ણને અર્થે. સકળ કર્યાં મોટેરાં તીર્થે. ૨૩
ફરી ફરી હરિ થાકયા સહી; રેવાતીરે આવ્યા વહીઃ
રેવાતટ કરણાલી ગામ તલમાત્ર ભૂમિ જડિયો ઠામ. ૨૪
કર પર શબને દીધો દાગ. કર્ણરાયનાં મોટાં ભાગ્ય !
દેઈ દેન ગયા જદુરાય, સ્વર્ગમાં કર્ણની શી ગતિ થાય ? ૨૫

સ્વર્ગમાં કરણ ભૂખ્યા થયા. જઈ પ્રભુને ચરણે રહ્યા.
સ્વામી ! માહારૂં ટાળો દુઃખ, ભાગો તમે અમારી ભૂખ.
વચન સુણીને કૃષ્ણજી વદેઃ ભક્ત મારા ! ધરિયે રુદે.
બ્રાહ્મણને આપ્યૂં, હોય અન્ન, તો તે ઇહાં કરો ભોજન.
વળતા વાણી બોલ્યા કરણઃ સાંભળિયે, પ્રભુ અશરણશરણ !
અન્નદાન નવ દીધૂં અમો. ભાર અમારો રાખો તમો.
દાન જ મેં આપ્યૂં સુવરણ જાંહાં લગી અમો પામ્યા મરણ.
તેહ તમે જાણો, પ્રભુ નાથ ! ભાગે ભૂખ તે કોહો ને વાત.
વળતા વાણી બોલ્યા હરિ જાણી ભક્ત દયા મન ધરી.
પ્રેમ ધરીને વદ્યા વચનઃ વાચ્યા પુણ્ય કાંઇ છે, રાજન ?
કર્ણ કહેઃ હોવે, જદુરાય ! એક બ્રાહ્મણ આંવ્યો જાચવા ય.
મુજને એમ પૂછ્યૂં, ભગવાન. અહિંયાં કોય કરે અન્નદાન ?
મેં આંગળી દેખાડી તે વાર, યજ્ઞ કરે, આંહાં ધર્મ કુમાર,
રાય યુધિષ્ઠિર જેહનૂં નામ. દાન લેતા જાઓ તેને ઠામ.
વાચ્યાપુણ્ય કર્યૂં એટલૂં. કેહે કૃષ્ણજીઃ કર્યૂં તે ભલૂં.
એ આંગળી ધરો મુખ માંહ્ય. એણી પેર બોલ્યા શ્રીજદુરાય.
ધરી આંગળી મુખ મોઝાર; અમ્રતના આવ્યા ઓડકાર.
કર્ણ પ્રભુને ચરણે નમ્યા. સ્વામી ! અમો પંચામૃત જમ્યા.
માહારો વાંક અનુગ્રહ કરો. માહારે તમારો છે આશરો.
અન્નદાનનૂં પુણ્ય અપાર, મુજને આપો ફરી અવતાર.
કૃષ્ણજી કેહેઃ સાંભળિયે, ભક્ત ! લક્ષ ચોરાશી ફરો વિગત્ય.
એટલા ખાંતે ફેરા ફરો, તો એક વાર મનુષ્ય અવતરો.

કડવૂં ૩

વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યાઃ સાંભળ, પરિક્ષિતતન !
કરણ કહે અવતાર જ આપો મુજને જગજીવન !
ભક્તવછલ તમો કાહાવો છો, સાધુ જન પ્રતિપાળ.
અભિલાખ માહારા મનતણો તમો પુરો, દીનદયાળ !

તમો માહારી આશા પૂરો પ્રભુ ! દીન તમારો જાણી.
બેહુ કર જોડી કરગરી તાંહાં કર્ણે કહી મુખ વાણી. ૩
દીન જાણીને દયા આણી હરિ બોલ્યા એમ વચનઃ
લક્ષ ચોરાશી ફર્યા વિના તો કાંહાંથી માનવ જન ? ૪
કર્ણે તાહારે મન વિચાર્યૂં, શો હૂં કરૂં ઉપાય ?
લક્ષ ચોરાશી અવતાર કિયા ? મુને બતાવો જદુરાય ! ૫
તાહારે હરિએ પટ મંગાવીને લખિયા સહુ અવતાર.
કર્ણ જોઇને વિસ્મય પામ્યો; મનમાં કર્યો વિચાર. ૬
આવડા અવતાર હૂં કાંહાં ભોગવૂં ? બહુ જુગ વહી જાય.
તે પટ ઉપર ફરી વળ્યો; પછે કીધી પ્રદક્ષિણા ય. ૭
જઈ પ્રભુને ચરણે નમિયો મૂકી મનનો ગર્વ.
સ્વામી ! મેં અવતાર ભોગવ્યા માની લેજો સર્વ. ૮
કેહે ભગવાનઃ એમ કેમ ચાલે ? ફરી ફરી વળ્યો તૂં પટ,
ભોગવ્યા વિના છૂટકો કેઇ પેરે ? દીસે છે તૂં નટ. ૯
સ્વામી ! હૂં કિંકર તમારો, પૂરો મનની આશ.
એટલૂં મુજને માગ્યું આપો જાણી પોતાનો દાસ. ૧૦
દીન જાણીને દયા આણી દિલ બોલ્યા શ્રીજદુરાજ;
ભકત ગણી માહારો સહી હૂં કરૂં તાહારૂં કાજ. ૧૧
અન્નદાન તૂં કરીશ કેટલું ? બોલ્યા જગજીવન.
પરીક્ષા જોવા અમે આવીશૂં કેહેવૂં કરો છો પુણ્ય. ૧૨
હોવે સ્વામી ! વેહેલા પધારજો. માગૂં, દેવ મુરારિ !
શુભ ઠામે મુજને અવતારો, ઇચ્છા પૂરો માહારી. ૧૩

મુકિતક્ષેત્ર જોયૂં શ્રીપ્રભુએ. વસે શેઠ બંગાળ:
તેહના ઘરમાં અવતાર આપ્યો કર્ણને દેવ દયાળ. ૧૪
બંગાળશાને પુત્ર મળે નહિ, કર્ણ અવતર્યો સગાળ,
રમે જમે આનંદ કરે તે; ભણી ઊતરા નિશાળ. ૧૫

એમ કરતાં થયા દસ વરસના, પિતાએ વિચાર્યું મન.
પા રૂપિયો તેને પૂંજી આપી, તેનું લાવ્યા અન્ન. ૧૬
વેપાર કરવા સંચર્યા તે, જાય વેચવા ઠેરઠેર,
અન્ન શેર બે પડયૂં રહ્યું તે જાણી પ્રભુએ પેર. ૧૭
તવ વિઠ્ઠલે વિચાર કીધો, આવ્યો માહારો દાવ;
હવે પુણ્ય એ કેહેવૂં કરે છે ? જોવો એહેનો ભાવ. ૧૮
વૃદ્ધ રૂપ વાડવનૂં ધરીને આવ્યા દીનદયાળ.
આખડતા પડતા તે આવ્યા જાંહાં છે શેઠ સગાળ. ૧૯
આવીને આશીર્વાદ દીધો; કહ્યું; શેઠ, ધન ધન,
અન્નદાન મુજને આપો જો જાણુતા હો પુણ્ય. ૨૦
વચન એહેવૂં સાંભળીને જ્ઞાન મનમાં વ્યાપ્યૂં,
અન્ન બશેર રહ્યા હુતા તે વિપ્રને વેગે આપ્યૂં. ૨૧

બીજે દિવસે શું થયૂં તાંહાં તેનો કહૂં પ્રકાર.
વેચતાં સાંજ પડી તે વારે અન્ન રહ્યું શેર ચાર. ૨૨
રળિયાત થાતા મારગ જાતાં કરતા મન વિચાર
એટલે બ્રાહ્મણ બે થઇને આવ્યા જગદાધાર.
આવી બોલ્યા મુખથી, અમારે કરવૂં છે ભોજન,
સગાળ પેલૂં રહ્યા હુતા તે આપ્યું ચાર શેર અન્ન. ૨૪

ત્રીજે દહાડે તેવી રીત થઇ, એમ વીત્યા દિન સાત.
દિન દિન બમણૂં રળે; થઈ બમણા વિપ્ર ઓડે હાથ. ૨૫

સાતે દિવસ વિપ્રને આપ્યૂં; પોતે રાખ્યૂં ન અન્ન.
પરીક્ષા જોઈ પ્રસન્ન થયા, પછે પોતે જગજીવન. ૨૬

ધન ધન રે તને, સગાળશા ! તેં દાન કર્યૂં અપાર.
એમ કહી અમીદૃષ્ટિ ફેરવી અન્નના ભર્યા કોઠાર. ૨૭

સગાળશાને પ્રસન્ન થયા એમ પોતે જગદાધાર.
પછે સગાળે હાટ માંડ્યૂં ને પરણ્યા શ્રંગાવતી નાર. ૨૮

તેને એક તાંહાં પુત્ર આવ્યો કેલૈયો રૂપરતન.
નિશાળે ભણવાને મેલ્યો સગાળશાએ તન. ૨૯

રમે જમે આનંદ કરે શેઠ પુત્ર કેલૈયો નાર.
પુણ્યવંત સહુ અવતર્યાં; તે તેજ સમાં દાતાર. ૩૦

તીર્થદાન ને ધર્મધ્યાન તે કરે દિવસ ને રાત.
દયા રાખે દિલમાં સંપૂરણ ભજે વૈકુંઠનાથ. ૩૧

એક અભ્યાગતને જમાડી પછે કરે તે આહાર.
અતિતને સંતોષી કરીને ભોજન કરે નરનાર. ૩૨

હાટે આપે વળી ઘેર જમાડે, વાધ્યૂં પુણ્ય અપાર.
ઇંદ્રાસન રહ્યું ડગમગીને ભય પામ્યો ઇંદ્ર તે વાર. ૩૩

ચાલીને ઇંદ્ર આવિયો જાંહાં બેઠા જગદાધાર.
કર જોડી કેરગરીને પૂછેઃ કરવો કવણ પ્રકાર ? ૩૪
દાતાર અન્નનો અવતર્યો કોઇ; દાન આપે તે અત્ય.
કૃપા કરીને દુઃખ નિવારો, વિધવિધ પડી વિપત્ય. ૩૫

વચન સુણીને વદે વિઠ્ઠલજીઃ એહેવો કરો વિસ્તાર.
બારે મેઘને આગના આપો, ભિક્ષુક નાવે દ્વાર. ૩૬

વચન સુણીને ઇંદ્ર વળિયો, આવ્યો નિજ આશ્રમ.
મૃત્યુલોકમાં મેઘ મોકલ્યા સગાળ દુઃખ પામે ત્યમ. ૩૭
પૂર પાણી વહે અતિ ઘણાં તાંહાં, વ્યાપિયો અંધકાર.
નિશા મધ્ય થઈ. કાંઇ ન સૂઝે. વૃષ્ટિ થાય ચોધાર ૩૮

અતિત કો આવી ન શકે, થઇ સગાળને લાંઘણ સાત,
તાહારે કામિની કહે કંથનેઃ સ્વામી ! સાંભળો વાત. ૩૯

ઊથલો

વાત સાંભળો, સ્વામી માહારા ! અતિતને લાવો તમે.
ભૂખ ભાગે આપણી રે કર જોડી કહું છૂં અમે. ૪૦

કડવું ૪

સગાળ કહેઃ સુણ, નાર, વચન. લાવું અતિત, તો જમિયે અન્ન.
સગાળશા તાંહાં ચાલ્યા જાય. વેગે આવ્યા ચોટા માંહ્ય. ૧
પ્રથમ જોયૂં બકાલ બજાર, નાણાવટી નવ આવે પાર,
સુખડિયા તંબોળી જાંહાં ય, ચિત્ત ધરીને જોયૂં તાંહાં ય. ૨
જોયાં દેવળ, જોયા ઘાટ, દેહરાં હુતાં જાંહાં ત્રણ સેં સાઠ.
સગાળશાએ ચિંતા કરી. અતિત રૂપ ધર્યૂં નરહરિ. ૩
આવી બેઠા દેહેરા માંહ્ય, ગળત કોઢ આગળ રહ્યું ન જાય.
નાક ચુએ ને આંખો ગળે; પગ પાટા, સંખ્યા નવ મળે. ૪
અતિત સાંહાંમૂં જોયૂં નવ જાય, સગાળશા જઈ લાગ્યો પાય.
હૂં બેઠો છૂં મારે કષ્ટ, બકાલ ! કાં આવ્યો મુજ દ્રષ્ટ ? ૫
સ્વામી ! માહારે એક છે કાજ, હૂં તમને જાચૂં, મહારાજ !
એક અતિત જોઇયે ઘર દ્વાર, તમને ઇચ્છે ઘણૂં માહારી નાર. ૬
વળતા વાણી બોલ્યા જતિઃ તાહારી નાર એહેવી કાંહાંની સતી ?
સંસાર સરખી હશે એ નાર, એણી પેર બોલ્યા દેવ મોરાર. ૭
કહૂં તે આણી આપો સોય, તેડી જાઓ તમ ઘર તો ય.
મેં માહારા ચરણે ન ચલાય, સગાળ ! તુજને કહૂં ઉપાય. ૮
બેસારે તૂં કંડિયા માંહ્ય. તો મેં તાહારે ઘેર અવાય,
કંડિયો લાવ્યો તે તો તાંહ, સ્વામી બેસાર્યા તે માંહ. ૯

કડવૂં ૫

લેઈ કંડિયો ને શેઠ જાય. ઉપર મેઘતણી વૃષ્ટિ થાય.
રગત માથેથી ઊતરે પાય. સગાળ હઈડે હરખ ન માય. ૧
શેઠ વિચારે પોતે જ્ઞાન, મુજને થાય છે ગંગાસ્નાન.
એમ કરતા ઘેર જ ગયા; કંડિયો ઊતારી ઊભા રહ્યા. ૨
ધાઈ આવ્યાં શૃંગાવતી તતક્ષણ સકલશિરોમણ સતી.
પાગ લાગીને પૂજા કીધ, ચરણ પખાળી ચરણોદક લીધ. ૩
વસ્ત્ર નવાં પેહેરાવ્યાં જોય, બેસાર્યા સિંહાસન સોય.
સગાળશા કેહેઃ શૃંગાવતી ! અતિત છે ઘણૂં ક્ષુધારતી. ૪

દીધો મસ્તક ઉપર પાણ તુજને વત્સ ! હજો કલ્યાણ !
તાંહાંથકો કેલૈયો જાય, માતાપિતાને લાગે પાય.

ઊથલો.

અતિત ક્યાહારે આવિયા ! સાંભળ, માહારી માય !
ભૂખ્યા છે કે આરોગિયા ? મુજને કોહો ને ઊપાય.

કડવૂં ૭

કુંવરનૂં મુખ નિહાળે માવડી, રૂડા કંઠ કપોળ, રૂડી આંખડી
અતિતને તાહારૂં માંસ ગમે છે, કયમ વધ કીજે તાંહારો ?
માવતર કમાવતર થાય છે, ધરમ છે માહારો. કુંવર૦
કેલૈયાને કારણે, માહારી માતા, કાં દુઃખ આણો ?
ત્રણ પચાસાં કો નહિ જીવે, આગે એહેવો ઊખાણો. કુંવર૦
ન્હાઈ કરી કેલૈયો ઊભો પછે તાતે વધ કીધો.
અરે હરિ ! તેં એ શૂં કીધૂં ? કરથી ઊઝાલી લીધો. કુંવરનૂ
શીશ શીંકે ચડાવિયૂં, હવે શી ગત્ય કરશૂં ?
અતિતજી જમી જાય તે પછે દેહ તજીને મરશૂં. કુંવરનૂ
રસોઈ નીપાવીને આવી. ઊઠો, સ્વામી, જમવા ય.
વચન એહેવા સાંભળીને અતિત રીસાવી જાય. કુંવરનૂં
શૃંગાવતી કેહે, સગાળને: શેઠ ! સ્વામીને સ્હાઓ,
હવે શે નથી જમતા, સ્વામી ? વાંકૂં પાડી શે જાઓ ? કુંવરનૂ
શીશ શીંકે મેલ્યૂં ને મળમૂત્ર લાવ્યાં રાંધી.
તે માટે જમવૂં નહિ. મેં એહ પ્રતિજ્ઞા સાધી. કુંવરનૂ
સ્વામી ! અમે કાંઇ ન સમજ્યાં શે તમે નવ કહ્યૂં ઘરથી ?
આગળથી જો જાણતી તો જે તમે કોહોત તે કરતી. કુંવરનૂં

ઊથલો.

આંખ આંજી પિયલ સારી મસ્તકને લાવો તળી
નરનારી ખાંડો આંડણાં; રોશો તો જઈશ પાછો વળી.

કડવૂં ૮

પંચામૃતના પાંચ કોળિયા તે તૂં કરતો આહાર,
પુષ્પશય્યાએ પોઢતો; કયમ ખમશે મુસળમાર રે કેલૈયા ! ૧
તાહારૂં પેટ પોયણપાન સરખૂં, દાડમવરણા દંત.
પાપણી હૂં થઇ પેહેલી જે હાથે આણ્યો અંત, રે કેલૈયા ! ૨
નિશાળે ભણી ઊતર્યો તેં એકે ચૂક નથી પાડી.
હદ થઇ જે હાથે હણૂં હૂં વેરણ તાહારી માડી, રે કેલૈયા ! ૩
નરનારી અમે નીમ કર્યો હતો રૂડૂં રાખવા સત.
ગોવિંદજીને શું ગમતૂં હશે ! અવધિ પાડો વિપત્ય, રે કેલૈયા ! ૪
*મચ્છરૂપ ધર્યૂં, માધવજી ! બ્રહ્માનો હરવા ખેદ
શંખાસુર સ્હેજે હણ્યો, ને વાળ્યા વિધિના વેદ, રે કેલૈયા ! ૫
કચ્છરૂપ ધરિયૂં, કેશવજી ! દૈત્યનાં મોડયાં માન.
દેવ સરવને અમૃત પાયાં ભુરકી અસુર ભગવાન, રે કેલૈયા ! ૬
વરાહરૂપ ધર્યૂં, વિઠ્ઠલજી ! ભક્તની ભીડો ભાગી.
હિરણ્યાક્ષ મારી પૃથ્વી જમાવી, ત્રાહ્યની તાળી વાગી રે કેલૈયા ! ૭
નરસિંહરૂપ ધર્યૂં નારાયણ ! દૈત્યે કર્યો ઉન્માદ.
સ્તંભ ફોડી તાંહાં પ્રગટ થયા તમે, ઊગાર્યો પ્રહ્લાદ, રે કેલૈયા ! ૮
પાંચમે પ્રભુ ! વામન પ્રગટયા. વેદધ્વનિ તાંહાં વ્યાપ્યો.
ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગી બળિ પાતાળે ચાંપ્યો, રે કેલૈયા ! ૯
છટ્ઠે છબીલા નાથ માહારા ! પ્રગટયા પરશુરામ.
નક્ષત્રી અવની કરી કીધૂં માત પિતાનૂં કામ. રે કેલૈયા ! ૧૦
સાતમો તમે સામળિયાજી ! ધરિયો રામાવતાર.
ત્ર્યંબક તમે તોડી નાંખી પરણ્યા જાનકી નાર, રે કેલૈયા ! ૧૧
આઠમો અલબેલાજી ! તમે ધરિયો કૃષ્ણાવતાર.
નરનારાયણ થઇ ઊતાર્યો ભૂમંડળનો ભાર. રે કેલૈયા ! ૧૨
નારાયણ ! નવમો નિર્મળ તમે ધરિયો બુદ્ધાવતાર.
બોલાવ્યા તમે બોલતા નથી અખિલ જગત આધાર, રે કેલૈયા ! ૧૩

* કર્ણે કરેલા અવતારવર્ણન સબંધે જુઓ પાદટીપ પૃ. ૭૬.

શુદ્ધ રસોઈ તેત્રીસાં શાક કરવા માંડૂં ઉત્તમ પાક. ૭
પ્રથમ બાઈ ! જઈ જો ને તૂં જ. વળતી આવીને કેહે મુજ. ૮
જુએ તો નાનાવિધ અન્ન. પ્રભુ સંતોક્યાં શ્રીહરિજન. ૯
સતી શેઠ કેલૈયો તન નિજ ભક્ત સાચા શ્રીહરિજન. ૧૦
નરનારીને સત્યે કરી સગાળપુરી સ્વર્ગે સંચરી. ૧૧
સત્યકથા જે ગાય સાંભળે તેહેનાં પાંચે પાતક ટળે. ૧૨
કથા સાંભળે એકે મન, સહસ્ર ગાય આપ્યાનૂં પુણ્ય. ૧૩
સાંભળીને જે આપે દાન તેહેને તૂઠે શ્રી ભગવાન. ૧૪
ધર્મધ્યાન ભક્તિભાવે કરી એક વાર બોલો શ્રીહરિ. ૧૫
અજાણે માંડયો અભ્યાસ કરજોડી કેહે નાકરદાસ. ૧૬

તુલજારામકૃત

સગાલપુરી

કડવું ૧

રાય જનમેજય પ્રશ્ન કરે છે ઋષિને લાગી પાય;
વિસ્તારી મુજને સંભળાવો સગાલસા મહિમા ય. ૧
વણિક જાત્ય તે ઉત્તમ કાહાવે સરવથી પાવન;
તેં માંહે અવતાર ધરીને દઢ કયમ રાખ્યૂં મન? ૨
કદાપિ કો ઘાંટે બોલે, તો થરથર કંપે દેહ;
પેહેર્યું પાંગરણુ નીસરી જાયે, મુખ નવ બોલે તેહ. ૩
માર્યા પેહેલો બૂમ પાડે; થાય શીશે રાતોચોળ;
શાણો થઈ સહુને સમજાવે બોલી મધુરા બોલ. ૪
દઢ મન તેણે કયમ કરી રાખ્યૂં ? કીધૂં મોટૂં કોમ;
પુત્ર તણો વધ હાથે કરી સંતોખ્યા સુંદરશ્યામ. ૫
તે માટે સંદેહ છે મુજને ઋખિજી લાગૂં પાય,
પૂર્વ જન્મથી વિસ્તારી મુને સંભળાવો મહિમા ય. ૬
વૈશંપાયન એણીં પેરે બોલ્યા, સુણ જનમેજય રાય;
વિસ્તારી તુજને સંભલાવૂં સગાલસા મહિમા ય. ૭
પૂછ્યૂં પ્રશ્ન ભલૂં તેં રાજા ! સાંભલ્ય, કહૂં વિસ્તાર,
જે સાંભલતાં ચાર પદારથ પામે નર ને નાર્ય. ૮
સપુત્રવંતી પુત્રને પામે, નિર્ધન પામે ધન;
ક્ષત્રિય હોય તે શૂરને પામે; બ્રહ્મતેજ બ્રાહ્મણ; ૯
વણિક વેપારે વાધે; જસ વાધે અપરંપાર;
જે જે સુખ ઇચ્છે અભ્યંતર તે પામે સંસાર. ૧૦

કાશી ને કુરુક્ષેત્ર, ગયાજી, પ્રયાગ ત્રિવેણી કહિયે;
તે પુણ્ય સગાલસા મહિમાએ શ્રવણમાત્રથી લહિયે. ૧૧
કેદારેશ્વર અને અવંતી, સ્નાન ગોમતી કીજે;
તે પુણ્ય સગાલસા મહિમાએ શ્રવણમાત્રથી લીજે. ૧૨
નર અને વલી નાર્યની–સહુકોની પોહોચે આશ;
એકમનાં જે સાંભલે તેને અંતે સ્વર્ગે વાસ. ૧૩

કડવું ૨

વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યા. સુણ, જનમેજય રાય;
વિસ્તારી તુજને સંભલાવૂં સગાલસા મહિમા ય. ૧
પૂર્વ જન્મ તો વેગે કાહાવે ક્ષત્રિય કેરો અંશ,
કરણ રાજા માહા સત્યવાદી, દીપાવ્યો છે વંશ. ૨
સૂર્ય કેરો દીકરો તે, 'કર્ણ જેનું' નામ;
સવા ભાર સુવર્ણ આપે; નિત્ય કરે તે કામ. ૩
પુણ્ય તણો પરવાહ વહે, ઘર બાંધી ધર્મ ધજા ય;
પોહોર દિવસ તે કર્ણનો, તે વેગે ત્યાં કેહેવાય. ૪
સવા ભાર સુવર્ણ આપી પછે લે જલ અન્ન;
જાચક કો આવી ન ચઢે, ઉપવાસ કરે તે દિન. ૫
એ રીત્યે બહુ દાન આપે તે, હઇડે હરખ ન માય;
તાહારપછી શૂં નીપનૂં, હૂં કહૂં તેનો મહિમા ય. ૬
કુરુક્ષેત્રમાં રણથંભ રોપી મલી અક્ષોણી અઢાર;
સાહામાસાહામૂં જુદ્ધ મંડાણૂં, કેહેતાં નાવે પાર. ૭
કર્ણ રાયે ત્યાં રણમાં આવી 'જુદ્ધ કર્યૂં' અપાર;
અર્જુનનાં બહુ બાણો વાગ્યાં હૃદયસ્થલ મોઝાર. ૮
કરણ ત્યાં ધરણી ઢલ્યો ને આવી પોહોતો કાલ;
બાણસનજા ઉપર પોઢી મુખ જપે શ્રીગોપાલ. ૯

મૃત્યુ આડા ત્રણ દિવસ તો બાકી છે નિરધાર;
પરમેશ્વરે વિચાર્યૂં મનમાં. ભક્ત માહારો એ સાર. ૧૦
કનકતણૂં બહુ દાન આપિયૂં હરખ ધરી અપાર;
અન્નદાન પણ એણે નાખ્યૂં અવનીતલ્લ મોઝાર, ૧૧
કનકદાન એણે બહુ આપ્યૂં હસ્તિનાપુર ધામ
હવે એહનૂં મન, હૂં જોઉં, કેવૂં છે આ ઠામ? ૧૨
બ્રાહ્મણકેરો વેષ ધરીને આવ્યા શ્રી મોરાર,
કરણ રાજા જહાં પડ્યો છે રણ મધ્યે, તે ઠાર. ૧૩
આવીને આશીર્વાદ દીધો કર્ણને તેણી વાર;
કર્ણે વલતી, કર જોડીને કીધો નમસ્કાર. ૧૪
બ્રાહ્મણ પ્રત્યે વાણી બોલ્યો, કરણ જેનૂં નામ;
સ્વામી! ઇહાં કેમ પધાર્યા? મુજ સરખૂં કોહો કામ. ૧૫
બ્રાહ્મણ વલતી એણી પેરે બોલ્યો. સાંભલ ને તૂં, રાય,
પરણવાનૂં મન છે માહારે–દ્રવ્ય ઘણો ત્યાં થાય. ૧૬
માતપિતા માહારે નથી ને ઘરમાં નથી કંઇ દાસ;
લગન દિવસ તો આવી પોહોતો, દ્રવ્યતણૂં છે કામ. ૧૭
તે માટે હૂં જાચવા આવ્યો મન વિચારી જોઇ,
તમ વિના તો બીજો મુજને આપી ન સકે કોઇ. ૧૮
કર્ણે વલતી મન વિચાર્યૂં; સમર્યા સુંદર સ્યામ;
ક્ષણ એક મનમાં ધારીને બોલ્યો તેણે ઠામ. ૧૯
હસ્તિનાપુર જો આવતા, તો આપત દ્રવ્ય અપાર;
મરણ સજ્જાએ હૂં સૂતો છૂં; શૂં આપૂં નિરધાર? ૨૦
અવસાન કાલ માહારો આવ્યો છે. તમને કહુ આ ઠામ;
જથાજોગ હૂં દાન આપૂં તે લ્યોને માહારા સ્વામી! ૨૧
દાંતે રેખા સુવર્ણની છે તે આપૂં નિરધાર.
પાષાણ પડ્યો છે પેલો તે લાવો આણે ઠાર. ૨૨

બ્રાહ્મણ વલતી વાણી બોલ્યો, ન્હોય તમારો ધર્મ;
બ્રાહ્મણને જો વતૂં દીજિયે, બેસે મોટૂં કર્મ. ૨૩
ધનુષ વતી તાણીને લીધો કંઠથકી પાષાણ;
દાંતથકી રેખા તો કાઢી જોતામાં નિરવાણ. ૨૪
બ્રાહ્મણકેરે હાથ સમર્પી, ક્ષણ ન લાગી વાર,
પણ સ્વસ્તિ મુખ વિપ્ર ન બોલ્યો વેગે તેણે ઠાર. ૨૫
કર્ણ વલતી એણી પેરે બોલ્યો, સાંભલો, માહારા સ્વામી;
સ્વસ્તિ વચન બોલતા શે નથી? તમને કહૂં શીશ નામી. ૨૬
બ્રાહ્મણ વલતી એણી પેરે બોલ્યો. સાંભલ્યને, રાજન;
અપવિત્ર દાન મુજને આપે; કયમ કહૂં સ્વસ્તિ વચન? ૨૭
તાહારે કર્ણ એણી પેરે બોલ્યો. સાંભલો, રૂખિ, વાતઃ
કમંડલમાંથી જલ આપો. હૂં ધોઈ આપૂં સાક્ષાત. ૨૮
બ્રાહ્મણ કેહે છે કરણને તૂં એ શી બોલ્યો વાત?
જલ માહારૂં ને દાન તાહારૂં તે નવ્ય ઘટે સાક્ષાત. ૨૯
બ્રાહ્મણનૂં જલ લેઇને વલી જે કો આપે દાન,
અફલ દાન તે તેનૂં થાયે; સાંભલ ને, રાજાન. ૩૦
કર્ણે એહેવૂં સાંભલીને સમર્યા શ્રી જગદીશ;
અપરાધ માહારો ક્ષમા કરો, એમ કહીને નામ્યૂં શીશ. ૩૧
ધનુપ બાણ કરમાં લેઇને સમર્યા વરુણ દેવ;
બાણ તહાં અવનીમાં માર્યૂં. જલ નીકલ્યૂં તતખેવ. ૩૨
બાણે વલગ્યાં ગંગા નીસર્યાં. વલતી તેણી વાર,
રેખ પખાલી શુદ્ધ કરી કેહે, લો સ્વામી! નિરધાર. ૩૩
ભગવાન વલતી પ્રસન્ન થયા છે. ધન્ય ધન્ય તૂં, કરણ!
માગ્ય માગ્ય, માગે તે આપૂં. બોલ્યા અશરણશરણ. ૩૪
શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધરી ઊભા સુંદર શ્યામ;
નખ શિખ પર્યંત કર્ણે વલતી નિરખ્યા તેણે ઠામ. ૩૫

કડવું ૩

બોલ્યા વૈશંપાયન વચન, સુણ, જનમેજય રાજન,
તાહારપછે નીપનૂં જેહ, તુજને સંભલાવૂં તેહ. ૧
કૃષ્ણે દરસન આપ્યૂં ત્યાંહે, કર્ણ હરખ્યો ઘણો મન માંહે;
માગ્ય, માગ્ય, કહે ભગવાન, માગે તે આપૂં. રાજન. ૨
શીશ નામીને બોલ્યો કરણ. સ્વામી,માગૂં છૂ, અશરણશરણ,
રૂડા કુલ માંહે વાસ; સદા રહૂં તમારે પાસ. ૩
કાશી ક્ષેત્રમાં માગૂં મરણ. સદા સેવૂં તમારા ચરણ.
મુજને આપજો રૂડી મત્ય, સદા કરૂં તમારી ભકત્ય. ૪
સુપાત્રને અપાવજો દાન. સદા પ્રસન્ન હજો, ભગવાન:
સદા હજો ઉપર માહારો હાથ, તમો રેહેજો અમારે સાથ. ૫
વલી માગૂં છૂ સત્પુત્ર, સદા ચાલે માહારૂં ઘરસૂત્ર;
થજો પરસન, વૈકુંઠનાથ. નવ નિષ્ય ઉપર મુજ હાથ. ૬
ફરી આપો મુને અવતાર તો એ આપજો, જગદાધાર;
નહિકર રાખજો તમારે ચરણ, નવ આપશો જન્મને મરણ. ૭
વલી માગૂં છૂં આણે દિન, કુંવારી ભોમ્યે કરજો દહન;
એમ કહી તે પામ્યો મરણ. પાસે ઊભા અશરણશરણ. ૮
તેની કાયા ઊરધ કરી પ્રભુ ચાલ્યા કર માંહે ધરી.
લીધી અડસડ તીર્થની વાટ, જોયા તીર્થમાત્રના ઘાટ. ૯
આવ્યા ગંગાકેરે તીર, ત્યાં ઊતાર્યૂં કર્ણશરીર.
દાધ દેવા માંડયો જેટલે, ગેબી શબ્દ થયો તેટલે. ૧૦
તમે સાંભલો, અશરણશરણ, અહિયાં મુઆ હજારેક કરણ;
બીજાતણો ન જાણૂં પાર, કુંવારી ભોમ્ય નથી નિરધાર. ૧૧
એહેવી વાત સાંભલી જાહરે, પ્રભુ ત્યાંથી ચાલ્યા તાહરે.
આવ્યા રેવાકેરે તીર, સાથે કર્ણનૂં લેઈ શરીર. ૧૨
શોધી પૃથ્વી તરથ જાત્ર, કુંવારી દીઠી તિલમાત્ર;

પછે વિચાર્યૂં પ્રભુએ મન, હાવાં ઇહાં કરૂં દહન.
ડાબા કરની હથેલી જેહ, પ્રભુએ મૂકી જગા પર તેહ. ૧૩
અગુષ્ઠપ્રમાણુ હુતી દેહ. હથેલી ઉપર બાલી તેહ.
પછે ઉત્તર કર્મ ત્યાં કીધૂં, કર્મતણૂં તો કારજ સીધૂં. ૧૪
પછે તે આવ્યા વૈકુંઠ માંહે, સભા ભરીમાં બેઠા ત્યાંહે;
તેમાં બેઠો દીઠો કરણ, આવી ભેટયા અશરણશરણ. ૧૫
દિઠૂં કરમાયૂં શૂં મુખ, કર્ણ પામતો દીઠો દુઃખ;
શા માટે આણો છો દુઃખ ? કયમ કરમાયૂં તાહારૂં મુખ ? ૧૬
તાહારે કર્ણ બોલ્યો મુખ વાણ. તમે સાંભલો, સારંગપાણ;
ક્ષુધા પીડે માહારૂં તન, મુજને ખાવા આપો અન્ન. ૧૭

કડવૂં ૪

બોલ્યા વૈશંપાયન વચન, સુણ તૂં જનમેજય રાજન;
બોલ્યો કર્ણ મુખથી વાત. સ્વામી, સાંભલો સાક્ષાત. ૧
ક્ષુધા પીડે મુજ શરીર. નથી રેહેતૂં મનડૂં ધીર.
કયમ કરીને કાઢૂં દિન ? ક્ષુધા પીડે માહારૂં તન. ૨
તાહારે બોલ્યા સારંગપાણ. સાંભળ, કર્ણ, તૂં નિરવાણ.
તમે આપ્યાં છે દાન જેહ, સર્વે મૂકયૂં છે ઘરમાં તેહ. ૩
કર્ણને વલગાડીને હાથ દેખાડવા ચાલ્યા વૈકુંઠનાથ.
ઊઘાડીને ઘરનૂં દ્વાર પેઠા માંહે બે નિરધાર. ૪
જુએ કર્ણ ઠારોઠાર, છે સુવર્ણના ભંડાર.
મેડી મંદિર કનક જ તણાં; હીરા રત્ન જડયાં છે ઘણાં. ૫
ઠામોઠામ સુવર્ણ જ હોય. શોભા કલી ન સકે કોય.
ભમ્યા ચારે ખૂણે ભવન, કહીં એ નવ દીઠૂં અન્ન. ૬
ઊઘડી છે કારમી ભૂખ; કર્ણ પામ્યો અતિશે દુઃખ.

નથી વેઠાતી ભૂંડી ભૂખ. ઘણૂં પામૂં છૂં હૂં દુઃખ.
તાહારે બોલ્યા કૃષ્ણજી ઘાણ, તૂં તો સાંભલ ને નિરવાણ. ૮
તમે આપ્યૂં છે અન્નદાન? તાહારે વિચારે રાજાન.
જ્ઞાનદષ્ટેં વિચારી જાય. નથી આપ્યૂં અન્ન મેં કોય. ૯
પછે બોલ્યા કૃષ્ણજી તાહારે. કર્ણ! શૂં તાહારનો વિચારે?
તાહારે કર્ણ બોલ્યો વચન. મેં તો નથી આપ્યૂં અન્ન. ૧૦
કૃષ્ણ કેહે. આપે જેટલૂં ત્યાંહે, તેટલૂં તો પામે આંહે
જો તેં નથી આપ્યૂં અન્ન, તો તૂં કયાંથી પામે ભોજન? ૧૧
અન્ને જીવે આખૂં ગામ. અન્ન વિના ન સૂઝે કામ.
અન્નથી સરે સર્વે અર્થ. અન્નથી નીપજે છે ગર્થ. ૧૨
મોટા જોગી ધરે છે ધ્યાન. આરાધે છે શ્રી ભગવાન.
મધ્યાહ્નકાલ થાયે જાહારે, અન્ન વિના ન સૂઝે તાહારે. ૧૩
રાજ્યરિદ્ધિ હોયે ઘરસૂત્ર, પ્રતાપી હોય પાંચ જ પુત્ર;
હાથી ઘોડા લશ્કર વિશેષ; જસ વાધે દેશ વિદેશ; ૧૪
હાલે માહાલે કાઢે સુખે દિન જાહારે હોયે પેટમાં અન્ન;
અન્નદાન તાં મોટૂં હોય. રાજા મન વિચારી જોય. ૧૫
જો તેં નથી આપ્યું અન્ન, તો કયાંથી પામે ભોજન?
એહેવી વાત સાંભલી જાહારે ગદ્‌ગદકંઠ થયો કર્ણ તાહારે. ૧૬
હૂં તો ભૂલ્યો, માહારા નાથ! અન્ન નાપ્યૂં આણે હાથ;
મેં તો હવે રહ્યું નવ્ય જાય. કાંઇક કહો હવે ઉપાય. ૧૭
એહેવી વાત સાંભલી જાહારે, પ્રભુ વલતી બોલ્યા તાહારે.
તૂં તો મન વિચારી જોય; અન્નભાલ બતાવી છે કોય? ૧૮
કર્ણે મન વિચાર્યૂં જાંહારે, પૂર્વની વાત સાંભરી તાહારે.
તમે સાંભલો, મહારા નાથ? કહૂં હૂં જોડીને બે હાથ: ૧૯
હૂં ઊભો હુતો માહારે ધામ, એક વિપ્ર આવ્યો તે ઠામ.
માગ્યૂં મજ પાસ તેણે અન્ન. મેં તવ તેને કહ્યું વચન.

હૂં તો આપૂં છૂં ભાઇ, હેમ. તમે લોને આણી પ્રેમ.
તેણે લીધૂં અન્નનૂં નામ. માહારે પેટ ભર્યાનૂં છે કામ. ૨૧
ક્ષુધા પીડિત બોલ્યો તે તાપે. ભાઇ! કોઇ મને અન્ન આપે!'
તાહારે કીધૂં મેં તેનૂં કામ; બતલાવી દીધો મેં ઠામ. ૨૨
જાઓ પેલા 'ઘર તે માંહે કામ થાશે 'તમારૂં ત્યાંહે.
કેહેતામાં એ ગયો તે ધામ; તાંહાંથી થયૂં તેહનૂં કામ. ૨૩
જમતા હુતા બ્રાહ્મણ નેટ, તાંહાંથી ભરાયૂં તેનૂં પેટ.
એહેની વાત સાંભલી જ્યાહારે, પ્રભુજી તો બોલ્યા તાહારે. ૨૪
તે આંગલી મૂકો મુખ. તેથી થાશે તમને સુખ.
આંગલી મૂકી મુખને દ્વાર, આવ્યા અન્નતના ઓડકાર. ૨૫

કડવૂં ૫

વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યા. સુણ, જનમેજય રાય.
વિસ્તારી તુજને સંભલાવૂં સગાલસા મહિમા ય.
કરણને ત્યાં જ્ઞાન આવ્યૂં વિચાર્યૂં મન માંહે.
અવતાર મેં અવનીમાં ધરીને સાર્થક ન કીધૂં ત્યાંહે. ૨
અન્નદાન ભૂલી ગયો ને આપ્યૂં મેં સુવર્ણ;
પણ અન્ન વિના સર્વે મિથ્યા. એમ વિચારે કર્ણ. ૩
આંગલી મૂકી મુખમાં ને માહારૂં ભરાયૂં પેટ.
બીજાં દાન મેં સર્વે આપ્યાં, તે તો ઉઠી વેઠ. ૪
એક વાર અવનીમાં અવતરી આપૂં અન્નનું દાન,
સદાવરત ઘેર ઘેર અપાવૂં, પ્રસન્ન કરૂં ભગવાન. ૫
એહેવૂં વિચારી પ્રભુને ચરણે લાગ્યો તેણી વાર.
માગ્ય માગ્ય, માગે તે આપૂં: બોલ્યા જગદાધાર. ૬
કરણ કેહે છે કૃષ્ણને, હૂં માગૂં છૂં, સ્વામિન !
મનુષ્યજન્મ ફરીને આપો; હૂં છૂં તમારો, દીન. ૭

સ્વામી, એ મુજને આપિયે; હૂં માગૂં છૂં કર જોડ.
પૃથ્વીમાં અન્નદાન આપૂં, પોહોચે મનના કોડ. ૮
એહેવી વાણી સાંભલતામાં બોલ્યા કૃષ્ણ વચન.
મનુષ્યજન્મ તો નવ મલે, હૂં તમને કહૂં તતક્ષણ. ૯
લક્ષ ચોરાશી જીવયોનિઓ અવનીમાં કેહેવાય.
તેમાં છેલ્લે વારે અવતરે, મનુષ્યજન્મની કાય. ૧૦
તે માટે તૂં હવડાં માગે તે તો વસ્ત ન હોય.
મનુષ્યજન્મ તો દુર્લભં છે, તૂં મન વિચારી જોય. ૧૧
તાહારે કર્ણ એણી પેરે બોલ્યો. સાંભલિયે, મહારાજ !
લક્ષ ચોરાશી જીવયોનિ તે દેખાડો મુને આજ, ૧૨
તાહારે કૃષ્ણ પ્રસન્ન થઈને ધર્મને કહી વાત.
પટ કાઢી કર્ણને દેખાડયો વેગે ત્યાં સાક્ષાત. ૧૩
કર્ણે વલતી પટ જોઈને વેગે ધુણાવ્યૂં શીશ.
કેટલેક વર્ષે ફરીને આવૂં, તમને કહૂં જગદીશ. ૧૪
કરણ કેહે છે કૃષ્ણને તમે સાંભલો, મહારાજ !
આટલામાં ફરીને આવૂં તો તો કરો મુજ કાજ ? ૧૫
કૃષ્ણે કાંઇ કપટ ન જાણ્યૂં, હા કહી તેણી વાર.
કાગલમાં લોટી વલ્યો એક પલકમાં નિરધાર. ૧૬
જઇ કૃષ્ણને ચરણે વલગ્યો. ક્ષમા કરો મુજ વાંક
મનુષ્ય જન્મ તો મુજને આપો. હૂં છૂં તમારો, રાંક. ૧૭
કૃષ્ણજી કેહે છે કર્ણને, તેં એ શું કીધૂં કર્મ ?
મહારાજ ! મેં આગન્યા લેઇને લીધો એટલો શ્રમ. ૧૮
તાહારે સહુકો ખડખડ હસિયા, કર્ણને કહી વાત,
માગ્ય માગ્ય, માગે તે આપૂં, પ્રસન્ન છૂં સાક્ષાત; ૧૯
સ્વામી ! હૂં એટલૂં માગૂં છૂં, દો મનુષ્ય અવતાર.
દુઃખ પડએ વાહારે ચઢજો તમો, કરજો માહારી સાર. ૨૦

અન્ન વસ્ત્રની બાંધી ધજા હાટ મકાન પોતાને છજા.
આવે દૂખિયાં બાધાં ગામ, સગાલસા તે કોહેનૂં નામ ? ૧૮
સહુકો બતલાવો તે દેય, અન્ન ખાઈને સુખે રેહેય.
અન્નતણા કરે અંબાર, સહુકો આપે ઠારોઠાર. ૧૯
અખૂટની જેહને કર મોટ, તેહને શાની આવેં ખોટ ?
ઠામોઠામ બંધાવી પરવ; ખરચ્યૂં તેણે અનર્ગલ દ્રવ્ય. ૨૦
સર્વ લોકને કીધા સુખી જે કો આવ્યા હુતા દૂખી.
ખાઇ અન્ન ને બોલે વાંણુ, તુજને હજો કુશલ કલ્યાણ ! ૨૧

તાહારાં દુઃખ દૂરે જજો, સપૂત પુત્ર તાહારે ઘેર થજો !
એહેવી નિત્યે દે આશિષ, પ્રસન્ન થયા તેહેને જગદીશ. ૨૨
આવ્યો સગાલસાને પુત્ર, શોભી રહ્યું બાધૂં ઘરસૂત્ર.
જેજેકાર બધે તવ થયો. લોક સર્વ ઠેકાણે ગયો. ૨૩

સ્ત્રી કેહે છે, સાંભલ રે શેઠ ! પુત્ર આવ્યો આપણે પેટ.
ગૃહસ્થાશ્રમનો લાહો લીજિયેં, અતિત એક પોષણ કીજિયે. ૨૪
તાહારે શેઠ કેહે. સાંભલ નાર્ય
તમ થકી પલે વ્રત કરો, એહ વ્રત તમે આચરો. ૨૫
તાહારે શેઠાણી બોલ્યાં વચન, અતિત જમાડી ને લેઉં અન્ન.
તેહ વાત તો શેઠને ગમે, અતિત જમાડી નિત્યે જમે. ૨૬
આગે તો ઊગ્યૂં હતૂં પુણ્ય અધિક, તેહેમાં શી રહી ન્યુન ?
સ્ત્રી ભરથારનું એક જ મન. ઇંદ્રતણૂં ડોલ્યૂં આસન. ૨૭

પુણ્યોદય થયો છે ઘણો, તાપ ન સેહેવાયો તેહતણો.
ઇંદ્રે તો તજિયૂં આસન, વિષ્ણુ કને ગયો તે દીન. ૨૮
મહારાજ ! માહારૂં કરો કામ. મુજને રેહેવા આપો ઠામ.
સગાલને સરજ્યૂં આસન, મેં તો એ તજિયૂં પાવન. ૨૯
એહેનૂં પુણ્ય વાધ્યૂં વિશેષ. મેં તો રહૂં ન જાયે લેશ.
એહેવી વાત સાંભલી જેટલે, ઇંદ્ર પ્રત્યે બોલ્યા તે તેટલે ૩૦

એહેનૂં મૂલ તમારે પાસ. શૂં આવ્યા અમારે અવાસ?
જાઓ, એ કારજ કીજિએ, પર્જન્યને આગન્યા દીજિયે. ૩૧
અતિત કોય નહિ જાયે દ્વાર, તાહારે ચુકશે એહેની નાર્ય;
વ્રત ભંગ એહેનૂં તો હશે; એટલે તમારૂં કારજ થશે. ૩૨
એહેવી વાત સાંભલી જાહરે, ઇંદ્ર ભવન આવ્યો તાહરે.
પર્જન્યને આજ્ઞા દે રાય, કેહેવૂં કારજ તેહેનૂં થાય? ૩૩

કડવૂં ૭

વૈશંમાયન એણી પેરે બોલ્યો. સુણ, જનમેજય રાય!
વિસ્તારી તુજને સંભલાવૂં સગાલસા મહિમા ય. ૧
ઇંદ્રે આપી આગન્યા ને મેઘ ગયા તે ઠામ,
મુસલધારાએ વરસવા માંડયૂં સગાલસાને ગામ. ૨
ગગન વિશે ચઢીને આવ્યા, કરી રહ્યા ગગડાટ.
ચોહોદશ પાણી પરવર્યૂં; કો ચાલી ન સકે વાટ. ૩
ગોકુલ રેલવા મોકલ્યા'તા ઇંદ્રે ત્યાં પર્જન્ય,
તેહેવા ઇહાં ચઢીને આવ્યા, વરસે બારે ઘન. ૪
ઇંદ્રે વલતી કામ કર્યૂં છે જોતાં તેણી વાર
અતિત અવનીના હતા, તે કો ન જાયે બાહાર. ૫
મંદિરમાં બેસીને રેહે છે વેગે અઢારે વર્ણ.
સગાલસા કેહે છે અસ્ત્રીને, સાંભલો તમે કર્ણ. ૬
મેં તમને આગલથી વાર્યાં હુતા તેણી વાર,
નેમ આપણે નહિ પાલવે. ગૃહસ્થનો અવતાર. ૭
અસ્ત્રી કેહે છે સ્વામીને, મેં કીધૂં છે એ કામ;
જમાડયા વિના નવ્ય જમૂં જો પ્રાણ જાય આ ઠામ. ૮
સગાલસા કેહે છે અસ્ત્રીને મેં જોયૂં તમારૂં મન,
દ્રઢાવ તમે ભલો રાખ્યો છે. તમને છે ધન ધન. ૯
નરનારી એક ચિત્ત કરીને કેહે છે એહેવી વાત,
તેણે સમે તે બે જણાંને થયાં અપવાસ સાત.

છાપાં તિલક અંગે ધરે ને કંઠે તુલસી માલ.
ઘરમાં બેઠાં બે જણાં તે જપે શ્રીગોપાલ. ૧૧

સાતમે દિવસે વલતી રહ્યો છે વરસાત.
સીંધલા કેહે છે સ્વામીને, તમે સાંભલો ને વાત. ૧૨
આજ તો ચૌટે જાઓ ને વેગે, રહ્યો છે સ્નાન,
અતિત કો તેડી લાવો તો કરાવિયે ભોજન. ૧૩
એહેવી વાણી સાંભલતામાં વેગે નીસર્યા બાહાર.
અતિતને ખોલતા ફરે છે. પૂછે નગર મોઝાર. ૧૪
ધર્મશાલા ને વાડીઓ જોઈ; જોયા બાધા ઘાટ;
દેહેરાં હતાં તે વેગે જોયાં ત્રણ સેં ને સાઠય. ૧૫
વલતી નિઃશ્વાસ મૂકયો, બેઠા તેણે ઠામ,
અતિત મુજને નવ્ય મલ્યો; મેં જોયૂં બાધૂં ગામ. ૧૬

પરમેશ્વરે મન વિચાર્યૂં; જોયૂં એહેનૂં મન,
અતિતવેષ ધરીને આવ્યા વેગે ત્યાં તતક્ષણ. ૧૭
એક દેહેરામાં જઇ બેઠા પોતે ત્યાં તતકાલ.
જાતો જોતો ચાલી આવ્યો વેગે ત્યાં સગાલ. ૧૮
આ દેહેરામાં જોતો જાઊં, એમ વિચાર્યૂં મન
સગાલસા ચાલીને આવી જુએ ત્યાં તતક્ષણ ૧૯
ગલતકોઢ ને ધારાં પડિયાં, ચાંદી પાચે ચૂએ;
સહસ્ર પાટા અંગે બાંધ્યા; પડયો પડયો તે રુએ. ૨૦
જરાજુરણ ત્યાં કાયા દીસે, ત્રુટયા શરીરના બંધ.
રગતપીત ગલતાં દીસે. ઊડે ઘણી દુર્ગંધ. ૨૧
એહેવૂં જોઈને સગાલસાએ ચરણે નમાવ્યૂં શીશ.
કૃપા કરીને મંદિર માહારે પધારો, જગદીશ! ૨૨
તાહારે રીસ કરીને બોલ્યો. જા તૂં તાહારે ધામ.
મહા કષ્ટ માંહે હૂં બેઠો મરવા આણે ઠામ. ૨૩
સાત દિવસ થયા તે મુજને; નથી ખાધૂં કંઈ અન્ન.

હવે શિદ તાહારે ઘેર આવૂં ? મરવા ઉપર મન. ૨૪
સગાલસા તો વલતી, બોલ્યા વેગે તેણી વાર.
સતીશિરોમણ સાધવી છે વેગે માહારી નાર. ૨૫
તે 'તમને' વેગે ઇચ્છે છે કરાવવા' ભોજન.
તે માટે તમે વેગે પધારો, સ્વામી ! મુજ ભવન. ૨૬
તાહારે જોગી એણી પેરે બોલ્યો રીસ કરી અપાર.
કયાહારનો શૂં ફૂલ કરે છે ? સહુની સરખી નાર. ૨૭
તાહારી સ્ત્રી શૂં મુજને આપશે ભાવતાં ભોજન ?
સગાલસાએ હા કહી છે તે વેલા પાવન. ૨૮
જોગી કેહે છે સગાલને. મેં નથી ચલાતૂં ચરણ.
કેયમ કરી તુજ ભવન આવૂં ? એહેવા બોલ્યા વરણ. ૨૯
સગાલસા કેહે ! સ્વામી ! સાંભલો, હૂં લાવૂં વાહન.
હાથી ઘોડાં રથ પાલખી બેસી આવો ભવન. ૩૦
જોગી કહે છે શેઠને. ભાઈ ! ન લેઈશ માહારૂં નામ.
હાથી ઘોડેથી પડૂં, તો શે આવે તે કામ ? ૩૧
નરવાહનનો તો નિષેધ કાંઈ જોગીને કેહેવાય.
રથ બેસીને મેં તો વલતી વેગે નવ્ય અવાય. ૩૨
સગાલસા કહે, સ્વામી માહારા ! કોહો તે લાવૂં આજ.
જ્યમત્યમ કરીને મંદિર આવો, 'કરો અમારૂં કાજ. ૩૩
જોગી વલતો એણી પેરે બોલ્યો. સાંભલ, ભાઈ, વચન.
તૂં લાવે કંડિયો, તો તેહેમાં આવૂં તુજ ભવન. ૩૪

કડવૂં ૮

વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યા સુણ, જનમેજય રાય !
વિસ્તારી તુજને સંભલાવૂં સગાલસા મહિમાય. ૧

સગાલસા તો એહેવૂં સાંભલી વેગે ચાલ્યો જાય.
ધાંચા પાસે આવી ઊભો, હઇડે' હરખ ન માય. ૨

ધાંચા પ્રત્યે એણીપેરે બોલ્યો, માહારૂં વચન થિર થાપ્ય
મુખ માગ્યૂં આપૂં, મુજને તૂં કંડિયો ગૂંથી આપ્ય. ૩
તતક્ષણ તે કંડિયો લેઈને આવ્યો પોતાને ઘેરે.
અસ્ત્રી અગિલ માંડીને કહી વીતગ પોતાની પેરે. ૪
અસ્ત્રી કહે. તમે તેડી લાવો કરો એટલૂં કામ.
પાથરણાં રૂડાં પાથરો, નવ ખૂંચે તેણે ઠામ. ૫
મુખમલની માંહ્ય ગાદી પાથરી સુંદર રૂનાં પેલ.
ચોહો પાસે ઊસીકાં મૂકયાં. લેઈ ચાલ્યા રૂડી પેર. ૬
ઊપાડીને ચાલી આવ્યા દેહરેકેરે પાસ.
મહારાજ ! આહામાં બેસીને આવો મુજ અવાસ. ૭
જોગી વલતો એણીપેરે બોલ્યો. સગાલ ! સાંભલ્ય વાત.
પિત્ત પરૂ મુજને વહે છે, આ બગેડશે સાક્ષાત. ૮
સગાલશા કહે. તમથકી તે આવે માહારે કાજ.
તમારે જે ખપ આવ્યૂં તે માહારે ખરૂં, મહારાજ ! ૯
અતિત કહે છે તેડી જાઓ તો કરો એટલૂં કામ.
પાથર્યૂં સર્વે કાઢી લો, તો આવૂં તમારે ધામ. ૧૦
સગાલ કહે છે. ના હા કરતાં લાગે ઘણી વાર.
ઊપાડી કંડિયામાં બેસાર્યા વેગે તેણે ઠાર. ૧૧
મસ્તક મૂકીને તે ચાલ્યો વેગે પોતાને ઘેર.
પરમેશ્વરે મન વિચાર્યૂં, શી કરૂં હૂં પેર ? ૧૨
પછે ત્યાં વરસાત પ્રેરે, ક્ષણ ન લાગી વાર.
પાચ પરૂના રેલા ચાલ્યા જોતાં અપરંપાર. ૧૩
નાકમાં પેસે, મુખ પર દીસે, ચાલે દોહોદશ ધાર.
સગાલશાને રુદે વાધ્યો વેગે હરખ અપાર. ૧૪
મંદિરમાં લાવી બેસાર્યા. હરખ્યાં બે જણ મન.
રસોઈ ત્યાં રૂડી નીપજાવો, કરાવિયે ભોજન. ૧૫
તાહારે અતિત એણીપેરે બોલ્યો. સુણ, વણિકના તન

તુજને કહું છું એટલું, હું નથી ખાતો અન્ન. ૧૬
તાહારે સગાલ એણીપેરે બોલ્યો. શું લાવું નિરધાર?
અતિત વેગે બોલિયો માહારે કરવો માંસનો આહાર. ૧૭
સાંભલતામાં થરથર ધ્રુજ્યો સગાલ તેણી વાર.
અરે દૈવ! શું હવે કરૂં? એમ વિચારે તે ઠાર. ૧૮
પુછે ત્યાંથી ચાલી આવ્યો ખાટકીકેરે ભવન.
દ્રવ્ય આપીને માંસ લીધું. વેગે કરી જતન. ૧૯
લાવીને તે સ્ત્રીને આપ્યું, રાંધ્યું તેણી વાર.
ઊઠો, સ્વામી, ભોજન કીજે. હરખ ધર્યો અપાર. ૨૦

કડવૂં ૯

બોલ્યા વૈશંપાયન વચન. સુણ, પરિક્ષિતના તન!
તાહારપછી, નીપનૂં જેહ, તુજને સંભલાવૂં તેહ. ૧

પરમેશ્વરે વિચાર્યૂં તેણી વાર. હવે શૂં કરૂં નિરધાર?
મેં સૂંપ્યૂં કઠણ કામ, તે તો કર્યૂં એણે આ ઠામ. ૨
નવ્ય ચૂકયો એ પાવન. એમ વિચાર્યૂં ભગવન.
પછે બોલ્યો અતિત-જેહ. માહારે ખપ ન આવે એહ. ૩
પછે બોલ્યો સગાલ ત્યાંહે. સ્વામી! કહ્યૂં તે રાંધ્યૂં આંહે.
નથી ચૂકયો તમારો દાસ. એમ વાણી કહી પરકાસ. ૪
એહેવી વાત સાંભલી જાહારે, અતિત ખીજીને બોલ્યો તાહારે.
માંસ માંગૂં તાહારા પુત્ર કેરૂં. તૂં તો લાવ્યો છે અનેરૂં. ૫
માહારે તો એ ન આવે કામ. ઊઠી ચાલ્યો તેણે ઠામ.
સગાલ વલગ્યો તેને હાથ. પછે હરખ્યો છે મન સાથ. ૬
સ્વામી! શે નવ્ય બોલ્યા પેહેલૂં? એ તો રહ્યૂ આપણે કર મેલૂં.
બાહારથી હૂં લાવ્યો મેલ, શેથી તો છે એ સેહેલ. ૭
નીસાલે ગયો છે બાલ. આવે તો મારૂં તતકાલ.
એહવી વાત સાંભલી અનુપ અતિતે લીધાં બે-રૂપ. ૮

સગાલસા કેહે. સ્વામી ! ઊઠો, વેગે કરો ભોજન.
અપરાધ અમારો ક્ષમા કરજો. છઇયે તમારાં, દીન. ૮
એમ કહીને અતિતને તો પ્રીસે ઘરની નાર્ય.
અતિત વલતો એણી પેરે બોલ્યો ક્રોધ કરી અપાર. ૯
હૂં તો ભોજન નહિ કરૂં. તૂં સાંભલ ને વચન.
તત્તવ વસ્ત તેં ઊંચી મેહેલી મલિન રાંધ્યૂં અન્ન. ૧૦
એમ કહીને ઊઠી ચાલ્યો અતિત તેણી વાર.
સગાલસાએ હાથ ઝાલ્યો ને બોલ્યો તેણે ઠાર. ૧૧

દેશીફેર.

સગાલ વલતા બોલિયા રે તમે સાંભલો, અતિત, વાત.
શા માટે જમતા નથી ? હૂં કહૂં તમને સાક્ષાત. ૧
તમે કહ્યૂ તે અમે કર્યૂં રે જે જે દીધૂં કામ.
પુત્ર જ માહારો મારિયો મેં તો રત્ન અમૂલક ઠામ. ૨
તોયે તમે જમતા નથી રે કરો છો રીસ અપાર.
આ લો ખડગ હાથમાં અમને મારીને જાજો ઠાર. ૩
અતિત વલતો બોલિયો રે હૂં તો નહિ રહૂં તાહારે ઘેર.
કહ્યૂં કરે જો માહરૂં તો જ જમૂં રૂડી પેર. ૪
મસ્તક લો શીંકે થકૂં રે નરનારી આણી પ્રીત.
ખાંડણૂં ખાંડો બે જણાં મુખેથી ગાઓ ગીત. ૫
આંસુ પડે એના નેત્રથી રે તો જાણ માહારે ઘેર.
હરખમાં પ્રીસો મુને તો જમૂં રૂડી પેર. ૧૦
સગાલ કેહે. હા, ત્યમે કરૂં રે જમ કહી તમે વાત.
પ્રસન્ન થઈને પધારજો અમ મંદિરથી સાક્ષાત. ૧૧

કડવૂં ૧૧

વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યા. સુણ, જનમેજય રાય ?
વિસ્તારી તજને સંભલાવં સગાલસા મહિમાય. ૧

અતિત કેહે છે સગાલને. તૂં સાંભલ મારી વાત.
પ્રેમ થકી મુજને પ્રીસે, તો રહીશ હૂં સાક્ષાત. ૨
પ્રેમતણે વશ વ્રજવન્તિા અખંડ રમે છે રાસ.
પ્રેમતણે વશ ત્રિકમ કરે બલિ રાય ઘેર નિવાસ. ૩
પ્રેમતણે વશ હૂં અતિત આવ્યો વેગે તુજ ઘેર.
તે માટે તુજને કહૂં જે, કર તે રૂડી પેર. ૪
ખાંડણૂં ખાંડો પ્રેમ શૂં ને નેત્ર ન ઝરે નીર.
ગીત ગાઓ મુખ થકો ને દુઃખ ન ધરો શરીર. ૫
તે પરકારે કરવા માંડ્યૂં વેગે તેણી વાર.
ખાંડણૂં ખાંડવાંને ઊભાં તે હરખે નર ને નાર. ૬
બે જણ મનમાં એમ જાણે જે રખે આણે દૂખ.
તેણે સમે ત્યાં ગાવા માંડ્યૂં બે જણે તે મુખ. ૭

દ્દશીફેર.

ચેલૈયા ! હાલો રે હાલો. કુંવરને ઘૂમડલી ઘાલો.
પુત્ર ! હૂં લાડ લડાવતી રે, દેખી હરખતી મન.
હસતૂં મુખ દેખૂં સદા, તાહારાં અણિયાળાં લોચન. ચેલૈયા૦ ૧
દંત દીસે દાડમકલી સરખા, અધર પ્રવાલી રંગ.
કર્ણે કુંડલ ઝલકતાં આવી બેસતો ઓછંગ. ચેલૈયા૦ ૨
પુત્ર ! નીસાલેથી આવતો લેઈ પાટી ખડિયો હાથ.
ઓછંગે બેસારતી, કરતી ચુંબન ઘાલી બાથ. ચેલૈયા૦ ૩
કાલૂં કાલૂં બોલતો રે, માગતો સુખડી સાર.
તાહારે હૂં તુને આપતી તે વેગે, કરતો આહાર. ચેલૈયા૦ ૪
પ્રભુ પ્રતાપે હૂં હરખાતી રે, કરતી લીલાલેહેર.
આજ દૈવે દૂખણી કીધી રેડી અમૃતમાં ઝેર. ચેલૈયા૦ ૫
અવનીમાં પુત્ર અનેક થયા રે, અનેક થઈ છે માય.
એહેવી નમેહેરી મેં નવ્ય દીઠી જે મારે મુસલના ઘાય. ચેલૈયા૦ ૬

સગાલ એહેવૂં સાંભલી રે બોલ્યા મુખથી વાત.
સ્ત્રી માહારીને ઉદર ગરભ છે; માસ થયા છે સાત. ૬

કડવૂં ૧૩

બોલ્યા વૈશંપાયન વચન. સુણ, પરિક્ષિતના તન!
અતિત બોલ્યો તેણી વાર., નહિ જમૂં તાહારે દ્વાર. ૧
નથી બીજો તાહારે તન, તો હૂં કયમ કરૂં ભોજન?
એહવી વાત સાંભળી જાહારે, સગાલસા તો બોલ્યો તાહારે ૨
તમે સાંભલો માહારી વાત. કહૂં જોડીને બે હાથ.
જઈ પૂછો સ્ત્રીને નેટ; ગરભ છે કાંઇ તેહને પેટ. ૩
આવી પૂછયૂં ઘરની નાર્ય. તેણે કહ્યો સર્વ પ્રકાર.
ગરભ માહારે ઉદર હોય. જોગી! મન વિચારી જોય. ૪
શા માટે દોષ ચઢાવો? તમે મહારાજ! મંદિર આવો.
તમે સુખે કરો ભોજન, માહારે બીજો છે પેટ તન. ૫.
વાત સાંભલી નારની જાહારે, અતિત ફરીને બોલ્યો તાહારે.
ગરભ તમારે ઉદર જેહ, મુજને દેખાડો તેહ. ૨
કયમ માનૂં સાચી વાત ગરભ છે કે નહિ સાક્ષાત?
એહવી વાત કહી છે મુખ. અસ્ત્રીને ઊંપનૂં સુખ. ૩
સાચૂં અતિત! કહ્યૂં છે તમે. ગરભ કાઢી દેખાડૂં અમે.
તમે ભલૂં દીધૂં કામ. પુત્ર મલવાની માહારે હામ. ૪
એમ કહીને ન્હાઇ નાર્ય; દાન કર્યાં અપરંપાર.
પછે ઊભી રહી કર જોડ, સૂર્ય પ્રત્યે વાણી બોલે. ૫
પ્રત્યક્ષ દેવ તૂં સાચો, ભ્રાણ! હૂં તો મંદમતિ છૂં અજાણ,
માહારી કરજો તમે સંભાલ. લજ્જા રાખજો, દિનદયાલ! ૬
મન રાખજો થિર અમારૂં. અમે ધરિયે ધ્યાન તમારૂં.
પછે સતી શિરોમણ નારી લાવી ઘરમાંથી કટારી. ૭

ખાંડણૂં ખાંડયૂં એ જણે રે દૃઢ કરીને મન.
હાલરડાં ગાયાં મુખથી પણ નીર ન ઝર્યૂં લોચન. ચેલૈયા૦ ૭
ખાંડણૂં ખાંડીને તલી આપ્યૂં ક્ષણ્ન લાગી વાર.
સગાલ કહે છે અતિતને, ભક્ષ કરો નિરધાર. ચેલૈયા૦ ૮
અતિત એણી પેરે બોલિયો રે, સાંભલ્ય, ભાઈ, વચન.
સાચૂં બોલ્ય, સલક્ષણા, છે તાહારે કેટલા તન? ચેલૈયા૦ ૯
એહેવી વાણી સાંભળતામાં બોલ્યો તેણી વાર.
પુત્ર તો માહારે એક હતો, તે વેગે માર્યો ઠાર. ચેલૈયા૦ ૧૦
અતિત એહવૂં સાંભલીને ઉઠિયો તતક્ષણ.
તાહારે ઘેર હૂં તો ભાઈ! નહિ કરૂં ભોજન. ચેલૈયા૦ ૧૧
એમ કહીને સાંચર્યો તે વેગે ચાલ્યો જાય.
સંગાલસા તવ આગલ જઈને નમિયો તેહને પાય. ચેલૈયા૦ ૧૨
સ્વામી ! માહારો વાંક કશો? હૂં તમને કરૂં પ્રણામ.
તમે કહૂં તેહવૂં કર્યૂં છે વેગે અમોએ કામ. ચેલૈયા૦ ૧૪
તોયે તમે રીસાવી જાઓ છો તેહેનૂં તે શૂં નામ?
કાંઇક અમારો વાંક દાખી જાજો એણે ઠામ. ચેલૈયા૦ ૧૫

કડવૂં ૧૨

બોલ્યા વૈશંપાયન વચન રે, સુણ પરિક્ષિતના તન રે.
સગાલ વલતી બોલિયા રે સ્વામી ! અમો તમારાં રાંક.
પછે અહીંથી ચાલજો કાંઈક દાખી અમારો વાંક. ૨
તમે કહ્યુ તે તો અમે કર્યૂં વલી માર્યા પુત્ર શિર ઘાય.
હાલરડાં ગાયાં મુખ થકી હવે કોહો તે કરૂં ઉપાય. ૩
અતિત મુખથી બોલિયો રે. 'તૂં સાંભલ્ય વણિકતન !
'હવે નથી પુત્ર પેટ તાહારે માટે નહિ કરૂં ભોજન. ૪
વાંઝિયાગાલ તાહારે ચઢી રે, નહિ તનયા કે તન.
તો હૂં કયમ રહૂં ઘેર તાહારે, ભાઈ? કયમ કરૂં ભોજન ? ૫

સગાલ એહેવૂં સાંભલી રે બોલ્યા મુખથી વાત.
સ્ત્રી માહારીને ઉદર ગરભ છે; માસ થયા છે સાત. ૬

*કડવૂં ૧૩

બોલ્યા વૈશંપાયન વચન. સુણ, પરિક્ષિતના તન!
અતિત બોલ્યો તેણી વાર., નહિ જમૂં તાહારે દ્વાર. ૧
નથી બીજો તાહારે તન, તો હૂં કયમ કરૂં ભોજન?
એહવી વાત સાંભળી જાહારે, સગાલસા તો બોલ્યો તાહારે ૨
તમે સાંભલો માહારી વાત. કરૂં જોડીને બે હાથ.
જઈ પૂછો સ્ત્રીને નેટ; ગરભ છે કાંઇ તેહને પેટ. ૩
આવી પૂછ્યૂં ઘરની નાર્ય. તેણે કહ્યો સર્વ પ્રકાર.
ગરભ માહારે ઉદર હોય. જોગી! મન વિચારી જોય. ૪
શા માટે દોષ ચઢાવો? તમે મહારાજ! મંદિર આવો.
તમે સુખે કરો ભોજન, માહારે બીજો છે પેટ તન. ૫.
વાત સાંભલી નારની જાહારે, અતિતં ફરીને બોલ્યો તાહારે.
ગરભ તમારે ઉદર જેહ, મુજને દેખાડો તેહ. ૨
કયમ માનૂં સાચી વાત ગરભ છે કે નહિ સાક્ષાત?
એહવી વાત કહી છે મુખ. અસ્ત્રીને ઊંપનૂં સુખ. ૩
સાચૂં અતિત! કહ્યૂં છે તમે. ગરભ કાઢી દેખાડૂં અમે.
તમે ભલૂં દીધૂં કામ. પુત્ર મલવાની માહારે હામ. ૪
એમ કહીને ન્હાઇ નાર્ય; દાન કર્યાં અપરંપાર.
પછે ઊભી રહી કર જોડ, સૂર્ય પ્રત્યે વાણી બોલે. ૫
પ્રત્યક્ષ દેવ તૂં સાચો, ભ્રાણ! હૂં તો મંદમતિ છૂં અજાણ,
માહારી કરજો તમે સંભાલ. લજ્જા રાખજો, દિનદયાલ! ૬
મન રાખજો થિર અમારૂં. અમે ધરિયે ધ્યાન તમારૂં.
પછે સતી શિરોમણ નારી લાવી ઘરમાંથી કટારી. ૭

આવી બેઠી સમીપે નેટ, કાઢી મારે કટારી પેટ.
મારી પેટ કટારી જાહારે હાં હાં કહીને ઊઠયા તાહારે. ૮

મૂકી દીધૂં અતિતનૂં રૂપ; લીધૂં ચતુર્ભુજસ્વરૂપ.
શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધરણ આવી ઊભા અશરણશરણ. ૯

મોર મુગટ સુંદર શીશ, કૃપા કીધી શ્રીજગદીશ.
મકરાકૃતિ કુંડલ કાન. પીતાંબર કીધૂં પરિધાન. ૧૦

ભૃગુલાંછન ઉર વિચ દાગ; પદ્મં ઝલકે સુંદર પાગ.
રૂપ ધરીને આવ્યા નાથ. માં, માં,કહીને ઝાલ્યા હાથ. ૧૧

કોટાનકોટ સૂરજની જ્યોત, એહેવૂં તેજ થયૂં ઉદ્દ્યોત.
માગ્ય, માગ્ય, માગે તે આપૂં. તાહારાં દૂખ્ય દાલીદર કાપૂં. ૧૨

તેં તો રાખ્યૂં મહાદ્દઢ ધીર. સગાલસા! તૂં બાવનવીર.
એહેવી વાત સાંભલી જાહારે, નર્નાર્ય નમ્યાં ચરણ તાહારે. ૧૩

નખશિખ નરખ્યા પ્રભુ જાહારે વલતી બોલ્યા શ્રીમુખ તાહારે.
સગાલ! સાંભલ્ય માહારી વાત. પુત્ર બોલાવ્ય તૂં સાક્ષાત. ૧૪

તમે એ શૂં બોલ્યા, નાથ? પુત્ર માર્યો મેં આણે હાથ.
પ્રભુ કેહે છે કરો તમે કામ, પુત્ર બોલાવો આણે ઠામ. ૧૫

પછે કરી મનં વિચાર માતા બોલાવે તેણી વાર.
ગાઢ બોલી તેહ વચન. પુત્ર! આવો. આવ્યા ભગવન. ૧૬

એહેવૂં કહ્યૂં વચન જાહારે, ચેલૈયો ત્યાં આવ્યો તાહારે.
ખભે પાટી ને ખડિયો હાથ. આવી નમ્યો વૈકુંઠનાથ. ૧૭

પછે નમ્યો માત ને તાત. પાંસે બેસારી પૂછી વાત.
પ્રભુંએ માયા વિસર્જન કરી; મદ્ય માંસ લીધૂં ત્યાં હરી. ૧૮

ચેલૈયો જીવાડયો ભગવાન; તેણે સમે કર્યાં બહુ દાન.
પછે પ્રભુજી ત્યાં બોલે. સતી! નહિ કો તાહારે તોલે. ૧૯

લાવો નીપજાવી જે વસ્ત ભોજન કીજિયે બેસી સમસ્ત.
સગાલ કેહે. સાંભલો, ભગવાન! નવૂં નીપજાવિયે અન્ન. ૨૦

પ્રભુ કેહે ધરમાં છે તેહ, તમે જુઓ ને આણી નેહ.
જુએ તો ત્યાં સુંદર અન્ન. ભાવતાં કીધાં ભોજન. ૨૧

સર્વ ઊઠ્યૂં જમીને જાહારે પ્રભુજી મુખ બોલ્યા તાહારે.
માગ્ય, માગ્ય, હોય જે હામ. હૂં તે આપૂં આણે ઠામ. ૨૨

કડવૂં ૧૪

વૈશંપાયન એણીપેરે બોલ્યા. સુણ જનમેજય રાય!
વિસ્તારી તુજને સંભલાવૂં સગાલસા મહિમા ય. ૧

સગાલસા હૂવ એણી પેરે બોલ્યા જોડીને બે હાથ.
હાવાં હૂં તે શૂં રે માગૂં, સ્વામી વૈકુંઠનાથ!
જે હૂં માગૂં તે તમે આપ્યૂં. પૂરી મનની હામ.
હવે વાંછના કાંઇ એ નથી, પ્રભુ સુંદર શ્યામ? ૩

પ્રસન્ન થઈને પુરુષોત્તમે તેડાવ્યાં વિમાન.
સગાલપુરી ત્યાં સ્વર્ગે વાસી પ્રેમે શ્રી ભગવાન. ૪
જેજેકાર ત્યાં થઇ રહ્યો ને સર્વે હરખ્યૂં મન.
સ્વર્ગે જાતાં પુરને વાસિયે. કર્યાં છે બહુ પુણ્ય. ૫
સગાલસા આદેને સહુને વસ્યા તેણે ઠામ.
વૈકુંઠમાં આનંદ કરે ને સહુની પોહોતી હામ. ૬
પુણ્યતણો મહિમા છે મોટો. સુણ, જનમેજયરાય!
તેત્રીસ ક્રોડ તે પુણ્યતણે વશ. કહેતાં પાર ન થાય. ૭

એહવૂં સાંભલી જે કો કરશે વેગે ત્યાં અન્નદાન,
સોનૂં રૂપૂં વસ્ત્ર ને ત્રાબૂં વાધે મેર સમાન. ૮

અપુત્રવંતી પુત્ર પામે ને નિર્ધન પામે ધન,
ક્ષત્રિય હોય તે શૂરને પામે, બ્રહ્મતેજ બ્રાહ્મણ. ૯

નર અને વલી નાર્યની સહુકોની પહોચે આશ.
એકમનાં જે સાંભલે તે હોયે લીલવિલાસ. ૧૦
અષ્ટ કવિ મોટા ઋષિ સહુ તેહેને નમૂં કર જોડચ.
અક્ષર પદબંધ નવ્ય લહૂં તમે કોય મ દેશો ખોડ. ૧૧
સરસ્વતીની કૃપા થકી મેં ઘાલી મોટી હામ.
સગાલપુરી તો પ્રેમે ગાઈ કરિયૂં નૌતમ કામ. ૧૨
સંવત અઢાર ત્રેતાળીસ આશ્વિન સૂદ દશમી રવિવાર,
સગાલપુરી સંપૂરણ કીધી તે દિન હરખ અપાર. ૧૩
બ્રાહ્મણ ઔદીચ સહસ્ર જ્ઞાતિ અમદાવાદમાં વાસ.
સુખરામસુત તુલજારામ કાહાવે વેગે હરિનો દાસ. ૧૪
શ્રીરણછોડની કૃપા થકી થઈ કવિશક્તિ તે ઠાર.
સગાલપુરી મેં પ્રેમે ગાઈ, હરખે તેણી વાર. ૧૫
જે કો ગાય શીખે ને સાંભળે તેહની પોહોચે આશ.
આ લોકે જસ પાંમશે, પરલોકે સ્વર્ગનિવાસ. ૧૬
શ્રોતા વક્તા સાંભલો તમે. કેહે કવિતા કર જોડ,
સગાલપુરી સંપૂરણ થઇ, કાહો જે જે શ્રીરણછોડ ! ૧૭

રત્નદાસકૃત

સગાળશા.

સગાળશા સાધુને સેવે; વાણિયો પાળે વરત.
ન મળ્યા સાધુ, રહ્યા અપવાસી. તારવા આવ્યા તરત.
કૃષ્ણજી કોઢીલા થઈને રે રૂપ અતિતનૂં લઈને. ૧

ચંગાવતીએ લીધાં ચરણામૃત ન્હવરાવીને નાથ.
પલંગ ઉપર પધરાવીને સ્વામી કીધા સનાથ.
ખાંતે ભોજન ખીરનાં કીધાં રે પીરસી આગળ દીધાં. ૨

ખીર ને રોટલી તો નથી જમતા, નથી અન્નનો આહાર.
મહાજન! અમો માંસના આહારી, એમ કહે કિરતાર.
વચન તે બોલ્યા બાંધ્યૂં રે. સમજી લો ને, સાધુ! ૩

કસાઈવાડે જઈને માટી છુપાવી લાવ્યા સાધ.
ચંગાવતીએ માંસ સુધારી પિરસિયા પરસાદ.
વાસર ઢોળે નર ને નારી રે. જમો તમે, દેવ મુરારિ! ૪

માટી તો માણસની જોઇયે, પરમાટીનો નહિ આહાર.
અઘોરપંથી અમો કહેવાઇયે. ખેલિયે ખાંડાની ધાર.
વાણિયા! વરત ફળિયાં રે આવી અવિનાશી મળિયા. ૫

માગ્યૂં વેચાતૂં માણસ ન મળે. હઇયે મોંઘો મહાર.
ચંગાવતી ત્યાં એમ કહે ચેલૈયાનો કરિયે સંહાર.
વાતૂં તો થાશે વશેકે રે. હશે, શ્રીલાલને લેખે. ૬

ભણતર મેલી ભાગ, ચેલૈયા! પાળ અમારી પ્રતીત.
માબાપ તારાં મારશે તુજને. આંગણે આવ્યો અતિત

એ શૂં બોલ્યા, સ્વામી મારા ? **માવર** મૂકયાં કેમ જાય ?
નવ મહીના જેણે ઉદરમાં રાખ્યો; તે ગુણ ઓશીંગણ થાય.
ભક્તિ મારા શીશને સાટે રે. શૂં થાશે મસ્તક માટે ? ૮

હૂં ભાગૂં તો ભોમ જ ભાગે. ભોરંગ ઝીલે ન ભાર.
મેરુ પર્વત ડોલવા લાગે આકાશનો આંધાર.
મેરામણ માઝા મૂકે રે ચેલૈયો સત ના ચૂકે. ૯

ભણતો ગણતો ચાલ્યો ચેલૈયો, આવ્યો પોતાને દ્વાર.
માતા મુખનાં વારણાં લીએ, નીસાસો ભરે નાર.
આવતો ઉરમાં લીધો રે પોઢાડી ખોળે દીધો. ૧૦

કારજ રૂડૂં કરો, માતાજી ! શિદ નાંખો નિઃશ્વાસ ?
સફળ મનખો ચેલૈયાનો, સાધુ આરોગે માંસ !
ધન ધન આજનો દહાડો રે ! જગતના નાથ જમાડો. ૧૧

માતપિતાએ મળી કરીને કાપ્યૂં ચેલૈયાનૂં શીશ.
અણઘટતી વાત એમણે કીધી જમાડવા જગદીશ.
મચાવ્યો ખેલ ખરો રે પ્રભુ મારા ! પારણાં કરો! ૧૨

નાથ કહે મારી નજરે કરો રે સાચૂં તમારૂં વરત.
મસ્તકની તમે માયા કીધી કયમ ? અવિનાશી બોલ્યા તરત.
તપસી સતને તાવે રે; રુદેમાં અંદોહ નાવે. ૧૩

મસ્તક ખાંડો ને ખાંડણાં ગાઓ, પેહેરો અવનવાં ચીર;
આંખડીએ તમે આંસુ ન આણો, મનથી મૂકો ન ધીર.
ત્યારે તમે સાચાં સતી રે. એમ કેહે જૂનો જતિ. ૧૪

સતવાદી તમે સાચાં. અમારે અટક છે, કરવૂં કેમ ?
વાંઝિયાનૂં ભોજન નથી જમતા. અવિનાશી કહે એમ.
મળી તમે નર ને નારી રે, જુઓ એ વાત વિચારી. ૧૬

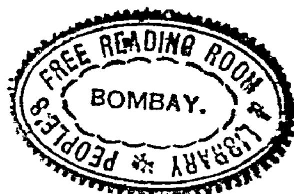
સગાળસા કહેઃ પ્રગટયાં મારાં પૂરવ જનમનાં પાપ.
ગુરુ દૂભ્યા ને ગૌ ત્રિયા માર્યાં, માર્યાં મા ને બાપ,
ડૂંગરે દવ લગાડયો રે, તેણે મારો ખેલ બગાડયો ! ૧૭

ચંગાવતી કહેઃ સ્વામી ! મારે પાંચ મહીનાનૂં ઓધાન.
ભલે પધાર્યા ભવન અમારે આજ તમે, ભગવાન !
ધણી મેં તો તમને ધાર્યા રે તમે મારા અર્થ સુધાર્યા. ૧૮

ચંગાવતીએ પાળી લેઈ મારી પેટ જ માંહ્ય.
અચાનક આવીને સતીની બહુનામીએ ગ્રહી બાંહ્ય.
ભલી સતી ! ભક્તિ તારી રે, માગમાગ, મુખ કહે મુરારિ. ૧૯

ચેલૈયાને સજીવન કીધો. બેઠો રમે છે બાળ.
સદા તમારે ચરણે રાખો દીન જાણીને, દયાળ !
વળતી બોલ્યાં સતી નારી રે હૂં તો માગૂં ભક્તિ તમારી. ૨૦

સગાળસા ને ચંગાવતીએ લીધો એવો નેમ.
રતનદાસ કહે ભાણા પ્રતાપે તેને છોડિયે કેમ ?
માવાને મળવા માટે રે જાવૂં વૈકુંઠની વાટે. ૨૧

ભોજલકૃત

સેલૈયા–આખ્યાન

કડવું ૧.

હરિ ગુરુ સંતને સમરિયે, ચોથા તે ગણપતિ દેવ રે;
સિદ્ધિ લક્ષ લાભ આપે: સહુ પેહેલી કરિયે સેવ રે.
ગાવા ગુણ હરિભગતના, જેને સતે થંભ્યો અસ્માન રે.
સત વિના સાહેબ ન રીઝે, મર પઢે વેદ પુરાણ રે.
સગાળ શેઠ ને સંખ્યાવંતી નેમવંતાં નર નાર રે.
સાધુ જમાડી પોતે જમવૂં, એવો ધરમ ઉદાર રે.
એક સમે એક અટક પડી. મેહ મંડાણો મુસળધાર રે,
પર્જન વૂઠો આઠ દી સુધી; સત ન છોડે શાહુકાર રે.
વરસી રહ્યો તારે વકીલ તેડયા. દેખો ને દોહોદશ ધાઈ રે.
અભ્યાગત વિના અન્ન ખપે નહિ. કોક કરોને ઉપાય રે.
વાણોતર ચાલ્યા ગોતવા; જોયૂં નગર; જોયાં હરિદ્વાર રે.
તળાવ પાસે તપસ્વી દીઠો. આવી કહ્યો સમાચાર રે.
સગાળ શેઠનૂં સત મૂકાવવા કોઢી થયા કરતાર રે.
આવીને દેવળમાં ઊતર્યા. શરીર કર્યૂં બેજાર રે.
શેઠ સમાચાર સાંભળી દોડયા અણવાણા; ઊજાઈ રે
પરકમ્મા દેઈ પાયે લાગ્યા; હઈડે હરખ ન માય રે.
દુર્ગંધ આવે ભૂત નાસે એવી; ખાય તેમાં વળી નેક રે;
તોયે શેઠનૂં મન ન ડગે. ભાઈ! એવી મોટાની ટેક રે.
ચરણ ધોઈ ચરણામ્રત લીધાં. સીધાં મારાં સહુ કાજ રે.
(કર જોડી કહેવાને લાગ્યો.) મંદિર પધારો, મહારાજ રે!
સતવાદીએ સાહેબ ઓળખ્યા. અન્ય શૂં જાણે મરમ રે?
ભોજલના સ્વામી! ભુવન પધારો.
મારી રાખો લાજ ને શરમ રે.

કડવું ૨.

અતિત વાણી ઓચરે. સુણો, શ્રીમંત, મારી વાત રે.
કાયા મારે હાથ નથી; મને પીડા કરે છે ઉતપાત રે. ૧
રથે રેવંત જોતરૂં; માંહે ગાદી નખાવું, ગોપીળ રે,
તેડીને બેસાડું, ત્રીકમા, તમને. દયા કરો દીનદયાળ રે. ૨
સાધુ કેહે છે શેઠને. ઘોડાવેહેલનું નહિ મારે કામ રે,
અભ્યાગતને રેહેવું એકલ તમે માં લેજો મારૂં નામ રે. ૩
પ્રભુજી ! મંગાવું પાંજરૂં, માંહે ઝાઝાં કરાવું જતન રે,
પવન ન લાગે, પડદા બંધાવું, રાખું રાંક રતન રે. ૪
અભ્યાગત એણી પેરે બોલ્યા. હું તો આવું નગર મોઝાર રે,
તારી નાર જો આવે તેડવા. નીકર બેઠો રહું મારે બાર રે. ૫
મનગમતું ખાવું માગીને લેઉં, જાશે તમારો ધરમ રે.
સરભંગી સાધુને સૌત્ય ન. ભાઇ ! કહણુ અમારૂં ખટકરમ રે. ૬
હરખથી હરિજન હાલિયો ને આવ્યો પોતાને ઘેર રે.
પત્નીને લાગ્યો પૂછવા. આપણે શી કરવી અવ પેર રે ? ૭
સતી કેહે છે. સ્વામી મારા, ઢીલ ન કરવી લગાર રે,
તતક્ષણ જઇયે આપણ તેડવા. નથી માનવી, એ છે મોરાર રે. ૮
સામગ્રી લેઈ સનમુખ ચાલ્યાં. ગયાં પૂરવનાં પાપ રે.
ભોજલના સ્વામી ભેટતાં એમના ટળિયા ત્રિવિધના તાપ રે. ૯

કડવું ૩.

કનકહીંડાળીમાં કરંડિયે જુગતે બેસાર્યા જદુવીર રે.
સુધ્યાવતીએ શિર પર લીધા. ભીંજાણાં સતીનાં ચીર રે. ૧
નગરના લોકો ટોળે મળિયા જોવા વર્ણ અઢાર રે.
ધન ધન વાણી ઉચરે બધે; હાંસી કરે કો ઠાર રે. ૨
ઊન્હાં જળ મેલી સ્નાન કરાવ્યાં, પોઢાડયા પલંગ બિછાઈ રે.
ચંદન ચરચે, ચરણ તળાંસે, વીંજણે ઢોળે વાય રે.

પ્રેમે કરીને પ્રસાદ નિપાયા મીઠા મેવાનાં પકવાન રે,
હાથ જોડીને હરિજન ઊભા. આરોગો, ભગવાન રે!
અન્ન દેહે મારે અગ્નિ કરે છે; મારે છે માટીનો આહાર રે,
ઉત્તમ વર્ણ તમેં કેમ કરશો? એ જ મોટો છે વિચાર. રે.
કસાઇવાડેથી માંસ મંગાવ્યું મેલી લોકની લાજ રે.
ભાગ્ય મોટાં, હરિ ભુવન પધાર્યા! ધન્ય દહાડો મારે આજ રે!
અનેરૂં અમે અહર્નિશ ખાઇયે ને રહિયે વન માંહી રે,
અઘોરપંથીને આહાર માણસનો, બીજૂં ન ખપે કાંઈ રે.
નર ને નારી મળી વિચારે. હવે શો કરવો ઉપાય રે?
પ્રભુજી જોવાને આવ્યા પારખાં. ના કહિયે તો સત જાય રે.
પુત્રને પૂછવા ચાલીને ગયો નિશાળે શેઠ સગાળ રે,
સુતને કેહે છે. એક સાધુ આવ્યો ઇચ્છે કરવા તારો આહાર રે.
સેલૈયો કેહે સત કેમ મેલિયે? મર ની જડામૂળ જાય રે,
ભોજલ કેહે. સતવાદી ભાઈડા અટક પડચે ઓળખાય રે.

કડવૂં ૪.

પડવાની કાયા પિતા! અંતે. (બોલ્યો બુદ્ધિઊજાગર બાળ રે.)
સાધુને હાથ મારૂં મૃત્યુ સુધરશે, ટળશે જન્મમરણજંજાળ રે.
મોરુધ્વજે આગે અંગ વેહેરાવ્યૂં; કર્ણે કીધ કાયાનૂં દાન રે,
શિબિની માટી છાએ તોલાણી, ત્યારે રીઝયા ભગવાન રે.
હરિશ્ચંદ્રે વહી હેલ પાણીની, એવો દૈવે દીધો દંડ રે,
સતવાદી બંદા સત ન છોડે, મરન ભાગી પડે બ્રહ્માંડ રે.
હિમ્મત રાખો, પિતા, હાર મ પામો, જુઓ મોટાના મરમ રે.
પરમારથે આગે પ્રાણ હોમ્યા'તા, છોડયા નો'તા સતધરમ રે.
દધીચિ ઋષિને જાચ્યા દેવતા વાંસાનૂં કરવા વજ્જર રે.
કુવાડે અંગ માંડયૂં કાપવા, તોયે ચળ્યા ન બુદ્ધિના સાગર, રે.

માગ્ય માગ્ય, સતવાદી ! શું આપૂં ? કેહે છે કરુણાનિધાન રે,
આવી કસણી ન દેજો કોને, સ્વામી, એ માગૂં વરદાન રે.
પરબ્રહ્મ પોતે પ્રગટ થયા જેનો વેદ ન પામે પાર રે,
સેલૈયાને સજીવન કીધો; વરતાણો જેજેકાર રે.
સેલૈયા આખ્યાન તમે સાંભળો. એ રીતે રીઝયા'તા રામ રે,
ભોજલ ભગત એમ બોલિયા, એનું નવ ખંડમાં રાખ્યૂં નામ રે.